

ZIRIDAVA

Mircea Barbu, Vasile Boroneanț, Liviu Botezan, Andrei Cacioara, I. Horațiu Crișan, C. Ciuchindel, Dan Demșea, Egon Dörner, Lucian Emandi, Eduard Găvănescu, Eugen Glück, Otto Greffner, Radu Homescu, Magdalena Kovacs, Octavian Lupaș, George Manea, Liviu Mărghitan, Horia Medeleanu, Anton Nițu, Vasile Popeangă, Nicolae Roșuț, Alexandru Roz, Alexandra Rus, Gavril Scridon, Viorel Suciu, Irma Szabo-Ferencz, Mircea Zdroba

III-IV

1974

MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ZIRIDAVA

III-IV

1974

MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ZIRIDAVA

III-IV

1974

COMITETUL DE REDACȚIE

NICOLAE ROȘUȚ (redactor responsabil), HORIA MEDELEANU (redactor responsabil-adjunct), ALEXANDRU BRAICA, ANDREI CACIORA, EGON DÖRNER, LUCIAN EMANDI, GEORGE MANEA, MIRCEA ZDROBA (membri).

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență, se vor trimite pe adresa Muzeului județean Arad, P-ța Enescu nr. 1 — telefon 16499.

Autorii sînt rugați să trimită manuscrisele dactilografiate la două rinduri în 2 exemplare, aparatul critic va respecta uzanțele științifice și va fi plasat la sfîrșitul lucrării, trimiterile numerotîndu-se în continuare.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine autorilor.

C U P R I N S

NICOLAE ROȘUȚ	— Cuvint înainte	7
ARHEOLOGIE		
V. BORONEANȚ, DAN DEMȘEA	— Cercetări arheologice la Lipova—Hodaie	11
ANTON NIȚU	— Venus din Sinpetru German, județul Arad	24
I.H. CRIȘAN	— Descoperiri celtice păstrate în Muzeul județean Arad	37
LIVIU MĂRGHITAN	— Urme romane pe cursul mijlociu și inferior al Muresului	67
EGON DÖRNER	— Dacii liberi din Cimpia Aradului și stadiul lor de romanizare în secolele II—IV e.n.	93
ISTORIE		
MIRCEA ZDROBA MIRCEA BARBU	— Sigilii de breaslă din județul Arad	107
GEORGE MANEA	— Aspecte din lupta comunelor, din părțile Aradului, în anul 1873, pentru folosirea limbii române	113
LIVIU BOTEZAN	— Politica școlară a guvernelor Bánffy și Széll reflectată în actele arhivei bibliotecii Episcopiei ortodoxe din Arad	118
LUCIAN EMANDI, VIOREL SUCIU	— Dr. Ioan Suci — luptător pentru unire	125
H. MEDELEANU, G. MANEA	Însemnări despre gândirea politică a lui Vasile Goldiș	133
OCTAVIAN LUPAȘ	— Din activitatea culturală desfășurată la Arad de Vasile Goldiș	138
ED. I. GĂVĂNESCU	— Momente din activitatea politică a lui Șt. Cicio Pop	147
EUGEN GLÜCK, MAGDALENA KOVÁCS	— Contribuții la biografia lui Octavian Goga Alegerile de la Chișineu-Criș — 1910	156
VASILE POPEANGĂ NICOLAE ROȘUȚ	— „Românul” din Arad în lupta pentru desăvîrșirea statului național român	162

OTTO GREFFNER	— Acțiuni cu caracter național și social în anul 1918, în județul Arad	177
EUGEN GLÜCK, ANDREI CACIORA	— Mișcarea muncitorească arădeană între anii 1918—1921	186
EUGEN GLÜCK	— Lupta muncitorimii arădene oglindită în presa centrală comunistă și muncitorească (1921—1933)	200
ALEXANDRU ROZ	— Lupta muncitorimii arădene oglindită în presa comunistă și muncitorească (1934—1944)	223
ISTORIA CULTURII		
C. CIUCHINDEL	— Ioan Slavici și snoava populară românească din ciclul „Păcală”	239
GAVRIL SCRIDON	— Slavici și Coșbuc	245
ED. I. GĂVĂNESCU	— Din corespondența inedită a lui Ioan Slavici	254
LUCIAN EMANDI	— O variantă a jurnalului Eleonorei Slavici	262
RADU HOMESCU	— Învățătorul, compozitorul și publicistul arădean Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) (1855—1914)	267
ALEXANDRA RUS	— Reliefuri inedite din opera sculptorului Romul Ladea	288
IRMA SZABO-FERENCZ	— Pictorul arădean Alexandru Pataky (1880—1969)	293

INHALT — SOMMAIRE — CONTENTS

NICOLAE ROȘUȚ	— Avant-propos	7
	ARCHÉOLOGIE	
V. BORONEANȚ, DAN DEMȘEA	— Die archäologischen Grabungen von Lipova-Hodaie	11
ANTON NIȚU	— Venus de Sinpetru German, d'épartament d'Arad	24
I. H. CRIȘAN	— Keltische Funde im Bezirksmuseum von Arad	37
LIVIU MĂRGHITAN	— Betrachtungen zu den römischen Funden entlang des unteren Teils des Mureș-Flusses	87
EGON DÖRNER	— Die freien Daker aus der Arader Ebene und ihr Romanisierungsstand zwischen dem 2.—4. Jahrhundert unserer Zeitrechnung	93
	HISTOIRE	
MIRCEA ZDROBA MIRCEA BARBU	— Einige Zunftsigel aus dem Bezirk Arad	107
GEORGE MANEA	— Vom Kampf der Arader Gemeinden aus dem Jahre 1873 um die Benützung der rumä- nischen Sprache in der Lokalverwaltung	113
LIVIU BOTEZAN	— Die Schulpolitik der Regierung Bánffy und Széll im Lichte der Akten aus dem Archiv des Arader Rumänisch-Orthodoxen Bistums	118
LUCIAN EMANDI, VIOREL SUCIU	— Dr. Ioan Suci, a fighter for national unity	125
H. MEDELEANU, G. MANEA	— Aufzeichnungen über das politische Denken von Vasile Goldiș	133
OCTAVIAN LUPAȘ	— Über die Kulturttätigkeit, die Vasile Goldiș in Arad entfaltet hat	138
ED. I. GĂVĂNESCU	— Aus der politischen Tätigkeit von Ștefan Cicio Pop	147
EUGEN GLÜCK, MAGDALENA KOVÁCS	— Une contribution à la biographie de Octavian Goga. Les elections de Chișineu-Criș, 1910	156

VASILE POPEANĂ NICOLAE ROȘUȚ	— Die Arader Zeitung „Românul“ im Kampf für die Vollendung des nationalen rumänischen Staates	162
OTTO GREFFNER	— Soziale und nationale Bewegungen der Landbevölkerung im Arader Komitat im Jahre 1918	177
EUGEN GLÜCK, ANDREI CACIORA	— Die Arader Arbeiterbewegung zwischen den Jahren 1918—1921	186
EUGEN GLÜCK	— Der Kampf der Arader Arbeiterschaft, widerspiegelt in der zentralen kommunistischen und Arbeiterpresse (1921—1923)	200
ALEXANDRU ROZ	— Der Kampf der Arader Arbeiterschaft, widerspiegelt in der kommunistischen und Arbeiterpresse (1934—1944)	223
HISTOIRE DE LA CULTURE		
C. CIUCHINDEL	— Ioan Slavici und der rumänische Volksschwank aus dem „Păcală“ — Zyklus	239
GAVRIL SCRIDON	— Slavici und Coșbuc im Lichte der „Erinnerungen“ und ihres Briefwechsels	245
ED. I. GĂVĂNESCU	— Aus der unveröffentlichten Korrespondenz Ioan Slavicis	254
LUCIAN EMANDI	— Eine Variante von Eleonora Slavicis Tagebuch	262
RADU HOMESCU	— L'instituteur, le compositeur et le publiciste d'Arad Nicolae Stefu (Nicu Stejărel) (1855—1914)	267
ALEXANDRA RUS	— Umbekannte Reliefs des Bildhauers Romul Ladăa	288
IRMA SZABO-FERENCZ	— Ein Arader Maler: Alexandru Pataki (1880—1969)	293

CUVINT ÎNAINTE

În țara noastră, în condițiile făuririi societății socialiste multi-lateral dezvoltate, muzeele ocupă un loc deosebit de important în educația socialistă a oamenilor muncii. Prin contactul direct cu obiectele muzeale, care vorbesc un limbaj accesibil, puterea de evocare a trecutului și înțelegerea unei opere de artă este foarte mare. În sălile de expoziții ale muzeului, care nu au numai funcții informative ci și formative, vizitatorul trăiește profunde sentimente dintre care cele patriotice și estetice se detașează cu deosebire.

Munca ce se desfășoară într-un muzeu este foarte variată. Ea începe prin colecționarea obiectelor muzeale, continuă cu preocupările legate de conservare, de depozitare și etalare a acestora. Indiferent de forme îmbracă această muncă ea este cu atât mai valoroasă cu cât se finalizează într-o lucrare științifică. Activitatea științifică contribuie în mare măsură la creșterea prestigiului muzeului, ea este cea mai eficace cale de popularizare a muncii ce se desfășoară în această instituție, a capacității și pasiunii pe care o pun muzeografil în tot ce fac pentru binele culturii și educația cetățenilor.

Prin volumul acesta, „Ziridava” își reia activitatea în speranța că va satisface exigențele cititorului, ale celor ce îndrăgesc istoria. Autorii studiilor din prezentul volum, călăuziți de documentele de partid, au abordat probleme fundamentale ale istoriei din județul nostru. Vcm continua în această perspectivă avînd la îndemînă PROGRAMUL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN care stabilește marile probleme ce trebuie să preocupe istoriografia romînească contemporană. „Întreaga istorie a popcrului român — se arată în Programul Partidului Communist Român — se înfățișează ca istoria unor neconținute lupte de clasă, a bătăliilor purtate de masele populare pentru libertate și dreptate socială, pentru apărarea ființei naționale și neatîrnare, pentru progres și civilizație“.

Aceste gânduri ne îndeamnă la muncă, ele ne călăuzesc în strădaniile noastre.

prof. NICOLAE ROȘUȚ
directorul Muzeului județean Arad

ARHEOLOGIE

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA LIPOVA-HODAIE

VASILE BORONEANȚ
DAN DEMȘEA

În primăvara anului 1971 s-a efectuat un sondaj stratigrafic la Lipova, la locul numit „Hodaie“. În această așezare s-au mai făcut cercetări de către Horia Modeleanu între 1963—1965, muzeograf la muzeul din Arad, pe atunci director al Muzeului raional Lipova¹. Materialele provenite se găseau la muzeul din Lipova cîte nu au fost afectate de inundațiile din anul 1970². Obiecte ce ar putea proveni din această așezare sînt amintite de A. Eisenkolb³, J. W. Fewkes și M. Moga⁵.

La Muzeul de istorie din Cluj se găsesc materiale provenite din unele cercetări de teren efectuate de M. Rusu⁶.

Sondajele efectuate de noi aveau drept scop obținerea de noi date stratigrafice și de materiale arheologice, care să permită încadrarea culturală a descoperirilor.

Așezarea este situată pe partea stîngă a pîriului Teiuș. Datorită lucrărilor de amenajare a unei pepiniere, făcute de Ocolul silvic Lipova, la suprafața solului apăreau materiale arheologice. Prin sondajele și cercetările de teren făcute, s-a constatat că așezarea se întinde și pe terenul cultivat din jurul casei pădurarului și urcă pe panta dealului la S-V de aceasta și de fosta pepinieră. Cea mai mare parte a așezării este acoperită de pădure, fapt care ne-a împiedicat în alegerea celor mai potrivite locuri pentru practicarea secțiunilor. Lucrările au fost îngreunate și de pînza de apă freatică care se găsea la foarte mică adîncime.

Secțiunile efectuate de noi s-au plasat la sud de „Hodaie“⁷ (casa pădurarului) — S I (8x1,50 m), la S-V de Hodaie S II (14x1 m) și S III (7x2 m) (Fig. 1)⁸.

În toate secțiunile executate s-a întîlnit aceeași situație stratigrafică. La bază un strat brun roșcat suprapus de un strat negricios corespunzător locuirii iar la suprafață un strat negricios humusoid (Fig. 2).

Grosimea straturilor de cultură este variabilă și nu este în funcție numai de intensitatea locuirii ci și de indicele de variabilitate a depunerii și formării solurilor în condițiile pantei. În stratul humusoid negricios s-au găsit materiale arheologice aparținînd stratului de tip neolitic, cît și materiale Latène lucrate la roată. Prezența materialului de epocă

neolitică în compania acestora se explică prin alunecarea sa de pe pantă sau prin antrenarea odată cu lucrările de defrișare sau plantare a pădurii. Fragmentele ceramice de tip Latène sînt puține și în general atipice, nepermițînd un studiu asupra lor. De o deosebită valoare este însă materialul din stratul brun roșcat.

Ceramica este de culoare cenușie, în nuanțe de brun sau portocaliu. Mai rar se întîlnesc și fragmente de culoare neagră. Cînd este arsă secundar are, întotdeauna culoarea portocalie și este friabilă. În spărtură culoarea este neagră, neagră-cenușie sau portocalie. Pasta este dintr-o argilă fină, uneori conține ca degresant nisip de granulație mai mică sau mai mare. La suprafață sau în interior fragmentele pot fi lustruite.

Nu s-au găsit vase întregi, dar după fragmentele descoperite pot fi identificate vase de formă bombată, cu buza dreaptă sau evazată, mai largi sau mai strimte la gură, cești fără torți sau cu apucători mici, străchini de formă conică, fragmente de cupă cu picior sau început de picior. Unele dintre fragmente pot aparține unor vase de formă bitronconică prevăzute cu toate groase cu secțiune circulară.

Marea majoritate a fragmentelor nu sînt ornamentate, fiind doar netezite sau lustruite. Unora li s-a șters ornamentul. Menționăm cu această ocazie observația că ceramica găsită aici este foarte friată, datorită, fără îndoială, condițiilor de zacere în sol acid și umed, dar mai ales tehnicii specifice de ardere. Aciditatea mare a solului explică și lipsa oaselor de animale.

Fragmentele ornamentate prezintă motive geometrice incizate alcătuite din linii drepte (Fig. 3: 1, 2), linii drepte segmentate (Fig. 3: 4, 5, 9), motive unghiulare (Fig. 3: 7, 12, 14), meandrice (Fig. 3: 3), din împunsături (Fig. 3: 9, 13) sau creștături (Fig. 3: 13). Un motiv mai rar întîlnit este acela asemănător celui făcut cu măturica („Besenmotiv“).

Pe cîmpul vaselor motivele se combină între ele. Adesea sînt dispuse în bandă (Fig. 3: 4, 12). Astfel cunoaștem banda cu împunsături, de linii drepte segmentate (Fig. 3: 4) sau din unghiuri (Fig. 3: 12). Motivul din împunsături este redat și în șiruri (Fig. 3: 13). Funcție ornamentală au și torțile, apucătorile, butonii. Torțile găsite sînt cu secțiune circulară sau ovală. Acestea aparțin în general unor vase de talie mijlocie sau mare, provenind din partea superioară a vasului. Unele torți sau apucători se termină prin două proeminențe de tipul butonilor (Fig. 4: 1), sau asemănătoare ciocurilor de pasăre (Fig. 5: 5, 7, 9). Torțile pot fi ornamentate și cu creștături (Fig. 5: 3). Ele se întîlnesc atît pe ceramica fină cît și pe aceea comună. Butonii întîlniți sînt de formă mamelonară (Fig. 4: 5), aplatiți (Fig. 4: 2), circulari sau alungiți. Butonii înșiși sau muchiile lor sînt cîteodată împodobiți cu creștături (Fig. 4: 2). Un singur fragment de vas prezintă urme de vopsea roșie crudă⁹.

În săpătură s-au găsit și bulgărași de ocră roșu. Pe cîteva fragmente de vase se observă un slip de culoare cenușie, aplicat probabil după coacere.

În stratul de cultură și la suprafață s-au găsit fragmente de topoare de piatră șlefuită. Un fragment de topor a fost găurit în vederea înmănușării. S-au găsit și cepuri provenind de la găurirea topoarelor. În co-

lecția muzeului se găsesc, provenind din săpăturile sau cercetările de suprafață ale lui H. Medeleanu, și alte exemplare de topoare fragmentare. Cu excepția a două exemplare aceste fragmente de topoare nu pot fi încadrate în tipul de calapod ci corespund tipurilor comune neoliticului de tip Turdaș-Vința. Menționăm cu această ocazie o piatră de riu dintr-o rocă cuarțitică în forma literei D, care prezintă pe muchia dreaptă urme de uzură. Cîteva fragmente de rîșniță de mîină din gresie alcătuiesc dova-da preocupărilor de cultivare primitivă a plantelor.

Prelucrarea silexului are un caracter deosebit, datorită persistenței tipurilor de unelte și materie primă cunoscute încă din paleoliticul superior și de-a lungul epipaleoliticului în Banat.

Se întîlnesc nuclee conice (cu desprinderi regulate în plan înclinat), cu planul de lovire preparat, gratoare înalte, carenate, de formă circulară, pe așchii scurte și groase (uneori de dimensiuni mari), pe capete de lame; lamele simple sau retușate se întîlnesc mai rar. S-a găsit și un burin de anghi, retușat dorsoventral parțial. Răzuitoarele sînt în general atipice. În schimb, cîteva percutoare sînt tipice. Datorită numărului redus de piese provenind din strat, nu ne permitem să facem o repartizare procentuală pe tipuri.

Destul de frecvente sînt piesele din obsidiană care prezintă aceleași tipuri de unelte ca și cele din silex cu deosebirea că sînt de talie mai mică. Chiar și nucleele sînt de același tip.

Silexul ca materie primă se recolta de pe albia piriului Teiuș, unde se găsește din abundență (bulgări de opal), ca și în deschiderile făcute de torenții care au afectat depunerile de prundiș de pe fundul fostului lac panonic¹⁰. În aceste deschideri, în materialul de prundiș, se găsesc și bolovani de obsidiană.

În secțiunea III situată pe poteca care duce la Hodaia, spre virful dealului, s-a găsit o locuință cu platformă de chirpic. Aria totală a locuinței nu a fost prinsă de săpătura noastră. Locuința pornea din partea de sud a secțiunii și se pierdea în pămîntul nesăpat de la nord. Are o lățime de 1,20m, pe partea de est chirpicul se prelungea pe o lățime de cca 0,60 m și 1,20 m lungime. După ardere și grosime, acest chirpic provine cu mare probabilitate din prăbușirea unui perete. În sprijinul acestei păreri vine și faptul că printre fragmentele de chirpic și sub acestea se găsesc fragmente ceramice provenind din același vas. Forma locuinței era dreptunghiulară.

Resturi de locuință s-au găsit și de către H. Medeleanu. În muzeul din Lipova se găsește „in situ“ un colț de locuință cu chirpic. Fragmente de chirpic provenind din locuințe s-au găsit și în celelalte secțiuni. Pe dosul chirpicului se observă urma birnelor și a împletiturilor. Nu au fost observate urme de gropi de la stîlpii de susținere a pereților și acoperișului.

Fragmente de oase de animale s-au găsit în număr mic; curios însă că, unele dintre ele par a fi mai vechi decît neoliticul, după părerea paleontologului Al. Bolomey. Fiind fragmentare nu au putut fi identificate speciile cărora le aparțin.

Alegerea acestui loc pentru așezare de către purtătorii comunități-

lor culturale de tip Vinča-Turdaș a fost probabil determinată de condițiile bune de adăpostire, ferit de vânturi. Sursa de apă potabilă era aproape —mlaștina cu fauna și vegetația sa pornește chiar de la poalele așezării și se continuă în lunca Mureșului. Pădurea înconjură din toate părțile așezarea — este de presupus astfel că vinatul și peștele le era la îndemână. Terenul cultivat era fertil iar vitele lor s-au putut bucura de un pășunat bogat. Materia primă pentru prepararea uneltelor de silex, obsidiană sau pentru șlefuit, așa cum am arătat, o aveau aproape.

Astfel populația neoliticului de aici s-a bucurat de condiții optime de viață. Așa credem că se și explică întinderea atât de mare a suprafeței locuite.

Prin mica întindere a sondajelor noastre nu s-au putut elucidă problemele puse de locuirea neolitică de aici. Credem că în desfășurarea procesului de viață pe o suprafață atât de mare (cca 9 ha) au trebuit să existe mai multe etape de dezvoltare. Faptul acesta va putea fi observat numai printr-o extindere a săpăturilor în viitor, urmărindu-se stratigrafia orizontală a așezării. Motivistica ornamentului ceramic ne îndeamnă să credem acest lucru, deoarece elementele decorului de la Lipova-Hodaie, ca și maniera de redare încep, în stațiunea de la Vinča încă din faza A¹¹. Locuirea a durat până către sfârșitul acestui complex cultural. Regretăm că nu s-au găsit figurine de lut care ar fi putut oferi importante indicii de încadrare culturală. Astfel, credem că locuirea de aici poate fi socotită contemporană fazelor ce urmează fazei Vinča A din așezarea eponimă și cu aceea de la Turdaș¹² și probabil cu cea de la Zorlențul Mare parțial¹³. Spre această concluzie ne duce și tipologia uneltelor de piatră șlefuită găsite de noi. Este firesc ca mai bine reprezentate, probabil, să fie numai anumite momente din evoluția locală.

Prelucrarea silexului și a obsidiane prezintă un caracter complex și interesant, din cauza persistenței elementelor de tehnică și tipologie cunoscute paleoliticului superior și epipaleoliticului din așezările de la Românești, Dumbrăvița, Coșava și de la Tincova, din centrul Banatului¹⁴. Și materia primă este aceeași cu cea din aceste așezări. Vrînd, nevrînd, se pune întrebarea: nu cumva aceste elemente de tehnică și tipologie a silexului și obsidiane, oferă criterii pentru înțelegerea procesului de formare a așa-zisei grupe Vinča-Turdaș din cadrul ceramicii incizate danubiene? Menționăm că aceleași tipuri de unelte realizate în aceeași tehnică și din aceeași materie primă se găsesc și în așezările de la Zorlențul Mare și Turdaș. Tipologic și tehnic materialul de silex din Banat și Transilvania se deosebește de cel din Oltenia. De altfel și sursa de materie primă este alta.

Numai punerea acestei probleme este de natură să ne facă să ne gândim că judecarea culturilor neoliticului numai după — sau aproape numai după — criteriul ceramic este unilaterală. Simpla citare a utilajului litic sau a oaselor de animale și citarea fără date a cultivării plantelor nu satisface o interpretare științifică a materialelor la nivelul epocii noastre.

Însăși noțiunea de cultură în sensul arheologic al cuvintului suferă din această pricină. Poate ar fi nevoie de o reconsiderare a termenului

iar ceramica incizată danubiană să fie tratată global, culturile fiind considerate ca faciesuri locale. Studiarea ceramicii ar trebui să fie integrată și subordonată conceptual factorilor economici, sociali, tehnici, culturali și spirituali. Arheologia neoliticului și arheologia în general trebuie să profite de metodologiile noi pe care cercetarea interdisciplinară contemporană le oferă.

Pentru înțelegerea persistenței tipurilor de unelte, a tehnicii mai vechi, în prelucrarea silexului și obsidianeii, descoperirea unor așezări e-pipaleolitice în zonă ar oferi cheia înțelegerii problemei. Cercetările de la Lipova-Hodaie au pornit tocmai în acest scop și avem convingerea că în zona așezării a existat o asemenea locuire.

Considerăm că acestea au constituit un prim pas pe calea lămuririi procesului de trecere la neolitic în această parte a țării.

NOTE

¹ Mulțumim și pe această cale tovarășului Horia Medeleanu pentru informațiile pe care ni le-a dat în legătură cu materialele din cercetările făcute de domnia sa, cit și în legătură cu stratigrafia și amplasarea secțiunii.

² O parte din materialele rezultate din săpăturile și cercetările de teren făcute de către Horia Medeleanu se găseau în depozitul de la demisol și, neputând fi evaluate la timp, au fost inundate în 1970. Aici se găseau și o parte din materialele provenite din cercetările de teren făcute de V. Boroneanț.

³ Aurel Eisenkolb, *Emlékezetességek Lippa-város és környékének múltjából*. Lippa-város története. Lipova, 1912, 425 p.

— Pe macheta microzonei Lipovei realizată de profesorul Aurel Eisenkolb, în anul 1912, se observă o așezare cu fragmente ceramice neolitice, așezare care ar putea fi cu indulgență identificată cu așezarea în care s-au făcut cercetările.

⁴ Wladimir J. Fewkes, *Neolithic sites in Morava Danubian Area*. BASPR., 12, 1936, p. 91, nota 45, pl. 35. Se citează un fragment de altar de cult de la Lipova care ar putea să provină din această așezare.

⁵ Marius Moga, *Vase de lut cu picioare din regiunea dunăreană*. APULUM, III, 1947—1949, p. 78—93 (citează piese de la Parța și Lipova după W.J. Fewkes).

⁶ Materialele au fost văzute de noi prin amabilitatea colegului Mircea Rusu dar nu cu referire în chip deosebit la ele.

⁷ Mulțumim directorului Ocolului silvic Lipova, tovarășului I. Eremia care a avut amabilitatea să ne pună la dispoziție terenul și mijloacele de transport pînă la fața locului ca și uneltele necesare efectuării lucrărilor.

⁸ Ridicarea topografică și înscrierea sectorului a fost făcută de tovarășul Oprea Vasile. Mulțumim organelor Consiliului popular al orașului Lipova care au adus o frumoasă contribuție la reușita lucrărilor.

⁹ În săpătură nu s-au găsit, dar în cercetările noastre de suprafață s-au recoltat fragmente de picioare de altar de cult ornamentate cu motive unghiulare și împunsături. Tot în aceste cercetări s-au găsit și prisnele de tors și fragmente de creutăți de la războiul de țesut vertical.

¹⁰ *Monografia geografică a Republicii Populare Române*, Editura Academiei, 1960, 132—133.

¹¹ M.M. Vasic, *Preistorika Vinča IV*, Beograd 1936, Vladimir Milošić, *Ohronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949. Vezi H. Dumitru.

¹² M. Roska, *Die Sammlung Zsolia von Torma*. Cluj, 1941.

¹³ Materialul a fost văzut de noi, cit este de găsit la Muzeul Banatului din Timișoara, datorită amabilității tovarășilor Marius Moga și Hortansa Radu.

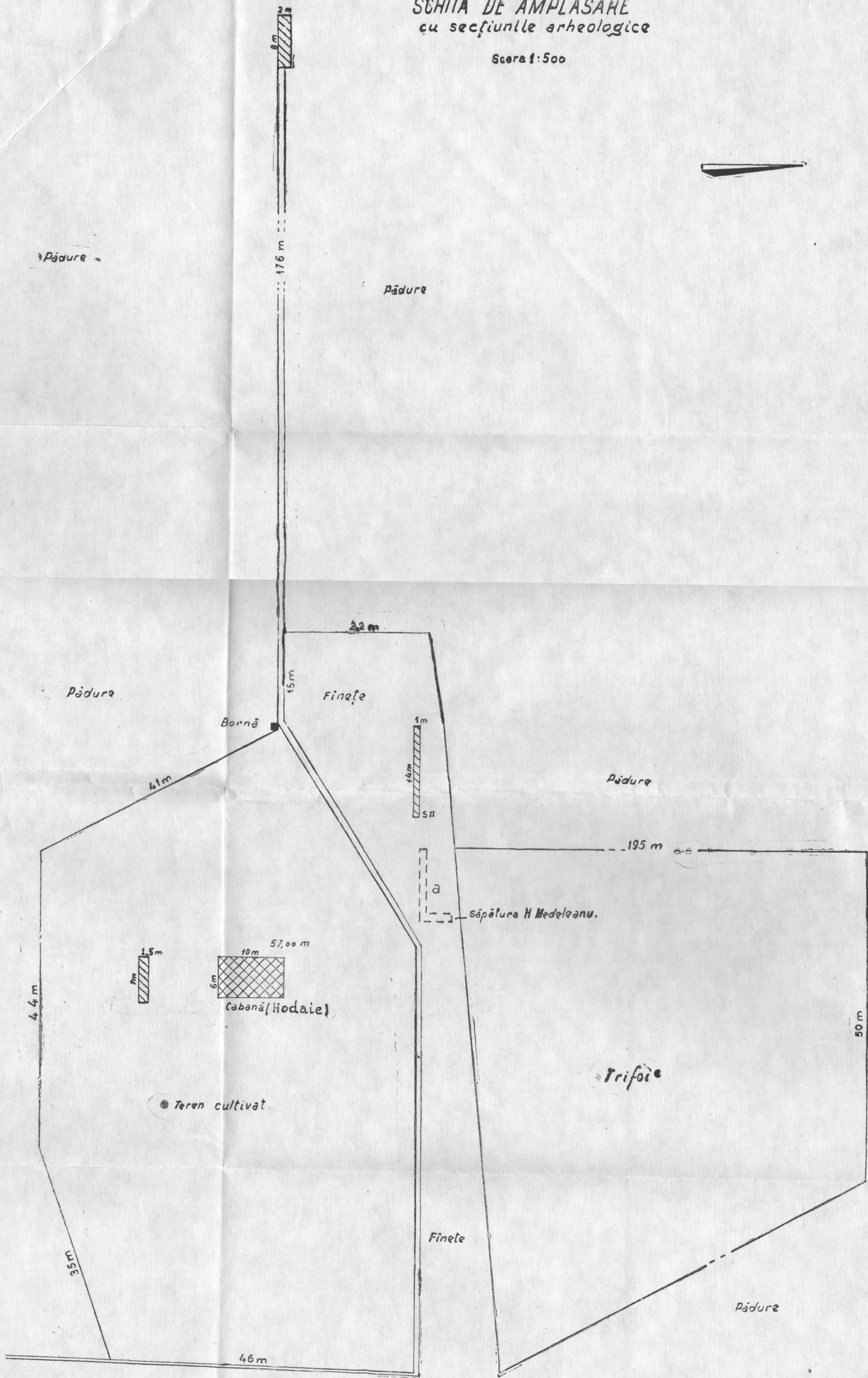
¹⁴ Florea Mogoșanu, Ion Strătan, *Noi descoperiri paleolitice în Banat*, S.C.I.V., XVII, 1966, p. 335-344.

LISTA FIGURILOR

- Fig. 1:** Schița de amplasare a secțiunilor de la Lipova — Hodaie 1971..
- Fig. 2:** Profilul secțiunii nr. 1.
- Fig. 3:** Ceramică de la Lipova — Hodaie.
- Fig. 4:** Idem.
- Fig. 5:** Idem.
- Fig. 6:** Unelte de silex de la Lipova — Hodaie.
- Fig. 7:** Idem.
- Fig. 8:** 1) Vedere cu secțiunea nr. 1 inundată de apa de infiltrație din pământ;
2,3) Planul locuințelor.

SCITA DE AMPLASARE
cu secțiunile arheologice

Scara 1:500

OF

4 iunie 1971

LIPDOVA - HODDAIE , 1971

Profilul de nord al

Sectorului I scara: 1/20

Legenda

Fragmente ceramice

Silex

Sol arabil

Sol brun-negricios (strat arheologic)

Sol brun-roșcat

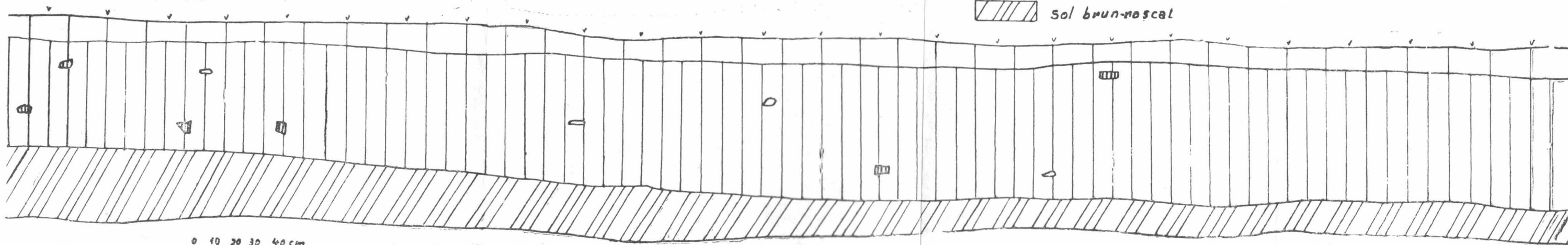

Fig. 2

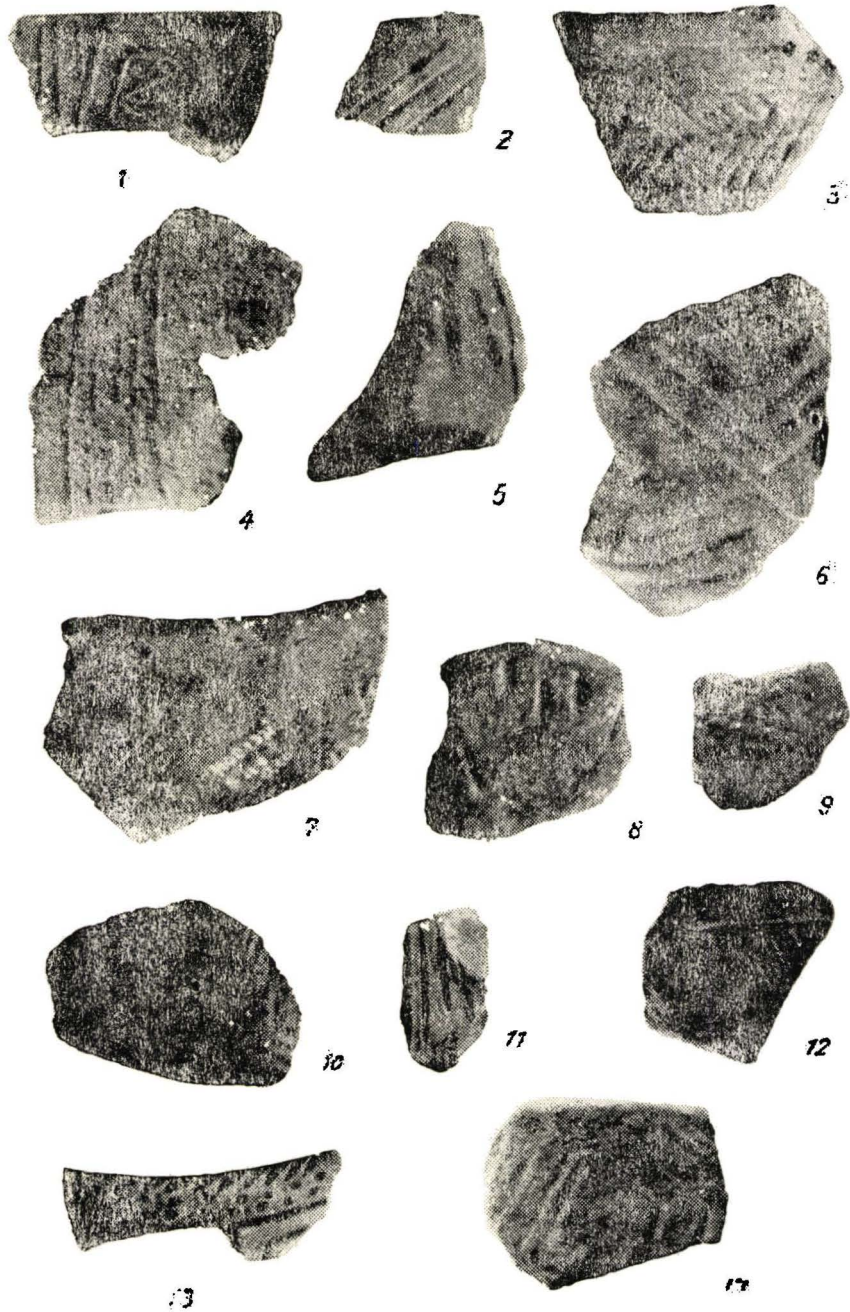

Fig. 3

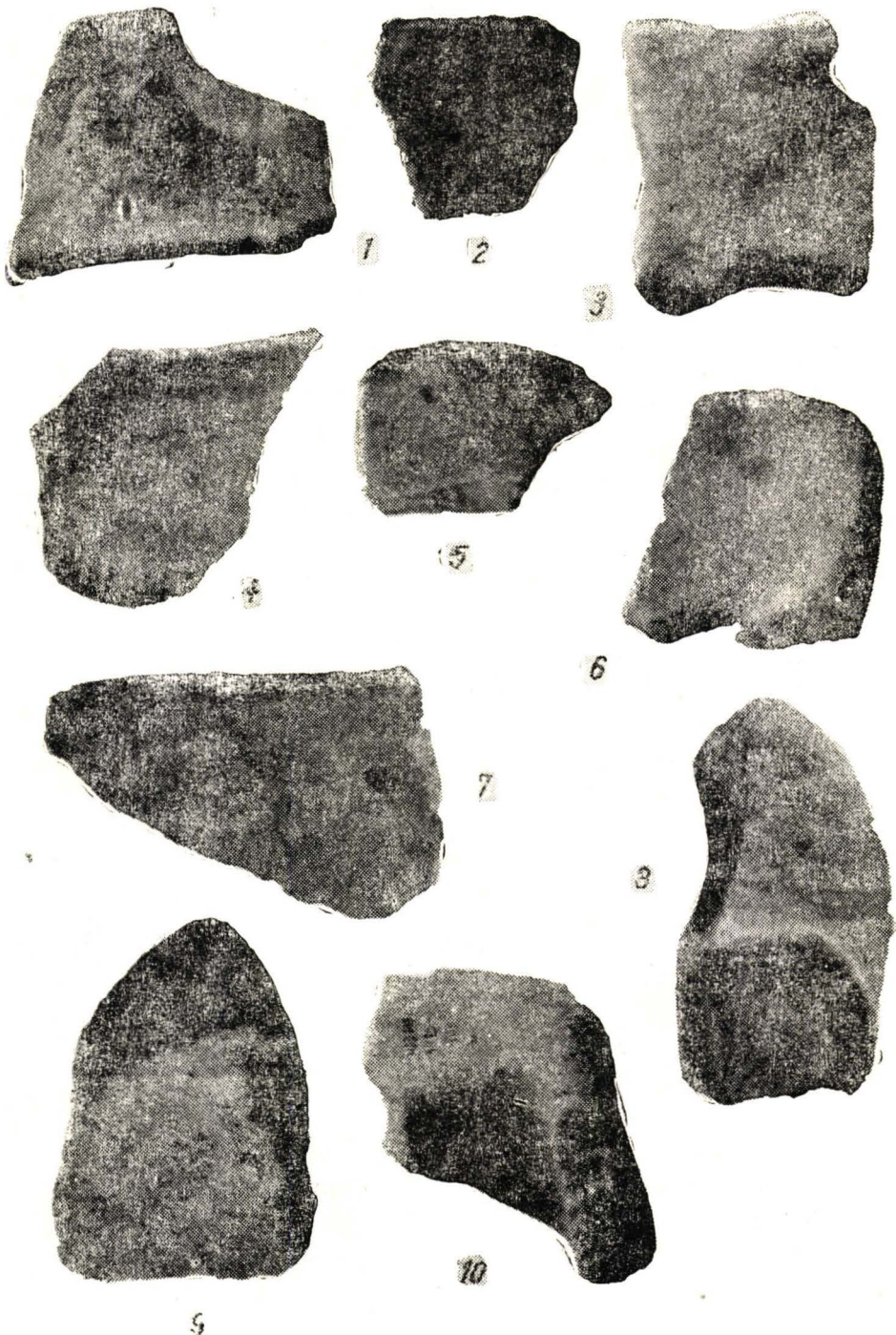

Fig. 4

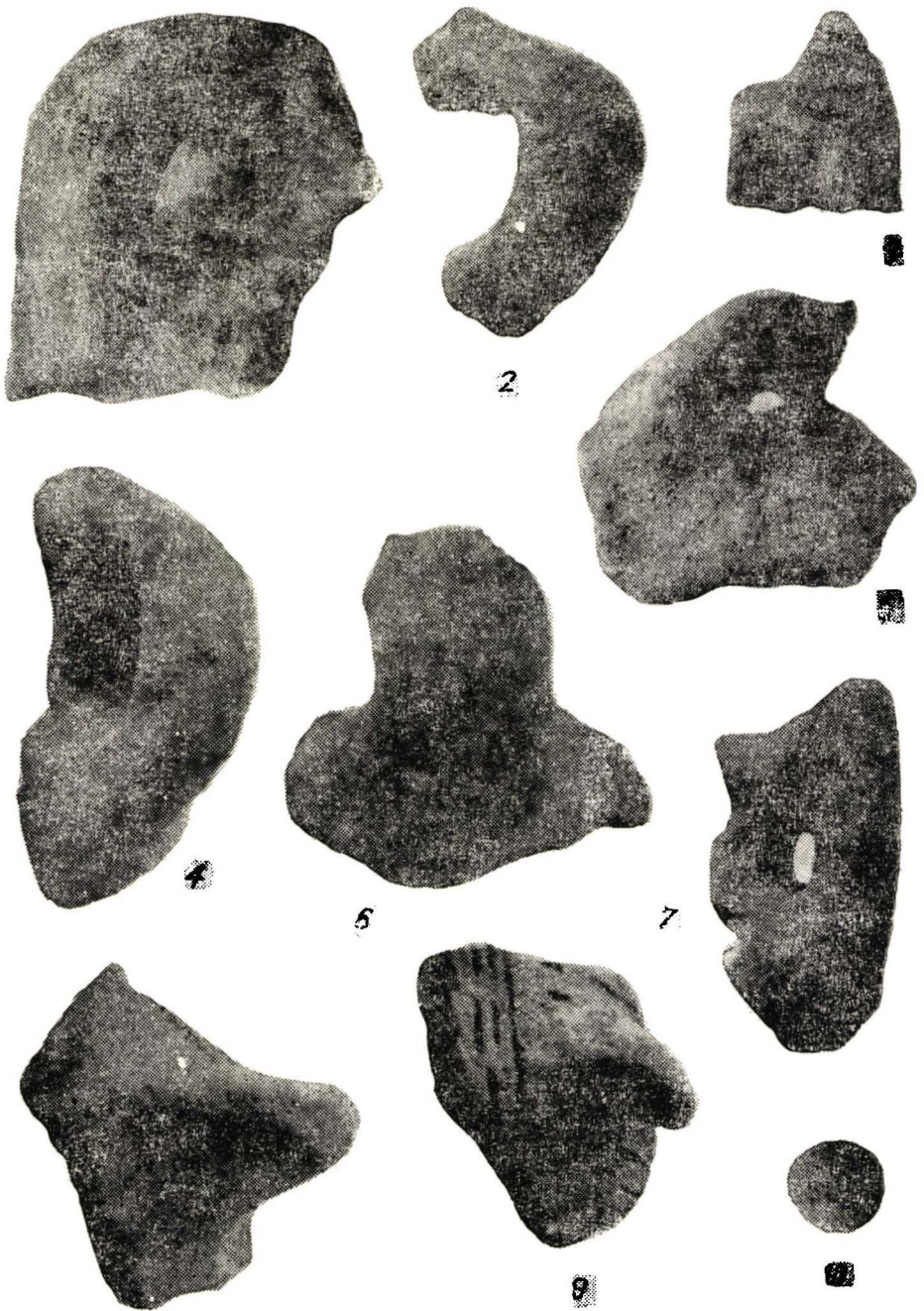

Fig 5

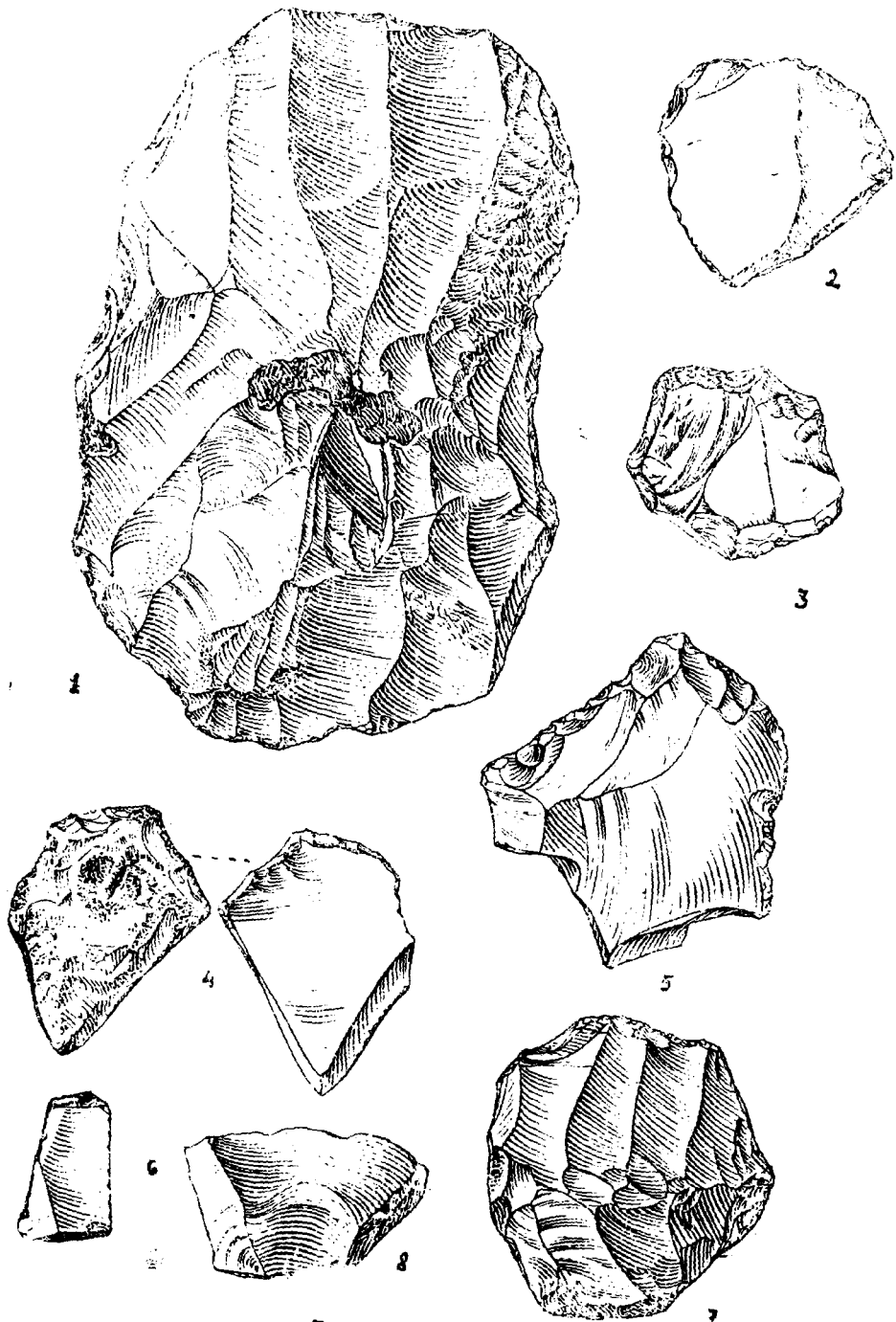

Fig. 6

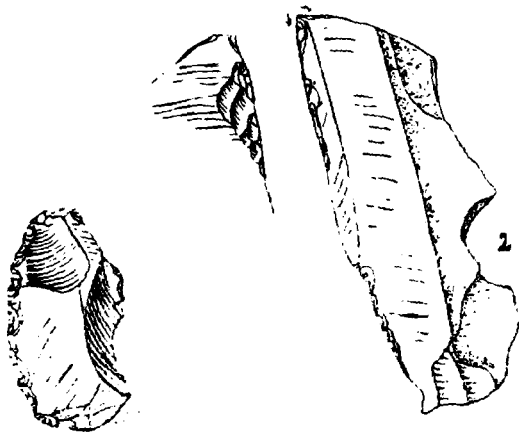
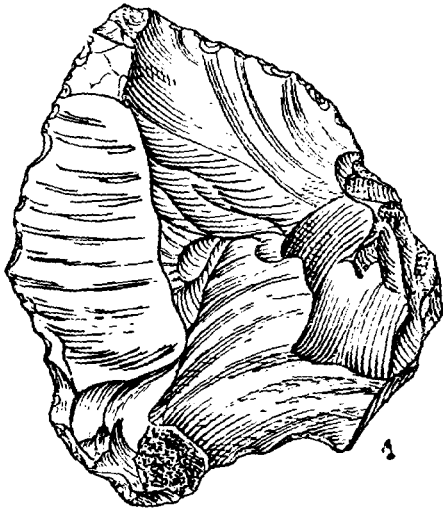

Fig. 1

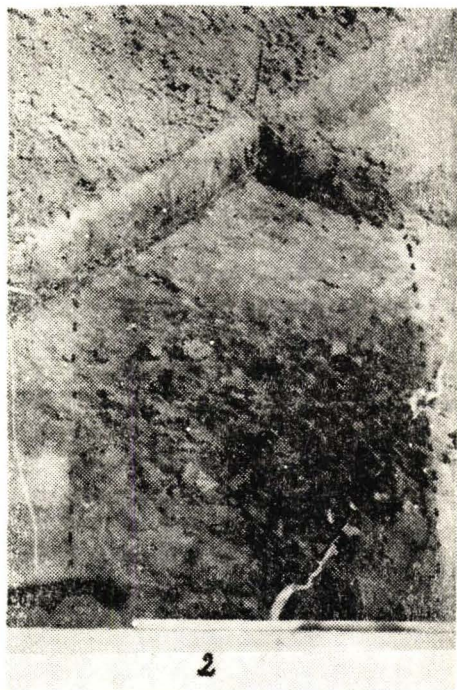
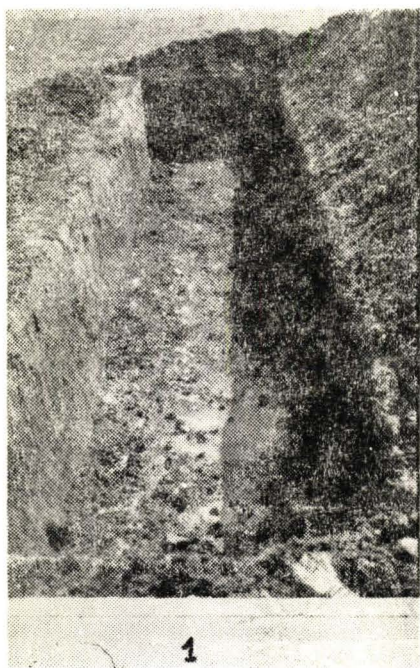

Fig. 8

DIE ARCHAEOLOGISCHEN GRABUNGEN VON LIPOVA-HODAIE

(Zusammenfassung)

Es werden die Ergebnisse der archaeologischen Ausgrabungen mitgeteilt, die von den Verfassern im Jahre 1971 neben der Ortschaft Lipova, in der Gemarkung „Hodaie“ vorgenommen wurden.

Während den Grabungen wurden verschiedenartige archaeologische Gegenstände gefunden, und zwar keramische Bruchstücke (mit geometrischen Mustern verziert), Teile von Steinhandmühlen, Bruchstücke von geschliffenen Steinäxten, mit und ohne Schaftlöchern, behauene Feuerstein- und Obsidianstücke, gebrannte Lehmstücke. Es wurde ein Teil einer Wohnfläche freigelegt, dessen Fussboden aus gebranntem Lehm bestand.

Nach Meinung der Verfasser gehören die Gegenständen der Siedlung von Lipova-Hodaie dem Neolithikum an, und zwar der Vinča-Kultur, die zeitlich der Turdaş-Kultur in Transilvanien entspricht.

ABBILDUNGEN

- Abb. 1: Lageplan der Grabungen von Lipova—Hodaie.
- Abb. 2: Profil des Suchgrabens No. 1.
- Abb. 3: Keramik von Lipova—Hodaie.
- Abb. 4: Keramik von Lipova—Hodaie.
- Abb. 5: Keramik von Lipova—Hodaie.
- Abb. 6: Feuersteinwerkzeuge von Lipova—Hodaie.
- Abb. 7: Feuersteinwerkzeuge von Lipova—Hodaie.
- Abb. 8: 1) Der Suchgraben No. 1 mit dem eingesickerten Grundwasser; 2. 3) Plan der Wohnungen.

VENUS DE LA SÎNPETRU GERMAN, JUDEȚUL ARAD

ANTON NIȚU

O descoperire izolată pe teritoriul comunei Sînpetru German, în 1967, a adus muzeului din Arad¹, cea mai frumoasă reprezentare a imaginii divinității feminine pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană (fig. 1—2).

Fragment mare, boltit ca o calotă, provenind din umărul unui vas; la partea inferioară, fragmentul este rupt deasupra limitei de jos a umărului; la partea superioară, în stînga, fragmentul indică îndoirea verticală a gîtului vasului.

Pasta poroasă prezintă o structură fibroasă fină, dar are o consistență compactă și aspră, fiind amestecată cu pleavă fină și nisip cu pietricele rare și fire de mică. Miezul pastei, pe toată grosimea peretelui, este de culoare cenușie-cărămizie; ambele fețe sînt acoperite cu o fețuială de culoare cărămizie deschisă, cu ușoare nuanțe de calcinare și cu infime puncte strălucitoare de mică; fețuiala este netezită, mai îngrijit pe fața exterioară, în spațiul figurinei, pe fața interioară fiind mai accentuate urmele neregulate ale netezirii.

Imaginea feminină este modelată în **altorelief** din masa peretelui, nu aplicată. Frontalul plat și larg prelungeste linia gîtului vasului, iar extremitățile arcașelor sprîncenelor se pierd treptat în planul peretelui, la limita superioară a umărului vasului. Arcadele nu sînt arcuite în plan vertical, ci în plan orizontal, delimitînd astfel prin laturi arcuite spre interior forma triunghiulară a frontalului; arcadele, ușor oblice, sînt constituite de mușea ascuțită dintre planul înclinat al frontalului și planul vertical corespunzător spațiului ochilor. Nasul în trunchi de piramidă, gîtul înalt și lățit la bază, torsul cu pieptul larg și membrele subțiri, au marginile rotunjite și se pierd prin planuri înclinate în masa peretelui. La partea superioară a trunchiului, sinii sînt de asemenea modelați din masa pastei, ca niște butoni tronconici. Accentuarea boltirii fragmentului pe fața interioară și adînciturile corespunzătoare antebrațelor și nasului arată clar procedeul susținerii din interiorul vasului a peretelui, în porțiunea pe care s-a modelat la exterior altorelieful imaginii.

La modelarea plastică de ansamblu, se adaugă elementele incizate, completînd detaliile morfologice sau decorative ale figurinei. Șanțurile lungi și cu capetele ascuțite ale ochilor au margini ușor ridicate, cauzate

de instrumentul lat și ascuțit cu care au fost incizate. Brațele aplecate se termină prin mâini plate, cu degetele crestate prin șanțuri identice, dar mai scurte, separând interspații triunghiulare (patru degete la mina dreaptă și trei la cea stângă). Picioarele, cu genunchii indoși în față, au extremitățile rupte de fractura fragmentului. Spațiul dintre picioarele ușor depărtate este prelungit printr-o incizie oblică, care nu indică expres sexul. Detaliile feței sînt completate pe masa piramidală a nasului, prin creștătura rectilinie a gurii imediat sub găurile rotunde ale nărilor, întepate adînc și orizontal. Între inciziile feței și ale miinilor, suprafața mare și nudă a pieptului a necesitat, ca echilibru plastic, decorarea ei cu două grupe simetrice de șanțuri dreptunghiulare, toate avînd extremitatea stîngă mai adîncită, indicînd astfel imprimarea lor cu capătul plat al unei spatule.

Deci, fragmentul aparține unui vas de mari dimensiuni, decorat deasupra umărului, între gît și diametrul maxim al corpului, cu o figurină modelată în altorelief. Ceea ce caracterizează imaginea feminină este mărirea feței, lărgimea arcadelor ochilor egalînd înălțimea corpului.

Ca formă ceramică, fragmentul de la Sînpetru German indică clar tipul vasului de provizii din pastă poroasă, de formă bitronconică, cu gura mai largă și cu două sau patru torți verticale pe diametrul maxim, caracteristic ceramicii Starčevo de la Vinča, unde prezintă două forme: una mai scundă, globulară², și alta mai înaltă, amforoidă³. În partea superioară, umărul este delimitat și decorat prin două cordoane orizontale în relief. Forma mai scundă are umărul decorat în relief cu imagini antropomorfe întregi, încadrate de decorul cu protuberanțe în barbotină, un brîu orizontal de protuberanțe pe carena vasului și grupe de protuberanțe în spațiile libere de pe umăr.

Ținînd seama, pe de o parte, de dispoziția decorului antropomorf în relief pe vasele Starčevo de la Vinča, totdeauna pe curbura umărului și deasupra carenei vasului, iar pe de altă parte, de poziția indoită a genunchiilor și de lipsa extremității picioarelor la figurina de la Sînpetru German, profilul fragmentului trebuie înclinat destul de mult și astfel vasul aparține mai curînd formei globulare. Pe fragment, care păstrează limita dintre umăr și gîtul vasului, lipsesc cordoanele în relief de pe umărul vaselor de la Vinča. De asemenea, din cauza ruperii fragmentului în jurul spațiului decorat cu imaginea umană, nu s-a păstrat nici o urmă din decorul cu barbotină, dar existența lui este posibilă, deoarece frîngerea fragmentului s-a putut produce tocmai la limita suprafețelor îngroșate de protuberante. Însă pasta fragmentului nu prezintă structura grosolană a pastei cu degresant vegetal, caracteristică ceramicii Starčevo Criș.

Tema plastică a reprezentării umane de pe fragment comportă elementele esențiale ale modelării ei pe ceramica Starčevo de la Vinča: redarea imaginii întregi, modelarea naturală a siluetei corpului⁴, gestul brațelor indoite în jos de la cot și chiar poziția picioarelor alăturate și cu genunchii flexionați în față, perpendicular pe suprafața vasului (fig. 3/2)⁵. Poziția picioarelor apare și la unele figurine din plastica Criș⁶. Combinarea

tehnicii modelării plastice a volumului cu tehnica inciziei detaliilor morfologice apare de asemenea la imaginile de pe ceramică (fig. 3/2) și la figurinele din plastica Seklo-Starčevo-Criș: redarea gurii printr-o incizie și a ochilor prin una sau două incizii la nivelul nasului⁷. Însă modelarea de ansamblu și a detaliilor feței pe fragmentul de la Sînpetru German este caracteristică reprezentărilor feminine de pe ceramica Vinča și cea liniară.

Pithosul bitroconic cu două torți horizontale sau cu proeminențe pe verticale, se transmite ceramicii **Vinča-Turdaș**. La **Turdaș** apare numai forma înaltă, cu torțile verticale sau horizontale⁸. Profilul umărului este în genere rectiliniu și chiar concav, mai rar boltit⁹. Vasul bitronconic pierde torțile perforate, înlocuite prin patru proeminențe organice¹⁰. În toate cazurile, pasta este grosolană sau bună și are fețuială netezită, iar arderea se face pînă la roșu. Însă nici unul din vase nu are pe umăr decor antropomorf în relief.

Pithosul bitroconic cu două torți horizontale sau cu proeminențe pe carenă capătă de fapt o formă de amforă cu gît îngust și înalt, prezentînd, de asemenea, două variante, una mai înaltă și alta mai scundă cu umăr arcuit. Ambele forme cu gît de amforă sînt cunoscute în complexul ceramicii de la **Čoka** (Voivodina)¹¹, putînd fi considerate de tradiție Criș și aparținînd orizontului cultural **Vinča-Turdaș-Tisa I**. Dacă pithosurile amforoide de la **Čoka** și **Turdaș**¹² sînt lipsite de decor antropomorf, în schimb amfora de formă înaltă cu patru proeminențe pe umăr devine cu predilecție vasul decorat pe gît cu una sau două fețe umane în ceramica de la **Vinča**¹³. Însă anfora de la **Malča-Radacie** (Niș) (fig. 3/4)¹⁴, din faza **Vinča-Turdaș**, decorată pe umăr cu o bandă liniară în zigzag deasupra și între proeminențele carenei, are în partea superioară, a gîtului o față umană delimitată prin contur incizat, dar cu detalii modelate identic ca la fața imaginii de la Sînpetru German: gura crestată adînc imediat sub nasul în formă de trunchi de piramidă. Numai ochii sînt diferiți, în formă de alveole rotunde. Pe fragmentul ceramic de la **Gradac** (Zlokučani) (fig. 3/3)¹⁵, deasupra zonei cu decor geometric incizat, fața umană prezintă platoul triunghiular al frontalului, delimitat de nervurile arcuite ale arcadeilor și terminat cu trunchiul piramidal al nasului, ca pe fragmentul de la Sînpetru German. Ochii sînt însă incizați în formă de lentile. Totuși, ochii redați printr-o singură incizie la nivelul nasului sînt obișnuiți la fețele de pe capacele vaselor antropomorfe și la figurinele din plastica de la **Turdaș**¹⁶. Inciziile prelungi ale ochilor la Sînpetru German se explică prin lărgirea exagerată a feței, subliniind lungimea arcadeilor proiectate deasupra imaginii.

Amforele de tip **Vinča**, decorate pe gît cu tema feței umane, se răs-pîndesc în culturile dunărene, în ceramica **Tisa I** și ceramica **liniară**¹⁷. Fragmentul de gît de amforă cu reprezentarea **Venerei de la Drassburg** (Austria) (fig. 4/2)¹⁸, aparținînd fazei tîrzii a ceramicii liniare, constituie singura analogie pentru figurina feminină de la Sînpetru German. Imaginea feminină este modelată plastic, cu detalii completate prin incizie.

Imaginea este redată întregă, cu silueta lată a corpului și brațele aplecate, cu sinii reliefați și sexul incizat. Deasupra siluetei corpului, **fața mărită** are arcadele sprincenelor sub forma unei bare orizontale în relief, din care se detașează apendicele nasului. Detaliile morfologice, gura și ochii, sînt redată printr-o incizie scurtă. Conturul feței nu este delimitat în partea inferioară și gîtul, de asemenea, nu este schițat, dar poziția gurii în spațiul intermediar leagă fața de silueta corpului. Deși arcadele orizontale se întînesc și la unele fețe izolate pe ceramica liniară¹⁹, forma arca-delor și a nasului imaginii de la Drassburg oferă o analogie perfectă, deși depărtată în spațiu, cu fețele vaselor antropomorfe gumelnițene sud-dunărene²⁰, fără a indica o filiație genetică obligatorie.

Poziția **picioarelor cu genunchii flexionați în față** are, de asemenea, analogii în reprezentările umane de pe ceramica Vinča-Turdaș. Pe fragmentul în pastă poroasă de la **Hrtkovci-Gomolava** (Voivodina) (fig. 3/1)²¹, datînd din faza tîrzie Vinča-Turdaș și faza timpurie Vinča-Pločnik, imaginea feminină întregă este modelată cu brațele înălțate și picioarele alipite cu genunchii proeminenți pe suprafața vasului.

Analiza formală necesită definirea **sensului** celor două caracteristici ale imaginii de la Sinpetru German, ca **teme plastice** ale reprezentărilor feminine pe ceramica și în plastica neo-eneolitică carpato-dunăreană. Ele se înscriu, de asemenea, ca teme figurate pe ceramica și în plastica egeo-orientală: „imaginile feminine chincite“ și „fețele umane“. Imaginile similare de la Sinpetru German și Drassburg se explică prin aceste teme de caracter general și contribuie totodată la explicarea genezei lor ca teme de sine stătătoare. În acest studiu, analiza se limitează la decorul antropomorf al ceramicii neo-eneolitice carpato-balcanice și dunărene.

Decorul antropomorf în relief pe ceramica Starčevo-Criș este în genere aplicat în nervuri și redă o imagine **feminină chincită**, accentuînd astfel poziția picioarelor flexionate lateral și proiectate în planul peretelui vaselor²². Acest decor cu imagini schematice este transmis și ceramicii Vinča-Turdaș²³ și continuă pe ceramica grupei Sava²⁴ și pe ceramica Cucuteni A₂²⁵. Imagini redată în aceeași poziție, dar modelate organic, sînt cunoscute pe ceramica Vinča-Turdaș²⁶, liniară²⁷, Marița (Karánova V = Gumelnița A₁)²⁸ sau Cucuteni A₂²⁹. Gestul brațelor la imaginile chincite, îndoite de la cot în sus sau în jos și îndreptate amîndouă în același sens sau fiecare în sens opus, este identic ca la imaginile feminine redată „în picioare“³⁰. Brațele pot lipsi, și la imaginile chincite incizate pe ceramica liniară³¹. Gestul brațelor înălțate sau coborîte, cu semnificații nu totdeauna explicabile, apare hieratic și canonizat, imaginile chincite accentuînd însă tematic poziția picioarelor.

Tema izolată a „imaginilor feminine chincite“ se explică prin participarea ei la tema cosmogonică a cuplului divin primordial (**copula**), pictată pe ceramica chalcolitică orientală³² sau modelată plastic pe vasul poros de la **Trușești** (fig. 4/1)³³. Vasul este decorat cu grupuri diversificate compozițional, dar în grupul reprodus imaginile divine au picioarele alăturate, contopite și flexionate cu genunchii proeminenți pe peretele va-

sului, ca la imaginile feminine izolate pe ceramica Starčevo-Criș (fig. 3/2) și Vinča-Turdaș (fig. 3/1). Dualitatea reprezentării izolate a imaginilor feminine cu „picioarele depărtate și flexionate lateral“ sau cu „picioarele apropiate și flexionate în față“ și a reprezentării cuplului divin cu picioarele flexionate în ambele poziții, asimilează cele două modalități ale imaginilor feminine cu picioarele flexionate. Atitudinea imaginii „feminine cu picioarele flexionate în față“ poate fi definită ca o modalitate a reprezentării imaginii „feminine chincite“ și explicată, de asemenea, prin participarea ei la tema „cuplului divin“.

Amforele decorate cu fețe umane ale ceramicii Vinča (fig. 3/4), Tisa și liniară se apropie, prin silueta suplă, de vasele antropomorfe ale culturilor carpato-balcanice și dunărene. Însă prin forma vasului, prevăzut cu proeminențe organice și decor geometric, ele se înscriu în inventarul formelor ceramicii acestor culturi și se apropie astfel de celelalte forme de vase decorate cu tema **feței umane**³⁴. Această poziție intermediară implică o dublă origine pentru reprezentarea „feței umane“. Ea poate fi o transpunere ca temă de sine stătătoare a feței modelate în relief sau incizate pe vasele antropomorfe³⁵. Dar ea a putut fi derivată direct în cadrul decorului antropomorf plastic sau incizat, ca o prescurtare a imaginii feminine întregi. În ambele cazuri, tema „feței umane“ este expresia fenomenului **pars pro toto**, care domină lumea reprezentărilor conceptuale și figurate în arta și religia universală³⁶. La rîndul ei, figurarea feței poate fi redusă la „perechea de ochi“, care decorează altarele gumelnițene³⁷, ca simbol apotropaic al divinității atotvăzătoare. Ochii ei migdalați apar în relief pe ceramica neolitică timpurie de la **Çatal-Hüyük**³⁸. Eficiența feței sau a privirii, ca modalități de concentrare a forței divinității, explică reprezentarea acestor teme epifanice pe ceramica neo-eneolitică carpato-balcanică și orientală.

Imaginile feminine de la Sinpetru German și Drassburg accentuează reprezentarea „feței“, prin dimensiunile ei în raport cu corpul. La **Sinpetru-German** (fig. 1—2), fața și corpul imaginii sint legate structural prin modelarea centrală a nasului piramidal, între platoul frontalului și gîtul înalt. Numai proiectarea decorativă și simbolică a arcadelor subliniate de inciziile lungi ale ochilor determină supradimensionarea feței. La imaginea de la Drassburg (fig. 4/2), fața apare detașată de corp, prin modelarea separată a barei arcadelor unite cu nasul. Dimensionarea largă a feței este determinată intenționat de lungimea barei orizontale a arcadelor. Inciziile mici ale ochilor și gurii acoperă spațiul liber dintre arcade și corpul lipsit de gît. **Imaginile cu fața mărită** de la Sinpetru-German și Drassburg constituie o temă intermediară între tema „imaginilor feminine întregi“, redată în diversele lor atitudini, și tema „feței umane“ din ornamentația ceramicii carpato-balcanice și dunărene. Tratarea diferită a celor două imagini are aparența determinării a două etape succesive ale trecerii de la o temă la cealaltă. Imaginea completă de la Sinpetru-German are fața mărită, ca reprezentare intenționată a modalității de manifestare a divinității, la fel cu „mîinile enorme“ ale imaginilor feminine din decorul ceramicii liniare³⁹ și ale figurinelor din plastica dunăreană⁴⁰. Imaginea de

la Drassburg marchează tendința detașării „fetei”, care apare ca temă pură în decorul ceramicii neo-eneolitice carpato-dunărene.

Fragmentul de la Sinpetru-German fiind o descoperire întâmplătoare, nu se poate preciza complexul ceramic al așezării din care provine. Deși fragmentul aparține unui pithos poros, totuși factura pasteii nu este caracteristică ceramicii Vinča-Turdaș din SV Transilvaniei. Analiza fragmentului, atât sub raportul formei vasului și al lipsei decorului geometric în relief, cât și al elementelor stilistice și tematice ale reprezentării figurate, indică încadrarea lui în orizontul cultural și cronologic corespunzător culturilor Vinča-Turdaș, Tisa I și liniară. Prin poziția geografică la confluența Mureșului cu Tisa, Sinpetru-German aparține zonei de interferență a acestor culturi, în care Čoka-Kremenjak poate constitui așezarea paradigmă.

NOTE

- ¹ Inv. nr. 14558. Înălțimea fragmentului 0,230 m. Comunicat pentru publicare prin amabilitatea colegului E. Dörner.
- ² I. Kutizán, *The Körös Culture*, în *DissPann*, Ser. II, 32, Budapesta, 1944, pl. LVIII—LIX/1a—c.
- ³ *Ibidem*, pl. LIX/2.
- ⁴ *Ibidem*, pl. LIX/1c.
- ³ *Ibidem*, pl. LIX 2.
- ⁵ *Ibidem*, pl. LXII/2.
- ⁶ *Ibidem*, pl. XVIII/12.
- ⁷ *Ibidem*, pl. XLIII/7; LXX/1—6.
- ⁸ M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. XC/9; XCI/1—4, 6.
- ⁹ *Ibidem*, pl. XCI/4.
- ¹⁰ *Ibidem*, pl. XCI/7.
- ¹¹ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XLIX/1; L/4; J. Banner, *The Neolithic Settlement on the Kremenják Hill at Csóka (Čoka)*, în *Acta Arch-Budapesta*, XII, 1960, p. 32, pl. XXXVII/32; XXXVIII/8.
- ¹² M. Roșca, *op. cit.*, pl. XCI/5.
- ¹³ H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, II, *Jungsteinzeit*, München, 1968, p. 395, pl. 144/27.
- ¹⁴ D. Garesanin, *Neolit centralnog Balkana (Les régions centrales des Balkans a l'époque néolithique)*, Belgrad, 1968, p. 36, 60, fig. 67.
- ¹⁵ M. Hoernes—O. Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, Viena, 1925, p. 286, 290, fig. 1 de la p. 285.
- ¹⁶ M. Roska, *op. cit.*, pl. CII—CIII; CXXXVII—CXXXIX.
- ¹⁷ H. Quitta, *Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, în *PZ*, XXXVIII, 1960, p. 173 și urm., fig. 13; I. Pavlou, *Early „myths” relating to the neolithic society*, în *AR*, XVIII, 6, 1966, p. 706 și urm., fig. 218; 219/22—23; 222; 225—226.
- ¹⁸ K. Willvonseder, *Die Venus von Drassburg*, în *Germania*, 24, 1940, p. 1—5; I. Pavlou, *op. cit.*, p. 701, 704, 712, fig. 219/31.
- ¹⁹ I. Pavlou, *op. cit.*, p. 704, fig. 219/25—26 44.
- ²⁰ G. Georgiev—N. Angefov, *Razkopki na Selisnata Moghila do Ruse prez. 1950—1953 godina*, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 75, fig. 36.

- ²¹ S. Nadj, *Zaštitno iscopavanje na Gomolavi cod Hrtcovata în RVM*, 9, 1960, p. 115, pl. IV/3.
- ²² I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XXI/1,3—4; XLIX/2.
- ²³ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLI/10, 12, 14—15; CL/22; S. Nadj, *op. cit.*, pl. IV/2; D. Gărașanin, *op. cit.*, p. 39—40, 60, fig. 89.
- ²⁴ M. Mirčev—D. Zlatarski, *Selișcinata moghila pri S. Sava*, în *Izvestia-Varna*, XI, 1960, p. 6, fig. 11 dreapta.
- ²⁵ A. Nițu, *Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A*, în *S.C.I.V.*, 18, 1967, 4, p. 552, fig. 1/1.
- ²⁶ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLI/2, 7.
- ²⁷ H. Lies, *Eine neue Relieplastik der Bandkeramik von Barleben, Kr. Wolmirstedt*, în *Ausgrabungen und Funde* 10, 1965, 1, p. 11, 13, fig. 1 și pl. 5a.
- ²⁸ G. Georgiev, *Slavni rezultati od razpocohite na Azmașcata selișcina moghila prez. 1961 g*, în *Izvestia-Institut*, XXVI, 1963, p. 167, fig. 17.
- ²⁹ A. Nițu, *op. cit.*, p. 552, fig. 1/2 și 2/1.
- ³⁰ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. LIX 1c (ceramica Starčevo); M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLI/6, 9 11, 16 (ceramica Vinča-Turdaș); R. A. Maier, *Die jüngere Steinzeit in Bayern*, în *Jahrbuch der bayerischen Bodendenkmalpflege*, 5, 1964, p. 22, fig. 8 (ceramica liniară); H. Dumitrescu, *Șantierul Traian*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 57, fig. 12 (ceramica Precucuteni); A. Nițu, *op. cit.*, p. 554 și urm., fig. 3/1 (ceramica Cucuteni A2).
- ³¹ A. Gulder, *Die urnenfelderzeitliche „Frauenkröte“ von Maisau in Niederösterreich und ihr geistesgeschichtlicher Hintergrund*, în *Mitteilungen der Prähistorischer Kommission*, X, 1960—1962, p. 82, 93, fig. 39/10; 51.
- ³² L. Frobenius, *Kulturgeschichte Afrikas*, Zürich, 1933, p. 153 și urm., fig. 102.
- ³³ M. Petrescu — Dimbovița, *Șantierul Trușești*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 13, fig. 4 b; Idem, *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Trușești (Moldau)*, în *PZ*, XLI, 1963, p. 181—82, fig. 10 b.
- ³⁴ G. Georgiev, *op. cit.*, p. 167, 176, fig. 15—16 (ceramica Starčevo); H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 146/9 (ceramica Vinča A); H. Quitta, *op. cit.*, p. 173 și urm., fig. 12 (ceramica liniară); P. Detew, *Vorgeschichtliche Gefäße mit menschen- und tierähnlichen Darstellungen in Bulgarien*, în *AA*, 1960, 1—4, col. 4, fig. 3 (ceramica Marita); S. Marinescu-Bîlcu și B. Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul Oltenița*, Sibiu, 1967, p. 33, pl. VIII/4 și XX/4 (ceramica Gumelnița A2); H. Dumitrescu, *La station préhistorique de Ruginoasa, în Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 73—4, fig. 16, 2—3 și 25/1—2 (ceramica Cucuteni A2).
- ³⁵ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, p. 395, pl. 144/31 (ceramica Vinča-Turdaș); p. 139, 395, pl. 186/15 (ceramica Tisa).
- ³⁶ G. Glatz, *La civilisation égéenne (L'Évolution de l'humanité, 9)* Paris, 1923, p. 266; R. Kreglinger, *L'Évolution religieuse de l'humanité*, Paris, 1926, p. 16—7, 39.
- ³⁷ VI. Dumitrescu, *Fouilles de Gumelnița*, în *Dacia*, II, 1925, p. 91, fig. 63/22, 24; S. Marinescu-Bîlcu și B. Ionescu, *op. cit.*, p. 38 și urm., pl. XIII 1—4; XVII/10—11, 13, XXII.
- ³⁸ J. Mellaart, *Early Cultures of the South Anatolian Plateau*, în *AS*, XI, 1961, p. 164, fig. 4/2.
- ³⁹ R. A. Maier, *op. cit.*, p. 22, fig. 8.
- ⁴⁰ E. Wahle, *Deutsche Vorzeit*, Leipzig, 1932, p. 96, fig. 18.

LEGENDA FIGURILOR

- Fig. 1. Fragment de pithos neo-eneolitic cu decor antropomorf de la Sînpetru-German (Arad).
- Fig. 2. Fragment de pithos neo-eneolitic cu decor antropomorf de la Sînpetru-German (Arad).
- Fig. 3. Ceramică neo-eneolitică cu decor antropomorf: 1. Hrtkovci-Gomolava (Voivodina), ceramica Vinča-Turdaș țirzie; 2. Vinča (Serbia), ceramica Starcevo; 3. Gradac (Zlokučani), ceramica Vinča-Turdaș; 4. Malca-Radacie (Niș), ceramica Vinča-Turdaș.
- Fig. 4. Ceramică neo-eneolitică cu decor antropomorf: 1. Trușești (Botoșani), ceramica Cucuteni A2; 2. Drassburg (Austria), ceramica liniară țirzie.

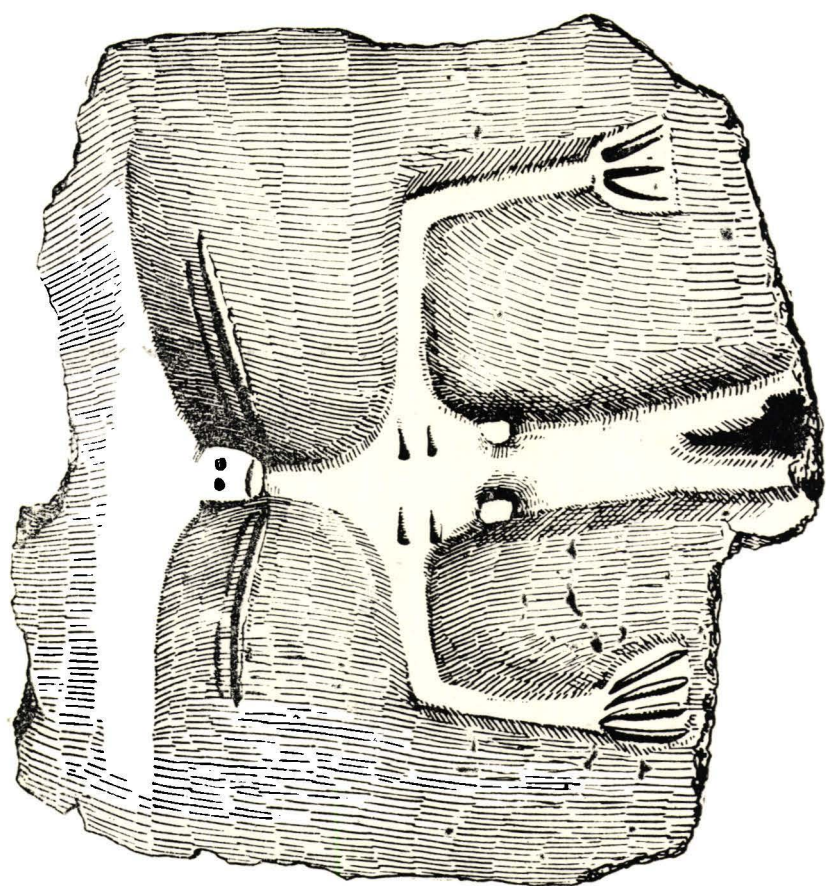
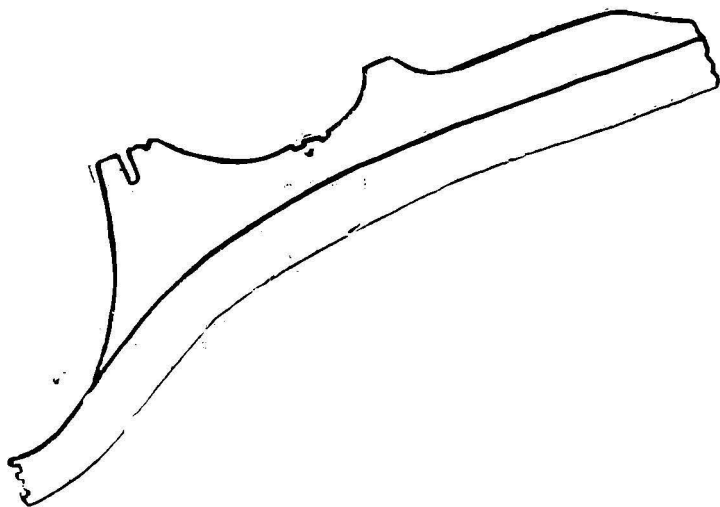

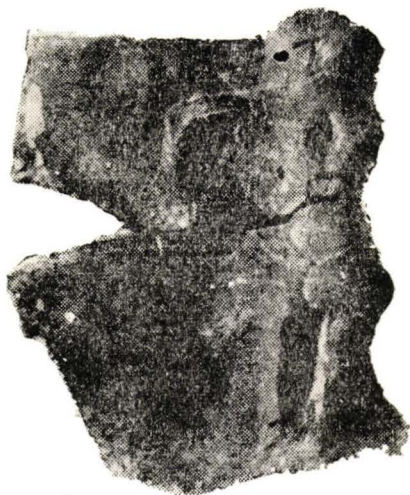
Fig. 1

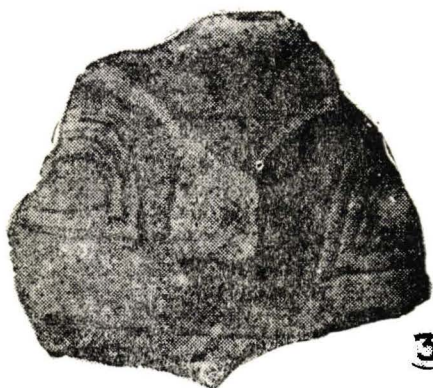
Fig. 2

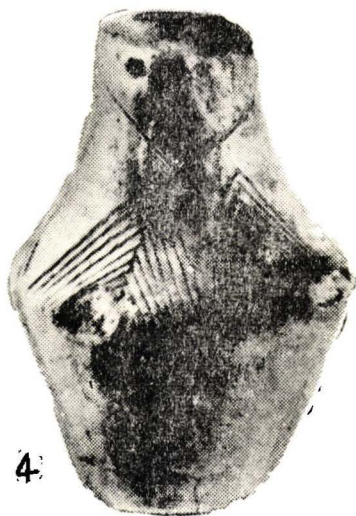
1)

2)

3)

4)

Fig. 3

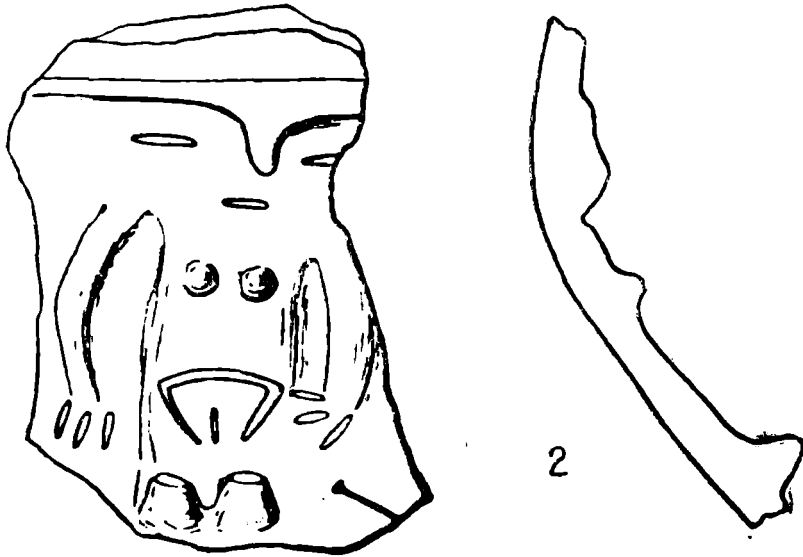
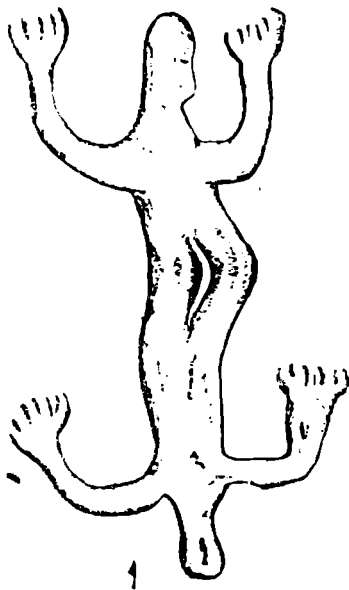

Fig. 4

(Résumé)

La découverte fortuite d'un fragment céramique à Sînpetru-German a enrichi le Musée d'Arad de la plus belle des représentations de la divinité féminine sur la céramique néo-énéolithique carpatho-danubienne.

Le fragment, haut de 0.230 m, appartient à un pithos bitronconique en pâte poreuse, dont l'épaule est ornée en haut-relief d'une image féminine à face large et aux pieds flexionnels (fig. 1—2). La forme céramique, la décoration de l'épaule par des silhouettes en relief, le geste des bras et la flexion des genoux caractérisent les *pithoi* du type Starčevo de Vinča (fig. 3/2).

Le modelage de l'ensemble et des détails morphologiques marque les thèmes et les procédés de stylisation des représentations féminines sur la céramique Vinča-Turdaş et la céramique linéaire. L'image en relief de Hrtkovci-Gomolava, remontant à la phase tardive Vinča-Turdaş et à la phase initiale Vinča-Pločnik, a aussi les genoux flexionnels (fig. 3/1). Les faces qui decorent l'amphore Vinča-Turdaş de Malča-Radačie (fig. 3/4) et le fragment de Gradac (fig. 3/3) présentent le front triangulaire, les arcades en relief, le nez en tronc de pyramide ou la bouche incisée de l'image de Sînpetru—German. La face agrandie trouve une proche analogie dans la „Vénus de Drassburg" sur la céramique linéaire tardive d'Autriche (fig. 4/2).

La flexion des genoux se retrouve chez le couple en relief représenté sur le pithos Cucuteni A2 de Truşeşti (fig. 4/1). On peut dès lors considérer l'attitude des images „féminines à genoux flexionnels" comme une variante de l'attitude des images „féminines accroupies" sur la céramique Starčevo-Criş, Vinča-Turdaş au linéaire et ainsi expliquer les deux attitudes par leur participation au thème de la *copula*.

L'agrandissement de la face chez les images de Sînpetru-German et de Drassburg exprime, d'une part, la même modalité de concentrer l'efficacité de la force divine que les grandes mains des images féminines sur la céramique et dans la plastique danubienne et, d'autre part, il marque la tendance à détacher la face comme thème pur des représentations féminines sur la céramique carpatho-balcanique et danubienne.

La découverte de Sînpetru-German appartient effectivement à la zone d'interférence des cultures Vinča-Turdaş, Tisa et linéaire, avec des éléments transmis par la culture Starčevo-Criş.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. Fragment de pithos néo-énéolithique à décor anthropomorphe de Sînpetru-German (Arad).
- Fig. 2. Fragment de pithos néo-énéolithique à décor anthropomorphe de Sînpetru-German (Arad).
- Fig. 3. Céramique néo-énéolithique à décor anthropomorphe: 1. Hrtkovci-Gomolava (Voïvodine), céramique Vinča-Turdaş tardive; 2. Vinča (Serbie), céramique Starčevo; 3. Gradac (Zlokučani), céramique Vinča-Turdaş; 4. Malča-Radačie (Nisch) céramique Vinča-Turdaş.
- Fig. 4. Céramique néo-énéolithique à décor anthropomorphe: 1. Truşeşti (Botoşani), céramique Cucuteni A2, 2. Drassburg (Autriche) céramique linéaire tardive.

DESCOPERIRI CELTICE PĂSTRATE ÎN MUZEUL JUDEȚEAN ARAD

ION HORAȚIU CRIȘAN

În colecțiile secției de arheologie a muzeului arădean se păstrează câteva descoperiri celtice deosebit de interesante provenind, în marea lor majoritate, din descoperiri întâmplătoare făcute în diferite puncte de pe raza orașului și a județului Arad, la diferite date. Acestea au rămas inedite, dacă facem abstracție de cele câteva piese disparate găsite la Pecica care au intrat în literatura de specialitate¹. Materialele celtice de pe teritoriul arădean au fost prezentate de Egon Dörner sub forma unei comunicări² la cea de a V-a Sesiune Științifică a Muzeelor, ținută în 1969 la București. În lucrarea de față ne-am propus să publicăm și să analizăm amănunțit numai acele descoperiri celtice ce se păstrează în muzeul din Arad. Cadrul editorial cel mai potrivit pentru o asemenea lucrare este, fără îndoială, revista muzeului în care se păstrează descoperirile³.

Cu toate că ne lipsesc aproape în toate cazurile, detaliile atât de necesare studierii materialelor celtice, cu privire la condițiile lor de descoperire, totuși putem susține, cu toată convingerea, că cele de care ne ocupăm, au constituit inventare funerare. Din păcate sîntem vitregiți de amănunte privind ritul și ritualul funerar și nu mai putem ști dacă aceste morminte sînt doar grupuri funerare izolate sau dacă ele se integrează într-o necropolă de dimensiuni mai mari⁴.

Cele mai multe dintre materialele ce ne preocupă în cadrul de față au fost găsite în trei puncte diferite și foarte îndepărtate între ele de pe raza actualului oraș Arad și anume: pe terenul Fermei agricole de stat Ceala, în cartierul Gai și pe teritoriul Cooperativei agricole de producție din Aradul Nou. În două din cele trei cazuri știm cu siguranță că au fost distruse mai multe morminte atât de inhumate cît și de incinerate, deci este vorba de două necropole birituale. În cel de al treilea caz (Ferma Ceala), nu cunoaștem nici un detaliu cu privire la descoperire. La materialul găsit pe raza orașului Arad se adaugă cel descoperit la Pecica și o piesă de la Șimand. Pentru economia lucrării am socotit mai oportun să facem mai întîi prezentarea tuturor materialelor și a ceea ce

știm despre condițiile în care au fost descoperite, ca apoi să discutăm analogiile și datarea tuturor. În capitolul final, rezervat concluziilor, vom preciza datarea fiecărui complex în parte.

Prezentarea materialelor celtice o vom începe cu cele descoperite pe raza orașului Arad.

DESCRIEREA DESCOPERIRILOR

1. ARAD — FERMA CEALA.

În anul 1964, pe teritoriul fermei, cu ocazia exploatării nisipului, s-au găsit într-o groapă, patru vase de lut împreună cu cinci brățări de bronz. Toate acestea au ajuns în muzeul din Arad. Nu posedăm nici un fel de date cu privire la caracterul descoperirii⁵. Putem doar presupune că ne găsim în prezența unui mormînt de incinerare. Dacă ar fi fost vorba de un mormînt de inhumare, scheletul ar fi atras atenția descoperitorilor și el ar fi fost înregistrat.

Cele patru vase sînt lucrate toate cu roată din pastă de bună calitate. Iată descrierea lor :

a). **Vas mare** (fig. 1,4 și fig. 2,3) de formă bitronconică și de culoare cenușie. El are gura largă iar muchia buzei este rotunjită și răsfrîntă în exterior. La extremitatea superioară a gîtului, vasul este ornamentat cu o nervură în relief. O a doua nervură, mai puțin reliefată, separă gîtul de corpul vasului. Corpul este bombat iar fundul, tăiat drept, fără să fie prevăzut cu inel de fund sau cu **omphalos**. **Dimensiuni** : înălțimea 34,5 cm, diametrul gurii 22 cm, diametrul fundului 11,4 cm, grosimea pereților 1 cm. Vasul se păstrează aproape întreg lipsindu-i doar cîteva porțiuni din buză (Mz. Arad, inv. nr. 14. 393).

b). **Vas în formă de carafă** (Linsenflasche) de culoare cenușiu-neagră, pestrat fragmentar (fig. 1,1 și fig. 2,1). Se păstrează doar gura, gîtul și o mică porțiune din partea superioară a corpului. Gîtul este relativ îngust și înalt. El este ornamentat, la partea superioară, cu un briu în relief. Pe gît, vasul a mai fost decorat cu două grupe alcătuite din cîte două linii paralele, adîncite. Muchia buzei este rotunjită și ușor răsfrîntă în exterior. Gura vasului este oblică, în genul unei pilni. Corpul vasului a fost rotunjit, judecînd după ourbura accentuată a părții ce se mai păstrează încă. **Dimensiuni** : înălțimea 21,5 cm, diametrul gurii 14,4 cm, diametrul maxim 24,2 cm, grosimea pereților 0,9 cm. (Mz. Arad inv. nr. 14.395).

c). **Strachină** de culoare roșietică (fig. 1,2, fig. 2,2). Ea are muchia bazei rotunjită și ușor răsfrîntă în exterior, după care urmează un gît scurt, concav. Corpul strachinii este de forma unei semisfere ușor turtite, iar fundul prevăzut cu un **omphalos**. Strachina este perfect păstrată. **Dimensiuni** : înălțimea 5,5 cm, diametrul gurii 17,3 cm, diametrul maxim 15 cm, diametrul fundului 3,4 cm, grosimea pereților 0,5 cm. (Mz. Arad inv. nr. 14394).

d). **Vas scund** (fig. 1,3), de culoare cenușie, păstrat fragmentar. El are gura largă și un gît scurt, iar corpul ușor bombat. Fundul vasului este tăiat drept. **Dimensiuni**: înălțimea 12 cm, diametrul gurii 14 cm, diametrul maxim 17,3 cm, diametrul fundului 6,3 cm, grosimea pe-reților 0,7 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14396).

Spunem că împreună cu cele patru vase, descrise mai sus, au mai fost găsite, în aceeași groapă, cinci brățări de bronz. Nici una dintre acestea nu prezintă vreun indiciu că ar fi fost trecute prin foc. Numai două brățări aparțin aceluiaș tip, toate însă fac parte din categoria brățărilor deschise și sînt păstrate întregi. Să trecem acum la descrierea fiecăre-ia în parte.

a) **Brățară masivă de bronz** (fig. 3,3 și fig. 4,3), terminată în capete de forma unor peceti. Întregul corp al brățării este ornamentat cu nodozități. Capetele de peceti nu sînt prea masive și au suprafața exterioară, ușor scobită.

Dimensiuni: diametrul exterior al brățării 8,5 cm, diametrul corpului 0,6 cm, diametrul capetelor de peceti 0,8cm. (Mz. Arad inv. nr. 14398).

b) **Brățară masivă de bronz** (fig. 3,4 și fig. 4,4), la fel cu cea precedentă (Mz. Arad inv. nr. 14397).

c) **Brățară** (fig. 3,2 și fig. 4,2), cu corpul mult mai subțire decît al celor precedente. Suprafața corpului este ornamentată și la această brățară cu nodozități ușor pronunțate iar extremitățile sînt îngroșate.

Dimensiuni: diametrul exterior al brățării 5,8 cm, diametrul corpului 0,4 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14401).

d) **Brățară din placă de bronz** (fig. 3,1 și fig. 4,1). Extremitățile brățării se termină printr-o proeminență mai mare, mărginită de una mai mică. Proeminențele mai mici sînt ornamentate cu liniuțe incizate. În exterior, corpul brățării este ornamentat cu o linie fină, ondulată, realizată prin incizie care urmează conturul întregii podoabe, ca un chenar.

Dimensiuni: diametrul brățării 6,2 cm, grosimea plăcii 0,12 cm, diametrul proeminențelor 0,7 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14.400).

e) **Brățara mare de bronz** (fig. 3,5 și fig. 4,5) cu corpul plin și ornamentată cu un grup de trei nodozități. Extremitățile brățării sînt rotunjite, puțin reliefate și mărginite de cîte o mică nodozitate.

Dimensiuni: diametrul exterior al brățării 8,7 cm, grosimea corpului 0,4 cm (Mz. Arad, inv. nr. 14.399).

2. ARAD — GAI

În anul 1912 au intrat în muzeul din Arad două vase celtice lucrate cu roata, descoperite în cartierul Gai. Nu posedăm nici o informație cu privire la felul în care acestea au fost găsite. În registrul de inventar este menționat doar locul de descoperire: Arad—Gai. Știm însă că, pe teritoriul cartierului Gai, între linia ferată Arad — Pecica și șoseaua națională, pe o movilă proeminentă, a existat a necropolă celtică, birituală⁶. Este, după părerea noastră, neîndoielnic că cele două vase achiziționate

de muzeul arădean la începutul secolului nostru, provin din necropola amintită. Pe lângă cele două vase, muzeul din Arad mai posedă un al treilea exemplar găsit în 1962, cu ocazia unei cercetări de suprafață făcută pe teritoriul necropolei celtice, de către E. Dörner și N. Kiss, împreună cu elevii Școlii nr. 3 din Arad.

Cele trei vase sînt scunde, cu gura largă și au fost lucrate cu roata. Iată descrierea lor :

a) **Vas cenușiu** (fig. 5,3 și fig. 6,1) cu muchia bazei rotunjită și foarte ușor răsfrîntă în exterior. Fundul este prevăzut cu un **omphalos**. Vasul se păstrează întreg.

Dimensiuni : înălțimea 13,3 cm, diametrul gurii 16 cm, diametrul maxim 20,4 cm, diametrul fundului 9,2 cm, grosimea pereților 0,7 cm (Mz. Arad, inv. nr. 1127 descoperire 1912).

b) **Vas cenușiu-închis**, aproape negru (fig. 5,2 și fig. 6,2) de aceeași formă cu cel precedent. Gîtul celui de-al doilea exemplar este mai scurt și mai scobit decît la primul vas. **Omphalos**-ul este foarte pronunțat și a dat în interiorul vasului o proeminență de genul unui nasture mare.

Dimensiuni: înălțimea 10 cm, diametrul gurii 15,6 cm, diametrul maxim 18,6 cm, diametrul fundului 8,2 cm, grosimea pereților 0,7 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 1128. Descoperire 1912).

c) **Vas roșiatic** (fig. 5,1 și fig. 6,3) aparținînd aceluiași tip de vas ca și cele două precedente. Spre deosebire de acestea, cel de al treilea vas este ornamentat cu o nervură în relief.

Dimensiuni: înălțimea 10,4 cm, diametrul gurii 20 cm, diametrul fundului 8,8 cm, grosimea pereților 0,8 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 13851, descoperire 1962).

3. ARADUL NOU

Pe terenul Cooperativei agricole de producție din Aradul Nou, la nord—vest de acest cartier, în anul 1967, cu ocazia săpării unui canal de irigații necesar grădinii de zarzavaturi a cooperativei, au fost distruse mai multe morminte celtice. O parte a inventarelor funerare găsite cu această ocazie, au fost achiziționate de muzeul arădean. În același an, un colectiv al muzeului din Arad, condus de Egon Dörner, a întreprins în acest punct un mic sondaj de verificare care s-a soldat cu descoperirea a două morminte, unul de incinerare și al doilea de inhumare⁷. Vom începe cu descrierea materialelor descoperite fortuit ca apoi să continuăm cu cele găsite pe calea săpăturilor.

Descoperiri intimplătoare

Din inventarele mormintelor distruse, al căror număr nu-l cunoaștem, muzeul din Arad a achiziționat : două vase de lut ars și unul de bronz, două brățări de bronz, două cuțite de fier, o foarfecă din același metal, un vîrf de lance și lama unei săbii tot de fier. Iată acum descrierea lor :

a) **Vas de lut mijlociu** (fig. 7,1 și fig. 8, 7), de forma unui borcan cu pereții arcuiți. El este lucrat cu mina din pastă impură de culoare brun—închisă, cu ardere neomogenă. Muchia buzei este doar rotunjită și curbată spre interior iar fundul este tăiat drept. Vasul este ornamentat cu patru mici butoni reliefati, uniți între ei printr-un șir de alveole adâncite. O parte din gura vasului lipsește.

Dimensiuni: înălțimea 9,5 cm, diametrul gurii 9,5 cm, diametrul fundului 9,3 cm, grosimea pereților vasului 0,8 cm (Mz. Arad, inv. nr. 14573).

b) **Vas mijlociu de lut** (fig. 7,2 și fig. 8,8) de culoare neagră, lucrat cu roata din pastă de bună calitate. Gura vasului este largă, cu muchia buzei rotunjită și așezată oblic. Gîtul vasului este de forma unui trunchi de con și este ornamentat, în porțiunea superioară, cu o nervură în relief. Corpul este rotunjit iar fundul, tăiat drept, fără **omphalos** sau inel de fund. Vasul se păstrează întreg.

Dimensiuni: înălțimea 10,7 cm, diametrul gurii 8,6 cm, diametrul maxim 11,4 cm, diametrul fundului 6 cm, grosimea pereților 0,7 cm (Mz. Arad, inv. nr. 14572).

c) **Vas mic de bronz** (fig. 7,9 și fig. 9) cu corpul globular, gît scurt și gura lipsă. El este lucrat din lamă subțire de bronz și n-are nici un ornament. Corpul vasului are aspectul unei semisfere puțin turtite. Pe întreaga suprafață, vasul este acoperit de o frumoasă patină verde.

Dimensiuni: înălțimea actuală 6,6 cm, diametrul gurii 3,6 cm, diametrul maxim 7,8 cm, grosimea 0,1 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14574).

d) **Două brățări de bronz** (fig. 7,4 și fig. 8,4 — 5) în secțiune rotunde, cu capetele puțin îngroșate. Una dintre brățări este bine păstrată, pe cînd din cea de a doua nu mai există decît un fragment de la una din extremități.

Dimensiuni: exemplarul întreg are 6,4 cm diametru și 3 cm grosime. (Mz. Arad, inv. nr. 14580 și 14581).

e) **Cuțit de luptă din fier** (fig. 7,3 și fig. 8,1) rău conservat. El are lama curbă și mînerul rupt. Ar fi posibil ca mînerul să se fi terminat într-un buton. Cuțitului îi lipsește și virful lamei.

Dimensiuni: lungimea totală 33 cm dintre care 5 cm revin mînerului, lățimea actuală maximă a lamei 4 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14.577).

f) **Fragment dintr-un cuțit de luptă** (fig. 7,8 și fig. 8,6), tot din fier. Se mai păstrează doar mînerul și o parte din corpul armei. Mînerul este frumos modelat în forma unui picior uman. Lama cuțitului a fost curbă.

Dimensiuni: lungimea actuală 13,5 cm din care 5 cm aparțin mînerului, lățimea maximă 4,6 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14578).

g) **Foarfece de fier** (fig. 7,5 și fig. 8,2), relativ bine conservat îi lipsește doar o parte dintr-un braț. El este de formă foarte simplă, fiind lucrat din lamă de fier.

Dimensiuni: lungimea 21 cm, lățimea corpului 4,4 cm, a unui braț 2 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14579).

h) **Virf de lance din fier** (fig. 7,6 și fig. 8,3), de forma unei frunze de salcie. El este prevăzut cu o puternică nervură mediană. Tubul

de înmănușare este scurt. Virful de lance a fost îndoit și de aceea în prezent s-a rupt în două.

Dimensiuni: lungimea totală 26,5 cm, lățimea 5,4 cm, diametrul tubului de înmănușare 2,3 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14576).

i) **Lamă de sabie din fier** (fig. 7,7 și fig. 8,9), îndoită și ea ritual ca și virful de lance. În momentul actual lama este ruptă în două bucăți. Minerul săbiei este lung și în forma unei tije ce se termina într-un buton care s-a pierdut.

Dimensiuni: lungimea totală 70,5 cm, din care 13 cm revin minerului, lățimea 4 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14575).

MORMÎNTUL I DE INCINERAȚIE

Mormîntul I a aparținut unui războinic și avea ca inventar funerar un virf de lance din fier, o sabie din care se păstrează lama, o parte a tecii cu buterola ei și cinci vase de lut, pe lângă oase umane calcinate. Unul dintre vase era fărâmițat în așa măsură încît nu a mai putut fi recuperat. Mormîntul se integrează în categoria celor cu groapă. În vasul în formă de situlă (fig. 10,7), au fost introduse cele două vase mai mici (fig. 10,1—2), iar alături s-a găsit grămadă de oase omenești arse și celelalte piese ce alcătuiau inventarul funerar⁹.

a) **Virf de lance din fier** (fig. 10,3 și fig. 11,3) de forma unei frunze de dafin. El este prevăzut cu o puternică nervură mediană. Tubul de înmănușare este relativ scurt și, în secțiune, aproape patrulater. O parte a tășurilor au fost distruse de rugină.

Dimensiuni: lungimea 29 cm, din care tubului îi revine 6 cm, lățimea maximă actuală 7 cm, diametrul tubului de înmănușare 2 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14566).

b) **Lamă de sabie din fier** (fig. 10,5 și fig. 11,4) bine păstrată. Minerul ei este de forma unei tije, în secțiune patrulateră. El se termina, probabil, într-un buton. Lama de sabie este prevăzută, pe toată lungimea ei și pe ambele fețe, cu o creastă mediană bine reliefată ceea ce face ca în secțiune sabia să fie lentiliformă.

Dimensiuni: lungimea totală 66 cm, dintre care 12 cm revin minerului, lățimea 4 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14565 a).

c) **Teacă de fier fragmentară** (Fig. 10,6 și fig. 11,6) care a conținut lama precedentă. Se mai păstrează doar o porțiune din partea superioară a feței ce venea în contact cu corpul luptătorului. Aceasta este prevăzută cu un ataș alcătuit, tot din placă de fier, cu extremitățile de forma unor romburi prinse cu câte un mic cui. Spațiul rezultat servea la introducerea curelei prin intermediul căreia sabia atârna de cingătoarea războinicului.

Dimensiuni: lungimea păstrată 18 cm, lățimea acolo unde este întregă, 5 cm, lungimea atașului 9,5 cm, lățimea lui 1,5 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14565 b).

d) **Buterolă** (fig. 10,8 și fig. 11,8) din fier care a aparținut tecii descrise mai înainte. Ea este de formă unghiulară, are marginile bine

conturate ce se continuau în sus, pe corpul tecii, constituind rama acesteia. De o parte și de alta, buterola este prevăzută cu cu cite un mic disc, tot de fier. După toate probabilitățile, cele două discuri laterale au fost ornamentate, dar din cauza ruginii aceste ornamente nu mai sînt vizibile.

Dimensiuni: lungimea 9 cm, lățimea maximă 7 cm, diametrul discurilor 2,5 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14565 c).

e) **Căniță cu o toartă** (fig. 10,1 și fig. 11,1), de culoare gălbuie, lucrată cu roata din pastă de bună calitate. Ea se păstrează fragmentar, lipsindu-i partea inferioară a corpului și toarta, dar a putut fi reconstituită fără prea mare dificultate. Gura căniței este largă cu muchia buzei puțin îngroșată și ușor răsfrîntă în exterior. Gîtul ei este scurt și ornamentat la bază cu o mică nervură în relief. Corpul căniței este bombat, cu pereții arcuți. În punctul de maximă dimensiune a corpului se vede locul de inserție a tortii.

Dimensiuni: înălțimea 7,2 cm, diametrul gurii 6,8 cm, diametrul maxim 8,2 cm, diametrul fundului 4,6 cm(?), grosimea pereților 0,6 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14563).

f) **Strachină mică** (fig. 10,2 și fig. 11,2), lucrată cu mîna din pastă impură de culoare roșiatică. Ea are buza tăiată drept și curbată spre interior. Strachina nu are nici un fel de ornament iar fundul este tăiat drept, fără profilaturi.

Dimensiuni: înălțimea 5,1 cm, diametrul gurii 8,6 cm, diametrul fundului 6,6 cm, grosimea pereților 0,6 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14562).

g) **Vas scund** (fig. 10,4 și fig. 11,5) de culoare cenușie cu gura foarte largă și corp bîtronconic. El este lucrat cu roata, din pastă de bună calitate. Muchia buzei este rotunjită și răsfrîntă în exterior. Gîtul vasului este scurt și ornamentat cu o nervură în relief iar fundul prevăzut cu un **omphalos** pronunțat care a dat în interiorul vasului o proeminență de genul unui nasture mare. Vasul este păstrat aproape complet, lipsindu-i doar o mică parte din buză.

Dimensiuni: înălțimea 8 cm, diametrul gurii 18,5 cm, diametrul maxim 19,4 cm, diametrul fundului 8 cm, grosimea pereților 0,9 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14564).

h) **Vas mijlociu** (fig. 10,7 și fig. 11,7) în formă de situlă, cu gura foarte largă și muchia buzei îngroșată. Pe întreaga suprafață el este ornamentat cu striuri paralele, iar fundul îl are tăiat drept. Vasul este lucrat cu roata din pastă nu prea fină care conține, printre alte degresante, și grafit. El este de culoare cenușiu-roșiatică.

Dimensiuni: înălțimea 11 cm, diametrul gurii 14 cm, diametrul fundului 10 cm, grosimea pereților 1 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14561).

MORMÎNTUL 2 DE INHUMAȚIE

Acest mormînt a fost parțial distrus de lucrările efectuate pentru construirea canalului. Din inventarul lui au fost recuperate două vase de lut, lama unui cuțitaș de fier, o fibulă și o brățară de bronz. Iată descrierea lor:

a) **Vas mic** (fig. 12,5) de culoare neagră, lucrat cu roata din pastă de bună calitate. El are gîtul cilindric și corpul de genul unei semifere turtite. Fundul vasului este marcat de un **omphalos**.

Dimensiuni: înălțimea 7 cm, diametrul gurii 4,4 cm, diametrul maxim 8,4 cm, diametrul fundului 4 cm, grosimea pereților 0,4 cm (Mz. Arad, inv. nr. 14567).

b) **Vas lucrat cu mina** (fig. 12,4 și fig. 13,4) cu profil aproape drept. Pasta din care s-a lucrat vasul este impură, cu mult nisip. El a fost neomogen ars și are o culoare roșiatică. Muchia buzei și fundul vasului sînt tăiate drepte. Ca ornament întîlnim un singur buton plasat la cîteva centimetri sub buză. Vasul se păstrează aproape întreg.

Dimensiuni: înălțimea 8,8 cm, diametrul gurii 9,6 cm, diametrul fundului 7,5 cm, grosimea pereților 0,7 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14568).

c) **Lama unui cuțitaș** (fig. 12,3 și fig. 13,3) din fier, de formă curbă. Ii lipsește cea mai mare parte a mînerului și virful. Pe întreaga suprafață lama de cuțit este acoperită cu un puternic strat de rugină.

Dimensiuni: lungimea 10,5 cm, lățimea 1,7 cm, (Mz. Arad, inv. nr. 14569).

d) **Fibulă mică de bronz** (fig. 12,1 și fig. 13,2). Ea are resortul alcătuit din cîte trei spirale plasate de o parte și de alta a corpului și unite printr-un arc exterior. Corpul fibulei este masiv și curbat, iar piciorul îndoit. Virful piciorului, terminat în trei mici proeminențe sferice dintre care cea din mijloc este mai mare, vine să se alătore corpului fără să atingă punctul cel mai înalt al corpului fibulei sau să se lege de acesta. Acul fibulei lipsește.

Dimensiuni: lungime 3,2 cm, lățimea maximă 1,4 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 14570).

e) **Brățară simplă de bronz** (fig. 12,2 și fig. 13,1). Ea este lucrată dintr-o sîrmă de bronz, este deschisă și are extremitățile puțin lățite. Brățara nu are nici un fel de ornamentare.

Dimensiuni: diametrul exterior 6,4 cm, diametrul firului 0,3 cm (Mz. Arad, inv. nr. 14571).

4. PECICA jud. Arad

Muzeul din Arad posedă două loturi de materiale celtice care s-au găsit în hotarul comunei Pecica și care provin, după toate probabilitățile, din morminte. Pentru nici unul dintre acestea, nu avem din păcate, date, fie cu privire la punctul topografic de descoperire, fie cu privire la natura descoperirii.

Un lot compus din trei fibule și un vas de lut, după succesiunea înregistrării lor în vechile inventare ale muzeului arădean par să provină din săpăturile lui Juhász Ferenc din anul 1911. Despre acesta știm că l-a însoțit pe M. Roska la săpăturile efectuate pe telul numit „Șanțul Mare“, situat între satul Rovine și comuna Semlăc și că în 1911, a contînut singur săpăturile. Deci materialele celtice în discuție s-ar fi găsit pe „Șanțul Mare“. Unei atări atribuirii i se opune faptul că noi am cercetat în mai multe campanii, „Șanțul Mare“, unde am putut stabili exis-

tența unei bogate așezări fortificate dacice pe care am identificat-o cu Ziridava antică⁹, dar n-am descoperit pe toată suprafața promontoriului nici un mormînt celtic. Cele arătate ne fac să presupunem că materialele celtice s-au găsit în alt punct din hotarul comunei Pecica-Rovine diferit de „Șanțul Marc”.

Să trecem acum la descrierea vasului și a fibulelor ce aparțin acestui lot care figurează în registrele de inventar ale muzeului din Arad, printre materialele ieșite din săpăturile anilor 1910-1911.

a) **Fibulă de bronz** (fig. 14,1 și fig. 15,4), cu resortul format din cîte trei spirale așezate simetric de o parte și de alta a corpului și unite printr-un arc exterior. Corpul fibulei este masiv și înalt, iar piciorul, curbat spre corpul fibulei ajunge pînă la înălțimea acestuia. Piciorul fibulei este prevăzut cu o proeminență sferică, mărginită de două mici nervuri în relief. Proeminența este aproape de extremitatea superioară a piciorului. Fibula se păstrează întregă.

Dimensiuni: lungimea 4 cm, înălțimea corpului 1,5 cm, lățimea resortului 1 cm, (Mz. Arad, inv. nr. 1996).

b) **Fibulă de bronz fragmentară** (fig. 14,4 și fig. 15,2). Ea este de același tip cu cea precedentă, judecînd după forma corpului. În afară de corp se mai păstrează două dintre spiralele arcului.

Dimensiuni: lungimea actuală 3 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 1999).

c) **Fibulă de bronz** (fig. 14,2 și fig. 15,1) perfect păstrată. Ea are resortul format din patru spirale așezate simetric, două cîte două, de o parte și de alta a corpului și unite printr-un larg arc exterior. Corpul fibulei este masiv și încovoiat iar piciorul ei reprezintă un cap de animal stilizat. Vîrfurile acului se prinde printr-un mic manșon tras din corpul piciorului. Capul de animal stilizat pare să fie un bovidu.

Dimensiuni: lungimea 6 cm, înălțimea corpului 2 cm, înălțimea piciorului 3,2 cm, lățimea resortului 1,5 cm (Mz. Arad, inv. nr. 1979).

d) **Strachină mică** (fig. 14,3 și fig. 15,5) de culoare cenușiu închisă, cu lustru puternic, lucrată cu roata din pastă de bună calitate. Muchia buzei este rotunjită și ușor răsfrîntă în exterior, după care urmează un gît scurt. Corpul strachinii este ca o emisferă turtită, iar fundul este prevăzut cu un **omphalos** adînc.

Dimensiuni: înălțimea 4,4 cm, diametrul gurii 14,2 cm, diametrul maxim 12,2 cm, fundul 2,6 cm, grosimea pereților 0,5 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 1070).

e) **Vas scund** (fig. 15,6 și fig. 18,6) cu gura largă, de culoare cenușie, lucrat cu roata din pastă de bună calitate. Buza vasului este ușor îngroșată. Vasul are gît scurt, corp bombat și fundul prevăzut cu **omphalos**.

Dimensiuni: înălțimea 11 cm, diametrul gurii 14 cm, diametrul maxim 16,5 cm, diametrul fundului 5,8 cm, grosimea pereților 0,8 cm (Mz. Arad, inv. nr. 16).

Cel de al doilea lot a fost descoperit prin săpături efectuate în anul 1898, undeva într-un punct și în condiții necunoscute astăzi, din hotarul comunei Pecica. El se compune numai din arme de fier (două săbii, trei vîrfuri de lance, un călcîi de lance, două cuțite și un topor). Ni se pare

ncindoielnic că toate acestea au aparținut unor morminte de luptători care au conținut și alte piese ce n-au intrat însă în muzeul din Arad.

a) **Sabie** (fig. 16,1 și fig. 17.1-2) din care se păstrează lama, mînerul și o parte din teacă. Lama sabiei are secțiunea lentiliformă și este ruptă în trei bucăți ceea ce ne face să presupunem că a fost indoită ritual. Mînerul sabiei este de forma unei tije patruleter și nu mai are abtazi buton terminal. Teaca, elementul cel mai important pentru stabilirea tipologiei săbiilor celtice, se păstrează doar în porțiunea ei superioară și anume, o parte din fața internă, cea care venea în contact cu corpul luptătorului. Teaca are marginea superioară în formă de V prevăzută cu o puternică bordură, o tijă transversală, specifică pentru săbiile celtice timpurii. Imediat sub această tijă care depășește marginile tecii în lățime, urmează atașul tecii. Acesta este lucrat, ca de altfel întreaga teacă, din lamă de fier destul de groasă. Atașul este foarte voluminos și are extremitățile rotunde. Extremitatea superioară se înscrie în unghiul format de tija transversală. Corpul atașului, curbat pentru a primi cureaua prin intermediul căreia, sabia este suspendată, este ornamentat la suprafață cu două nervuri profilate, paralele. Marginile tecii sînt bine conturate.

Dimensiuni: lungimea totală a sabiei e 55 cm, din care 10,5 cm revin mînerului. Lățimea mînerului 1,5 cm, lățimea sabiei 4 cm. Lungimea porțiunii păstrate din teacă 8 cm, diametrul extremităților atașului 2 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 1799).

b) **Cea de a doua sabie** (fig. 16,2 și fig. 17,3—4) a fost bogat ornamentată. Lama sabiei se păstrează întreagă, lipsindu-i doar o mică parte din vîrf. Pe ambele fețe se mai conturează bine creasta centrală a lamei de sabie ceea ce îi conferă un profil lentiliform. Mînerul sabiei este patruleter, îngustindu-se spre vîrf. Butonul terminal al mînerului lipsește. În afară de lamă și în acest caz se mai păstrează partea superioară a tecii. De data aceasta, avem ambele fețe ale tecii precum și un element deosebit de important, buterola, lipsindu-ne, în schimb, tija transversală. Gura tecii este indoită și puțin îngroșată. Forma ei este cea a unui V deschis. Lama sabiei este prinsă de rugină în interiorul tecii. Pe fața internă, cea care venea în contact cu corpul luptătorului, teaca este prevăzută cu un ataș de aceeași formă ca cel al sabiei precedente. Fața interioară a tecii a fost împodobită cu butoni ornamentali. Un singur buton se mai păstrează la locul lui. El este situat pe rama tecii, în colțul superior, imediat sub gură (vezi fig. 16,2b și fig. 17,3). În total se păstrează cinci butoni ornamentali, dintre care patru sînt detașați iar unul este prins de teacă. Butonii (fig. 16,4 și fig. 17,5—8) sînt de forma unor mici semisfere în relief și sînt ornamentați cu motive spiralice reliefate, avînd în centru o mică proeminență sferică. La baza butonilor există un cerc în relief prevăzută cu mici creștături care le dă aspectul unor perle (vezi fig. 16,4). Toți butonii sînt de aceeași dimensiuni.

Rama tecii, în anumite porțiuni, a fost și ea ornamentată cu motive geometrice în relief (vezi fig. 16,3 și fig. 17.11).

Buterola sabiei (fig. 15,a—b și fig. 17,9—10) este masivă, de formă semicirculară. Rama groasă a tecii de sabie este ornamentată cu două pro-

eminențe conice după care urmează, de o parte și de alta, cite două discuri ornamentate. Cele două discuri sint ajurate, adică între ele, marginea buterolei și placa ce primea virful sabiei, există spații goale.

Ornamentarea discurilor laterale ale buterolei este realizată tot în relief ca și la butoni. Ea este diferită pe cele două fețe. Pe una dintre ele se pot vedea frumoase motive derivate din S (vezi fig. 16,5a și fig. 17,10), iar pe fata opusă, discurile sint ornamentate cu cite un romb care are o mică proeminență în mijloc (vezi fig. 16,5b și fig. 17,9).

Dimensiuni: lungimea lamei 59 cm, din care 10 cm revin minerului. Lățimea minerului 1,5 cm, lățimea sabiei 4,6 cm. Diametrul unui buton ornamental 1,7 cm, diametrul buterolei 5,1 cm, diametrul discurilor buterolei 1,7 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 1800).

c) **Trei virfuri de lance din fier**. Dintre acestea, două au aspectul unor frunze de salcie. Un virf de lance are tubul de înmănușare scurt și prevăzut cu o puternică nervură mediană. El măsoară 27,8 cm lungime și 5,4 cm lățime iar diametrul tubului de înmănușare măsoară 2,2 cm (Mz. Arad, inv. nr. 1547). Cel de al doilea exemplar are corpul mai îngust (fig. 18,2 și fig. 19,1) și tubul de înmănușare cu mult mai lung. El măsoară 41 cm lungime, din care 14 cm aparțin tubului de înmănușare. Lățimea maximă a acestui virf de lance este de 4,5 cm, iar diametrul tubului de înmănușare este de 2,5 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 1797).

Ultimul dintre cele trei virfuri de lance este de forma unui romb (fig. 18,3 și fig. 19,4). Și acest exemplar este prevăzut cu o nervură mediană. Tubul de înmănușare a acestui virf de lance este destul de lung. Virful de lance măsoară 20,5 cm lungime și 4,2 cm lățime iar diametrul tubului de înmănușare este de 1,8 cm.

d) **Călcii de lance din fier** (fig. 18,4 și fig. 19,2). De forma unui virf de piramidă cu patru fețe. El are un tub de înmănușare relativ lung.

Dimensiuni: lungime 14,5 cm, diametrul la bază 2,2 cm. (Mz. Arad inv. nr. 1798).

e) **Cuțit de fier cu tăiș dublu** (fig. 18,8 și fig. 19,7). Corpul cuțitului este torsionat și pe el alunecă o verigă, un inel, tot din fier. Cele două tăișuri sint de forma unor lame curbe asemănătoare cu forma cuțitelor celtice de luptă obișnuite. Virful lamelor de tăiat este indoit în sus și face impresia că se termina cu cite o proeminență care azi s-a pierdut, așa că virfurile par azi, rețezute.

Dimensiuni: lungimea totală 25,6 cm, lungimea corpului 7,5 cm, diametrul verigii 1,8 cm, lățimea lamelor 3 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 1804).

f) **Lama unui cuțit mic** (fig. 18,5 și fig. 19,6) de fier. Ea este curbă și la o extremitate, cea dinspre minier, ușor încovoiată. Această extremitate se termină într-un cui ce era înfipt, probabil, în minier. Extremitatea cuțitului este prevăzută cu un mic apărător de bronz.

Dimensiuni: lungimea 10,8 cm, lățimea 2,6 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 1802).

g) **Topor mic de fier** (fig. 18,7 și fig. 19,5), cu gaură de înmănușare verticală, în genul unui celt din epoca bronzului. Corpul toporului, în care este scobit orificiul de ansamblare, este patrulater iar lama este trapezoidală.

Dimensiuni : lungimea 8,5 cm, diametrul superior 3 cm, diametrul inferior 6,5 cm. (Mz. Arad, inv. nr. 1803).

5. ȘIMAND, jud. Arad

De pe teritoriul comunei Șimand, fără să fie precizat punctul topografic, provine un cuțit de fier descoperit încă în 1883. El a ajuns în colecțiile de arheologie ale liceului din Arad (inv. nr. 169) și apoi în cele ale muzeului din Arad (inv. nr. 12437), fără să posedăm nici o informație cu privire la condițiile în care a fost găsit¹⁰.

Cuțitul, (fig. 20 a-b), are lama curbă cu vârful rupt și mînerul terminat într-o proeminență aplatizată. Întreaga piesă este acoperită cu un puternic strat de rugină.

Dimensiuni : lungimea 18 cm, lățimea lamei 2,5 cm, diametrul proeminenței în care se termină mînerul 3 cm.

ANALOGII ȘI DATARE

Spuneam în introducere că discutarea analogiilor și a datării pieselor celtice păstrate în Muzeul județean Arad, o vom face grupat pe categorii de obiecte. Categoriile le-am alcătuit în funcție de utilizarea pieselor: podoabe, arme, ceramică și unelte.

1. Podoabe.

Din categoria podoabelor, în muzeul arădean se păstrează doar brățări și fibule de bronz. Brățările sînt cele mai numeroase, cinci descoperite la Arad-Ceala și trei la Aradul Nou, deci în total opt. Fibulele sînt doar în număr de patru, una găsită la Aradul Nou și trei la Pecica. Atît fibulele cît și brățările sînt podoabe frecvente, am putea spune obișnuite, în inventarele funerare celtice de pe întreaga arie de răspîndire a acestora și în toate fazele de evoluție a culturii Latène. Ele au fost studiate în repetate rînduri și asupra lor există o întregă literatură.¹¹

Din punct de vedere tipologic, cele opt brățări din muzeul arădean pot fi grupate în patru tipuri :

1. Brățări masive cu nodozități și cu capete în formă de pecetei (ștampel).

2. Brățări cu trei nodozități.

3. Brățări simple cu capul puțin îngroșat.

4. Brățări din placă de bronz cu extremități rotunde.

Brățările aparținînd primului tip fac parte dintre cele mai vechi brățări celtice ce se datează în Latène B. Acest tip de brățară este considerat ca tip de bază și caracteristic pentru Latène-ul B încă de Paul Reinecke¹².

Din Transilvania cunoaștem o singură brățară de acest fel (găsită

în mormintul 1 de la Archiud)¹³. În schimb, brăţările aparţinînd tipului pe care-l discutăm sînt foarte numeroase în necropolele celtice de pe teritoriul de azi al Republicii Federale Germania sau al Franţei¹⁴. Ele nu lipsesc nici din descoperirile făcute în Ungaria¹⁵ sau în Cehoslovacia¹⁶. După cîte ştim noi, brăţările cu capete în formă de pecete şi cu corpul acoperit de nodozităţi lipsesc din descoperirile făcute pe teritoriul Jugoslaviei de azi¹⁷.

Ne-am referit doar la cîteva dintre numeroasele analogii existente pentru brăţările masive de bronz cu nodozităţi şi capete în formă de pecete, grupate de noi, ad hoc, în tipul 1. Trebuie să subliniem faptul că asemenea podoabe îşi au originea încă în prima epocă a fierului şi sînt caracteristice pentru prima subdiviziune a Latène-ului B (Latène B)¹⁸. Din acestea vor lua naştere, pe parcursul Latène-ului B₂, brăţările cu semiove multiple, de mici dimensiuni (Hohlbuckelring sau Nussring)¹⁹.

Tot din seria brăţărilor foarte vechi face parte şi al doilea tip ce se caracterizează prin ornamentarea cu grupe de cîte trei mici proeminenţe şi corp plin dar subţire. Asemenea brăţări îşi fac apariţia încă în Latène-ului A²⁰. Ele vor continua apoi, pe parcursul Latène-ului B²¹.

Cei de al treilea tip de brăţară este lucrat din sîrmă de bronz, are capetele deschise şi puţin îngroşate. Fiind vorba de o brăţară cu o construcţie extrem de simplă, ea nu poate fi încadrată cronologic şi nici datată pe o perioadă de timp mai restrînsă. Una dintre brăţările de la Aradul Nou (fig. 12,2) a făcut parte din inventarul unui mormint de inhumăţie, împreună cu o fibulă de tip Dux timpuriu, care asigură o datare a brăţării în Latène B₂.

Ultimul tip de brăţară este lucrată din placă de bronz, este deschisă şi are extremităţile de forma unor mici sfere. Pentru exemplarul nostru găsit la Arad Ceala (fig. 3,1) cunoaştem o singură analogie. Este vorba de o brăţară găsită la Gourmels în cantonul Zürich din Elveţia, care însă nu este datată²². Dat fiind însă faptul că brăţările lucrate din lamă de bronz sînt caracteristice pentru Latène-ul B₁, perioadă în care se detaşează şi celelalte tipuri descoperite la Arad-Ceala, putem data şi noi brăţara lucrată din lamă de bronz în prima dintre subfazele Latène-ului B.

Fibulele sînt mai puţin variate decît brăţările. Din cele patru exemplare, trei (două de la Pecica şi una de la Aradul Nou) fac parte din categoria aşa numitelor fibule de tip Dux timpuriu. Ele sînt lucrate din bronz, au arcul format dintr-un număr redus de spirale, corpul puternic şi încovoiat iar piciorul se termină într-una sau mai multe mici protuberanţe. Piciorul fibulei de tip Dux timpuriu este îndoit spre corp, vîrfului lui ajungînd uneori pînă la punctul de maximă dimensiune a acesteia, fără însă să fie prins în vreun fel de el.

Analogiile pentru fibulele de tip Dux timpuriu sînt foarte numeroase. În Transilvania, asemenea fibule s-au găsit de ex. în necropola de la Ciumeşti²³, sau în cea de la Curtuiuşeni²⁴ fără să mai vorbim de multitudinea fibulelor aparţinînd acestui tip descoperite în morminte celtice de pe întreaga lor arie de răspîndire. Ele sînt frecvente în descoperiri

rile făcute pe platoul elvețian și se datează în faza Latène I c a lui D Viollier²⁵, constituind tipul 47 al lui F. R. Hodson stabilit pentru celebra necropolă de la Münsingen²⁶. W. Krämer, atribuie acest tip de fibulă, subfazei sale Latène B₂, ceea ce corespunde Latène-ului I c din cronologia lui Viollier²⁷. Specific, pentru Latène B₂, sînt considerate fibulele de tipul pe care-l discutăm și de către D. Trüpler²⁸.

În cronologie absolută, fibulele de tip Dux din care fac parte și exemplarele noastre, se datează în a doua jumătate a secolului IV î.e.n.²⁹

Cea de a patra fibulă găsită la Pecica (fig. 14,2) se termină în cap de animal. Asemenea fibule sînt caracteristice pentru prima dintre fazele de evoluție ale culturii Latène (Latène A)³⁰. Ea a și fost datată ca atare, în Latène A (sec. V î.e.n.) de către L. Márton³¹. Fibulele de bronz terminate în capete de animal sînt frecvente în mediu illir. Ele se mențin aici și după perioada de timp ce corespunde Latène-ului A³². În descoperirile celtice timpurii de pe teritoriul de azi al Iugoslaviei întîlnim fibule de bronz ce se termină în capete de animale, ca și exemplarul nostru de la Pecica³³. Deci fibula de la Pecica, terminată în cap de animal este de inspirație illiră și se datează în sec. IV î.e.n., după cum o dovedesc și celelalte obiecte împreună cu care a fost descoperită.

2. Arme.

Celții au fost războinici, după cum o dovedesc numeroasele arme descoperite în mormintele lor. Armele celtice au intrat de timpuriu în atenția cercetătorilor preocupați de antichitățile celtice și de aceea au generat o vastă literatură³⁴. Muzeul din Arad posedă patru săbii, cinci virfuri de lance, un călcii de lance și patru cuțite de luptă, toate din fier.

Săbiile sînt aproape nelipsite din inventarele funerare ale războinicilor celți. Numai din Transilvania se cunosc peste 30 de săbii celtice de fier³⁵. Încadrarea lor tipologică și, implicit, cronologică, se poate face pe baza tecilor și, în special, a buterolelor. Lama sabiei nu este suficientă pentru a putea face o încadrare mai restrînsă. Așa este cazul unuia dintre exemplarele de la Aradul Nou care a fost găsit întîmplător. De la această sabie (fig. 7,7), nu se păstrează decît lama, ruptă — ceea ce înseamnă că a fost îndoită ritual — și mînerul, elemente insuficiente pentru a putea să o fixăm cu oarecare certitudine în timp. La toate celelalte trei săbii din muzeul arădean, pe lingă lamă se mai păstrează și alte elemente pe baza cărora, ele pot fi încadrate cu destulă certitudine în tipologia săbiilor celtice și precizate ca timp.

Fără îndoială că cel mai frumos exemplar de sabie celtică păstrat la Arad, este cel ornamentat, găsit în 1898 la Pecica. De la această sabie (fig. 16, 2a-b, 5 și fig. 17,3-11), pe lingă lamă ni se mai păstrează o parte a tecii împodobită cu butoni ornamentali și buterola. Buterola, prin toate detaliile sale, își găsește o analogie apropiată într-un exemplar descoperit în mormîntul 2 al necropolei de la Ratzersdorf (vezi fig. 21)³⁶. Ornamentele de pe butonii tecii de la Pecica sînt identice cu cele de pe una din fețele discurilor laterale ale buterolei de la Ratzersdorf. Buterola sabiei de la Pecica își găsește o bună analogie și în buterola păstrată în Muzeul de istorie din Cluj și intrată în literatură ca fiind des-

coperită la Silivaş împreună cu un coif de fier³⁷. Ornamentele de pe una din fețele discurilor laterale ale buterolei de la Pecica, în relief, sînt și ele aproape identice cu cele întîlnite pe butonii ornamentali ai coifului de fier amintit mai sus. Aceste ornamente sînt considerate de către P. Jacobsthal, caracteristice pentru stilul celtic clasic (Waldalgesheim), stil ce se datează în a doua jumătate a secolului IV î.e.n.³⁸

Prin forma buterolei sale, sabia de la Pecica aparține tipului Münzingen, varianta II din clasificarea lui Udo Osterhaus. Acest tip de sabie își începe existența pe parcursul primei subdiviziuni a Latène-ului B³⁹.

Așadar, prin toate elementele sale — formă, dimensiuni, buterolă, ornamente — sabia de la Pecica, poate fi atribuită cu toată certitudinea Latène-ului B și datează din a doua jumătate a secolului IV î.e.n. Pentru aceeași datare pledează și cele două fibule de tip Dux.

Cea de a doua sabie celtică de la Pecica (fig. 16,1a-b) este păstrată mult mai slab decît cea pe care am comentat-o pînă acum. Pe baza dimensiunilor, a tije transversale precum și a formei atașului și acest exemplar se dovedește a fi contemporan cu cel discutat mai înainte, chiar dacă această atribuire cronologică nu poate fi susținută cu aceeași fermitate și nu se bazează pe atîtea argumente concludente.

Pînă acum am discutat trei din cele patru săbii celtice păstrate în muzeul din Arad. Cel de al patrulea exemplar (fig. 10,5—6,8) a aparținut unui mormînt de incinerare descoperit la Aradul Nou. Din fericire, la această sabie ni se păstrează partea superioară a feții interne a tecii și buterola. Buterola este unghiulară, ascuțită și prevăzută cu două discuri laterale. Starea slabă de conservare a piesei și stratul gros de rugină ce o acoperă, ne împiedică să știm dacă cele două discuri au fost sau nu ornamentate. Pe baza buterolei, la care se alătură dimensiunile lamei și forma atașului, sabia din mormîntul 1 al necropolei de la Aradul Nou, se datează și ea, cu certitudine în Latène B. Ea face parte din tipul 4 al lui U. Osterhaus, tip ce se datează în Latène B⁴⁰.

Virfurile de lance din fier fac parte dintre armele comune și larg răspîndite în lumea celtică. Numărul lor este foarte mare atît în Transilvania cît și în alte regiuni din largă arie de răspîndire a celților și de aceea renunțăm la a cita analogii⁴¹. Cele cinci virfuri de lance din muzeul arădean aparțin la trei tipuri diferite și anume:

a) virfuri de lance în formă de frunză de salcie (trei exemplare — două de la Pecica fig. 18,1-2, și unul de la Aradul Nou fig. 7,6).

b) virf de lance cu corpul foarte larg, în genul unei frunze de dafin (fig. 10,3).

c) virf de lance cu corpul trapezoidal.

Virfurile de lance în formă de frunză de salcie au fost grupate, la rîndul lor, în mai multe tipuri⁴². După clasificările lui U. Osterhaus, virfurile de lance de la Arad se integrează în tipurile 1, 3, 4 și 9, tipuri ce se datează începînd din Latène A pînă în B₂.⁴³

Călciul de lance, tot din fier (fig. 18,4) este mai puțin răspîndit în lumea celtică. După cîte știm noi, este singurul exemplar cunoscut din Transilvania. El aparține tipului I, varianta 1 din aceeași clasificare a cercetătorului german și se datează în Latène B⁴⁴.

Cuțitele de luptă, din care Muzeul județean din Arad posedă patru exemplare, sînt arme de luptă caracteristice, mai cu seamă pentru primele perioade ale Latène-ului, fără să fie însă deosebit de numeroase.

Două dintre ele au fost găsite întimplător, în cadrul necropolei de la Aradul Nou, unul la Pecica și al patrulea la Șimand.

Unul dintre cuțitele de luptă de la Aradul Nou (fig. 7,3) este de formă simplă, alungit cu mînerul și tăișul arcuite. El își găsește bune analogii de ex. în mormîntul 14 al necropolei de la Ciumești⁴⁵ sau în necropola de la Apahida⁴⁶ ce se datează în Latène C.

Cel de al doilea cuțit de luptă de la Aradul Nou, are mînerul sculptat în forma unui picior de om. Analogia cea mai apropiată pentru acest cuțit o întîlnim la Gardos⁴⁷ (Jugoslavia). În același teritoriu al Jugoslaviei de azi își găsește analogii și cuțitul de luptă cu două tăișuri⁴⁸ ambele unicate pînă acum în Transilvania.

Cuțitul de luptă de la Șimand (fig. 20), cu lama curbă și cu mînerul terminat printr-o proeminență lățită, uneori perforată, își găsește analogii în exemplarele găsite la Ațel-Bratei⁴⁹ și Fîntinele⁵⁰.

3. Ceramica.

Muzeul din Arad posedă 19 vase de lut găsite împreună cu materialele celtice. O primă împărțire a acestora se poate face după tehnica în care ele au fost lucrate.

Ceramica lucrată cu mina este reprezentată doar prin trei vase găsite în necropola de la Aradul Nou. Două dintre acestea (fig. 7,1 și fig. 12,4) se integrează în ceramica dacică aparținînd fazei mijlocii din evoluția ei. Ele își găsesc numeroase analogii în întreaga lume daco-getică. În aceeași vreme și în aceeași lume își găsește analogii și strachina cu buza curbată spre interior (fig. 10,2). Fiind vorba de forme comune și larg răspîndite nu vom cita analogii⁵¹. Semnificația istorică a acestei ceramici este mai dificil de descifrat. Unul dintre vase aparține lotului de materiale ce provine din morminte distruse. Al doilea s-a găsit într-un mormînt de incinerare care, prin întreg inventarul său, se dovedește a fi aparținut unui războinic celt. Cel de al treilea vas dacic s-a găsit în mormîntul de inhumare împreună cu alte piese de inventar specific celtice. Atît ritul cît și restul inventarului ne obligă să vedem tot un celt în cel îngropat în mormîntul 2 de la Aradul Nou. Cu toate că cele două morminte au aparținut, prin inventarul lor funerar unor celți, cele trei vase dacice trădează, fără putință de tăgadă, prezența populației autohtone, fie în cadrul necropolei, fie în regiune. Altfel, celții instalați în valea Mureșului n-ar fi avut de unde prelua asemenea vase⁵².

Ceramica făcută la roată este reprezentată prin vase de formă celtică. Ele sînt îngrijit lucrate din pastă de bună calitate, bine arsă și se pot grupa la rîndul lor în : vase în formă de carafă, vase mari bitronconice, străchini, vase scunde cu gura largă, cană cu o toartă și, în sfîrșit, vas în formă de situlă. Toate acestea sînt forme comune și des întîlnite în toate necropolele celtice din Transilvania sau din afara acestui teritoriu și de aceea socotim că este de prisos să mai stăruiem asupra lor, mai cu seamă că nici una dintre forme nu se poate limita mai restrîns în

timp, așa că nu ne pot sluji la încadrări cronologice mai fine. Știut este că vasele de lut nu datează complexe celtice, ele însele fiind datate de inventarul metalic asupra căruia am zăbovit mai mult.

O menționare specială merită **vasul mic de bronz** găsit în necropola de la Aradul Nou (fig. 9). Acesta pare să fie un produs importat din lumea mediteraneană greco-etruscă. El constituie pînă acum un unicat în Transilvania și, cu toate insistențele noastre, n-am reușit să-i găsim analogii în literatura pe care am consultat-o.

4. Unelte.

În această categorie de obiecte ne-a mai rămas de discutat doar un număr foarte mic de piese, știut fiind că în compunerea inventarelor funerare celtice, ele apar sporadic. În cazul nostru este vorba de un foarte fecc, două lame de cuțitaș și un topor, toate lucrate din fier.

Foarfecele (fig. 7,5), face parte dintre obiectele găsite întimplător în necropola celtică de la Aradul Nou. El nu este neobișnuit în inventarele funerare celtice din Transilvania sau din altă parte. Ca formă, foarfecele este foarte simplu, semănînd cu foarfecele de tuns oi din zilele noastre. Asemenea unelte, al căror rol în cadrul inventarelor funerare celtice ne scapă, au mai fost descoperite de ex. la Dezmir⁵³, Mediaș⁵⁴ sau Papiu Ilarian⁵⁵ ca să amintim numai cîteva dintre analogiile transilvănene.

După cîte se pare, foarfecele își face apariția în inventarele funerare celtice abia în Latène C, ele lipsind în fazele anterioare⁵⁶.

Lamele de cuțitașe de fier, sînt reprezentate prin două exemplare în descoperirile de care ne ocupăm, unul fiind găsit în mormîntul 2 de la Aradul Nou (fig. 12,3) și unul la Pecica (fig. 18,5). Ele sînt frecvente, am putea spune obișnuite, în mormintele celtice din Transilvania. Asemenea lame de fier, aparținînd unor cuțitașe simple, s-au găsit de ex. în unele morminte din necropola de la Ciumești⁵⁷ sau în necropola de la Fîntînele⁵⁸. În necropola celtică de la Fîntînele am putut observa în cele 11 morminte dezvelite în campania 1969, că întotdeauna lamele unor cuțitașe de fier sînt depuse alături, sau chiar pe oasele animalelor sacrificate și așezate în morminte. Această observație ne face să credem că este vorba de cuțitul cu care au fost înjunghiate animalele.

Toporul (fig. 18,7), găsit la Pecica este o apariție rară, dacă nu neobișnuită, în compunerea inventarelor funerare celtice. În Transilvania este singurul caz pe care îl cunoaștem pînă acum. Ca atare forma toporului de la Pecica își găsește analogii în repertoriul uneltelor celtice, ca de ex. la Velem St. Vid⁵⁹. Este posibil ca toporul de la Pecica să fi fost folosit ca armă de luptă și nu ca unealtă. În acest sens ar pleda celelalte arme împreună cu care s-a găsit toporul.

CONCLUZII

Prima și cea mai importantă dintre concluziile ce se pot trage pe

baza materialelor pe care le-am prezentat este aceea că în zona Aradului a existat o intensă locuire celtică. Numai în perimetrul actualului oraș au fost identificate trei necropole, în cazul că și descoperirile de la Ferma Ceala se vor dovedi a fi aparținut unui cimitir. Cît de extinse sînt necropolele celtice arădene, n-o putem deocamdată preciza. Știm doar că, de ex. la Arad-Gai s-au făcut descoperiri de morminte celtice, începînd cu primii ani ai secolului nostru prilejuite de lucrările de exploatare a nisipului în cariera care a distrus cea mai mare parte a necropolei. Gh. Miloi a supravegheat, începînd cu anul 1952, o parte din descoperirile fortuite cauzate de lucrările din carieră și a putut salva, măcar parțial, inventarele a cel puțin opt morminte de inhumatie și incineratie⁶⁰. Deci, necropola din cartierul Arad-Gai a fost birituală fără să cunoaștem amănunte cu privire la ritul de incineratie. Tot birituală este și cea de a doua necropolă arădeană, cea de la Aradul Nou. Și în acest caz precizările de ansamblu lipsesc. Putem spune doar că mormintele celtice s-au găsit pe o mare dună de nisip ce măsoară cîteva sute de metri în diametru. Dacă toată duna a fost folosită pentru înmormintări celtice, sau numai o parte a ei, o vor putea preciza săpăturile viitoare⁶¹.

Descoperirile de la Pecica au constituit și ele, fără nici o îndoială, inventare funerare. Despre mormintele celtice de aici nu posedăm nici un fel de informații. Nu avem nici măcar precizat cu destulă exactitate punctul topografic în care ele s-au descoperit. M. Roska⁶² spune că aici a existat un cimitir celtic de incineratie. Dacă este cu adevărat vorba de un cimitir sau numai de morminte izolate, sau de un grup mic de morminte, n-o putem preciza. Sigur rămîne doar faptul că ne găsim în prezența unor morminte de războinici, fapt probat de armele care au ajuns în Muzeul județean Arad. Printre acestea se înscrie și sabia ornamentată care constituie unul dintre cele mai frumoase exemplare ce s-au găsit pînă acum pe teritoriul Transilvaniei.

Cu privire la cea de a treia localitate, Șimand, nu putem face nici o precizare, neposedînd decît doar o piesă singuratică achiziționată încă în a doua jumătate a secolului trecut. Fiind vorba de o armă celtică, cea mai plauzibilă ipoteză ni se pare aceea că piesa respectivă a aparținut unui mormînt de războinic. O atare ipoteză ar putea fi întărită și de faptul că la Vârșand, localitate din apropiere, în anul 1910, s-a descoperit, întîmplător, un mormînt celtic de inhumatie din inventarul căruia făceau parte două vase lucrate cu roata și o brățară de bronz cu semiove mici⁶³. Deci ne găsim într-o regiune populată de celți.

Se pune acum problema datării necropolelor celtice arădene și a descoperirilor pe care, din lipsă de alte date, trebuie să le considerăm izolate. Cea mai veche descoperire părea să fie cea găsită pe terenul Fermei Ceala. Ea aparține, după toate probabilitățile, unui mormînt celtic de femeie și se datează în Latène B₁. Această datare este asigurată de cele două brățări masive de bronz cu nodozități și capete în formă de peceți, podobă care nu trece în a doua parte a Latène-ului B⁶⁴. Din aceeași vreme datează și mormintele de la Archiud din județul Bistrița-Năsăud⁶⁵. Pentru o datare timpurie, pledează și vasul în formă de carafă cu gîtul înalt și îngust. În cronologie absolută, descoperirea de la Arad-Ceala s-ar data în ju-

rul anului 350 î.e.n., în orice caz anterior celei de a doua jumătăți a secolului IV î.e.n., vreme ce corespunde Latène-ului B₂ și stilului celtic clasic. Cu privire la descoperirea de la Arad-Ceala, mai trebuie să adăugăm că datarea pe care am propus-o rămâne ipotetică, neavind siguranța deplină că ne găsim în prezența unui complex închis și că n-au existat și alte piese care ar fi putut modifica datarea descoperirii. Dacă datarea propusă de noi este bună, înseamnă că celții și-au făcut apariția pe teritoriul Transilvaniei cu aproximativ o jumătate de secol mai devreme decît se credea, în general pînă acum, de pe la mijlocul secolului IV î.e.n. În acest sens pledează, în afară de descoperirea de la Arad-Ceala, și cele două morminte de la Archiud.

Data de pătrundere a celților în Transilvania a fost fixată la sfîrșitul secolului IV î.e.n., în jurul anului 300 î.e.n., încă de V. Pârvan⁶⁶ și acceptată apoi de cei mai mulți cercetători⁶⁷. Datarea pătrunderii primilor celți în spațiul transilvănean, propusă de V. Pârvan, a fost puțin urcată de prof. I. Nestor care a studiat toate descoperirile celtice din Transilvania cunoscute pînă prin anii 1940⁶⁸. El împarte aceste descoperiri în două grupe: una nordică, mai nouă și una sudică, mai veche. Grupa sudică, Mureș-Tîrnave-Olt, a profesorului bucureștean, ar începe, din punct de vedere cronologic, la sfîrșitul Latene-ului B, ceea ce în cronologie absolută, ar însemna puțin înainte de 300 î.e.n. Cea de a doua grupă, cea nordică ar aparține Latene-ului C și ar fi ceva mai tîrzie. Descoperirile făcute ulterior datei la care a fost întocmit studiul prof. I. Nestor și mai cu seamă cele din ultimii ani, au dovedit că și în spațiul afectat grupei nordice există destule descoperiri contemporane, dacă nu și mai vechi decît cele din grupa sudică. Deci o asemenea grupare nu-și găsește rațiune și între ele nu există diferențe cronologice⁶⁹.

În legătură cu problema vechimii elementului celtic din Transilvania, la a cărei elucidare contribuie descoperirea de la Arad-Ceala, trebuie spus că Paul Reinecke, unul dintre cei mai buni cunoscători ai antichităților celtice, arătase, la sfîrșitul secolului trecut, că în Transilvania există descoperiri ce aparțin Latene-ului timpuriu și că celții au ajuns să locuiască aici încă din sec. V î.e.n.⁷⁰. Nenumăratele studii și descoperiri, făcute după data la care scria savantul german, au făcut posibilă precizarea mai îndeaproape a descoperirilor celtice din Transilvania și datarea lor mai coborîtă.

J. Moreau, într-o valoroasă monografie asupra lumii celtice elaborată destul de recent, plasează momentul pătrunderii celților în Transilvania la sfîrșitul secolului V î.e.n.⁷¹. Părerea noastră este că cele mai vechi descoperiri celtice transilvănene, și ne grăbim s-o spunem, că acestea sînt puține (Archiud, Arad-Ceala) se datează spre sfîrșitul primei părți a Latène-ului B, ceea ce înseamnă în cronologie absolută, aproximativ mijlocul sec. IV î.e.n., în jurul anului 350 î.e.n. Cele mai multe descoperiri celtice vechi pe care le cunoaștem din spațiul transilvănean și care au fost descoperite în complexe închise, sau în condiții cit de cit clare, aparțin celei de a doua subfaze a Latène-ului B și în cronologie absolută, se datează în a doua jumătate a sec. IV î.e.n. Cîteva exemple în acest sens ne sînt oferite de ma-

terialele păstrate în Muzeul județean Arad, de care ne ocupăm în studiul de față.

Este mai presus de orice îndoială că descoperirile celtice de la Pecica aparțin Latene-ului B, fapt dovedit cu prisosință, atât de cele două săbii cât și de cele trei fibule, la care vin să se adauge și celelalte materiale. Una dintre săbiile descoperite la Pecica este ornamentată în stil celtic clasic, stil care își dezvoltă existența pe parcursul celei de a doua jumătăți a secolului IV î.e.n.

Contemporane cu descoperirile de la Pecica, deci din Latene B₂, sînt și cele două morminte cercetate pe calea săpăturilor de salvare din necropola celtică birituală de la Aradul Nou. În mormintul 1 (cel de incinerare), s-a găsit o sabie la care i se păstrează buterola, tipică pentru această perioadă. Contemporaneitatea celui de al doilea mormint (cel de inhumare), cu cel anterior, ne este dovedită de o fibulă aparținînd, așa numitului tip Dux clasic ce se datează în a doua jumătate a secolului IV î.e.n.

Printre materialele provenite din morminte distruse ale necropolei de la Aradul Nou, figurează unele ce se datează în Latene C, cum ar fi foarfecele de fier și cuțitul de luptă simplu. Acestea sînt, după părerea noastră, dovezi că necropola celtică de aici a fost folosită o perioadă de timp îndelungată. Ea își începe existența în Latene B₂, după cîte știm în momentul de față, și se continuă apoi o perioadă pe parcursul fazei mijlocii din evoluția culturii Latene. Necropola de la Aradul Nou nu este unica necropolă celtică transilvăneană care-și eșalonează existența în răstimpul înscris între sfîrșitul Latene-ului B și faza de început a Latene-ului C. Un bun exemplu în acest sens îl constituie necropola de la Ciurmești situată în aceeași zonă de vest a țării noastre, însă mult mai spre nord, una dintre cele mai bine cercetate necropole celtice din Transilvania⁷².

Cel de al doilea cimitir celtic de pe raza orașului Arad, cel descoperit în cartierul Gai, este și el necercetat. N-au fost încă studiate și publicate în totalitatea lor nici materialele salvate. Pe baza celor două fibule și a brățării de bronz pe care le-am publicat, descoperite în acest cimitir și păstrate în colecția Gh. Miloi din Arad, el se datează în Latene B₂⁷³. Cele trei vase, provenind din aceeași necropolă, pe care le-am publicat acum, nu ne pot sluji la o precizare cronologică a necropolei. Este foarte posibil ca și acest cimitir să-și înceapă existența pe parcursul Latene-ului B și să continue o vreme în faza următoare.

Existența unor necropole în perimetrul orașului Arad și a județului, fac dovada că această zonă a fost efectiv locuită de celți și că descoperirile făcute nu reprezintă doar urme ale pătrunderii lor în Transilvania, pe valea Mureșului, cum s-ar putea crede.

Materialele celtice păstrate în Muzeul județean Arad, după cum s-a putut vedea, contribuie din plin la elucidarea problemei celților de pe teritoriul țării noastre, problemă importantă, cu implicații istorice majore ce este încă departe de a fi soluționată. Ele își au locul și importanța lor în ansamblul antichităților celtice europene, contribuind într-o oarecare măsură la elucidarea nenumăratelor probleme pe care acestea le ridică.

Descoperirile celtice din zona Aradului formează o grupă, nu prea numeroasă a antichităților celtice transilvănene. Această grupă se leagă de grupa mai mare de descoperiri celtice din sudul Ungariei de azi. Grupul arădean de celți reprezintă limita estică de răspândire a grupului de care vorbeam. Cele câteva descoperiri de piese izolate de pe cursul mijlociu al Mureșului par să jaloneze calea de pătrundere a celților, sau mai bine zis, una din căile de pătrundere a celților spre centrul Transilvaniei.

NOTE

- ¹ I. Nestor, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 182; L. Marton, în *Dolg. Szeged*, IX—X, 1933—1934, p. 126 și 163; D. Popescu, în rev. *Transilvania*, an. 75, Sibiu, 1944, p. 639—666; M. Roska, în *Közl. Cluj*, IV, 1—2, 1944, p. 67, nr. 103.
- ² *Urme celtice pe teritoriul arădean*. Colegul E. Dörner, cu multă amabilitate, mi-a pus la dispoziție manuscrisul comunicării. Tot el este cel care mi-a dat o mulțime de informații suplimentare privind descoperirile și mi-a permis studierea și publicarea lor. Pentru toate acestea îi aduc și pe această cale cele mai calde mulțumiri. De un real folos mi-a fost ajutorul pe care l-am primit de la tinerii cercetători ai muzeului din Arad, Mircea Zdroba și Mircea Barbu, cărora le adresez și în acest mod sincere mulțumiri.
- ³ Mulțumim conducerii muzeului pentru spațiul ce ni l-a rezervat.
- ⁴ Încercările noastre repetate de a efectua săpături sistematice pe locul descoperirilor întâmplătoare, s-au izbit de lipsa forței de muncă.
- ⁵ E. Dörner, *Urme celtice*, p. 3 (manuscris); *idem*, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădean*, Arad, 1968, p. 10.
- ⁶ I. H. Crișan, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Cămești și problema raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, p. 51—56, fig. 22—24. Spuneam că în 1966 (p. 51) voi efectua săpături în necropola de la Arad-Gai. Acestea n-au putut fi efectuate din cauza lipsei de forță de muncă.
- ⁷ E. Dörner, *Urme celtice*, p. 3—4; *Urme ale culturii materiale dacice*, p. 11—12, fig. 5—6.
- ⁸ *Ibidem*.
- ⁹ I. H. Crișan, *Ziridava*, în *Apulum*, V, 1965, p. 127—137; vezi și *Acta MN*, III, 1966, p. 91—101. O monografie va fi publicată în curând de muzeul arădean.
- ¹⁰ E. Dörner, *Urme celtice*, p. 4.
- ¹¹ O monografie relativ recentă îi aparține lui Ulrich Schaff de la muzeul din Mainz, *Fiebel und Ringschmuck im westlichen Frühlatène-Kreis*. Disertație la Universitatea Marburg/Lahn, 1965, cu o vastă bibliografie (lucrarea este în curs de tipărire).
- ¹² P. Reinecke, *Grabfunde der zweiten La Tènestufe aus der Zone nordwärts der Alpen*, Taf. 10, în vol. Paul Reinecke, *Mainzer Aufsätze zur Chronologie der Bronze- und Eisenzeit*, Bonn, 1965, p. 68. pl. 10.
- ¹³ I. H. Crișan și Șt. Dănilă, *Celții pe teritoriul județului Bistrița-Năsăud*, fig. 11, 3 (în curs de publicare).
- ¹⁴ Vezi de ex. M. Jahn, *Die Kelten in Schlesien*, Leipzig, 1931, fig. 7, 1, 8—10, 113, 14; W. Krämer, *Das keltische Gräberfeld von Nebringen (Kreis Böblingen)*, Stuttgart, 1964, pl. 5, 5—7.
- ¹⁵ I. Hunyady, *Die Kelten im Karpatenbecken*, în *Diss Pann*, Ser. II, nr. 18, Budapest, 1944, pl. XXVII, 8—10; L. Márton, *Die Frühlatènezeit in Ungarn*, Budapest, 1933, pl. VIII, 21—22, XII, 2.
- ¹⁶ J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga 1956, pl. XXX, 11—13; XXXI, 13; XXXIII, 4 și altele; B. Benadik — E. Vleck — C. Ambros, *Keltische Gräberfelder der*

- Südwestslowakei, Bratislava, 1957, pl. IX, 5; XXIII 7; XXVI, 5, 8; XXIX, 1--3.
- ¹⁷ J. Todorovič, *Kelti u Jugoistavnoj Evropi*, Beograd, 1968, nu da nici un exemplar.
- ¹⁸ U. Schaaff, *op. cit.*
- ¹⁹ W. Krämer, *Keltische Hohlbuckelringe vom Isthmus von Korinth*, in *Germania*, 39, 1961, p. 33.
- ²⁰ D. Trüpler, *Die Frühe La Tènezeit im Mittelland und Jura*, in *Repertorium der Ur- und Frühgeschichte der Schweiz*, Heft 3, Zürich, 1957, pl. 6, 18.
- ²¹ Cf. de ex. I. Nestor, in *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 159—182.
- ²² D. Viollier, *Les sépultures du second âge du fer sur le plateau Suisse*, Genève, 1916, pl. 21, 102.
- ²³ In mormintele 3, 18, 29. Cf. Vlad Zirra, *Un cimitir celtic in nord-vestul României, Baia Mare (1967)*, fig. 28; I. H. Crișan, *În legătură cu datarea necropolei celtice de la Ciumești*, in *Marmatia*, II (în curs de publicare).
- ²⁴ Materiale provenind din săpăturile lui N. Chidioșan, păstrate în Muzeul din Oradea.
- ²⁵ D. Viollier, *op. cit.*, pl. 4, nr. 140—156 și pl. 5, nr. 193—211.
- ²⁶ F. R. Hodson, *The La Tène cemetery at Münsingen-Rain*, Bern, 1968, *Acta Bernensia*, V, pl. 123.
- ²⁷ W. Krämer, in *Germania*, 40, 1962, p. 305—307 și tab. I.
- ²⁸ D. Trüpler, *op. cit.* p. 15—21, pl. 8, nr. 8—10.
- ²⁹ Cf. K. Ludikovskiy, *Akeramischer Horizont reicher Frauengräber in Mähren*, in *PA*, LV, 1964, 2. p. 346—349; J. Meduna, *Zur Frage der ersten Bestattungen auf den keltischen Flachgräberfeldern in Mähren*, in *AR*, XVII, 6, 1965, p. 823—825; J. Filip, *op. cit.*, p. 523—524 și 540 a încercat să coboare datarea acestor fibule pe parcursul secolului următor.
- ³⁰ Vezi în acest sens de ex. P. Reinecke, *op. cit.*
- ³¹ L. Márton, in *Dolq. Szeged*, IX—X, 1933—1934, p. 126 și 163; vezi și I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaș, in Dacia VII—VIII, 1937—1940*, p. 182, n. 4.
- ³² Pentru o sincronizare a diferitelor culturi cu Latène-ul, vezi S. Gabrovec, in *Atti del Congresso Internazionale delle scienze preistoriche e protoistoriche*, III, Roma, 1966
- ³³ J. Todorovic, *op. cit.*, fig. 21, 1.
- ³⁴ O ultimă monografie asupra armelor celtice aparține lui Udo Osterhaus, *Die Bewaffnung der Kelten zur Frühlatènezeit in der Zone nördlich der Alpen. Disertație la Univ. Marburg/Lahn*, 1966 cu toată bibliografia (in curs de tipărire).
- ³⁵ I. H. Crișan, *Precizări în legătură cu descoperirile celtice de la Aiud*, in *Studii și Comunicări*, Sibiu, 18, 1970 (în curs de publicare).
- ³⁶ *Arch. Austriaca*, 33, 1963, p. 42, fig. 5. Fotografia am primit-o de la colegul F Schwappach, căruia îi mulțumim și pe această cale.
- ³⁷ Pentru descoperirea de la Silivaș vezi I. H. Crișan, *Așa numitul mormint de la Silivaș și problema celui mai vechi grup celtic din Transilvania*, in *Sargetia*, X (în curs de publicare), cu toată bibliografia privind această descoperire.
- ³⁸ P. Jacobstahl, *Early Celtic Art*. Oxford, 1944, p. 116 nr. 142.
- ³⁹ U. Osterhaus, *op. cit.*
- ⁴⁰ *Ibidem*, p. 40—48, fig. 7, 6.
- ⁴¹ Este semnificativ faptul că J. Todorovič a adunat și clasificat numai de pe teritoriul Jugoslaviei, peste 200 de exemplare, *Prilog klasifikaciji i hronoloskoj determinaciji keltskih kopolja*, in *Vesnik*, 10.
- ⁴² U. Osterhaus împarte virfurile de lance în 9 tipuri.
- ⁴³ U. Osterhaus, *op. cit.*, p. 95—111, fig. 13.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 117—120, fig. 15, 1—2.
- ⁴⁵ Vlad Zirra, *op. cit.*, fig. 17.
- ⁴⁶ I. H. Crișan, *Necropola celtică de la Apahida*, in *ActaMN*, VIII, pl. (în curs de publicare).
- ⁴⁷ J. Todorovič, *op. cit.*, p. IV, 3.

- ⁴⁸ *Ibidem*, pl. XLVII, 5—6.
- ⁴⁹ Descoperiri întâmplătoare păstrate în Muzeul Mediaș.
- ⁵⁰ Săpăturile noastre din anul 1969 și 1970 încă inedite.
- ⁵¹ Pentru aceasta a se vedea monografia noastră, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, București, 1969.
- ⁵² În legătură cu semnificația ceramicii daco-getice în necropolele celtice, vezi lucrarea noastră *Contribuții la problema celților din Transilvania*, în *SCIV*, 22 (în curs de publicare).
- ⁵³ I. H. Crișan, în *Acta MN*, I, 1964.
- ⁵⁴ I. Nestor, în *Dacia* VII—VIII.
- ⁵⁵ I. H. Crișan, în *Acta MN*, VII, 1970.
- ⁵⁶ R. Pittioni, *Beiträge zur Urgeschichte der Lanätschall Burgenland in Reichsgau Niederdonau*, Wien, 1941, p. 116; I. Nestor, *op. cit.*, p. 176, n. 4.
- ⁵⁷ Vlad Zirra, *op. cit.*, p. 81.
- ⁵⁸ I. H. Crișan, Șt. Dănilă, *op. cit.*, fig. 31, 2.
- ⁵⁹ K. von Miske, *Die prähistorische Ansiedlung Velem St. Vied*, Bd. I, 108, pl. 48, 1.
- ⁶⁰ I. H. Crișan, *Materiale dacice, Baia Mare*, 1966, p. 51.
- ⁶¹ În vara anului 1968 au mai fost făcute săpături de mici proporții care au dus la descoperirea a încă două morminte, unul de înhumare și altul de incinerare.
- ⁶² *A Kelták Erdélyben (Les Gaulois en Transylvanie)*, în *Közl. Cluj*, IV, 1—2, 1944, p. 67, nr. 103.
- ⁶³ I. Domokos, *Muzeumi és könyvtári Ertesítő*, Budapest, 1910, p. 5; I. Hunyady, *op. cit.*, pl. LXXXVII, 10 și pl. XXV, 6.
- ⁶⁴ U. Schaaf, *op. cit.*
- ⁶⁵ J. H. Crișan și Șt. Dănilă, *op. cit.*
- ⁶⁶ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 292, 460; *idem*, *La Dacie à l'époque celtique in Compte-Rendus des Séances de l'Acad. des Insc. et Belles-Lettres*, Paris, 1926, p. 86, și urm.; *idem*, *Dacia. Civilizații străvechi din regiunile carpa-dunărene*, ed. a II-a (traducere de R. Vulpe), București, 1958, p. 91 și urm.
- ⁶⁷ Vezi de ex. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucarest, 1945, p. 41—44; D. Popescu, *Celții în Transilvania. Starea cercetărilor arheologice*, în *rev. Transilvania*, an. 75, Sibiu, 1944, p. 639—666; *idem*, în *Istoria României*, vol. I, București, 1960, p. 232—237.
- ⁶⁸ I. Nestor, *Keltische Gräber bei Mediaș*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 159—182.
- ⁶⁹ I. H. Crișan și Șt. Dănilă, *op. cit.*
- ⁷⁰ P. Reinecke, *Magyarhoni emlékek a La Tène-kor kezdetéről*, în *AE*, XVIII, 1890, p. 306 și urm.
- ⁷¹ J. Moreau, *Der Welt der Kelten*, Stuttgart, 1961, p. 36.
- ⁷² I. Crișan, *În legătură cu datarea necropolei celtice de la Ciumești*, în *Marmașig*, II (în curs de publicare).
- ⁷³ I. H. Crișan, *Materiale*, fig. 24, p. 54.

LEGENDA FIGURILOR

- Fig. 1. Ceramică găsită la Arad-Ceala.
Fig. 2. Vasele de la Arad-Ceala.
Fig. 3. Brățări de bronz găsite la Arad-Ceala.
Fig. 4. Cele cinci brățări de la Arad-Ceala.
Fig. 5. Vase de lut din necropola de la Arad-Gai.
Fig. 6. Vase găsite întâmplător în necropola de la Arad-Gai.
Fig. 7. Materiale cellice provenind din morminte distruse de la Aradul Nou.
Fig. 8. Descoperiri fortuite din necropola de la Aradul Nou.
Fig. 9. Vas de bronz de la Aradul Nou.
Fig. 10. Inventarul mormintului 1 de la Aradul Nou.
Fig. 11. Piese găsite în mormintul 1 (Aradul Nou).
Fig. 12. Parte din inventarul mormintului 2 de la Aradul Nou.
Fig. 13. Mormintul 2 de înmormântare (Aradul Nou).
Fig. 14. Fibule de bronz și ceramică găsite în 1911 la Pecica.
Fig. 15. Descoperirile din 1911 de la Pecica și un vas (7), fără loc de descoperire.
Fig. 16. Cele două săbii găsite în 1898 la Pecica.
Fig. 17. Săbiile de la Pecica (1898).
Fig. 18. Arme găsite la Pecica în 1898 și vas fără loc de descoperire (6).
Fig. 19. Arme de fier găsite la Pecica în 1898.
Fig. 20. Cuțit de luptă de la Șimand.
Fig. 21. Buterola sabiei din mormintul 2 al necropolei de la Ratzersdorf.

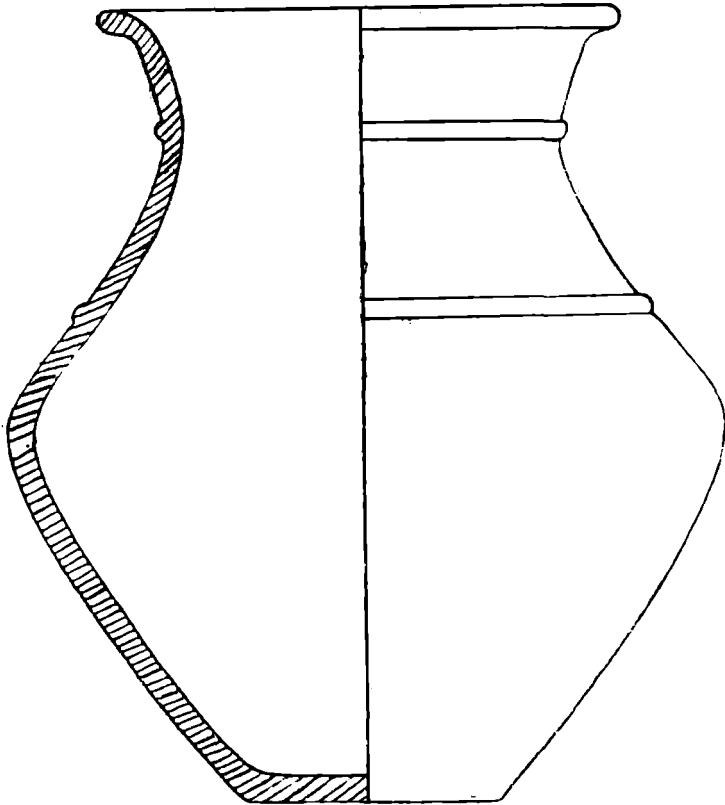
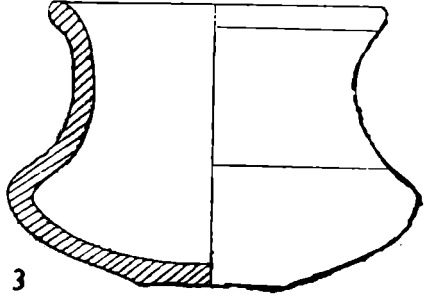
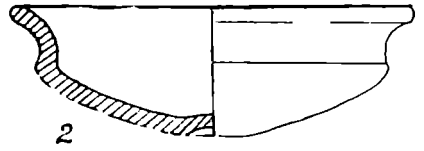
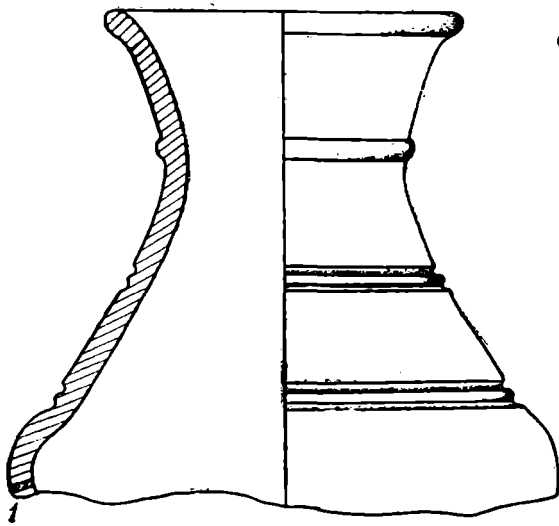

Fig. 1.

Fig. 2.

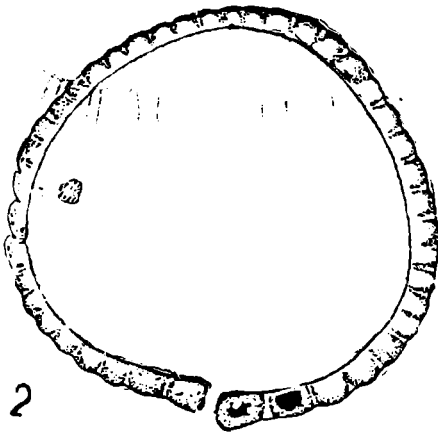
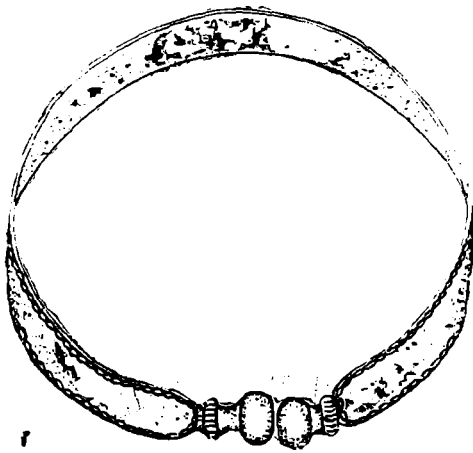

Fig. 3.

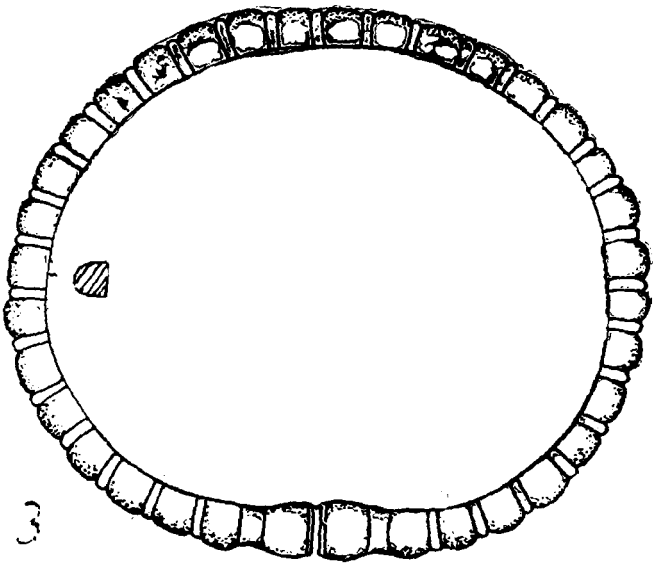

Fig. 3.

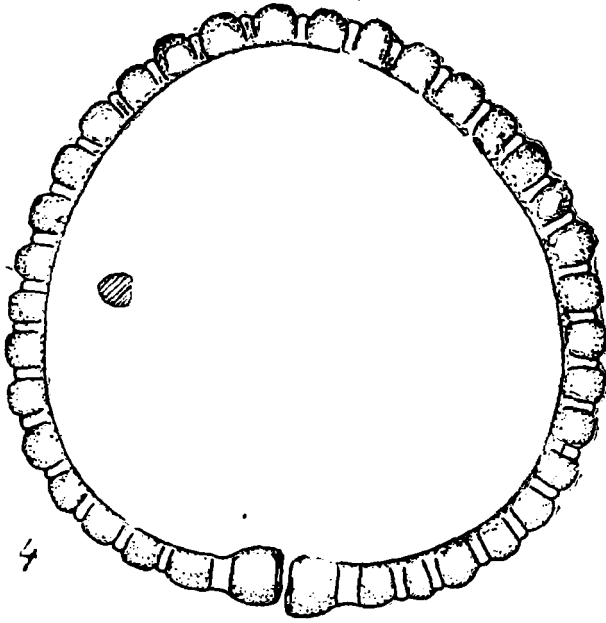

Fig. 3.

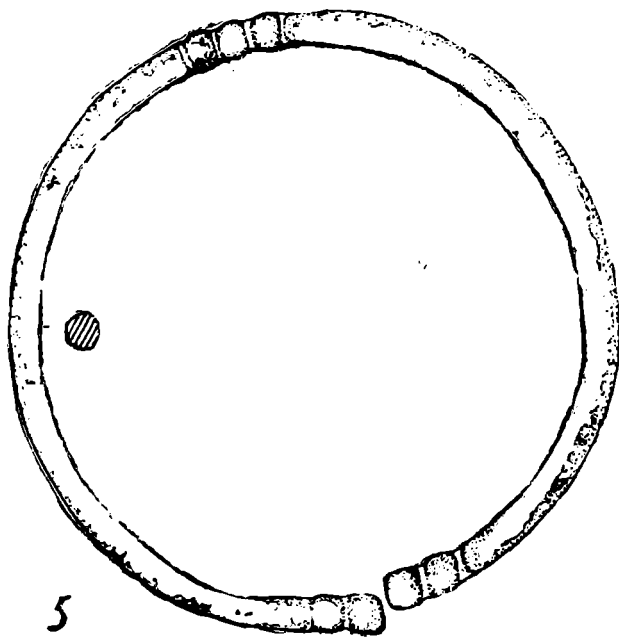
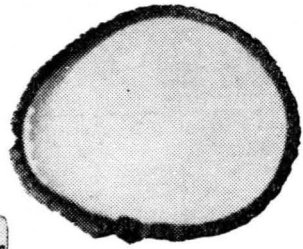

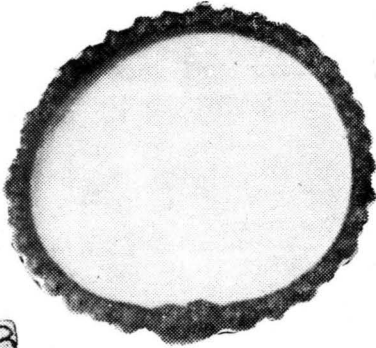
Fig. 3.

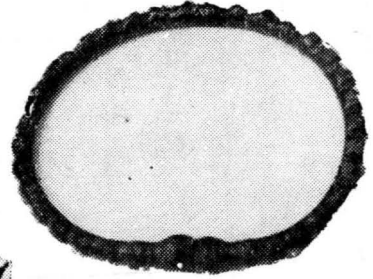
1

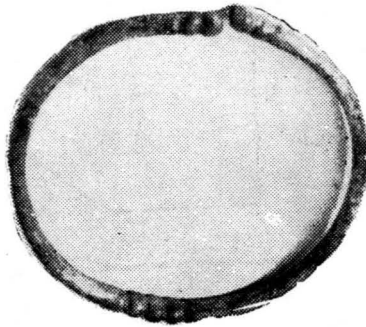
2

3

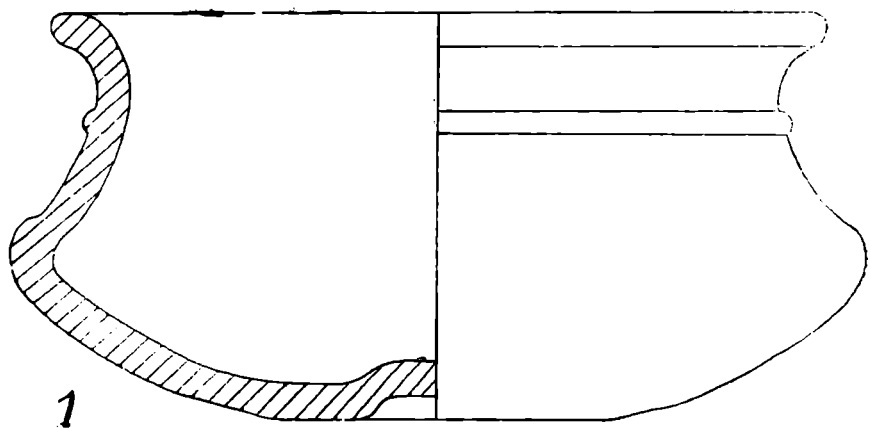

4

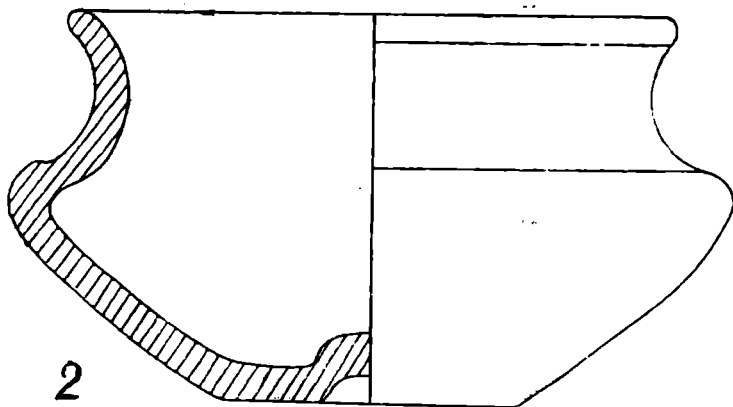

5

Fig. 4.

1

2

Fig. 5.

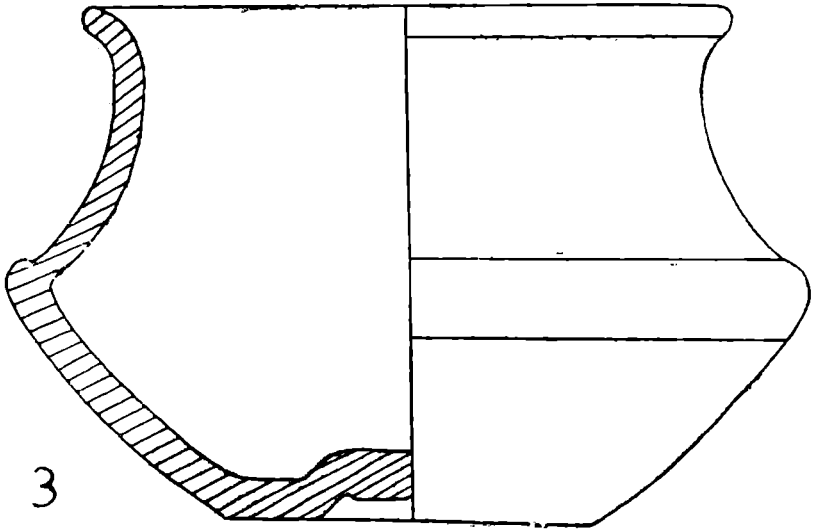

Fig. 5.

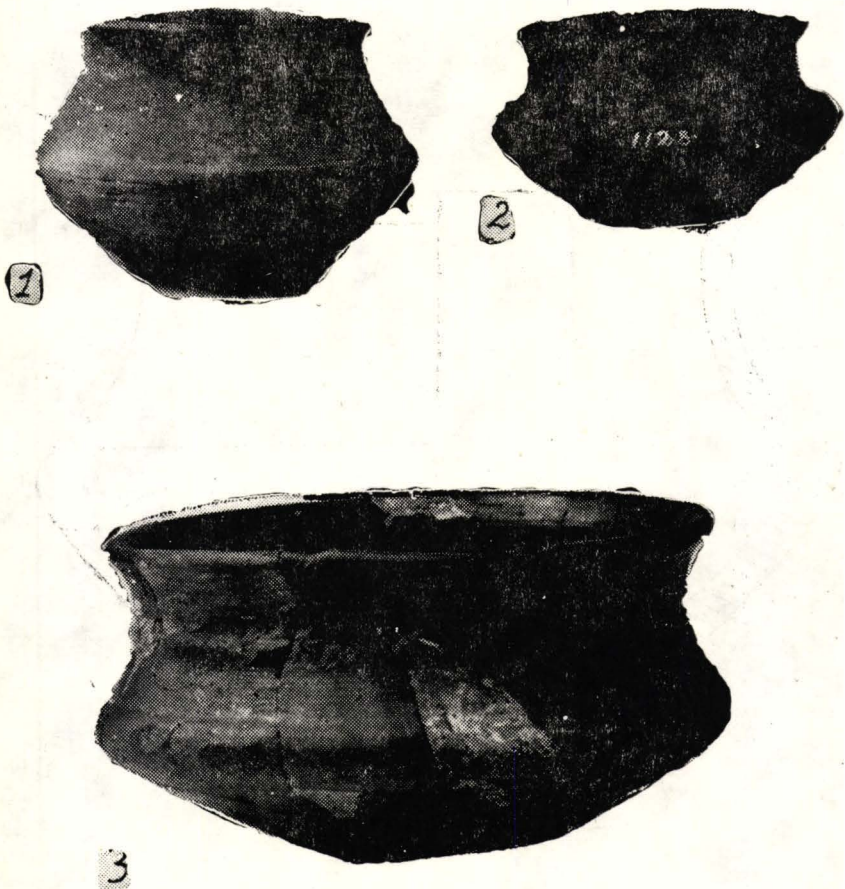

Fig. 6.

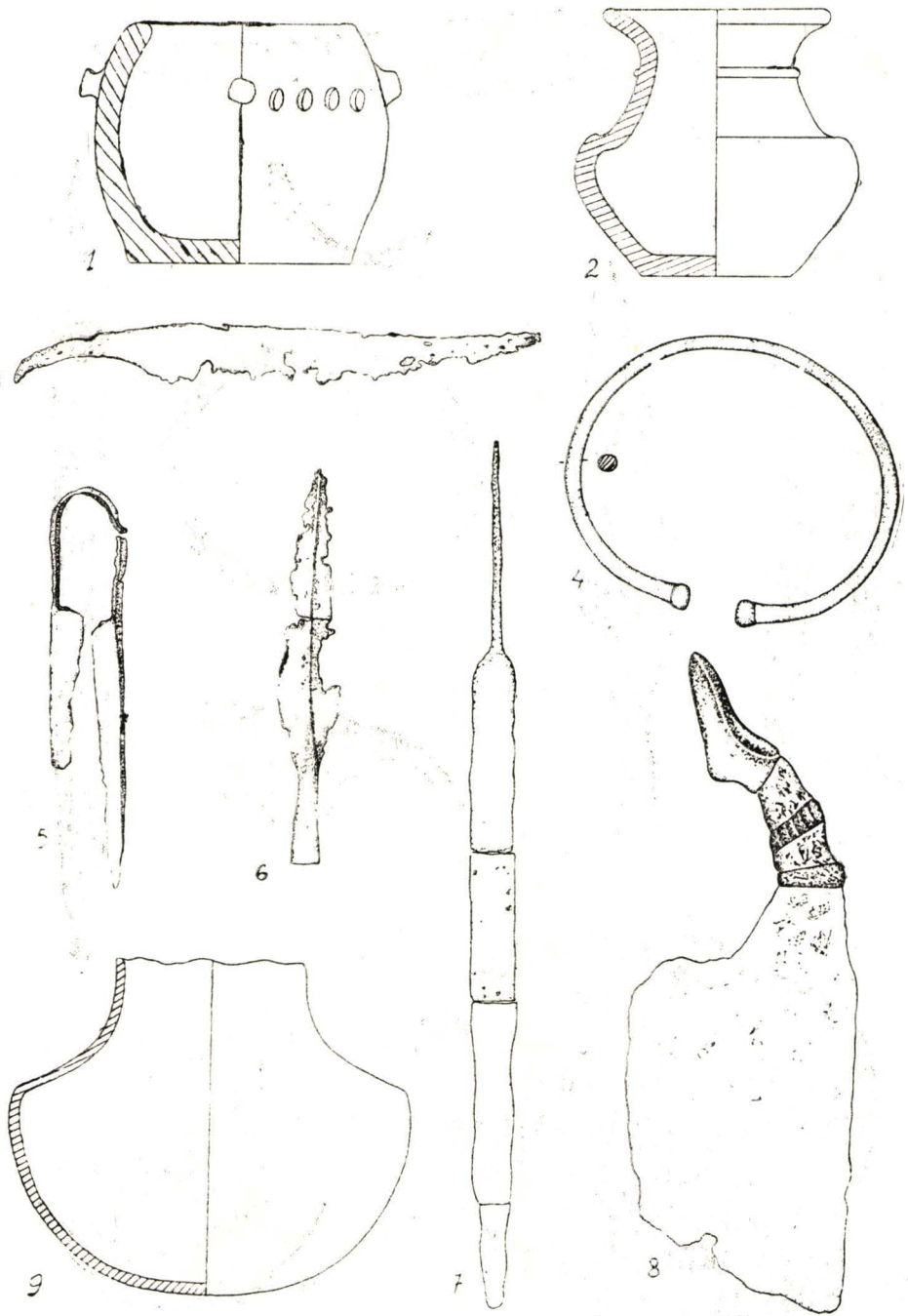

Fig 7.

Fig. 8.

Fig. 9.

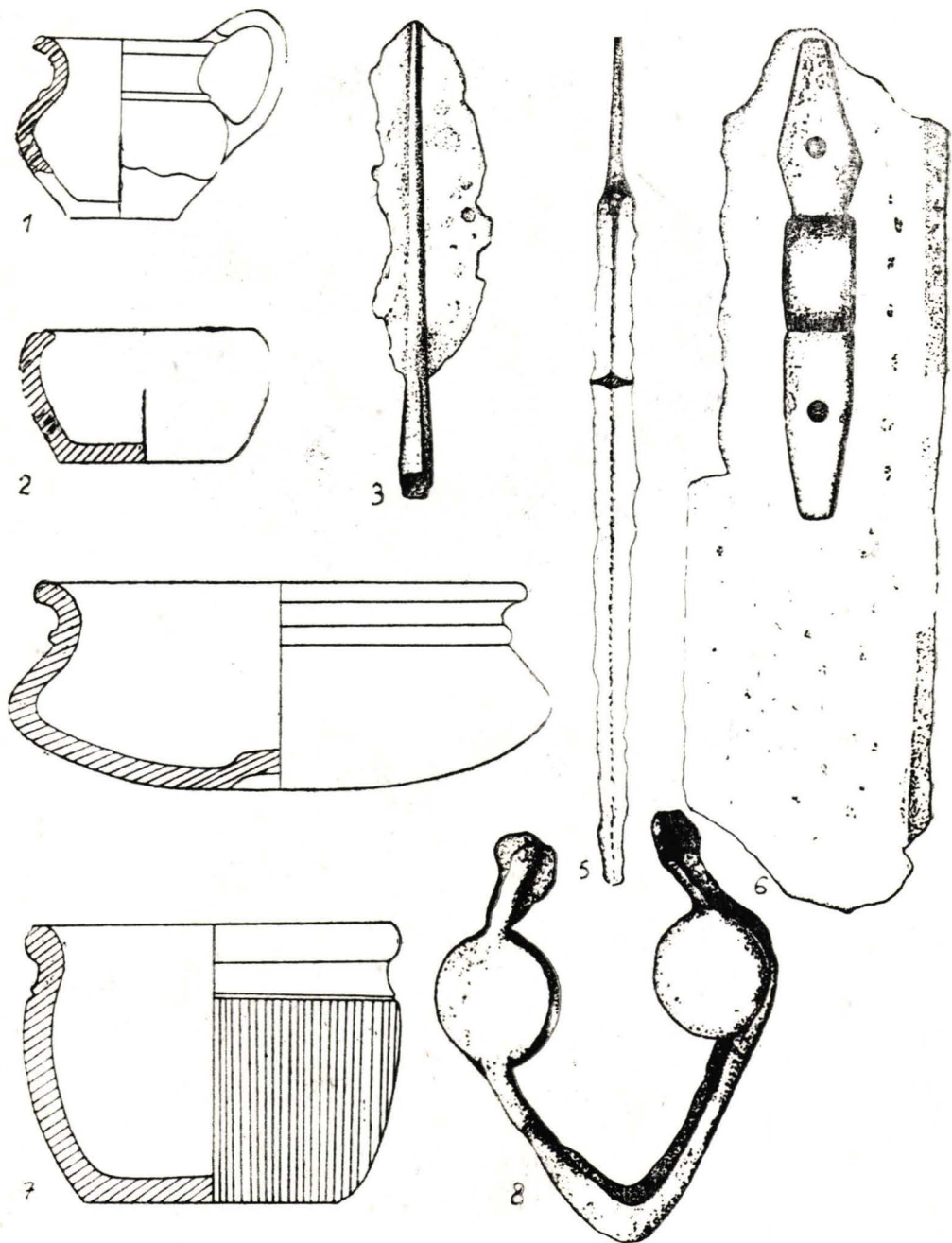

Fig. 10.

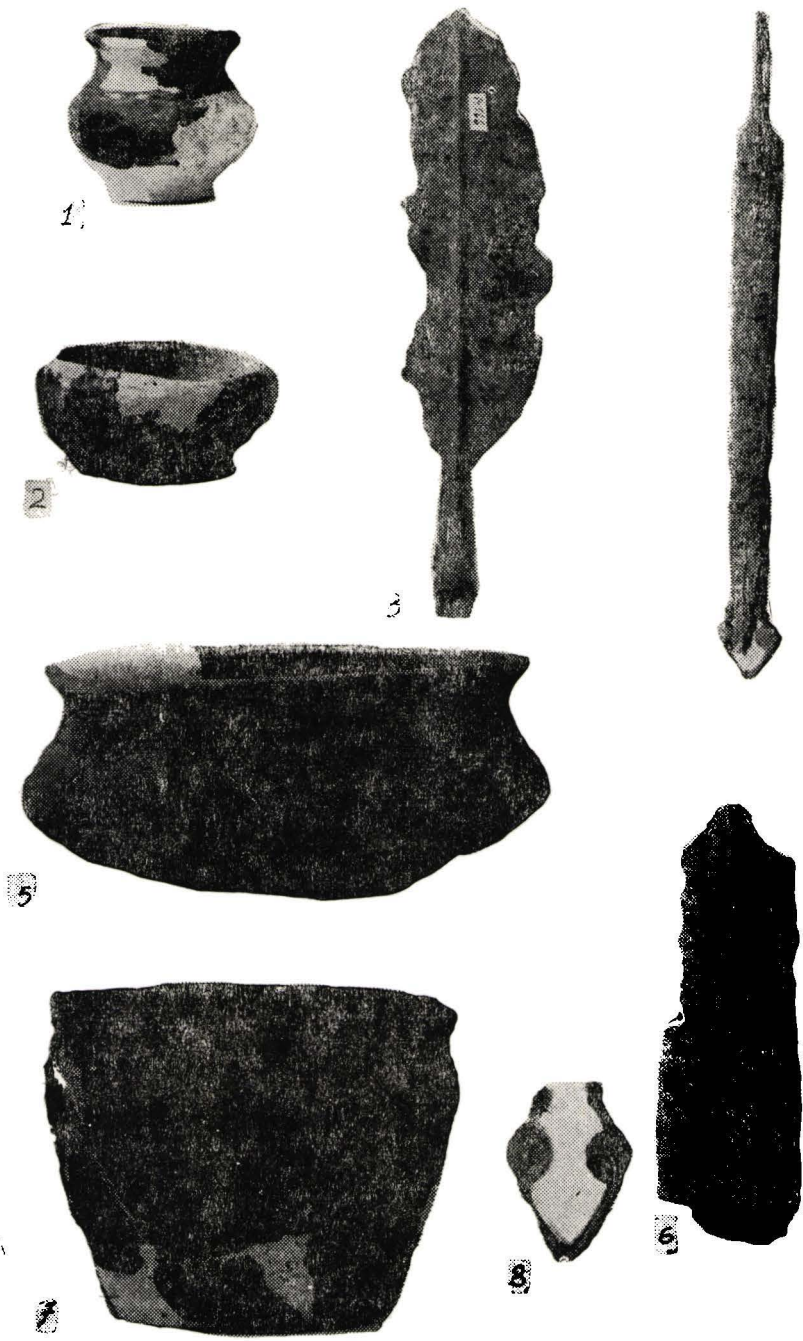

Fig. 11.

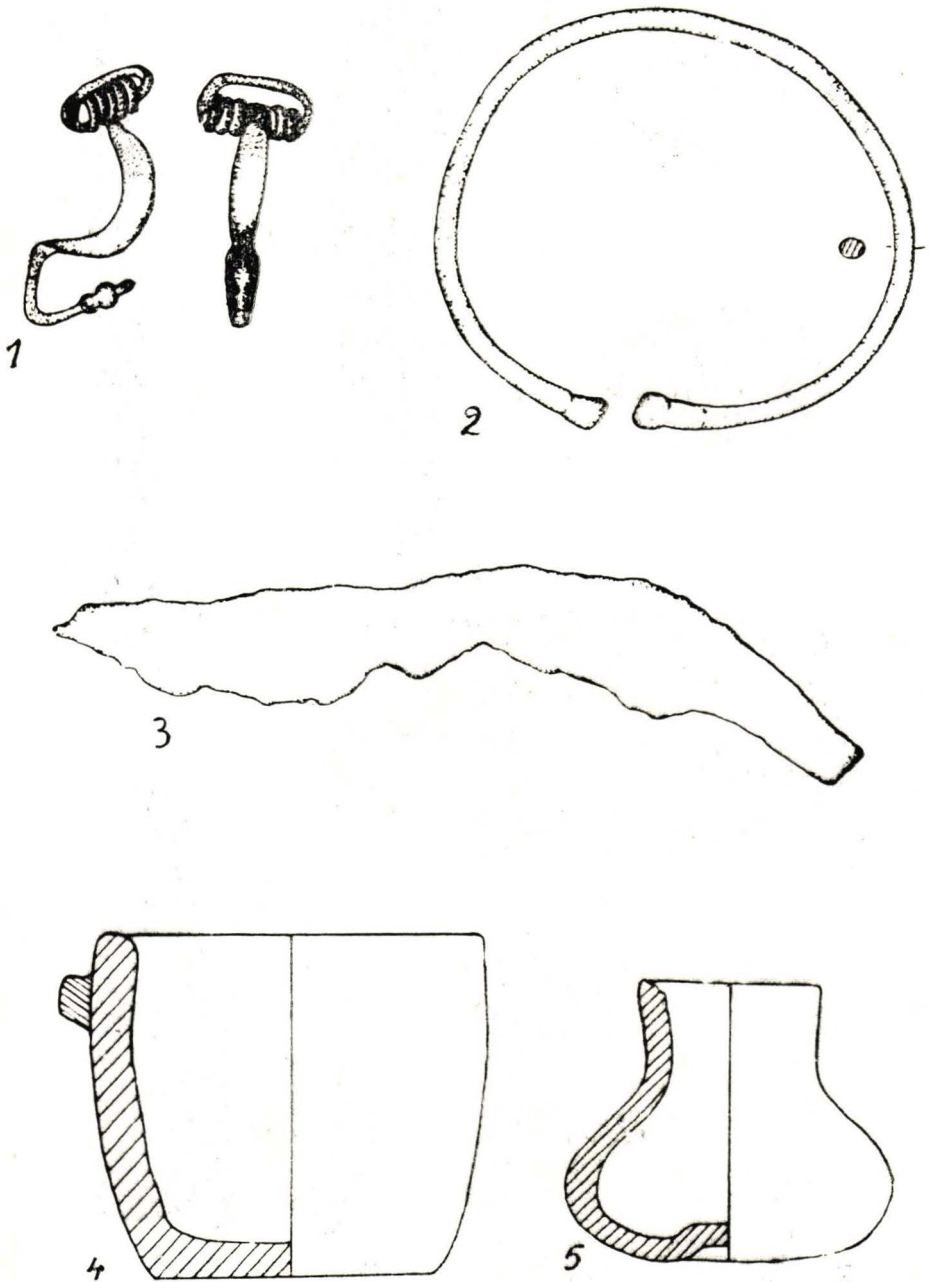

Fig. 12.

Fig. 13.

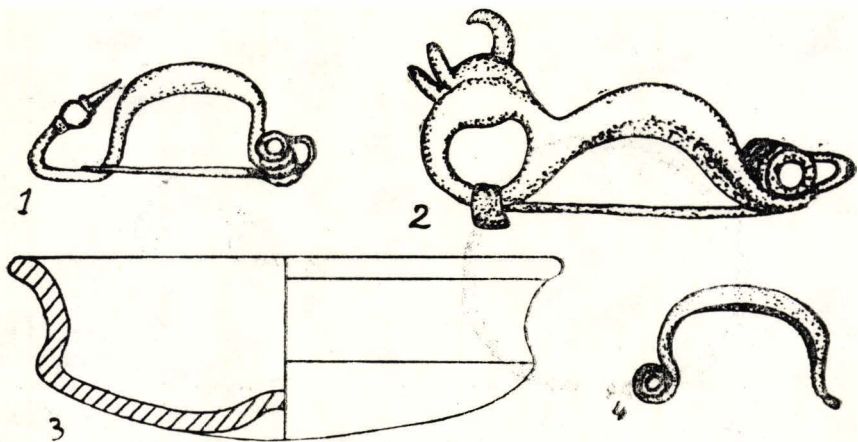
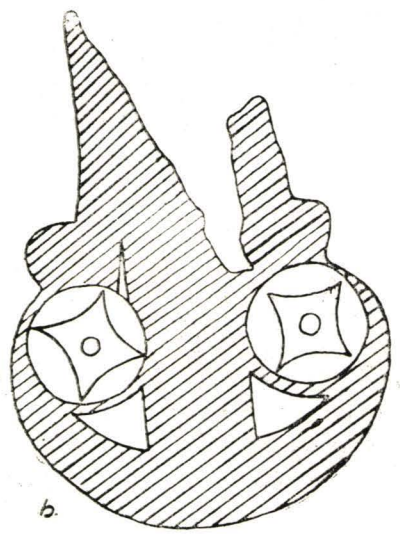
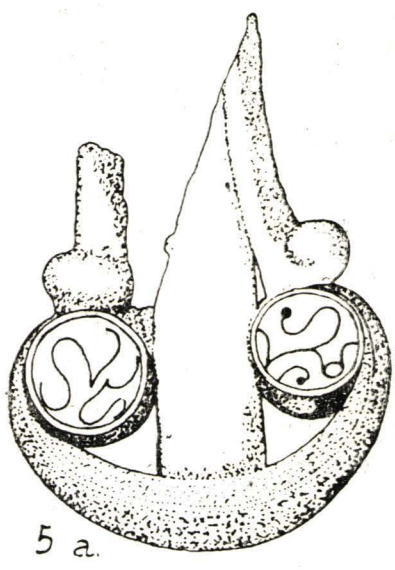
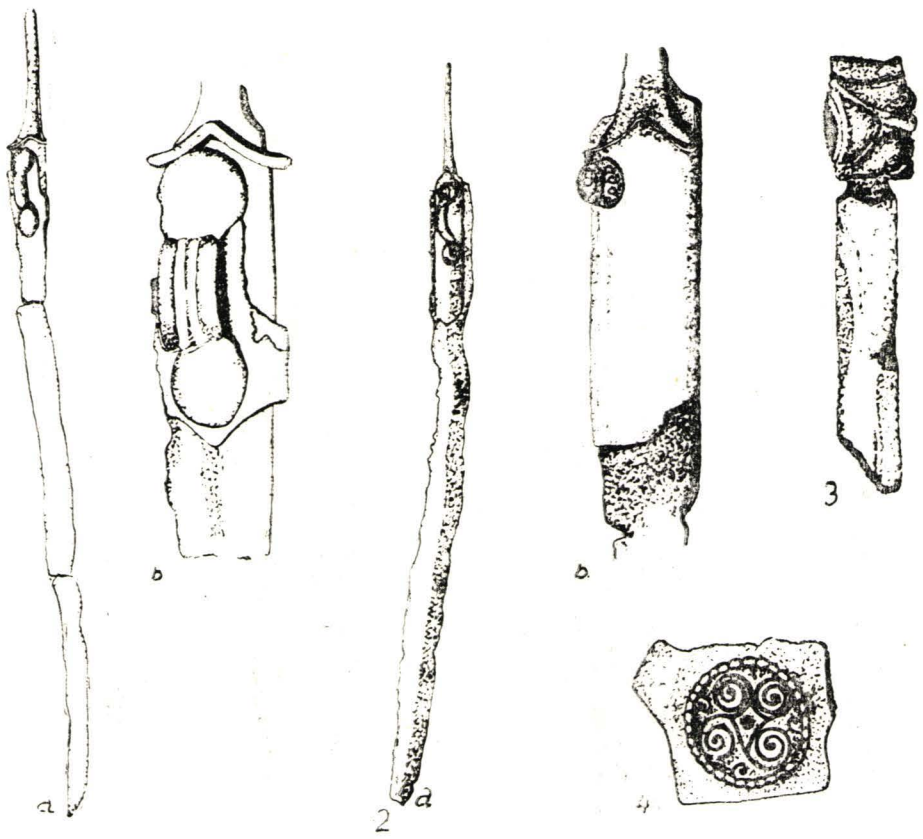

Fig. 14.

Fig. 15.

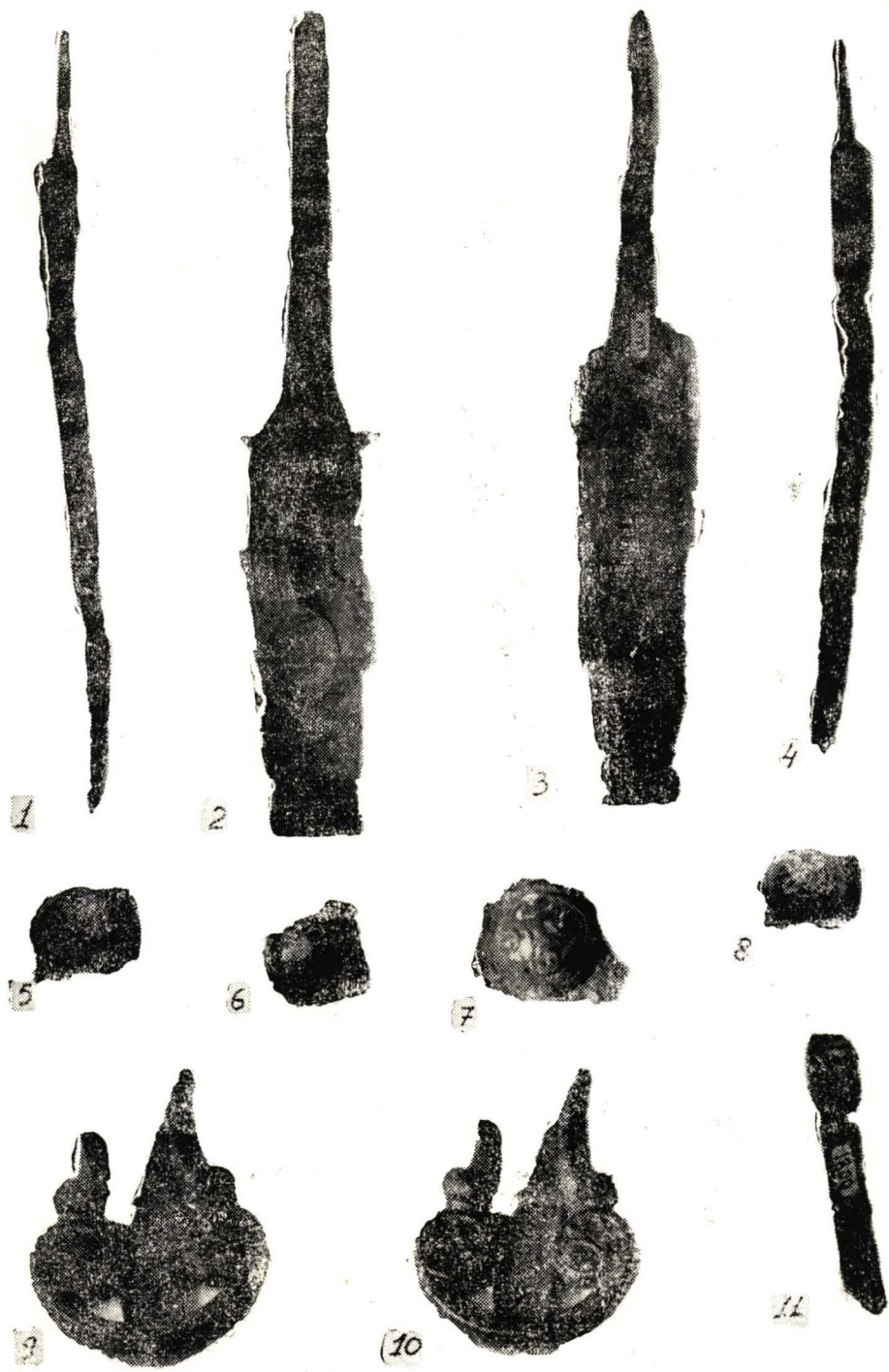

Fig. 17.

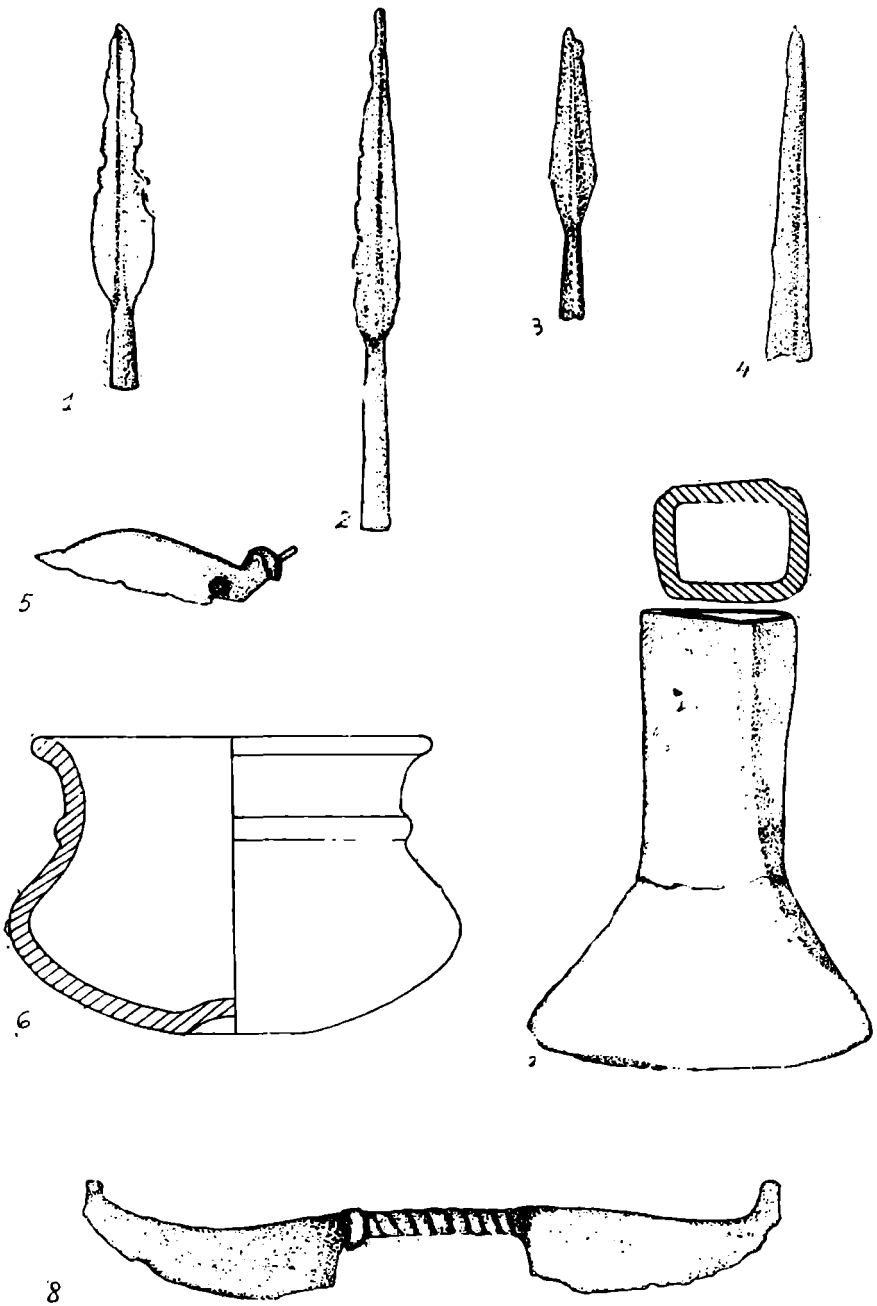

Fig. 18.

Fig 19.

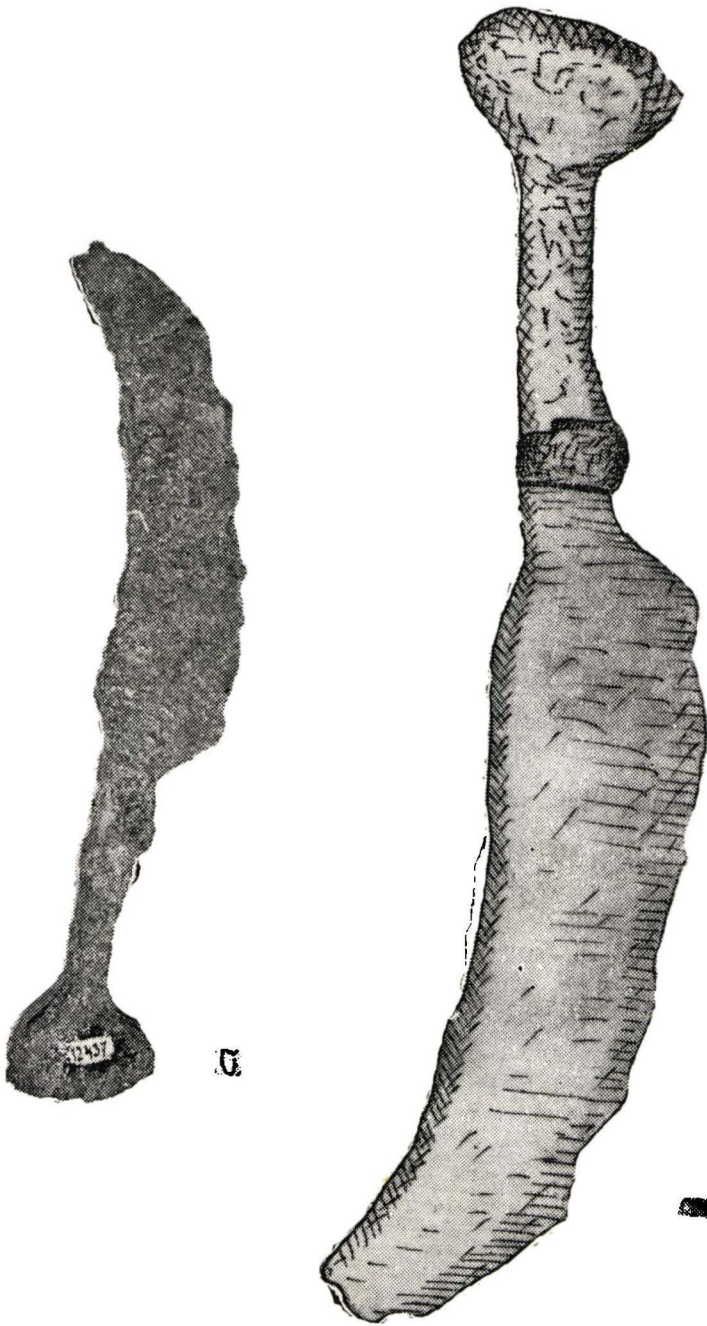

Fig. 20.

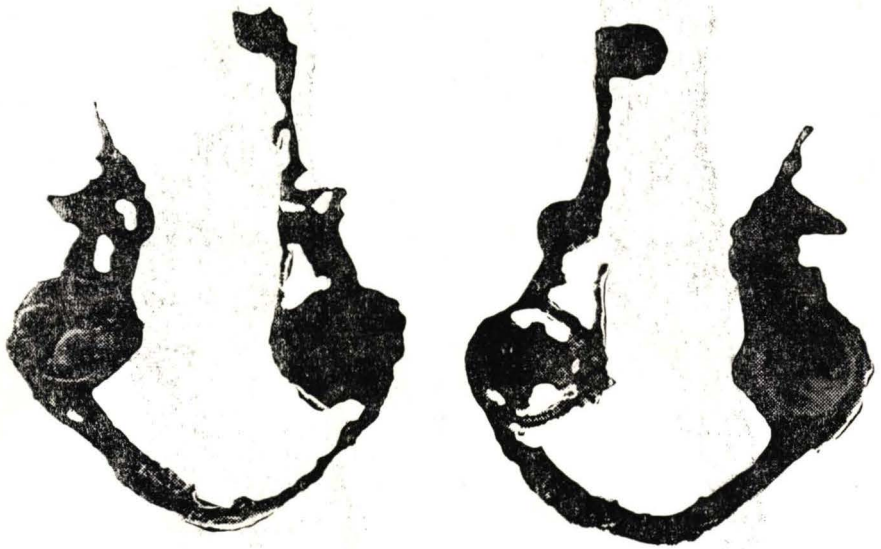

Fig. 21.

(Zusammenfassung)

In den Sammlungen der archäologischen Abteilung des Museums von Arad werden einige Keltenfunde aufbewahrt, die jetzt zum erstenmal veröffentlicht werden. Die meisten wurden im Bereich der heutigen Stadt Arad entdeckt.

Auf der Flur der Ceala-Farm, nordwestlich von Arad, wurden 1964 in einer Sandgrube zufällig vier keltische Gefäße (Abb. 1—2) und fünf Bronzearmringe (Abb. 3—4) gefunden. Aufgrund dieser massiven Stempelarmringe mit Knoten datiert der Verfasser den Fund ins Latène B und meint, dass sie Beigaben in einem Brandgrab gewesen sind.

In einem anderen Stadtviertel (Gai) wurde ein birituelles keltisches Gräberfeld entdeckt, aus dem im Museum von Arad drei Tongefäße (Abb. 5—6) aufbewahrt werden. Eine andere birituelle keltische Nekropole mit Flachgräbern wurde in Aradul Nou, innerhalb einer Sanddüne entdeckt. Anlässlich der Arbeiten an einem Bewässerungskanal wurden hier mehrere Gräber zerstört, aus denen ein Teil der Beigaben (Waffen, Schmuck, Tonware) ins Arader Museum gelangte (Abb. 7—8). Ein kleines Bronzegefäß (Abb. 9) soll hier besonders erwähnt werden, das nach Meinung des Verfassers ein mittelmeerländisches (griechisch—etruskisches) Importerzeugnis ist. Die von einer Arbeitsgruppe des Arader Museums kurz nach den Zufallsfunden unternommenen Rettungsgrabungen ergaben: ein Brandgrab mit Grube und ein Körpergrab. Die Beigaben des Brandgrabes umfassten vier Tongefäße, ein Schwert und eine Lanzenspitze aus Eisen (Abb. 10—11). Das Körpergrab war teilweise zerstört. Von seinen Beigaben blieben eine Fibel und ein Arming, beide aus Bronze, eine eiserne Messerklinge und zwei Tongefäße erhalten (Abb. 12—13).

Der Verfasser datiert die beiden untersuchten Gräber ins Latène B₂ und nimmt aufgrund der Zufallsfunde an, dass die Nekropole auch noch eine gewisse Zeit ins Latène C hineinreichte.

Die nächsten, vom Verfasser vorgelegten Funde wurden im Bereich der Gemeinde Pecica, Bez. Arad, gemacht und in zwei gesonderten Gruppen erworben. Die eine Gruppe besteht aus drei Bronzefibeln, davon eine in einen Tierkopf ausgehend und aus einem Tongefäß (Abb. 14—15); sie scheint aus unsystematischen, im Jahre 1911 gemachten und unveröffentlicht gebliebenen Grabungen zu stammen. Die zweite ist zahlreicher und umfasst unter anderem zwei Eisenschwerter (Abb. 16—17). Eines davon hatte eine verzierte Scheide. Die Verzierung besteht aus erhabenen Knoten, die mit einem ebenfalls erhabenen Spiralmotiv geschmückt sind (Abb. 16,4 und 17,5—8). Der Rahmen dieser Schwertscheide ist ebenfalls mit erhabenen geometrischen Motiven verziert (Abb. 16,3 und 17,11). Das Ortband ist gut erhalten (Abb. 16,5a—b und Abb. 17,9—10). Es ist aus massivem Eisen gearbeitet und hat an beiden Seiten je eine Scheibe. Diese sind beiderseits verziert, die eine mit einem erhabenen Wellenmotiv, die andere mit einem Rhombus, der in der Mitte einen kleinen Knopf hat. Als Entsprechung für das hier veröffentlichte Ortband nennt der Verfasser das in Grab 2 der Nekropole von Ratzersdorf (Abb. 21) gefundene Ortband und eines von Silivaş. Die Verzierung der seitlichen Scheiben des Ortbandes hat eine sehr nahe Entsprechung auf den Zierknöpfen des Eisenhelms von Silivaş, der sich im Museum für Geschichte in Cluj befindet. Die Verzierung der Schwertscheide von Pecica gehört dem von P. Jacobsthal festgesetzten klassischen Stil an.

Neben den beiden Schwertern waren in dieser zweiten Gruppe noch drei Lanzenspitzen, ein Lanzenfuss, ein Hiebmesser, die Klinge eines Messerchens und ein Beil, alle aus Eisen (Abb. 18—19).

Diese zweite Gruppe wurde ebenfalls während alter, 1898 unternommener und unveröffentlicht gebliebener Ausgrabungen entdeckt. Es kann heute nicht einmal mit genügender Sicherheit der Ort festgestellt werden, wo diese Dinge gefunden wurden. Der Verfasser vermutet, dass es sich um die Beigaben mehrerer Gräber handelt, darunter gewiss einige Kriegergräber, was durch die zahlreichen erhaltenen Waffen bewiesen erscheint. Aufgrund der Typenanalyse und der vorhandenen Entsprechungen, sowie des Stils der Verzierungen an der Schwertscheide, datiert der

Verfasser die Funde von Pecica ins Latène B, was in absoluter Chronologie der zweiten Hälfte des 4. Jhs. v.u.Z. entspricht.

Das eiserne Hiebmesser (Abb. 20) von Şimand, Bez. Arad, ist ein im vorigen Jahrhundert gemachter Einzelfund. Es wurde 1883 erworben. Über die Fundumstände weiss man nichts mehr. Der Verfasser meint, es könne aus einem Grabinventar stammen. Nach den Entsprechungen ist das Hiebmesser von Şimand ins Latène B₂—C anzusetzen.

Im Schlusskapitel der Arbeit wird gezeigt, dass die Zone von Arad dicht von Kelten besiedelt war. Beweis dafür sind die drei verschiedenen, im heutigen Stadtbezirk von Arad entdeckten und weit auseinanderliegenden Gräberfelder. Sie waren rituell, hatten Flachgräber und dauerten durch Latène B bis zum Beginn von Latène C an, wie auch andere keltische Gräberfelder in Siebenbürgen. Es wird hierauf das Eindringen der Kelten in den siebenbürgischen Raum erörtert, wobei ein Überblick über die von verschiedenen Forschern ausgesprochenen Ansichten zu diesem Problem gemacht wird. Der Verfasser ist der Meinung, dass die ersten Einwanderungen gegen Ende der ersten Unterteilung des Latène B, also um 350 v.u.Z. stattgefunden haben; die Mehrzahl der Funde datieren aber ans Ende von Latène B, in die Zeit des keltischen klassischen Stils, was in der absoluten Chronologie der zweiten Hälfte des 4. Jhs. v.u.Z. entspricht. Die keltischen Gräberfelder, aus denen einige Grabbeigaben in das Arader Bezirksmuseum gelangten, dürften die östliche Grenze der grossen, im Süden des heutigen Ungarn angesiedelten Keltengruppe bezeichnet haben.

A B B I L D U N G E N

- Abb. 1. Tonware, in Arad—Ceala gefunden.
- Abb. 2. Gefässe aus Arad—Ceala.
- Abb. 3. Bronzearmringe aus Arad—Ceala.
- Abb. 4. Die fünf Armringe aus Arad—Ceala.
- Abb. 5. Tongefässe aus dem Gräberfeld von Arad—Gai.
- Abb. 6. Zufällig gefundene Gefässe aus dem Gräberfeld von Arad-Gai.
- Abb. 7. Keltisches Fundgut aus zerstörten Gräbern von Aradul Nou.
- Abb. 8. Zufallsfunde aus dem Gräberfeld von Aradul Nou.
- Abb. 9. Bronzegefäss von Aradul Nou.
- Abb. 10. Beigaben aus Grab 1 von Aradul Nou.
- Abb. 11. Die in Grab 1 (Aradul Nou) gefundenen Objekte.
- Abb. 12. Ein Teil des Inventars aus Grab 2 von Aradul Nou.
- Abb. 13. Körpergrab, Nr. 2 (Aradul Nou).
- Abb. 14. Bronzefibeln und Tonware, gefunden 1911 in Pecica.
- Abb. 15. Die Funde von 1911 aus Pecica und ein Gefäss (7) ohne Fundort.
- Abb. 16. Die beiden 1898 in Pecica gefundenen Schwerter.
- Abb. 17. Die Schwerter von Pecica (1898).
- Abb. 18. Waffen, gefunden 1898 in Pecica und ein Gefäss ohne Fundort (6).
- Abb. 19. Eisenwaffen, gefunden 1898 in Pecica.
- Abb. 20. Hiebmesser von Şimand.
- Abb. 21. Ortband des Schwertes aus Grab 2 der Nekropole von Ratzersdorf.

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA URMELE ROMANE DE PE CURSUL INFERIOR AL RÎULUI MUREȘ

LIVIU MĂRGHITAN

Conținerea, în viltorea luptelor pentru cucerirea Daciei de către romani, a existenței așezărilor dacice de pe cursul inferior al Mureșului n-a avut drept consecință încetarea locuirii acestei văi roditoare. Dimpotrivă, prin includerea acestor meleaguri în cadrul provinciei de la nordul Dunării de jos, în noua conjunctură a vieții economice și sociale, au avut un rol deloc neglijabil.

Mărturia cea mai veche referitoare la cuprinderea acestor locuri între fruntariile provinciei Dacia o găsim chiar în scrierile antice. Astfel Dio Cassius (68. 10, 3) ne transmite știrea că împăratul Traian nu a îngăduit sarmaților iazygi să se stabilească în părțile de apus ale fostei țări a dacilor, în ciuda marelui nemulțumiri a acestora.¹

Dar, prin faptul că Mureșul precum și așezările romane de pe cursul său inferior nu sînt menționate de către Tabula Peutingeriana, a fost posibilă emiterea ipotezei că apartenența acestor locuri la provincia Dacia nu ar depăși ca durată sfîrșitul domniei lui Traian.

O asemenea presupunere, înainte de a i se recunoaște valabilitatea se cere a fi confruntată și cu urmele arheologice, vestigii care în ultimă instanță au avut cuvîntul decisiv.

Recente investigații constînd din săpături sistematice efectuate pe cuprinsul așezării romane **Micia**, localitate antică situată pe malul stîng al Mureșului, evidențiază aici o amplă activitate economico-socială și un ritm viu de dezvoltare.² Această situație a **Miciei** n-a fost de scurtă durată, ea menținîndu-se pînă în preajma părăsirii Daciei de către autoritățile romane. Amintind amănuntul că nici **Micia** cu toate că săpăturile o relevă de dimensiunile unui evoluat centru civil al provinciei³, nu figurează în Tabula Peutingeriană, reiese cu claritate eroarea ce s-ar săvîrși în alternativa în care, bazîndu-ne numai pe susamintitul considerent, să dăm un pripit credit ideii că localitatea respectivă încetase să facă parte din Dacia romană, înaintea anului 271 e. n.

Înfloritoarea situație economică a așezării **Micia**, reliefată de cele mai noi descoperiri arheologice, atrage după sine căutarea unui cit mai lămu-

ritor răspuns care să explice această stare de fapt. Chiar la o sumară analiză a lucrurilor, apare ca paradoxală situația ca acest centru ce se află în zona de interferență dintre cursul mijlociu și inferior al Mureșului, amplasat destul de departe de principalul drum ce străbate Dacia de la sud la nord facilitând circulația de la Dunăre prin **Tibiscum**, **Ulpia Traiana Sarmizegetusa**, **Apulum**, **Napoca**, având ca punct final **Porolissum**, să se bucure de o asemenea dezvoltare fără ca întregul traseu al Mureșului de jos să nu se afle în cadrul Daciei romane. Traficul comercial destul de intens era una din sursele de venit ce a facilitat în bună parte ca **Micia** să depășească la un moment dat, cel puțin ca aspect și extindere, înfățișarea unei modeste așezări rurale ce-și datora în exclusivitate dănuirea puternicului castru în preajma căruia se înfiripase.

Neverosimilă apare și dezvoltarea economică înfloritoare a acestei localități chiar și în cazul atestării drumului ce străbătea trecătoarea Dobrei făcând legătura între **Micia** și **Tibiscum**. Fără nici o îndoială că, în condițiile existenței celui alt vad de circulație ce trecea prin **Ulpia Traiana Sarmizegetusa**, varianta ocolitoare **Tibiscum- Micia- Apulum**, ce prezenta un dublu dezavantaj — evita metropola și număra mai mulți kilometri — nu era preferată de către acei negustori ce nu aveau o treabă expresă la **Micia**.

Așadar, sursa principală a prosperității așezării civile romane la **Micia**, bănuim că nu poate fi în mod convingător explicată numai pe baza avantajelor ce le oferea relativ puțin circulatul drum spre **Tibiscum**. Realul izvor de beneficii și posibilități de îmbogățire pentru o parte din locuitorii **Micie**i trebuie să-l distingem în existența altui vad comercial. Acel drum, din punct de vedere geografic, fără a mai lua în discuție și alte argumente de ordin istoric, este limpede că nu putea avea altă rută decât aceea ce însoțea valea Mureșului. Pentru **Micia** însă, o atare cale comercială își dovedea eficiența numai în alternativa în care granița apuseană a Daciei romane era amplasată în așa fel încât cursul inferior al importantului riu se găsea sub un permanent control din partea forțelor de ordine ale imperiului. Numai un asemenea drum bine păzit, pe al cărui traseu **Micia** nu era un punct terminus ci un loc de transit, îi oferea acestei așezări posibilități apreciable de dezvoltare, așa cum relevă cele mai recente descoperiri arheologice.

Bazându-ne pe asemenea considerații, în rîndurile ce vor urma, vom face o trecere în revistă a urmelor arheologice de factură romană ce au ieșit la iveală pe valea Mureșului, la vest de **Micia**. Aceste vestigii provenite de pe aria străbătută de cursul inferior al râului, deși în considerabilă parte reprezintă descoperiri întâmplătoare, conferă totuși un apreciabil lot de felurite urme materiale ce facilitează deslușirea citorva dintre legăturile pe care le avea respectiva localitate antică cu celelalte puncte situate pe malul Mureșului, în care s-au semnalat vestigii romane, la apus de **Micia**.

Un concludent exemplu în acest sens ni-l oferă un fragment de monument funerar ce s-a descoperit la Lipova, în urmă cu mai multe decenii. Atît calitatea pietrei din care e realizat (augit-andezit de Uroi) cît

și maniera în care este sculptat, sînt caracteristici proprii lucrărilor de acest gen ce au fost produse în atelierul de sculptură ce funcționa la **Micia**⁵. Chiar și în alternativa că placa de augit-andezit fusese adusă în stare semiprelucrată din cariera de extracție, modul de redare a personajelor și decorul stelei funerare, denotă concepția artistică proprie meșterilor pietrari executanți ai monumentelor sculptate ce ies la iveală din necropolele de la **Micia**. Rezultă deci, că fragmentul stelei funerare provenite de la Lipova, e dificil să fie separat de celelalte monumente funerare micjene, deoarece chiar și în alternativa că el n-a fost lucrat direct în atelierul de sculptură de la **Micia**, cu certitudine se poate afirma că a ieșit din mîinile unui sculptor „mician“ solicitat să execute această lucrare.

Dar monumentul sculptural de la Lipova nu constituie singura mărturie a folosirii în așezările romane de pe Mureșul de jos a materialului litic extras din cariera romană de la **Petris** (Uroi). În mai multe rînduri fragmente de blocuri ecarisate din augit-andezit de Uroi, au fost semnalate la Cenad, localitate în care prin felurite vestigii antice, e atestată o așezare de epocă romană⁶. Fără ca să mai apelăm la alte dovezi concrete, simpla prezență a pietrei de construcție adusă de la Uroi constituie o exemplificare incontestabilă a legăturilor dintre meleagurile de la gura Mureșului cu centrele economice din interiorul provinciei, între care se relevă **Micia**. Este cit se poate de evident că transportul pietrei de construcție, material așa de necesar în zona de cîmpie, se făcea pe Mureș în jos, cale ce nu se putea să evite **Micia**.

Atît existența cit și durata îndelungată în timp a funcționării unui drum roman pe valea Mureșului, inferior a fost confirmată prin descoperirile arheologice efectuate cu mulți ani în urmă pe această arie teritorială. Dar, avînd în vedere faptul că mai înainte de campaniile de cercetări recent întreprinse, **Micia** era cunoscută mai ales ca un important punct fortificat, drumului ce însoțea Mureșul spre confluența cu Tisa, aproape în exclusivitate i se atribuia o importanță strategică. Prin apariția unor noi materiale arheologice care confereau date necunoscute anterior, cu privire la rolul și importanța economică a așezării civile romane de la **Micia**, se conturează tot mai pregnant posibilitatea de a i se conferi drumului de pe Mureșul de jos o utilizare economică mult mai accentuată decît s-a făcut pînă în prezent.

Așa cum e îndeobște cunoscut urmele arheologice de factură romană nu se opresc la **Micia**. Spre apus de această localitate, nu de puține ori s-au descoperit diverse vestigii din secolele II—III e. n., în partea de nord vest a satului **Bulci**. Reamintim semnalarea din anul 1868, făcută de F. Romer, care făcînd un sondaj a scos la iveală cărămizi ce purtau ștampila LEG XIII GEMINA⁷. Se presupunea, încă de pe atunci (1868), că la **Bulci** se află ruinele unui punct întărit, ce fusese ridicat de ostași ai legiunii cantonate la **Apulum**, militari în a căror pază rămăsese fortificația pînă la finele existenței sale. În lipsa unor cercetări sistematice de dată mai recentă, e greu de stabilit, dacă pe lîngă fortul de la **Bulci** a existat sau nu și o așezare civilă.

În aval de satul Bulci, **Lipova** se înscrie în repertoriul localităților de pe Mureșul inferior în care s-au descoperit în diferite ocazii, vestigii din epoca romană⁸. Și în acest caz, fără ca să se fi efectuat săpături arheologice sistematice, se admite deocamdată că urmele materiale antice provin, eventual de la o așezare rurală.

O situație similară o prezintă și urmele de factură romană de la **Aradul Nou**, cartier al municipiului Arad, care a furnizat, tot întâmplător, cărămizi ștampilate⁹. Îndeosebi țigla descoperită în anul 1962 ce poartă ștampila Legiunii IV Flavia Felix, este un bun indiciu în privința unui îndemn pentru o săpătură arheologică în zona respectivă, cercetare ce s-ar solda cu rezultate ce ar răsplăti eforturile.

Localitatea care a dat pînă acum la lumină un mănunchi considerabil de antichități romane pe Mureșul de jos este **Cenadul**. Aici, ies la iveală în fiecare an, cu prilejul diverselor lucrări edilitare, felurite obiecte constind din ceramică, monede imperiale, cărămizi și țigle ștampilate, confirmînd prin numeroase exemple că o săpătură arheologică ar fi deosebit de utilă. Prin sondajul efectuat în anul 1868, s-a reușit depistarea urmelor unor construcții din piatră, fără a se obține însă, suficiente indicii referitoare la caracterul militar sau civil al respectivelor edificii¹⁰. Într-o relativ recentă perieghetză am identificat într-o colecție particulară, două cărămizi ce poartă ștampila legiunii a XIII-a Gemina¹¹.

Urmele arheologice de factură romană de pe Mureșul de jos nu se opresc la Cenad, ci continuă pînă la unirea marelui riu sud-transilvan cu Tisa. Din informațiile bibliografice pe care le deținem, consemnăm fragmentele ceramice de factură romană descoperite în mod fortuit în localitățile Kiszombor, Szöreg și Ujszentiván, din R. P. Ungară¹².

Deși s-au purtat numeroase discuții contradictorii cu privire la existența unei așezări romane la Szeged, actualmente există suficiente mărturii care să pledeze hotărît în favorul acestei ipoteze. Ca deosebit de semnificative ne apar, rezultatele unei vechi săpături (1881) întreprinse în punctul denumit „cinci movile“¹³. În locul respectiv s-au descoperit în cursul săpăturii un număr de zece morminte din epoca romană, a căror inventar destul de bogat, sugera că obiectele respective depuse în morminte ar fi lipsit în cazul în care era vorba de inhumarea unor ostași ce-și satisfăceau serviciul militar în acest mic punct fortificat. Dealtfel, patru din aceste morminte erau ale unor femei, a căror prezență e dificil de explicat fără a admite că pe lângă „cetățuia“ în cauză, nu exista și o așezare civilă.

Un alt fapt pozitiv al acestei descoperiri constă în găsirea în două dintre morminte, a unor piese numismatice suficient de bine conservate pentru a fi determinate. Moneda cea mai veche e un **denarius** emis în 141 e. n., iar cel de al doilea exemplar este o emisiune din vremea lui Caracalla. Cu toate că nu poate fi considerat ca absolut jalonul cronologic conferit de cele două monede, ele atestă funcționalitatea necropolei în plin veac II e. n. precum și în prima jumătate a secolului următor.

Existența unei așezări romane pe un teritoriu situat dincolo de frun-

tariile imperiului este desigur un lucru ciudat, care l-a sesizat chiar și autorul descoperirii din anul 1881. Acesta constatase că „o colonie romană la Szeged este în contradicție cu toate datele istorice, întrucît hotarul aşezărilor romane din **Pannonia** îl formează Dunărea”. Contradicția semnalată de autorul citat ar fi menținută ca viabilă și în alternativa în care — afirmăm, noi — hotarul aşezărilor romane din sud-vestul provinciei Daciei se oprea undeva la cîțiva kilometri spre apus de castrul de la **Micia**. Este greu de imaginat excesiva durabilitate a aşezării romane de la Szeged, care bănuim că se întemeiasă după data pîrunderii romanilor la nordul Dunării de jos, în urma parțialului succes obținut în războiul din anii 101—102. Dacă aceste teritorii ar fi fost cedate sarmaților iazygi în vremea împăratului Hadrian, nu credem că aşezarea civilă se număra doar cu ceva mai mult de zece ani de existență ar fi avut tăria să supraviețuiască în mod independent, în plină țară a iazygilor.

Numai în condiția admiterii situației ca întregul curs al râului Mureș să se afle sub directul control al romanilor, găsim pentru aşezarea romană de la Szeged rațiunea de a exista. În nici un caz, apartenența sa la provincia **Pannonia**, așa cum preciza și Jozsef Lenhossek, nu poate fi acceptată ca reală. Considerînd însă că aşezarea romană de la Szeged se găsea la extremitatea de vest a provinciei Dacia, nu am găsi nici un motiv de a vedea în prezența acesteia, „o contradicție cu toate datele istorice”¹³.

Admițînd faptul că în cursul secolului al III-lea aşezarea civilă romană de la gura Mureșului aparținea Daciei, cu atît mai mult credit revine presupunerii că și celelalte puncte în care au ieșit la iveală vestigii romane, din intervalul **Pathisus** — **Micia**, aparțineau provinciei nord-danubiene, iar existența lor n-a fost întreruptă la finele domniei împăratului Traian.

Așadar, urmele arheologice de factură romană de pe valea străbătută de cursul inferior al Mureșului, vestigii al căror număr sporește continuu prin noile descoperiri, pledează pentru o îndelungată staționare a romanilor de-a lungul marelui afluent din stînga Tisei. Coroborate cu grupul materialelor de factură romană provenite din cîmpia bănățeană est riverană a Tisei, păstrate în muzeele din orașele iugoslave Kikinda, Virșet, Zrenjanin și Pancevo¹⁴, antichitățile romane de pe Mureșul de jos constituie hotărîtoare argumente în favorul părerii că întregul teritoriu bănățean aparținea Daciei romane, situație ce s-a perpetuat pe toată durata celor 165 de ani ai existenței provinciei nord-dunărene.

NOTE

- 1 Constantin Daicoviciu, *Bănatul și iazygii*, în *Apulum*, I, 1939—1940, p. 98—109, *idem*, în *Dacia*, Cluj, 1969, p. 271 și urm.
- 2 Liviu Mărghitan, *A rămas Micia un „pagus” în tot timpul stăpînirii romane?*, în *SCIV*, 4/21, 1970, p. 679 și urm.
- 3 *Idem*, p. 592.
- 4 Constantin Daicoviciu, *Monumente inedite din Dacia*, în *AISC*, I, Cluj, 1932, p. 124. Dumitru Tudor, *Orașe, țărguri și sate din Dacia romană*, București, 1963, p. 59.
- 5 Andrei Bodor, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 47.

- 6 Alexandru Borza, in *Dacia*, IX—X, 1941—1945, p. 352; Liviu Mărghită, in *RMuz.*, V, 1968, p. 446.
- 7 Floris Romer, in *Archeologiai közlemények*, 7/2, 1868, p. 191
- 8 Constantin Daicoviciu, in *AISC*, I, p. 124; Dumitru Tudor, *op. cit.* p. 59.
- 9 Ioan Glodăriu, *Ieglo IV Flavia Felix in Dacia*, in *ActaMN*, III, 1966, p. 431; Dumitru Prolase, *Legiunea IV Flavia Felix la nordul Dunării*, in *ActaMN*, IV, 1967, p. 48; Egon Dörner, *Urme ale legiunii a V Macedonica la Aradul Nou*, in *ActaMN*, VIII, 1971, p. 504.
- 10 Alexandru Borza, *op. cit., loc. cit.*
- 11 Liviu Mărghită, in *RMuz*, V, *loc. cit.*
- 12 Gabler Dénes, in *AÉ*, 2/95, 1968, p. 222.
- 13 Jozsef Lenhossek, *A szeged-óthalom ásátásokról, különösen az ott talált csontvázokról és koponyákról*, Budapesta, 1882, p. 6,15—19,26.
- 14 Materialele respective au fost văzute cu prilejul unei vizite la muzeele menționate. Aduc mulțumiri și pe această cale muzeologilor din Kikinda, Virșet, Pancevo și Zrenjanin, pentru ajutorul acordat.

BETRACHTUNGEN ZU DEN RÖMISCHEN BODENFUNDE ENTLANG DES UNTEREN TEILS DES MUREȘ—FLUSSES.

(Zusammenfassung)

Archäologische Funde beweisen, dass im 1. Jahrhundert vor, und im 1. Jahrhundert während unseres Zeitalters der Mureș—Fluss auch in seinem Unterlauf von dakischen Siedlungen gesäumt war. Durch die dako—römischen Kriege der Jahre 101—102 und 105—106 kam es zur Bezwingung und Auflösung des dakischen Staates. Die Römer besetzten einen Grossteil des gewesenen dakischen Staates, im Westen das gesammte Gebiet des Banats bis zum Flusse Mureș. Einige Forscher sind der Meinung, dass die römischen Siedlungen am Unterlauf des genannten Flusses die Herrschaftszeit Trajans nicht überlebt hätten. Sie stützen sich auf die Daten der Tabula Peutingeriana, die keine römischen Siedlungen am Unterlauf des Mureș—Flusses angibt.

Verfasser unterzieht diese Meinungen einer Kritik, gestützt auf die Bodenfunde, die im Laufe der Zeit gemacht wurden. Diese beweisen dass es nahe von Deva, neben Vețel ein römisches Castrum MICLA mit einer blühenden Siedlung im 2.—3. Jahrhundert gegeben hat. Westwärts sind römische Siedlungs— oder Befestigungsspuren in der Gemarkung der Ortschaften Bulci, Lipova, Neu-Ărad, Cenad und schliesslich an der Mündung des Mureș in die Tisa (Theiss) PARTISCUM (heute Szeged). Die Existenz von PARTISCUM, als bekannte Zollstation kann nur dann gerechtfertigt werden, wenn man die Tatsache anerkennt, dass der gesammte Lauf des Mureș—Flusses sich unter der direkten Kontrolle der Römer befand.

DACII LIBERI DIN CIMPIA ARADULUI ȘI STADIUL LOR DE ROMANIZARE ÎN SECOLELE II—IV e.n.*)

EGON DÖRNER

Arheologia românească contemporană a adus în ultimele trei decenii un substanțial aport privind diferite probleme de bază ale istoriei primului mileniu al erei noastre pe meleagurile țării noastre, orientate în direcția lămuririi științifice ale etnogenezei române. Descoperirile arheologice, privind această perioadă îndelungată, unele din ele deosebit de revelatoare, au permis, dincolo de întocmirea unor rapoarte sau studii de amănunt, și publicarea unor referate sau lucrări cu caracter de sinteză, vizând anumite etape sau chiar ansamblul perioadei. Toate însă au contribuit cu dovezi sporite la fundamentarea tezei continuității, a dăinuirii populației băștinașe, dacice și daco-romane, mai târziu a autohtonilor romanizați, pe tot parcursul perioadei primului mileniu al erei noastre pe solul patriei noastre¹.

În cadrul etapelor care formează procesul de etnogenază a poporului român, un rol deosebit îl formează perioada în care s-a produs romanizarea populației autohtone în Dacia. În acest sens reinterpretarea vechilor descoperiri și noul material documentar rezultat din numeroasele săpături arheologice ale ultimelor decenii au lămurit problema stăruirii populației dacice pe pământul Daciei cucerite de romani și romanizarea treptată a acesteia². Concomitent, cercetările arheologice au reușit să aducă date cu totul noi, privind o înțelegere mai bună a procesului de dezvoltare privind populațiile dacice, rămase libere, în afara granițelor teritoriului ocupat de legiunile romane. Dacii liberi trăiau în Muntenia, Moldova, Maramureș și Crișana³. În ciuda unor trăsături generale comune, ei se vor manifesta în cultura lor materială cu diferențe de la un teritoriu la altul, datorită pe de-o parte ariei de locuire, mai apropiată sau mai îndepărtată de provinciile romane Dacia, Moesia sau Pannonia, iar pe de altă parte în funcție de faptul că pe spațiul locuit de ei vor avea sau nu contacte de scurtă sau de mai lungă durată cu unele popoare „barbare“, ca de pildă sarmații sau diferite populații germanice.

În cele ce urmează vom încerca să schițăm situația teritoriului arădean la nord de Mureșul inferior — spațiu **extra provinciam** — bazându-ne pe descoperirile arheologice făcute, mai ales, în ultimele decenii, pen-

tru a putea răspunde la întrebarea: care a fost stadiul de romanizare a dacilor „liberi“ din Cimpia Aradului între secolele II—IV ale erei noastre?

Cercetările arheologice de până acum dovedesc că „locuirea daco-geților în Cimpia Aradului este foarte veche. Acest teritoriu a făcut cu siguranță parte din spațiul de formare și de locuire permanentă a dacilor“⁴. Diferitele mărturii documentare arheologice — așezări, morminte, tezaure monetare, depozite și obiecte izolate — justifică o viețuire intensă pe aceste meleaguri a unei populații dacice, sesizabilă arheologic de-a lungul unui întreg mileniu (secolele V î.e.n. până IV al erei noastre)⁵.

Dat fiind tema pe care ne-o propunem, nu ne vom ocupa pentru perioada care ne interesează (secolele II—IV e.n.) cu toate descoperirile arheologice, ce pot fi atribuite pe teritoriul arădean dacilor liberi⁶. Vom menționa în schimb toate descoperirile cunoscute — publicate sau inedite — în cadrul cărora, alături de mărturii ale culturii materiale dacice au fost găsite și obiecte (mai ales produse de olărie) de proveniență sau influență romană.

Astfel la **Sintana-Arad**, între Mureș și Crișul Alb, s-au identificat în 1954 urmele unei așezări constând din trei gropi de formă cilindrică și o altă groapă cu treaptă. În pământul afinat al acestor gropi s-au găsit multe fragmente ale celor două categorii binecunoscute de ceramică dacică, lucrata cu mâna și la roată, oase de animale domesticate precum și **cioburi de vase romane**, printre care și fragmente de **terra sigillata** (două de import, a treia probabil o imitație locală). În imediata apropiere a așezării a putut fi identificat și cimitirul populației dacice. Printre diferitele piese găsite în mormintele de incinerare în urne se afla și o fibulă de bronz cu capul în formă de arbaletă și piciorul întors pe dedesubt. Materialele găsite în așezare și cimitir se pot data în secolele II—III e.n.⁷

În hotarul satului **Cicir** (comuna Mîndruloc), la cca. 15 km est de Arad, pe malul drept al Mureșului, au fost dezvelite mai multe bordeie, datate în secolele II—III e.n. Săpăturile întreprinse între anii 1965—1968 au rezultat din aceste bordeie atât ceramică tradițională dacică, lucrată cu mâna, cât și ceramică lucrată cu roata olarului. Aceasta din urmă categorie este în proporție de 80% de culoare gri-cenușie, avînd în majoritate forme autohtone ce se continuă din Latênul dacic, dar nu lipsesc nici **formele romane**. Restul de cca. 20% din ceramica lucrată la roată o formează **ceramica roșie romană**, precum și fragmente de **terra sigillata** ce s-au găsit în fiecare din bordeiele dezvelite. De asemenea au apărut câteva **mărgele de sticlă de tip roman**, cele de tip sarmatic lipsind cu desăvîrșire⁸.

La **Arad-Ceala**, nu departe de Mureș, s-a săpat în anul 1963 într-o așezare a dacilor liberi, descoperindu-se un cuptor de ars oale și mai multe fragmente ceramice, din care cca. 60—70% aparțin ceramicii gri-cenușii din pastă fină, lucrată la roată iar restul de 20—30% ceramicii lucrata cu mâna din pastă grosolană. În mare măsură formele celor două categorii de ceramică continuă pe cele din epoca Latêne. Dar la Arad-Ceala s-au mai găsit și fragmente de **ceramică de culoare roșie**, lucrată cu roata, bine arsă, de evidentă **factură romană**. Numeric ea este slab reprezentată, dar este peste tot prezentă. Descoperirea de la Arad-Ceala e

datată printr-o monedă de bronz a împăratului Valens în a doua jumătate a secolului al IV-lea⁹.

La capătul de sud-est al satului **Moroda** (comuna Seleuș) s-a identificat în anul 1968 o așezare dacică prin săpături. Satul Moroda se află situat pe valea râului Cigher la SSV de orașul Ineu. În secțiunile trasate a apărut pe lângă ceramica gri-cenușie, lucrată la roată (în proporție de 75% față de totalitatea materialului ceramic) și produsele de olărit tradițional dacice, confecționate cu mina. De pe același loc, denumit de localnici „Seliște” s-au putut salva ulterior **patru fragmente de terra sigillata de import** precum și un ciob de la un pahar de sticlă¹⁰.

Nu departe de Moroda, în zona de interferență a Cîmpiei Aradului cu dealurile Podgoriei, s-a găsit la **Pincota**, pe locul numit „Sub deal”, lângă cantonul de cale ferată, fragmente de ceramică gri-cenușie, de influență romană și un ciob **terra sigillata** de import¹¹.

Revenind în valea Mureșului inferior, menționăm că la **Șeitin**, localitate situată la sud-est de orașul Nădlac, s-a găsit pe locul de hotar numit „La nimaș” un vas înalt, cu pereții ușor bombați, de culoare gri-cenușie, lucrat la roată. Vasul, în forma unei oale, **de factură romană**, conținea oase umane arse¹². După informațiile primite de descoperitori, urna fusese acoperită cu fundul unui alt vas, tot cenușiu, care între timp s-a pierdut. Pe suprafața solului, unde a fost descoperită urna au mai fost culesse fragmente de vase negre-cenușii, lucrate cu mina, între care și câteva părți de buze avînd drept ornament crestături oblice iar pe corpul vaselor cite o linie în val neregulat trasă, incizată. Mai menționăm că nu departe de locul descoperirii, a ieșit din arătură un fragment de **terra sigillata** de import¹³.

Încheiem această scurtă trecere în revistă a descoperirilor arheologice din spațiul arădean, care dovedesc că în așezări sau morminte ce pot fi cu siguranță atribuite dacilor liberi se pot constata mărturii ale influenței romane. Evident această influență nu s-a manifestat numai asupra teritoriului **extra provinciam** al Cîmpiei Aradului, de la Mureș pînă la Crișul Negru, ci s-a făcut simțită pe întreg teritoriul de vest al țării noastre, necucerit de acvilele Rom^ei.

Doar ca o simplă completare amintim că influența romană este prezentă și în nord-vestul țării, unde, în așezări și morminte, aparținînd tot dacilor liberi apar fie fragmente de ceramică provincial-romană, uneori de import (**terra sigillata**), fie că se constată influențe romane în evoluția tipologică a ceramicii gri-cenușii, lucrate la roată. Astfel de mărturii, dar și alte piese din metal de proveniență sau factură romană (fibule, etc.) au fost descoperite de exemplu la **Medieșul Aurit**¹⁴, **Ciumești**¹⁵, **Oradea-Salca**¹⁶, **Girișul de Criș**¹⁷, **Rohani**¹⁸, **Sintion-Sere**¹⁹.

Revenind la situația teritoriului arădean în timpul secolelor II—IV e.n. trebuie să relevăm faptul că influența romană e sezisabilă aici pentru această perioadă nu numai în așezările și mormintele dacilor liberi, care formau populația majoritară și sedentară a acestui spațiu. Între secolele II—IV e.n., cîmpia Aradului (ca de altfel și spațiul de șes pînă spre Someș) a cunoscut o prezență tot mai accentuată a sarmaților-iazigi, care cohabitînd pe același teritoriu cu populația dacică,

s-au influențat reciproc în privința uzului unor materiale păstrându-și însă nealterat caracteristicile lor etnice, mai ales se zăresc în privința riturilor funerare. E cunoscut de altfel, datorită tocmai descoperirilor din spațiul arădean, că această coabitare a dacilor liberi din vest cu sarmații au dat un caracter specific așa numitului faciès cultural Sintana—Arad—Ceala, caracteristic dacilor vestici din secolele II—IV e.n.²⁰.

Se știe că pe întreg teritoriul ocupat de sarmații-iazigi între Dunărea mijlocie și Tisa apoi și la est de Tisa, sarmații sînt în bună parte tributari și ei unei puternice influențe romane în privința culturii lor materiale. Și în spațiul arădean de cîmpie se observă în diferite morminte aparținînd acestor sarmați — pe lângă diferite obiecte de podoabă, ca fibule sau oglinzi de factură romană — și produse ceramice romane. Amintim doar ca exemple: un vas tronconic, în maniera *terra sigillata*, găsit împreună cu o mărgea de calcedon de tip sarmatic, descoperit la Semlac, la nord de Mureș într-un mormînt răvășit prin lucrări de canalizare²¹; apoi două fragmente de *terra sigillata* de import, găsite împreună cu multe mărgele de tip sarmatic și un ac de fibulă din bronz, descoperite pe locul cărămidăriei C.A.P. Ogorul de la Pecica, provenind dintr-un mormînt de înmormîntare distrus de lucrări agricole²².

Cum pot fi interpretate toate aceste materiale de factură romană descoperite în Cîmpia Aradului, provenite din așezări sau morminte, databile între secolele II—IV e.n.? Se poate vorbi despre o influență romană, mai mult sau mai puțin puternică sau chiar despre un anumit stadiu de romanizare a dacilor liberi din vest?

Sîntem datori, înainte de a încerca să răspundem la întrebările puse, de a aminti și cîteva date cu caracter istoric privind dacii liberi care ne interesează. Izvoarele literare și epigrafice din secolele II—III e.n. amintesc pe acești daci doar cu ocazia unor conflicte armate, în cadrul cărora acești daci, deseori împreună cu sarmații și cu diferite seminții germanice (cvazii, marcomanii etc.) întreprind atacuri îndreptate împotriva imperiului roman, în general, dar mai ales împotriva provinciilor învecinate Dacia și Pannonia. Cu toată lipsa de precizie topografică în izvoarele amintite, care îi amintesc sub formă de „daci“, „daci mari“, „daci mărginași“, e foarte probabil că majoritatea știrilor literare și epigrafice se referă în primul rînd la dacii liberi de la vest, dar mai cu seamă la cei de la nord-vest de provincia romană Dacia. Atacurile acestor daci împotriva granitelor Daciei romane încep sub domnia împăratului Antoninus Pius (pe la mijlocul secolului II e.n.), dar ele devin mai frecvente în secolul al III-lea, cînd dacii liberi din vest-nord vest ca de altfel și carpo-dacii din Moldova invadează părți din provinciile romane Dacia și Moesia inferior pînă în Tracia. O seamă de împărați romani primesc în urma victoriilor raportate asupra acestor daci titlul de „Dacicus Maximus“²³.

După prezentarea acestor date istorice să urmărim cum sînt interpretate de către specialiști pentru perioada dintre anii 106—271 e.n. descoperirile arheologice din cîmpia Aradului în special, și cele făcute și în alte regiuni ale țării noastre, neocupate de romani, în general.

Analizînd materialele arheologice scoase la iveală cu ocazia săpăturilor arheologice de la Cicir (comuna Mîndruloc) din județul nostru, con-

ducătorul lucrărilor, Ion H. Crișan, scrie următoarele privind așezarea dacilor liberi dezvelită în parte: „Descoperirile făcute la Cicir ne dovedesc puternicele influențe pe care le suferă dacii din apropierea granițelor (de vest ale provinciei romane Dacia, E.D.). Este foarte probabil ca o anumită zonă din dreapta Mureșului, în care se include și așezarea de la Cicir să fi fost îndeaproape controlată de trupele romane. Așa s-ar explica numeroasele influențe constatate în așezarea dacică de la Cicir. Pe de altă parte descoperirile de la Cicir ne permit să formulăm ipoteza că procesul de romanizare al autohtonilor daci nu s-a limitat numai la cadrul provinciei administrativ constituită, ci s-a extins și în afara granițelor ei. Ni se pare firesc ca influențele romane să fi fost mai puternice într-o zonă limitrofă controlată, foarte probabil, de romani și să scadă în intensitate cu cât ne îndepărtăm de focarul de cultură și civilizație care a fost provincia Dacia...“²⁴.

Intr-o comunicare privind relațiile dintre dacii liberi și romani în secolele II—IV e.n., bazată pe rezultatele cercetărilor arheologice, Gheorghe Bichir este de părere, că intensitatea influenței romane în teritoriile necucerite de romani a variat de la o regiune la alta, în funcție de circumstanțele politice, care au influențat dezvoltarea fiecărui grup de daci liberi. În Muntenia, unde exista o situație mai complexă, se poate vorbi abia începând cu mijlocul secolului al III-lea e.n., despre o uniformizare a influenței romane pe întregul teritoriu. În Moldova, unde carpo-dacii au cohabitat cu sarmații, influențându-se reciproc, influența romană a fost mai puțin puternică decât în Muntenia, limitându-se la domeniul schimburilor comerciale. Abia după declinul puterii carpilor (către sfârșitul sec. al III-lea) se va facilita extinderea influenței romane și în centrul și nordul Moldovei. În ceea ce privește vestul și nord-vestul țării noastre, Gh. Bichir este de părere că descoperirile făcute la Sintana, Arad-Ceala și Medieșul Aurit ar dovedi că „... dacii liberi din această regiune au creat, în cursul secolelor II—IV e.n. și sub influența continuă a lumii romane o cultură materială din cele mai înfloritoare. Rezultatele arheologice obținute în zona Aradului au demonstrat că influența romană s-a exercitat din două direcții: din Dacia romană și din Pannonia“²⁵.

O poziție ceva mai categorică e exprimată de Gheorghe Diaconu, care făcând interesante considerații privind teritoriul extracarpatic în cursul primei jumătăți a mileniului I al e.n. ajunge în problema ce ne interesează la următoarea constatare: „Este cunoscut că dacii liberi din Muntenia au fost în secolul III al e.n. deja cuprinși de o puternică romanizare, dacă avem în vedere, că în așezările lor ceramica romană prezintă o proporție de 50% (ca de exemplu în așezarea de la Tirgșor). Aceeași situație — afirmă Gh. Diaconu — se poate spune și privitor la dacii din vestul și nord-vestul Daciei (Crișana și Maramureșul), unde o asemenea ceramică este deseori dovedită la Medieșul Aurit și în alte descoperiri“²⁶.

Pe de altă parte, într-o prezentare de ansamblu privind problema continuității pe teritoriul Daciei, prof. Gheorghe Ștefan, după ce susține o romanizare a Munteniei și a Moldovei sudice pe baze arheologice, arătând că aici rolul principal în procesul de romanizare revine provinciei Moesia, precizează în legătură cu celelalte teritorii extracarpaticе următoarele:

„În ceea ce privește Moldova centrală și septentrională, la fel ca și Maramureșul și Crișana, problema nu se poate pune decît sub aspectul continuității dacice și nicidecum daco-romane, căci aceste ținuturi erau locuite de către dacii liberi și de carpi. N-a putut deci exista aici posibilitatea unei romanizări prea puternice din cauza absenței elementului etnic roman și al dominației romane, cel mult citeva contacte și influențe depărtate. Dimpotrivă, continuitatea dacilor nu e o imposibilitate, ci chiar o certitudine, după cum ne-o atestă rezultatele descoperirilor arheologice...“²⁷.

În sfîrșit reproducem părerea exprimată într-o lucrare de sinteză a lui Hadrian Daicoviciu, care vorbind de dacii rămași în afara imperiului roman, amintește că aceștia sînt atestați în Crișana și Maramureș datorită descoperirilor de la Sintana-Arad, Oradea și Medieșul Aurit, și continuă : „Acești daci liberi care înconjoară provincia fac cu romanii negoț și produsele civilizației romane, moneda romană, pătrund la dînsii în cantități tot mai mari. Adesea însă, ei se ridică împotriva imperiului, atacîndu-l, și incursiunile lor se imbină uneori cu răscoale ale populației dacice suse...“ „Și triburile dacice libere, sînt parțial atrase în procesul de romanizare. Acesta nu se petrece, bineînțeles, pe teritoriul lor, dar le cuprinde datorită sistemului de colonizări „barbare“ în provincie (...) Cît a fost de extinsă și de profundă această romanizare între anii 106 și 271 nu se știe exact. E cert însă că ea a fost destul de puternică pentru ca după părăsirea Daciei de către împăratul Aurelian... să se extindă și asupra dacilor liberi din afara fostei provincii...“²⁸

După înșirarea susmenționatei păreri ale unor cercetători arheologi privind problema ce ne interesează, să încercăm a formula o concluzie luînd în considerare toate datele arheologice și istorice prezentate pînă acum, precum și interpretările date de specialiștii citați. De la bun început sîntem conștienți că o asemenea concluzie nu poate revendica dreptul de a fi singura valabilă, ci exprimă numai o încercare mai mult sau mai puțin reușită de a da un răspuns la o problemă ce interesează deopotrivă pe arheologi, istorici și lingviști.

În ce ne privește socotim că gradul de influență romană la care au fost supuși dacii liberi din Cîmpia Aradului, acesta n-a fost egal în decursul secolelor II—IV e.n. În rîstimpul existenței provinciei romane Dacia (106—271 e.n.) dacii liberi din vest și nord-vest au cunoscut o influență romană, materializată în produsele civilizației aduse în aceste părți mărginașe de către negustorii romani. Aceste produse (ceramică de lux „terra sigillata“, fibule, oglinzi etc.) apar frecvent în mormintele dacilor liberi, ca de exemplu la Sintana-Arad sau în așezări (Moroda). E logic și dovedit prin săpături, că părțile mai apropiate ale teritoriului arădean de fruntariile provinciei romane să fi fost mai lesne împinzite de milocitorii romani ai unei civilizații superioare (Cicir de pildă)²⁹.

Dar teritoriul arădean (și în general cel din vest și nord-vestul țării) nu s-a bucurat în cursul secolelor II—III e.n. numai de perioade de pace, ce favorizau dezvoltarea economică și prosperitatea comercială pe bază de schimburi între negustorii romani și producătorii autohtoni daci. De-sele conflicte armate din această perioadă în care erau cuprinși și dacii

liberi din Cîmpia Aradului, luptînd împotriva romanilor, dovedesc, că în ciuda influenței civilizației romane, dacii liberi și-au păstrat nealterat etnicul lor specific.

Înseamnă aceasta că dacii liberi de pe teritoriul arădean n-au cunoscut procesul de romanizare, nefiind asimilați cu timpul în masa populației romanizate a fostei Dacii? Nicidecum. Socotim, dimpotrivă, că abia după părăsirea oficială a provinciei, ordonată de împăratul Aurelian, cînd barierele militare și administrative, ce au existat între populația romanizată și teritoriile neocupate, au fost înlăturate, întrepătrunderea liberă și reciprocă a daco-romanilor cu dacii liberi, nu numai din Cîmpia Aradului ci și aiurea, a condiționat desfășurarea procesului de romanizare și a dacilor liberi. E o sarcină a arheologiei zilelor noastre de a putea întări cu tot mai multe dovezi de cultură materială acest proces³⁰.

Fie-ne îngăduit de a încheia cele spuse pînă acum cu un citat care e de fapt continuarea firească a celor spuse de ultimul cercetător arheolog consultat cu puțin în urmă: „... Numeroasa populație romanizată care a rămas în Dacia la 271 a asimilat elementele dacice pătrunse aici după părăsirea oficială. În veacurile următoare, romanitatea nord-dunăreană a romanizat populația geto-dacă de pe întreg teritoriul țării noastre; faptul că în secolul al VI-lea Iordanes îi confunda pe geți cu gotii dovedește că limba dacică nu se mai vorbea de către băștinași la nordul Dunării: pe aceste meleaguri stăpînea limba latină...”³¹

NOTE

* Comunicare prezentată la Conferința pe țară privind problemele mileniului I al erei noastre, organizată de Institutul de Arheologie al Academiei de Științe Social-Politice a Republicii Socialiste România (București, 27 XI—1 XII 1971). Textul de față conține unele adăogiri scurte privind literatura și descoperirile arheologice apărute în tema ce o tratăm, în perioada 1971—1974.

¹ Din vasta bibliografie apărută cităm următoarele lucrări de sinteză: Constantin Daicoviciu, *Argumentele arheologice în iavoarea continuității*, în „Istoria României”, I, București, 1960, p. 783—786; Ion Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în „Studii”, XV, 6, București, 1962, p. 1245—1438; Ion Nestor, *Le données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în „Revue roumaine d'histoire”, III, 3, București 1964, p. 384—423; C. Daicoviciu, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în „Unitate și continuitate în istoria poporului român”, București 1968, p. 83—98; Gh. Ștefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, în „Dacia”, N. S. XII, București, 1968, p. 347—354; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei (sec. IV—XIII)*, 1958, 193 p.; K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, 173 p.; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și sumismaticii*, București, 1966, 249 p.; Mircea Petrescu-Dimbovița, *Considérations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VI-e au X-e siècle* în „Revue roumaine d'histoire”, VI, 2, 1967, p. 181—199; V. Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice în nord-estul Munteniei*, în „Studii și cercetări de istorie”, București, XV, 4, 1964, p. 485—503; Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, 271 p.; K. Horedt, *Die Ansiedlung von Blandiana am Ausgang des ersten Jahrtausends u.Z.*, în „Dacia”, N.S. X, 1966, p. 261—289; Dan Teodoru, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI—X*, în „Carpica”, II, Bacău, 1969, p. 253—307; Maria Com-

- şa, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romaine et ensuite proto-roumaine aux VIe—Xe siècles sur le territoire de la Roumanie*, in „Dacia”, N.S. XII, 1968, p. 355—380; Mircea Rusu, *The pre-Romanian cemetery of Noslac (VIIth—VIIIth centuries)*, in „Dacia” N.S., VI, 1962, p. 269—292; Ion Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu. Note préliminaire*, in „Dacia”, N.S. II, 1958, p. 371—382; Mircea Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavii și populația romanică din Transilvania (sec. VI—X)*, in „Apulum”, IX, 1971, p. 713—730; Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IVe—XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La cultura Bratei et la culture Dridu*, in „Dacia”, N.S. XV, 1971, p. 269—287; Ligia Bârz, *Continuitatea populației autohtone în Transilvania în secolele IV—V*, București, 1973, 308 p.
- 2 C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, in *Apulum*”, VII/1, Alba Iulia, 1968, p. 261—271; I. I. Russu, *Daco-geții în Dacia romană*, in „Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara”, Deva, 1956, p. 35—56, M. Macrea, *Les daces à l'époque romaine à la lumière des récentes fouilles archéologiques*, in „Dacia”, N.S. I, București, 1957, p. 205—220; Radu Vulpe, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les romains*, in „Dacia”, N.S. V, 1961, p. 365—393; Maria Comșa, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens aux IIIe—VIe siècles de n.e.*, in „Nouvelles études d'histoire”, București, 1965, p. 23—39; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, București, 1968, 604 p.; Mihail Macrea, *Dacii sub stăpânirea romană*, in „Viața în Dacia romană” București, 1969, p. 256—269; D. Protase, *Considérations sur la continuité des daco-romains en Dacie post-aurélienne, à la lumière des recherches archéologiques et numismatiques*, in „Dacia”, N.S. VIII, 1964, p. 177—193; Constantin Daicoviciu — Hadrian Daicoviciu, *La Dacie et sa romanité*, in „Sources archéologiques de la civilisation européenne”, București, 1970, p. 246—255; L. Birzu, *Romani și daco-romani în sec. IV e.n.*, in „Analele Universității București, Istorie, XIX, 2, 1970, p. 19—33; D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971 (capitolul *Dacia romană*) p. 83—118.
- 3 Pentru problema dacilor liberi a se vedea următoarele lucrări cu caracter general: S. Popescu-Ialomita — Vlad Zirra, *Contribuții la problema dacilor liberi*, in „Analele Universității C. I. Parhon”, București Seria Istoric, 5, 1956, p. 75—118; Bucur Mîțrea, *Carpicii și dacii liberi în secolele III—IV*, in „Istoria României”, I București, 1960, p. 637—647; Mihael Macrea, *Dacii liberi*, in „Apulum”, VII/1, Alba Iulia, p. 171—200; Gh. Diaconu, *Einige Betrachtungen über die erste Hälfte des 1. Jahrtausends n.Z. im Gebiet ausserhalb der Karpaten*, in „Dacia”, N.S. 1968, p. 341—346. Gh. Bichir, *Les relations entre Daces libres et Romains aux IIe—IVe siècles de n.e. à la lumière des recherches archéologiques*, in „Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Prague, 1966”, 2, Praga, 1971, p. 1034—1037. Pentru Muntenia: S. Morintz, *Săpăturile de la Chilia*, in „Materiale și cercetări arheologice”, VII, 1961, p. 441—447, VIII, p. 513—518, București, 1961, 1962; Maria Comșa, *Săpăturile de la Bucov*, in „Materiale...”, VII, 1961, p. 546—548; S. Morintz, *Novik oblik dakijskoj kulturi v rimskuju epochu*, in „Dacia”, N.S. V, 1962, p. 395—414; Vl. Zirra și Gh. Cazimir, in „Cercetări arheologice în București”, I, 1963, p. 51—52; Gheorghe Diaconu, *Tîrgșor, Necropola din sec. III—IV e.n.*, București, 1965, p. 11 și 30—35; Gh. Bichir, Eugenia Popescu, *Cercetările arheologice de la Mătăsaru și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale a dacilor liberi* in „Studii și comunicări”, Pitești, 1968, p. 81—96; Gh. Bichir, *Cercetările arheologice de la Mătăsaru*, in „Valachica”, I, Tîrgoviste, p. 15—21. Pentru Moldova: Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poienestii din 1949*, in „Materiale...”, I, București, 1953, p. 434—457, 497—505, 465—505; Gh. Bichir, *Noi contribuții la cunoașterea culturii materiale a carpilor*, in „SCIV”, XVI, 4, 1965, p. 675—694; Gh. Bichir, *Les Carpes à la lumière des dernières découvertes archéologiques de Moldavie*, in „Atti del VI Congresso Internazionale delle scienze preistoriche e protoistoriche”, III, 1966, Roma, p. 74—78; Idem, *La civilisation des Carpes (IIe—IIIe siècles de n.e.) à la lumière des fouilles archéologiques*, in „Dacia”, N.S. XI, 1967, p. 177—224; Ion Ioniță și V. Ursache, *Nouvelles données archéologiques concernant les Carpo-Daces*, in „Actes de VIIe Congrès International... 2, Praga 1971, p. 1022—1024; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, 412 p. Pentru Maramures: N. Gostar, *Ramura nordică a dacilor — costobocii*, in „Buletinul Universității „V. Babeș-Bolyai”, Cluj, I, 1—2, Seria St. Sociale, 1956, p. 183—198; I. I. Russu, *Les Costoboces*, in „Dacia”, N.S. III, București, 1959, p. 341—352; S. Dumitrașcu și T.

- Bader, *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit*, în „Acta Muz. Nap.”, IV, Cluj, 1967, p. 107—126; S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit (I)*, 1967, 65 p. și XII planșe. Pentru *Crișana*: Egon Dörner, *Römerzeitliche dakische Brandgräber aus Sîntana-Arad*, în „Omăgiu lui C. Daicoviciu”, București 1960, p. 155—159; I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în Cîmpia Aradului*, în „Apulum”, VII/1, Alba Iulia, 1968, p. 241—249; Egon Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, 1968, p. 16—27; Sever Dumitrașcu, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României în sec. II—IV e.n.*, în „Lucrări științifice”, 2, Oradea, 1968, p. 239—256; Egon Dörner, *Dacii și sarmații din sec. II—III e.n. în vestul României*, în „Apulum”, IX, Alba Iulia, 1971, p. 684—686; Egon Dörner, *Die freien Daker zwischen Mureș und Crișul Negru*, în „Actes du VIIe Congrès International...” 2, Praga, 1971, p. 1024—1027; Sever Dumitrașcu, Dumitru Mălăiescu, Florian Dudaș, *Așezarea dacică de la Moroda din sec. II—IV e.n.*, în „Lucrări științifice”, Seria B, Oradea, 1970, p. 161—167 și X planșe; Gh. Lazin și I. Némethi, *Descoperiri dacice din sec. II—IV e.n. în zona Carei*, în „Crisia”, Oradea, 1972, p. 199—213.
- ⁴ I. H. Crișan, *Continuitatea dacică în Cîmpia Aradului*, în „Apulum”, VII/1, 1968, p. 249.
- ⁵ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică, cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 252 (Arad-Bujac), Simpetru-German, p. 275, Pecioa passim; E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, Arad, 1968, 31 p.
- ⁶ Vezi nota 5.
- ⁷ E. Dörner, în „Omăgiu lui C. Daicoviciu”, 1960, p. 156—158.
- ⁸ I. H. Crișan, în „Apulum”, VII/1, 1968, p. 247; Vezi și SCIV, 4/1968, p. 682; 3/1969, p. 482.
- ⁹ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 243—245.
- ¹⁰ S. Dumitrașcu, D. Mălăiescu, Fl. Dudaș, *Așezarea dacică de la Moroda*, în „Lucrări științifice”, Oradea, 1970, p. 163 (Fragmentele de *terra sigillata* reproduse pe pl. VI, 1—4).
- ¹¹ Florian Dudaș, *Repertoriul arheologic al Țării Zărandului în lumina ultimelor descoperiri*, în „Revista Muzeelor”, București, 4/1970, p. 358.
- ¹² Analogii cu urna, vezi D. Protase, *Cimitirul de la Sopotul de cîmpie și importanța lui pentru problema persistenței băștinașilor în Dacia romană*, în „Omăgiu lui C. Daicoviciu”, 1960, p. 417, fig. 2/3,6; Vezi și Gh. Bîrchir, Eugenia Popescu, *Cercetările arheologice de la Mătăsaru...*, în „Studii și comunicări” Pitești, 1968, p. 93, fig. 6/2.
- ¹⁶ Urna, fragmentele de buze și ciobul de *terra sigillata* se află în păstrarea Școlii generale de 8 ani din comuna Șeitin.
- ¹⁴ S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, 1967, p. 36 (pl. XIV 6).
- ¹⁵ Maria Comșa, în „Nouvelles études d'histoire” 3, București, 1965, p. 27.
- ¹⁶ Maria Comșa, *op. cit.*, p. 26 (mormînt).
- ¹⁷ Sever Dumitrașcu, în „Lucrări științifice”, 2, Oradea, 1968, p. 248.
- ¹⁸ Idem, *op. cit.*, p. 246.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 249.
- ²⁰ Gh. Bîchir, în „Dacia”, N.S. XI, 1967, p. 223.
- ²¹ E. Dörner, în „Apulum”, IX, 1971, p. 688.
- ²² Materiale inedite în colecția arheologică a Muzeului județean din Arad.
- ²³ B. Mitrea în „Istoria României”, București, I, 1960, p. 644; Mihail Macrea, în „Apulum”, VII/1, Alba Iulia, 1968, p. 182—185.
- ²⁴ Ion Horațiu Crișan, *Continuitatea dacică în Cîmpia Aradului*, în „Apulum”, VII/1, Alba Iulia, 1968, p. 248—249.
- ²⁵ Gh. Bîchir, în „Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques”, Praga 1971, p. 1034—1036.
- ²⁶ Gh. Diaconu, în „Dacia”, N.S. XII, 1968, p. 343, nota 16.
- ²⁷ Gh. Ștefan, în „Dacia”, N. S. XII, 1968, p. 348—349.
- ²⁸ Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 247—248.

- ²⁹ Încă din perioada statului dac independent, importanța așezare dacică de la Pecica, pe Mureș, constituia cea mai importantă stațiune comercială din vestul Daciei. Materialele de import găsite aici dovedesc existența unui schimb și cu negustorii din Imperiul roman. Ioan Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, p. 124. A se consulta în această problemă: I. H. Crișan, *Ziridava*, în „Apulum”, V, 1964, p. 127—135; Idem, *Ceramica daco-gețică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 152, 196; Idem, *Contribuții la problema lucrării podoarelor dacice*, în „Acta Musei Napocensis”, VI, Cluj, 1969, p. 96—97 (Atelier descoperit în așezarea dacică de la Pecica, săpături 1960). Ioan Glodariu, *op. cit.*, p. 239, 213, 246 și 249.
- ³⁰ În legătură cu pătrunderea unui grup de daci liberi din vest pe teritoriul fostei provincii Dacia, vezi: N. Vlăsa, în *SCIV*, XVI, 3, București, 1965, p. 501—518 (Cipău-Girle).
- ³¹ Hadrian Daicoviciu, *op. cit.*, p. 248.

DIE FREIEN DAKER AUS DER ARADER EBENE UND IHR ROMANISIERUNGSSTAND ZWISCHEN DEM 2.—4. JAHRHUNDERT UNSERER ZEITRECHNUNG

(Zusammenfassung)

Die zeitgenössische rumänische Archäologieforschung hat einen bedeutenden Beitrag zur wissenschaftlichen Klärung des Problems der Ethnogenese des rumänischen Volkes geleistet. Bedeutende Aspekte dieses Werdegangs knüpfen sich an das Fortleben der dakischen Bevölkerung auf dem Gebiete der römischen Provinz Dazien und an die Romanisierung dieser bodenständigen Bevölkerung. Diese Tatsache ist einleuchtend auch durch die Ergebnisse der archäologischen Grabungen bewiesen, die besonders in den drei letzten Jahrzehnten unternommen wurden. Diese Forschungen haben gleichzeitig auch zur Klärung der materiellen Kultur jener Daker geführt, die jenseits der Grenzen der römischen Provinz Dazien frei geblieben sind. Es handelt sich um die Gebiete des heutigen Rumäniens: Muntentien, Moldau, Crișana und Maramures.

Der Hauptteil der Abhandlung beschäftigt sich mit den freien Dakern der Arader Ebene zwischen den Flüssen Mureș und Crișul Alb. Es werden jene Bodenfunde analysiert, die auf die Frage antworten könnten: In welchem Stadium der Romanisierung befanden sich diese freien Daker im 2.—4. Jh. u. Ztr.? Es werden die Grabungsfunde aus den Siedlungen der freien Daker von Sintana-Arad, Cicir, Arad-Ceala, Moroda und die Einzelfunde von Pincota und Șetin untersucht. Diese Funde weisen neben den spezifisch dakischen Töpferwaren auch provinzialrömische Keramik (manchmal auch importierte Luxusware — *terra sigillata*) auf. Das Vorhandensein beider Arten von Keramik — dakische und römische — findet man auch in Siedlungen und Gräbern der freien Daker aus dem Nordwesten Rumäniens, wie z.B. bei Medieșul-Aurit, Ciumești, Oradea-Salca.

Die obenerwähnten archäologischen Funde beweisen, dass in der Zeit der römischen Herrschaft im besetzten Dazien ein mehr oder weniger starker römischer Einfluss auf die freien Daker aus der Arader Gegend — und im allgemeinen aus dem westlichen und nordwestlichen Teil des heutigen Rumäniens — zu verzeichnen ist. Kann man aber diese sichtbaren Einflüsse römischer Kultur auf die freien Daker der Arader Ebene als Beweise einer Romanisierung ansehen? Um dieses Problem zu klären, bedient sich Verfasser gewisser Zitate aus Abhandlungen mehrerer rumänischer Archäologen, die sich mittel- oder unmittelbar mit den freien Dakern aus dem Westen unseres Landes beschäftigt haben. Die Meinungen dieser Forscher beweisen, dass es verschiedene Ansichten gibt, was die Intensität dieses Einflusses auf die freien Daker anbelangt (von einfachen Handelsbeziehungen bis zur Annahme einer durchgreifenden Romanisierung). Verfasser ist der Meinung, dass man in diesem Problem die historischen Quellen und Inschriften nicht ausser acht lassen soll. Diese beweisen nämlich, dass die schon früher beweisbaren Angriffe der freien Daker aus dem Westen

und Nordwesten gegen die Grenzen der römischen Provinz Dazien im 3. Jahrhundert immer häufiger werden.

Indem er die konkreten geschichtlichen Tatsachen und die Meinungen der archäologischen Fachleute zur Beurteilung der Bodenfunde im Arader Raum in Betracht zieht, kommt Verfasser zur Schlussfolgerung: In der Arader Ebene kann man im 2.–3. Jahrhundert bloss von einem römischen Einfluss auf die hierlebenden freien Daker sprechen. Dieser Einfluss äussert sich in einem mehr oder minder starker Austausch von Waren, so dass man für diese Zeitspanne kaum von einer Romanisierung vom ethnischen Standpunkt aus sprechen kann. Diese setzt erst später ein. Erst nach der offiziellen Räumung der Provinz (also nach dem Jahre 271), als die militärischen und administrativen Grenzen beseitigt wurden und es nach und nach zu einer gegenseitigen Durchdringung der romanisierten Bevölkerung aus dem Gebiet der früheren Provinz Dazien und der freien Daker kommt, verlieren letztere allmählich ihr gesondertes Ethnikum, so dass man im 6. Jahrhundert auch aus schriftlichen Quellen (Jordanes) erfährt, dass im gesamten Raum nördlich der unteren Donau nur eine Sprache für die gesamte hierlebende (romanisierte) Bevölkerung gab: *die lateinische*.

ISTORIE

SIGILII DE BREASLĂ DIN JUDEȚUL ARAD

MIRCEA ZDROBA
MIRCEA BARBU

Dezvoltarea vieții economice în Arad și împrejurimi a dus la apariția breslelor de meșteșugari, înregistrând pe parcurs o creștere însemnată atât ca număr cât și ca varietate. Meșteșugarii reușeau să satisfacă necesitățile populației orașului, mai mult, să-i depășească limitele acestuia.

Dacă în alte părți ale Transilvaniei cunoaștem apariția breslelor încă din secolul al XIV-lea, în Arad și împrejurimi acestea sînt atestate mult mai tîrziu. Cea dintîi breaslă, din Arad este cunoscută din anul 1718, cînd sînt amintiți meșterii breslași rotari și fierari¹.

Apariția relativ tîrzie a breslelor în Arad își găsește — poate principala explicație — în poziția geografică a orașului care a suferit de pe urma războaielor purtate, a invaziilor și apoi a stăpînirii întregii zone de către turci. Cu începutul secolului al XVIII-lea organizarea meșteșugurilor în Arad în bresle cunoaște o puternică dezvoltare. Dacă în 1718 este atestată doar o breaslă, peste un secol, în 1823, sînt atestate în Arad 32 de organizații breslașe.

Formate din cetățeni liberi ai orașului, breslele joacă un rol important în viața politică, socială și economică a orașului.

Odată cu obținerea rangului de oraș „liber regal“ în 1834, bucurîndu-se de largi privilegii, viața economică a cunoscut un nou avînt.

Ocazionate de organizarea breslei, a obținerii sau confirmării privilegiului de către rege sau împărat, apar și sigiliile de breaslă, sigilii care să autentifice documentele emise de conducerea breslei. Confectionate din metal, de obicei aramă sau argint, sigiliile înfățișează uneltele și produsele specifice meseriei lor.

Datorită apariției relativ tîrzii a breslelor, sigiliile lor vor fi confectionate în momentul apariției sau confirmării privilegiilor breslelor.

În depozitul Muzeului județean Arad s-au păstrat mai multe tipare sigilare aparținînd breslelor din orașul Arad și din împrejurimi.

1. SIGILIUL BRESLEI DOGARILOR DIN ARAD²

Breasla dogarilor este atestată în 1719, cînd Neumayer Anton este înscris ca meșter de breaslă, în registrul de nașteri a bisericii minorite³.

Breasla este compusă din numai 9 membri. În 10 decembrie 1770 privilegiul breslei este reinnoit⁴. Cu această ocazie este confecționat sigiliul păstrat.

Tiparul de sigiliu are o formă circulară, confecționat din aramă cu un mîner de fier, avînd diametrul de 46 mm, amprenta de 44 mm. Între două cercuri perlate, deasupra cercului inferior se află unul linear, este dispusă legenda scrisă în limba germană cu litere majuscule, cuvintele fiind despărțite prin puncte dispuse la mijlocul spațiului afectat acestuia. Legenda este următoarea:

SIGIL. D(er). FAS. PINDER. ZUFT. IN. DER. STAD. ARAD. 1770.

În cîmpul sigiliului se află un scut cu talpă rotundă și marginile laterale scobite, în interior sînt prezentate unelte și produse specifice breslei dogarilor: un butoi, deasupra un compas deschis ce intercalează partea de sus a butoiului iar lateral două ciocane. Scutul este înconjurat de elemente vegetale stilizate.

În partea superioară a cîmpului este reprezentat sfîntul Orban „protectorul breslei“⁴, cu mitră episcopală și mantie, în mîna dreaptă cu o cirje episcopală, iar în stînga cu un ciorchine de strugure.

Pentru aplicarea corectă a sigiliului de breaslă pe placa de aramă cît și pe talpa mînerului sînt incizate un punct, respectiv o cruce.

2. SIGILIUL BRESLEI BLĂNARILOR DIN ARAD

În raza orașului Arad își desfășoară activitatea trei bresle de blănari: breasla blănarilor români, a celor germani și a meseriașilor maghiari.

Breasla blănarilor români își obține privilegiul de la Carol al III-lea, în 1725. Scrisă cu litere chirilice, legat în coperti din piele de porc, privilegiul blănarilor români, este unul dintre documentele de breaslă cunoscute, aparținînd breslelor din Arad⁵.

Meșterii de origine germană, organizați în breaslă, obțin privilegiul în urma actului emis la Lamberg, în 11 iulie 1817⁶.

Atestarea documentară a meșterilor blănari de origine maghiară, organizați în breaslă, este data de 6 mai 1851⁷.

Tiparul de sigiliu păstrat de la una din aceste bresle are o formă circulară, confecționat din aramă — aplicat pe un mîner de fier. Diametrul tiparului este de 39 mm, al empretei de 37 mm⁸.

Legenda intercalată între două cercuri perlate este următoarea:

SIGIL. DES. KVRSCHNER. HAN(d) WE(r) CH. IN. ARAT.

În partea de jos a cimpului sigiliului, în stînga și dreapta se află cîte un leu care susțin o blană desfășurată. Deasupra este reprezentată, în linii schematice o persoană (probabil patronul breslei) care ține în mîna dreaptă o sabie, iar în stînga un obiect neidentificabil. Personajul este intercalat: în partea stîngă și dreaptă de cuvîntul MAR CUS. Partea inferioară este ocupată de elemente vegetale stilizate.

Aplicarea corectă a sigiliului este sugerată de semnul X incizat atît în placa de aramă cît și în talpa mînerului.

De remarcat faptul că gravorul sigiliului omite o serie de litere din cuvintele legendei, iar litera „N” din întreaga legendă este gravată normal, la aplicarea în ceară litera apărînd inversată.

3. BREASLA DULGHERILOR DIN ARAD

Breasla dulgherilor din Arad este atestată documentar în 1731, privilegiile breslei fiind întărite în 21 noiembrie 1768, în 7 august 1791 și 4 septembrie 1818⁹.

De la această breaslă ni s-au păstrat două tipare de sigiliu. Primul avînd o formă ovoidală, confecționat din aramă cu diametrul de 26x24 mm. Amprenta are diametrul de 24x22 mm¹⁰.

Legenda în limba germană, cu litere majuscule, cuvintele despărțite prin puncte, este intercalată între două cercuri lineare ovoidale:

SIGIL. D(er). ER. SAM(men)
ZIM (mer). HA(nd) W(erk). IN.
AL. ARAD.

Începutul legendei este indicat printr-un asterisc. În câmpul sigiliului, în părțile laterale, un element vegetal incizat în profunzime, restul câmpului dând impresia unui scut cu talpa rotunjită. Mijlocul câmpului este ocupat de semnele breslei: un ciocan, un echer, iar în partea superioară un compas, în stînga și dreapta anul 1766.

Partea superioară are o mică incizie pentru aplicarea corectă a sigiliului, iar în partea superioară a mînerului un orificiu pentru șnur.

Cel de al doilea tipar de sigiliu, de formă circulară, din aramă, fixat la un mîner de lemn, cu diametrul de 39 mm și aprența de 36 mm¹¹.

Într-un cerc perlat în exterior și unul linear în interior, legenda în limba germană, cu litere majuscule, cuvintele fiind despărțite prin puncte, iar începutul legendei marcat de asterisc:

SIC(e) L. D(er). ER. SAM(m) EN. ZIM(mer). HAN(d) WER(k)
ARADH. 1766.

În câmpul sigiliului un scut heraldic, mărginit în stînga și dreapta de

elemente vegetale stilizate, în interiorul lui reprezentări de unelte specifice dulgherilor: compas, echer, metru. Partea superioară este ocupată de o coroană heraldică.

Pe marginea superioară sînt incizate două linii indicînd poziția corectă de aplicare pe ceară.

4. SIGILIUL BRESLEI ROTARILOR, FRÎNGHIERILOR, DOGARILOR, ȘI LĂCĂTUȘILOR DIN SÎNTANA

Breasla unită a rotarilor, frînghierilor, dogarilor și lăcătușilor din Sîntana, este reprezentată de un tipar de sigiliu de formă circulară, confecționat din aramă. Diametrul este de 27 mm, amprenta de 26 mm¹².

Legenda este scrisă cu majuscule în limba germană, cuvintele fiind despărțite prin puncte:

SAN. ANA. V.A (gner.) S.A(iler). BI(nder). Un(d). SC(hlosser)
Z(unft). 1776.

Cîmpul sigiliului este separat de legendă printr-un cerc liniar. Dintr-un punct central pornesc 4 raze formînd spațiile pentru însemnele celor patru meserii: rotari, frînghieri, dogari și lăcătuși.

Rotarii sînt reprezentați printr-o bardă și o roată, frînghierii cu un pieptene de scărmanat cînepă și un alt instrument specific meseriei lor, dogarii printr-un butoi deasupra căruia este un compas deschis și 2 ciocane de lemn, lăcătușii cu un ciocan și clește.

Tiparele de sigilii ale breslelor arădene precum și a comunelor mai dezvoltate au fost confecționate de meșterii locali la cererea conducerii breslelor.

Legendele erau scrise în limba oficială a statului, uneori însă originea meșterilor preponderenți în bresle avea un rol hotărîtor, atît în ce privește limba în care era gravată legenda dar chiar și statutul breslei.

Edificator în acest sens este privilegiul obținut de breasla blănarilor români (ortodocși).

Frecvent în legende apar omiteri de litere, ori din necunoașterea

perfectă a ortografiei, fie din lipsa spațiului. Uneori se întilnesc inversări de litere din legenda de pe placa negativă.

Apariția diferitelor tipare ale acelorasi bresle, uneori în timp relativ apropiat, demonstrează faptul că breslele posedau mai multe sigilii pe care le foloseau în diferite ocazii, și totodată că aceste sigilii erau confecționate cu ocazia unor evenimente legate de viața breslelor (în special de reinnoirea statutelor sau a confirmării lor), fie că erau pierdute.

Invaziile turcești au dus la o stagnare a producției meșteșugărești în marginea apuseană a Transilvaniei, dar odată cu încetarea ocupației otomane, precum și a integrării în sistemul social-economic habsburgic, apoi a obținerii dreptului de „oraș regal“, Aradul și împrejurimile sale cunosc o puternică dezvoltare economică.

NOTE

¹ Meșterii breslași rotari și fierari sint amintii într-un document păstrat de Muzeul județean Arad, sub nr. inv. 2102 M.F.

² Nr. inv. 2067. M.F.

³ Lakatos, Otto, *Arad története*, partea II, Arad, 1881, p. 194.

⁴ Márki, Al. — *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, partea a II-a, Arad, 1895, p. 859.

⁵ Lakatos, Otto — *op. cit.*, p. 159—185.

⁶ Lakatos, Otto — *op. cit.*, p. 182—183.

⁷ Lakatos, Otto — *op. cit.*, p. 181—182.

⁸ Sigiliul se păstrează în Muzeul județean Arad, sub nr. inv. 2068.

⁹ Lakatos, Otto — *op. cit.*, p. 187.

¹⁰ Nr. inv. 97, M.F.

¹¹ Nr. inv. 2066, M.F.

¹² Nr. inv. 3855.

EINIGE ZUNFTSIEGEL AUS DEM BEZIRK ARAD

(Zusammenfassung)

Gegen Ende des Mittelalters verzeichnet die Stadt Arad eine bedeutende wirtschaftliche Entwicklung.

Gehindert durch die wiederholten Kriege mit den Türken und der Türkenherrschaft selbst entstehen in der Stadt Arad die ersten Zünfte bloss im Jahre 1718. Für die weitere Entwicklung dieser Körperschaften ist es bezeichnend, dass am Anfang des 19. Jahrhunderts nur in der Stadt selbst schon 32 Zünfte bestanden.

In der vorliegenden Arbeit werden die Zunftsiegel der Fassbinder, der Zimmerleute und der Kürschner aus Arad, sowie das Siegel der vereinten Zunft der Wagner, Sailer, Fassbinder und Schlosser aus Sanktana beschrieben.

ASPECTE DIN LUPTA COMUNELOR, DIN PĂRȚILE ARADULUI, DIN ANUL 1873, PENTRU FOLOSIREA LIMBII ROMÂNE ÎN ADMINISTRAȚIA LOCALĂ

GEORGE MĂNEA

Lupta pentru asigurarea autonomiei Transilvaniei, pentru drepturi politice și naționale a românilor din Austro-Ungaria, sporește în intensitate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Drepturile naționale și autonomia Transilvaniei erau socotite de cunoscătorii realităților doar ca o pregătire a Unirii Transilvaniei cu România. Aceste tendințe realiste și obiective au provocat o și mai mare îngrijorare a claselor dominante maghiare și austriece, care își unesc eforturile pentru a zădărnici tendințele de uni-re cu România a provinciilor subjugate, pe de o parte, și de a exploata și mai mult poporul român, pe de alta. Aceasta este rațiunea încheierii pactului dualist din 1867, care a stîrnit protestul energic al naționalității române¹.

Drepturile cetățenești ale românilor din Austro-Ungaria erau reglementate prin articolul XIX al legii din 21 XII 1867, care a rămas în vigoare pînă la prăbușirea imperiului. Legea constituțională enunța numai principiile de bază ale egalei îndreptățiri a naționalităților și a limbilor, dar nu a luat măsuri privind modalitatea traducerii în viață a acestor principii. Acestea reveneau competenței guvernelor diferitelor provincii, care sub diferite pretexte găseau motive de a nu le aplica².

În părțile Aradului are loc o mișcare de protest a comunelor în privința dreptului de folosire a limbii române în administrația comunală, parte componentă a luptei maselor populare pentru drepturi naționale. Această luptă începe înainte de epoca dualismului. Încă din timpul absolutismului, în anul 1861, țărani din comuna Curtici țin o adunare populară în care hotărăsc introducerea limbii române în administrația comunală. Ei cer, prin solgăbirău, de la comitat inscripții românești pe pecetea comunei și a notarului³. Adunări similare se mai semnalează și în alte comune, așa încît, în cele din urmă, limba română devine oficială în comunele cu majoritate românească.

Ne vom opri însă asupra șirului de acțiuni de protest a comunelor românești din anul 1873 în comitatul Arad, provocate de ordinul nr. 387 și

1009 al vicecomitelui, care dispune ca actele administrației comunale să fie scrise și în limba oficioasă a statului, căci numai așa se procedează conform capitolul 5 din legea nr. 44/1868⁴.

Pe rînd, peste 30 de comune ale comitatului Arad protestează. Șirul acțiunilor de împotrivire este deschis de comuna Micălaca. În adunarea extraordinară a reprezentanței comunale de la 23 februarie 1873, se întocmește un protocol pe care îl cităm, deoarece este foarte semnificativ pentru starea de spirit din comitat, pentru atitudinea combativă a comunelor românești:

„D-l vicecomite impune antistiei și corpului reprezentativ ca în viitor protocoalele ședinței reprezentanței comunale, ale socoților despre spesele comunale și ale altor agende de interes pentru comitat, pe lingă limba oficioasă a comunei, care este cea română, să se redacteze și în limba oficioasă a statului, care este cea maghiară, motivîndu-se aceasta prin faptul că mai mulți mebrii din comisiunea permanentă (a comitatului n.n.) nu sînt cunoscători al limbii române oficioase a comunei. Se decide: Ordinațiunile date prin d-l vicecomite sub nr. 387/1873, deoarece sînt contrare legilor sancționate și taie drepturile autonomiei comunale, nu se primesc.. D-l vicecomite să-și revoce de la sine aceste ordinațiuni contrare legilor autonomiei comunale. În cazul în care nu ar voi să le revoace să înainteze la înaltul Minister al treburilor interne, petiția de protest din următoarele motive:

1. D-l vicecomite n-a fost și nu este competente de a emite astfel de ordinațiuni ce nu se țin strîns de administrația jurisdicțiunii, ci taie în autonomia comunală și în legea despre egalitatea națională.

2. Fiîndcă limba oficială a comunei noastre este exclusiv română, ordinele d-lui vicecomite sînt neîndreptățite și nelegale și comuna cu cea mai mare întristare a luat știre despre acestea, mai virtos că

3. Uzul limbii române ca oficială este de 11 ani la comunitatea noastră, fără ca pînă aici să se fi arătat piedicile și necesitatea motivată în ordinele d-lui vicecomite, care motivare însă pe cît e de neîntemeiată, cînd pentru voia și comoditatea unor indivizi din comisiunea permanentă, voește nimicirea dreptului celui mai sfînt de naționalitate și limbă a întregii populațiuni române din acest comitat, care populațiune în număr de vreo 190.000 face aproape 4/5 părți a populațiunii întregi. **Dacă domnii din comisiunea permanentă vreau să fie distinși cu această înaltă calitate, poftim, să învețe limba poporului, dacă nu, apoi deie loc altora, căci nu poporul este pentru diregători, ci diregătorii sînt pentru popor** (sublinierea noastră).

Pe temeiul acestora cu cea mai profundă umilință se roagă antistia și corpul reprezentativ comunal ca înaltul Minister de Interne a nulifica ordinul d-lui vicecomite din 4 februarie sub nr. 1081/1873 și din 3 februarie sub nr. 387/1873⁴⁵.

La 23 februarie 1873 protestează comuna Sîmbăteni „fiîndcă astfel de ordine ținesc la răsturnarea uzului legal de pînă aci în privința limbii oficioasă în afacerile comunale și taie în autonomia comunală și în legea despre egalitatea comunală⁴⁶. Comitetul comunal Sîmbăteni folosind cap. 22 al legii 44/1868 se socoate îndreptățit a-și da „esibitele sale nu numai

la jurisdicțiune ci chiar și la guvernul țării în limba proprie de manipulațiune⁷.

Deoarece vicecomitele respinse acest protest, comuna Simbăteni revine „cu umilită plînsoare și recurs“ către înaltul Minister de trebi interne al Ungariei⁸.

Locuitorii comunelor Mindruloc și Cicir precum și antistiile lor comunale consideră ordinul vicecomitelui „o încercare forțată spre știrbirea dreptului celui mai sacru de naționalitate“. Semnatarii petiției, „în numele comunelor noastre locuite curat de poporul român, de acel popor care de secole numeroase dă luptă mai mult pentru limbă decît pentru existența sa“, cer revocarea ordinelor. Ei se întrebă că nu ar fi mai drept ca onorata comisiune permanentă (a comitatului n.n.) să învețe limba poporului, decît „să nimicim dreptul sfînt de naționalitate și limbă a întregii populațiuni române din acest comitat“⁹.

În aceiași termeni este formulată petiția comunei Cuvin, care cere, pe baza aceluorași capitole 20 și 22 din legea 44/1868 „respectarea legilor și autonomiei noastre comunale“. Îndreptată Ministerului de interne plîngerea poartă 25 de semnături a fruntașilor din comună¹⁰.

Într-o perioadă scurtă de timp către comitat se îndreaptă și restul protestelor comunale, cu aceeași dorință ca ele să fie înaintate Ministerului de interne. Comunele Prăjești, Sălăjeni, Donceni, Ignești, Miniad, Nădălbești, Susani, Groși, Monoroștia, Vărădia, Julița, Pirnești, Lupești, Baia, Găvojdia, Bătuța, Săvirșin, Agriș, Buteni, Ineu, Gașa, Chisindia, Bodești, Mustești, în lunile februarie și martie ale anului 1873 procedeauă la fel¹¹.

Chiar dacă în aceste petiții se folosesc expresii: „cu umilință“, „ruga“, „cu umilită plînsoare“, ele sînt simple formule protocolare, care nu atenuază fondul problemelor ridicate, de un vădit caracter protestatar. Acțiunile de protest ale comunelor din comitatul Arad sînt o dovadă că masele populare din această regiune au ținut să-și spună cuvîntul cu energie și demnitate în toate împrejurările în care erau atinse drepturile și libertățile lor.

Conținutul petițiilor denotă că românii din aceste părți aveau o conștiință ridicată. Conștiința drepturilor lor naționale se înalța pe baza numărului lor majoritar, invocat de toate petițiile ca un principiu istoric.

Un loc aparte în mișcarea de protest a comunelor din comitatul Arad din anul 1873, îl constituie revolta de la Păuliș prin ridicarea spontană dar viguroasă a românilor de aici. Generat de același ordin al vicecomitelui Tabajdy Karoly din 4 februarie 1873, prin care se impune reprezentanților comunali din comitatul Arad ca procesele verbale ale conturilor de gestiune și ale bugetelor comunale să fie redactate „fracto margine“ și în limba maghiară, pe lingă limba folosită în administrația comunei respective, revolta de la Păuliș este și urmarea persecuției notarilor români care erau alături de popor. Astfel, notarul Modovan Ion din Șiria este destituit de comitat¹², iar notarului Filimon Nicolae i se fac fel de fel de mizerii spre a-l constrînge să demisioneze din funcția sa de la Pecica¹³.

Momentul culminant al tensiunii din Păuliș îl constituie abuzurile notarului Bidhauer Adalbert din această comună¹⁴. Ca urmare a abuzurilor

notarului, sătenii din Păuliș, în frunte cu Pernevan Ilie, înaintează o reclamație către solgăbirăul din Radna, Antonovics Istvan, prin care se cere anchetă. Solgăbirăul tergiversează ținerea anchetei pînă în 18 februarie 1873. La această anchetă participă, dînd asistență juridică păulișenilor, marele prozator Ioan Slavici¹⁵, pe atunci „cancelist“ în biroul avocațial al lui Mircea V. Stănescu din Arad. La ancheta efectuată de solgăbirău participă tot satul. Cînd acesta declară nevinovat pe notarul Bildhauer Adalbert, păulișenii asaltează primăria. Notarul este nevoit să fugă pe ferestră, iar Antonovics să se retragă precaut la Radna. Răzvrățiții pun notar pe învățătorul din sat, Rafila Dumitru, care a sigilat locuința fostului notar, a preluat arhiva și a cerut de la primar sigiliul¹⁶.

Împotriva satului este trimisă armată, dar păulișenii au redactat o nouă plîngere, în urma căreia, se deplasează în anchetă însuși vicecomitele Tabajdy. Țăranii s-au comportat curajos, afirmînd cu tărie dreptul limbii române în administrație și au înfierat abuzurile notarului Bidhauer. Vicecomitele, neluînd în seamă protestele sătenilor, respinge învinuirile aduse notarului. Urmarea revoltei de la Păuliș a fost condamnarea, în 2 august 1873, a învățătorului Rafila Dumitru, a preoților Panea Dimitrie și Conopan Zamfir la cîte un an închisoare și a 9 țărani la șase luni închisoare¹⁷.

Trăsătura caracteristică a mișcărilor de protest a comunelor din comitatul Arad, de care ne-am ocupat, o constituie lupta activă a românilor din părțile Aradului pentru susținerea drepturilor lor naționale. În împrejurările datorate voinței comunelor românești de a menține limba română în administrație, lupta politică a însemnat o ridicare generală a românilor din părțile Aradului, o cuprindere a maselor largi în fluxul vieții politice.

Încercările de intimidare, măsurile represive și abuzurile autorităților nu au avut succes. Masele populare românești și reprezentanții lor și-au păstrat calmul, curajul și mai ales încrederea în viitorul lor în ciuda situației critice a vremii. În cadrul mai larg al luptelor bănățenilor și crișenilor pentru dreptate socială și eliberare națională, masele populare arădene au constituit un veritabil detașament de șoc. Nimeni nu a caracterizat mai exact și în același timp mai vibrant, aportul și spiritul dinamic al acestor mase, ca vajnicul luptător arădean din generația de la 1918, dr. Ioan Suci. „Pasivitatea n-a fost nici cum agreată de masa mare a poporului român din aceste plaiuri — spune dr. Ioan Suci. Intrat de la 1851 încoace, deși nu la atari drepturi și libertăți care îi competeau, dar totuși la puțin aer și nițică modru de manifestare, poporul nostru, condus de instinctul său sănătos, ținea să se afirme. Și cum orice fel de afirmare numai prin acțiune, mișcare și frămîntări se poate produce, poporul simțea că pasivitatea, neacțiunea, nemișcarea nu pot duce la nici un bine“¹⁸.

O astfel de formă de afirmare, de acțiune, chiar pe calea petiționară, a reprezentat-o și lupta comunelor arădene, a celor peste 30 de comune din comitatul Arad în anul 1873. Bineînțeles, clarificarea în felul de a se împotrivi va urma de abia de acum încolo, iar corolarul luptelor din perioada următoare îl va constitui făurirea statului național unitar român, deziderat realizat în anul 1918, pentru care au militat cu multă dirzenie și masele populare din comunele aparținătoare fostului comitat Arad.

- ¹ Șt. Pascu, *Ideea, tendințele și lupta pentru unitate a poporului român*, în *Desăvîșirea unificării statului național român*, sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu și prof. univ. Șt. Pascu, Ed. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 45—46.
- ² M. Constantinescu, L. Banyai, V. Curticăpeanu, C. Göllner, C. Nuțu, *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900.—1918)*, în *Destrămarea Monarhiei austro-ungare*, sub redacția Acad. C. Daicoviciu și prof. M. Constantinescu, Ed. Acad. R.P.R., București, 1964, p. 116—117.
- ³ Arhivele Statului Arad, fond. Prefectură județului Arad, Acte administrative, dos. 294/1863.
- ⁴ Idem, dos. 242/1873.
- ⁵ Idem, dos. 242/1873.
- ⁶ Idem, dos. 465/1873.
- ⁷ Idem.
- ⁸ Idem, dos. 3514/1873.
- ⁹ Idem, dos. 3783/1873, filele 1—2.
- ¹⁰ Idem, dos. 4/1873 și 2208/1873.
- ¹¹ Idem, dos. 315, 316, 317, 318, 319, 320/1873.
- ¹² Aradi Hirlap, an. 1884, nr. din 1 iunie.
- ¹³ Arhivele Statului Arad, fond. Prefectura județului Arad, Acte administrative, dos. 2460/1873.
- ¹⁴ D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 140 și urm.
- ¹⁵ Ion Niciu, *Un moment din viața lui Ioan Slavici: Revolta de la Păuliș*, în „Limbă și literatură”, vol. VII, București, 1964, p. 405 și urm.
- ¹⁶ Arhivele Statului Arad, fond. Prefectura județului Arad, Acte administrative, dos. 1817/1873.
- ¹⁷ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 143
- ¹⁸ Dr. Ioan Suciu, *Românii arădani și Partidul Național Român; Adevăruri istorice. Reamintiri de interes național istoric*, Arad, 1926, p. 3.

VOM KAMPF DER ARADER GEMEINDEN AUS DEM JAHRE 1873 UM DIE BENÜTZUNG DER RUMÄNISCHEN SPRACHE IN DER LOKALVERWALTUNG

Im letzten Drittel des vorigen Jahrhunderts findet in der Arader Gegend eine Protestbewegung mehrerer Gemeinden statt. Diese verlangten das Recht für die Benützung der rumänischen Sprache in der Gemeindeverwaltung. Diese Protestbewegung ist ein Teil des Kampfes der Volksmassen um ihre nationalen Rechte. Im Jahre 1873 erheben sich 30 Gemeinden gegen die Verordnung, die darüber verfügt, dass die Urkunden der lokalen Gemeindeverwaltung auch in der offiziellen Staatssprache, also in der ungarischen Sprache, geschrieben werden müssen. Aus der Reihe der protestierenden Gemeinden ragt die Ortschaft Păuliș hervor, wo es zu einer grossen Revolte kommt, so dass die Armee dagegen eingesetzt wird.

Das charakteristische Merkmal der Protestbewegungen der Gemeinden aus der Arader Gegend ist der aktive Kampf der Rumänen um ihre nationalen Rechte. Die Krönung dieses Kampfes wird die Bildung des einheitlichen rumänischen Nationalstaates sein.

**POLITICA ȘCOLARĂ
A GUVERNELOR BÄNFFY ȘI SZÉLL REFLECTATÄ ÎN
ACTELE ARHIVEI BIBLIOTECHII EPISCOPIEI ORTODOXE DIN ARAD**

LIVIU BOTEZAN

Mișcarea memorandistă din anii 1892—1894 a contribuit la ridicarea lupte pentru drepturi naționale a românilor din Transilvania pe culmi nemaiîntlnite de la 1848 încoace. Deși în esență burgheză, ea a avut un caracter progresist, înaintat, atât sub aspect național, cât și social. În anii mișcării memorandiste, lupta pentru păstrarea ființei naționale s-a dezvoltat în adâncime, a antrenat toate clasele și categoriile sociale ale poporului român de pe ambele versante ale Carpaților, inclusiv masele țărănești din satele și cătunele cele mai izolate. Această mișcare a dus, îndeosebi cu prilejul procesului memorandist, la întărirea și consolidarea conștiinței naționale. Ea a convins din nou păturile largi ale națiunii, cü era necesar să se intensifice eforturile pentru desăvîrșirea procesului de eliberare națională și de înfăptuire a statului român unitar.

Prin amploarea și problematica ei, mișcarea memorandistă a stîrnit un ecou internațional fără precedent. Problema românilor transilvăneni și a celorlalte naționalități oprimate din Austro-Ungaria a cîștigat opinia publică și cercuri politice influente din aproape toate țările europene. Drept corolar al mișcării memorandiste poate fi considerat congresul românilor, slovacilor și sîrbilor, ce a avut loc în august 1895 la Budapesta. El a consfințit alianța acestor trei popoare, împotriva politicii de asuprire națională promovată de cercurile guvernante burghezo-moșierești ungare¹.

Dar, la scurt timp după congresul naționalităților, în noiembrie-decembrie 1895, va începe refluxul luptei naționale a românilor transilvăneni, care va dura pînă la începutul veacului al XX—lea. Refluxul luptei naționale, între anii 1896—1900, se explică, în primul rînd, prin intensificarea asupririi naționale a românilor și a celorlalte naționalități de către guvernele burghezo-moșierești, ce s-au perindat la cirna Ungariei în această perioadă. Solidaritatea dovedită de români în anii 1892—1894 și de naționalități cu prilejul congresului din august 1895, a determinat cercurile guvernante să înmulțească și să înăsprească metodele ce

trebuiau să ducă la desnaționalizarea popoarelor nemaghiare, în vederea accelerării procesului de transformare a Ungariei „istorice” multinaționale într-un „stat național unitar”. Într-adevăr, dacă pe plan economic și social mijloacele de exploatare și asupra au rămas aproximativ aceleași ca și în epoca anterioară, în schimb pe linie politico-administrativă și culturală măsurile represive au sporit ca frecvență și au devenit mai dure. Astfel, încă în lunile imediat următoare procesului memorandiștilor, guvernul Wekerle a întărit efectivele agenților siguranței publice la orașe și pe cele ale jandarmilor la sate. A început o adevărată vinătoare după cei ce și-au exprimat solidaritatea cu memorandiștii, în preajma, în timpul și în zilele ce au urmat procesului de la Cluj ș. a. m. d.².

Guvernul Wekerle a scontat că va da cea mai grea lovitură luptei românilor pentru drepturi naționale, desființând și interzicând activitatea Partidului Național Român. De aceea, la 16 iunie 1894, deci la câteva săptămâni după terminarea procesului memorandiștilor, dar înainte de înțemnițarea acestora, Ministerul de interne a dat ordinul nr. 321, prin care se interzicea „funcționarea pe mai departe a reuniunii ce există sub titlul de Partid național român”, pe motivul că existența și activitatea lui nu avea o bază legală. La 7 decembrie 1894, decretul nr. 1488 interzicea pentru a doua oară activitatea Partidului Național Român. A urmat apoi, la 6 ianuarie 1895, al treilea ordin semnat de ministrul de interne Hieronymi, prin care se confirma dizolvarea P.N.R., prevăzut în dispozițiile guvernamentale anterioare³.

La 19 ianuarie 1895, locul formațiunii ministeriale conduse de Wekerle Sándor a fost luat de guvernul Bánffy Dezső. Recurgînd la colaborarea unor elemente de talia lui Jeszenszky, cunoscut prin zelul depus la improcesurarea și întemnițarea memorandiștilor; la cea lui Jáncco Benedek, istoricul care s-a remarcat prin studiile și afirmațiile lui tendențioase, calomniatoare, la adresa poporului român; la cea a lui Pázmány Dénes, ziaristul și deputatul „independentist”⁴, evidențiat prin discursuri și articole repetate cu caracter antiromănesc etc., șefului noului guvern burghezo-moșieresc maghiar va rămîne în istorie, datorită violențelor sale șovine, sub numele de „pașa de la Dăbîca”.

Orientarea șovină a guvernului baronului Bánffy a ieșit clar în evidență în luna martie, cînd a admis punerea în discuția parlamentului a o serie de petiții înaintate de cercurile reacționare ale unor municipii din diferite părți ale Ungariei. Toate aceste petiții, urmărind să lovească în lupta pentru drepturi politice a naționalităților asupra, cereau între altele: înlăturarea caracterului național al bisericii ortodoxe și a celei greco-catolice române; controlarea mai severă a școlilor confesionale ale naționalităților și instituirea obligativității pentru învățătorii nemaghiari de a obține diplome de calificare numai din partea unor instituții de stat; introducerea îndatoririi pentru absolvenții școlilor medii nemaghiare de a susține bacalaureatul în fața unor comisii oficiale numite de guvern etc. etc.⁴.

Ținînd cont de astfel de „sugestii”, guvernul burghezo-moșieresc al baronului Bánffy s-a străduit, în cei patru ani cît a condus Ungaria, să

le pună în practică. Astfel, începînd cu 1895—1896 a pornit o adevărată ofensivă împotriva școlilor confesionale românești. Linia directoare a acestei ofensive a dat-o Pazmándy Dénes care la 24 noiembrie 1894, ceruse, în parlament, guvernului Wekerle să pună școlile românești „sub controlă severă”, întrucît ele ar educa „numai dușmani pe seama statului”⁵.

Presiunile exercitate de către guvernul Bánffy asupra școlilor românești rezultă din fondurile școlare ale Arhivei Bibliotecii Episcopiei Ortodoxe din Arad. Ele conțin numeroase adrese și ordine din anii 1895—1903, provenite din partea Ministerului cultelor și instrucțiunii publice sau din aceea a autorităților locale comitatense. Toate ordonau aplicarea legii de salarizare a învățătorilor din 1893 sau cereau informații asupra stadiului la care s-a ajuns cu punerea ei în aplicare. De exemplu un astfel de ordin a fost adresat de Ministerul cultelor și instrucțiunii publice, comisiilor administrative comitatense, în martie 1895. Căutînd să se conformeze dispozițiilor ministeriale, comisiile administrative ale comitatelor Caraș-Severin și Arad au solicitat, în octombrie 1895, senatului școlar al consistoriului Episcopiei ortodoxe din Arad, să le înainteze urgent lista comunelor din raza lor de competență, unde n-au fost ridicate „lefurile învățătoarești la minimul prevăzut de lege”⁶.

Legea din 1893, urmărind să lovească în autonomia bisericilor românești, lăsa în contituare pe seama comunelor și profesiunilor asigurarea salariilor învățătoarești, însă precizia că salariul anual nu putea fi mai mic de 300 florini sau 600 coroane pentru învățătorii calificați și de 200 florini sau 400 coroane pentru învățătorii ajutători⁷. Fără îndoială că învățătorii erau îndreptățiți la un salariu de 300 florini pe an. El nu era exagerat. Dimpotrivă, era relativ modest, realitate cunoscută și de forurile ecleziastice ce patronau școlile confesionale. Însă salariul trebuind să fie suportat integral, sau în cea mai mare parte, de săteni, el constituia o grea povară pentru gospodăriile țăranilor săraci și mijlocași care formau majoritatea populației rurale românești. Aceasta cu atît mai mult cu cît ei aveau îndatorirea de a asigura, un venit bănesc relativ egal cu cel al învățătorilor, și pe seama preoților.

Greutatea prezentată de asigurarea salariilor învățătoarești, pentru comunele sărace îndeosebi, se desprinde din dezbaterile senatului școlar al consistoriului episcopal din Arad. În anul 1904, acesta a luat în discuție cererea comunei Bătania de a fi scutită de taxa bisericească de 70 florini, cu care era datoare din anii anteriori, pentru a face față cheltuielilor școlare. Senatul a respins cererea motivînd că sarcinile școlare și de cult ale comunelor situate la șes, ca Bătania, erau mai reduse decît ale celor din regiunile muntoase, care jertfeau „pentru susținerea caracterului confesional al școlilor” de la 50 pînă la 100 și chiar 120% „după darea directă”⁸.

Povara prezentată de salariile învățătoarești pentru localitățile sărace se reflectă și în raportul din mai 1899, al aceluiași senat școlar din Arad, privind situația școlilor elementare ortodoxe din sud-vestul Transilvaniei. Raportul rămîne ca o mărturie a aportului adus de consistorul episcopal

la completarea salariilor învățătorilor în comunele care nu erau, în stare de a susține școala⁴. Dar el este mai ales o dovadă a raporturilor negative ce se puteau stabili între învățători și țărani, atunci când aceștia din urmă nu aveau posibilitatea, din cauza sărăciei, să le achite salariile. În astfel de cazuri se întâmpla că învățătorii— forțați de situația lor precară și de nevoile rezultate din întreținerea unor familii numeroase — recurgea la sprijinul pretorilor sau la cel al inspectorilor de stat pentru a-și primi resanțele, care puteau să se ridice, pe mai mulți ani, la sute de florini. Raportul conchide că în situații de acest gen se oferă „străinilor ocazia de a se amesteca în afacerile noastre școlare, iar învățătorul devine odios înaintea poporului că îl silește la plată”⁹.

Bineînțeles, școli confesionale românești cu o situație materială precară nu se găseau numai pe teritoriul diecezei episcopale a Aradului, ci și în celelalte părți ale Transilvaniei, unde numărul localităților rurale sărace era cu mult mai mare decât în sud—vest.

Guvernul Bánffy a exercitat deci presiuni asupra confesiunilor pentru a asigura salariile învățătoresți prevăzute de legea din 1895, nu de dragul dascălilor, ci pentru a avea posibilitatea să se amestece în afacerile interne ale școlilor românești. Amestecul era favorizat, de altfel, și de paragraful 11, introdus în această lege la propunerea contelui Appony. Potrivit prevederilor paragrafului, acolo unde comunele nu erau capabile să asigure integral salariile învățătorilor, ele urmau să fie completate de stat. Dar acolo unde o școală comunală sau confesională era avizată la un astfel de ajutor „dacă interese de stat pretindeau așa, Ministerul de culte și instrucțiune publică, după ascultarea comisiei administrative municipale, în loc de a da ajutor de stat, în înțelesul §-ului 9, putea să înființeze școli de stat, sistînd școala comunală ori confesională”¹⁰.

Așadar, scopul urmărit de cercurile guvernante ungare, prin introducerea legii din 1893, era clar. Scontînd că cel puțin o parte din comunele românești mai sărace vor fi nevoite să recurgă la ajutor de stat, ele sperau că pe această cale vor obține o bază legală pentru înlocuirea școlilor confesionale românești cu altele de stat, în care limba de predare să fie maghiară. În școlile de stat se putea încerca mai eficient accelerarea procesului de desnaționalizare a românilor. Așa se și explică dispoziția Ministerului cultelor și instrucțiunii publice din primăvara anului 1896, prin care anunța că a prelungit termenul pentru cererile de ajutor „pe seama acelor comune, care n-au completat salariul învățătorilor la 300 fl”¹¹. După cum tot astfel se explică grija aceluiași minister din anii 1895—1896, ca școlile confesionale românești să nu primească ajutoare bănești din România¹².

Pe timpul guvernului Bánffy, autoritățile burghezo-moșierești maghiare au căutat să înmulțească școlile cu limbă de predare maghiară în localitățile românești și pe alte căi. De pildă, în anul 1895 Ministerul cultelor și instrucțiunii publice a înființat cite o școală de stat în localitățile Radna și Zarand. Spre sfîrșitul acestui an, comisia administrativă a comitatului Arad a intervenit pe lângă consistorul episcopal arădean, să îndrume elevii spre cele două școli, dacă numărul lor trecea peste 80 în cele confesionale¹³. În anul 1898, comisia administrativă a comitatului Ti-

miş a încercat să închirieze localul școlii confesionale din Munariu, pentru a înființa o școală de stat, oferindu-se să acorde comunei un ajutor anual de 100—115 florini. Cu trei ani înainte, aceeași comisie a încercat, printr-un procedeu asemănător, să pună mina pe școala dintr-un sat aparținător comunei Secaș. Numai intervenția consistorului episcopal din Arad, care a oferit celor două sate ajutoarele bănești necesare, a salvat școlile cu limba de predare română din aceste localități¹⁴.

Autoritățile guvernamentale au încercat să înlocuiască școlile confesionale cu altele de stat, invocând starea necorespunzătoare a edificiilor școlare și mai ales predarea nesatisfăcătoare a limbii maghiare de către învățători. Încercări în acest sens au făcut, în 1895, în comunele Tirnova, Seleuș, Cighinel, Răpsig (comitat Arad); în 1896, în Șeitin (comitat Arad) și Medves (comitat Timiș); în 1897, în Checheș, Topolovățul Mare și Timișoara (comitat Timiș); în 1898, în Hodoș (comitat Caraș-Severin) etc.¹⁵.

Guvernul Széll, care a urmat celui condus de Bánffy, în primele luni ale anului 1899, a introdus noi măsuri pentru a exercita presiuni asupra școlilor românești. Astfel, în anii 1899—1903 a cerut episcopiiilor să înmulțească numărul școlilor confesionale pe teritoriile diecezelor lor, amenințând că în caz contrar va înființa statul școli comunale. Căutînd să profite de orientarea noului guvern, comisia administrativă a comitatului Timiș s-a oferit să edifice școli de stat în comunele mai mari. În acest fel a procedat în comuna Alioș, unde în 1899 a promis să ridice o a treia școală, cele două existente anterior nemaiputînd cuprinde toți copiii de vîrstă școlară. Pentru a edifica cea de a treia școală a pus însă condiția, ca și celelalte două școli confesionale să devină școli de stat, cu învățători care să cunoască limba elevilor¹⁶.

Dîndu-și seama de pericolul prezentat de politica școlară a guvernului Széll, episcopia ortodoxă din Arad a propus celor greco—catolice din Oradea și Lugoj să colaboreze pentru a înființa împreună școli românești, sau să-i admită pe elevii ortodocși la școlile patronate de ele, pentru a evita înființarea unor școli de stat cu limba de predare maghiară¹⁷.

Paralel cu amenințările că va înființa școli de stat, guvernul Széll a dat, în anii 1899—1903, ordine repetate pentru a se intensifica predarea limbii maghiare în școlile confesionale, pretinzînd ca ea să fie folosită la toate materiile, inclusiv la religie¹⁸.

Documentele existente în Arhiva Bibliotecii Episcopiei Ortodoxe din Arad constituie deci o oglindă a situației dificile în care se găseau școlile românești din Transilvania și Banat în condițiile intensificării politicii de asimilare forțată a naționalităților nemaghiare, promovată de guvernele burghezo—moșierești ungare conduse de Bánffy și Széll. Ele reflectă desigur, și greutățile întîmpinate de școlile elementare românești din cauza potențialului economic redus al maselor țărănești în sarcina cărora cădeau întreținerea lor. Reflectă, de asemenea, dificultățile provocate progresului învățămîntului elementar românesc de existența celor două biserici românești rivale, care le patronau¹⁹. Respingerea de către episcopiile greco—catolice din Oradea și Lugoj a propunerii făcute în 1900, de cea ortodoxă din Arad, de a colabora pentru a edifica școli și a asigura împreună

școlarizarea copiilor, constituie o dovadă concludentă în acest sens.

Apreciind la justa valoare documentele din Arhiva Bibliotecii Episcopiei Ortodoxe arădene, privitoare la situația învățămîntului elementar românesc din ultimii ani ai secolului al XIX-lea și de la începutul celui următor, se impune să se sublinieze, că deși greutățile pe care le-au avut de întâmpinat au fost deosebit de mari, țărani și intelectualii români au făcut tot ce le-a stat în putință pentru a asigura școlarizarea tinerelor generații. Școala constituia doar unul din mijloacele cele mai eficace pentru păstrarea ființei naționale a poporului român, în condițiile sporirii pericolului desnaționalizării. Sacrificiile celor mai vîrstnici n-au fost zadarnice, deoarece generațiile educate în școli în jurul anului 1900 vor aduce un aport substanțial la eliberarea și la înfăptuirea mărețului act din 1 decembrie 1918, care a consfințit Unirea Transilvaniei cu România.

NOTE

- ¹ Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 200—204; M. Constantinescu, Șt. Pascu, L. Bányai, V. Curticăpeanu, I. Gheorghiu, C. Göllner, I. Kovács, C. Nuțu, I. Oprea, V. Popeangă și Al. Porțeanu, *Desăvîrșirea unificării statului român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 80—83.
- ² T.V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 727—728.
- ³ *Ibidem*, p. 673—675.
- ⁴ *Ibidem*, p. 759—760.
- ⁵ *Ibidem*, p. 715.
- ⁶ Arhiva Episcopiei ortodoxe române din Arad. Protocolul ședințelor senatului școlar al consistorului eparhiei Arad pe anul 1895, documentele nr. 99/1173, 99/2201, 226/5489 și 233/5809 din 1895.
- ⁷ T.V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 608.
- ⁸ Arh. Episcop. ort. Arad. prezidiale, act nr. 65/163 din 10/22 iunie 1904.
- ⁹ Biblioteca Episcopiei ortodoxe române din Arad. Protocolul despre ședințele sinodului din dieceza română greco-orientală a Aradului, ținute în anul 1899, Arad, 1899, p. 104.
- ¹⁰ T.V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VII, p. 609.
- ¹¹ Arh. Episc. ort. Arad. Protocolul ședințelor senatului școlar Arad pe anul 1896, doc. nr. 61/1815, din 1896.
- ¹² *Ibidem*, prezidiale, act nr. 20/1971, din 1896.
- ¹³ *Ibidem*, doc. nr. 321/7426, din 1895.
- ¹⁴ *Ibidem*, doc. nr. 34/383, din 1895 și hotărîrea ședinței senatului școlar din 9/21 ianuarie 1898.
- ¹⁵ *Ibidem*, doc. nr. 186/4108, 172/426, 4184 și 3988, din 1895; doc. nr. 46/804 și 214/2658, din 1896; doc. 43 și 295/1068, din 1897; doc. 10/22, mai 1898.
- ¹⁶ *Ibidem*, doc. nr. 320/6099, din 1899.
- ¹⁷ Bibl. Episcop. ort. rom. Arad. Protocolul ședințelor senatului eparhial pe anul 1900, Arad, 1900, p. 148—150.
- ¹⁸ Arh. Episcop. ort. rom. din Arad. Protocolul ședințelor senatului școlar episcopal Arad pe anul 1900, doc. nr. 386/7056.
- ¹⁹ V. Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania. 1860—1918*, București, 1966, p. 21-36.

DIE SCHULPOLITIK DER REGIERUNG BÁNFY UND SZÉLL IM LICHTÉ DER AKTEN AUS DEM ARCHIV DES ARADER RUMÄNISCH-ORTHODOXEN BISTUMS

(Zusammenfassung)

Verfasser benützt unveröffentlichte Dokumente aus dem Archiv des Arader rumänisch—orthodoxen Bistums und hebt den am Ende des vorigen und in den ersten Jahren des jetzigen Jahrhunderts geführten Kampf der Rumänen aus Transsilvanien für nationale Rechte und zum Schutz der rumänischen Sprache hervor.

Es wird besonders die Lage der rumänischen konfessionellen Schulen aus Transsilvanien im Lichte des 1893-er Gesetzes und der Verordnungen des Kultus— und Unterrichtsministeriums dargestellt, Verfasser erwähnt ebenfalls die Massnahmen der ungarischen Regierung in der Zeitspanne 1899—1903, die ebenfalls darauf ausgerichtet waren die Stellung der nationalen rumänischen Schulen zu schwächen und die Einführung der maghiarischen Sprache zu begünstigen.

Die Abhandlung unterstreicht den entschlossenen Kampf der Rumänen zur Vereitelung dieser Massnahmen.

Dr. IOAN SUCIU — LUPTĂTOR PENTRU UNIRE

LUCIAN EMANDI
VIOREL SUCIU

Încă de pe timpul internării memorandiștilor, când unul dintre arădeni își asumase o parte din atribuțiile comitetului P.N.R., organizând mișcările protestatare împotriva odiosului proces și asociind la aceste proteste și celelalte naționalități din Austro-Ungaria, Aradul devenise centrul din care se dirija politica românilor din Transilvania și Ungaria. El își menține această poziție și în primele două decenii ale secolului nostru, imprimând în epocă o orientare nouă, caracterizată prin deplasarea centrului de greutate a manifestărilor politice românești în mijlocul maselor populare. Cei cițiva fruntași din Arad, avînd strînse legături cu populația românească din județ și-au dat seama încă de pe vremea decretării pasivismului, că politica adoptată de către P.N.R. nu era suficient de agreeată de către masele populare și că noua orientare era menită să ducă doar la o rup-tură dintre intelectuali și popor. De aceea arădenii nici nu s-au împăcat cu ideea pasivismului politic, deși din disciplină de partid l-au acceptat.

Ziarul „Tribuna“ din Arad, observa cu descurajare, dar pe bună dreptate, că „pătura numită inteligentă, ofilind nobile avînturi“, se face vinovată „cu slăbirea conștiinței noastre publice, cu resemnarea unui neam în care a scăzut încrederea în idealurile sale“, concludînd „O nu, este neamul românesc“ inteligența „aceasta searbădă, îngustă . . . indiferentă și nesim-țitoare . . .“

Pornind de la această realitate, că neamul românesc îl formează masele mari ale poporului, dornice de a se afirma, arădenii se fac portstegarii ideii de activizare a maselor, antrenîndu-le tot mai intens în luptele date pentru cucerirea de drepturi, ori pentru apărarea puținelor instituții naționale pe care le mai aveau.

Cițiva intelectuali ieșiți din popor și strînși legați de acesta, formînd ramura cea mai democratică a P.N.R., atît prin originea lor socială, cît și prin faptul că-și subordonau interesele lor personale celor ale poporului, fie prin paginile ziarului „Tribuna poporului“, devenit mai apoi „Tribuna“, fie prin lupta pe care o duceau cu strășnicie în congregația comitatensă, au reușit să-și atragă azeziunea poporului, și impulsionați de acesta, să im-prime un ritm tot mai impetuos luptei de afirmare a maselor.

Unul dintre aceia care încearcă să aducă în arena luptelor politice vigoarea tumultuoasă a maselor, este Dr. Ioan Suci.

Prin însăși originea sa e legat cu fire trainice, care nu se vor rupe toată viața, de pătura cea mai numeroasă a populației românești din Transilvania, de țărănime. Născut la 14 decembrie 1862, în Șiștarovăț, lângă Lipova, tatăl său, Melentie Suci, deși urmasa prin 1856-1858, cursurile Preparandiei din Arad² și cu toate că îndeplinea funcția de pădurar erarial, era doar un biet „șumar țaran“, care nu din plata lunară de 7 florini, „ci din sudoarea frunții sale de plugar, a reușit să-și crească copiii și să-i țină prin școli³. În 1873, după terminarea cursului primar, părinții îl înscriu pe Ioan Suci la liceul din Arad, unde timp de 8 ani îl are coleg pe Vasile Goldiș, de care se leagă cu o strinsă prietenie pentru toată viața. La terminarea liceului, în 1882, intră ca secretar în biroul avocatului Mircea V. Stănescu din Arad, unde rămâne doar puțină vreme, pentru că este chemat să-și satisfacă serviciul militar. Apoi se înscrie la Facultatea de drept din Budapesta. Prin 1886 revine, tot pentru scurt timp, în biroul lui Mircea Stănescu, dar părinții îl îndeamnă să-și termine studiile și numai după ce va fi obținut diploma de doctor în drept, să se reintoarcă la fostul său maestru, ceea ce se întâmplă abia la începutul anului 1888⁴.

Suciu dobândește încă din anii studenției oarecare experiență politică, fiind organizatorul comemorării centenarului răscoalei țărănești condusă de Horia, în anul 1884, iar în anii 1885-1886, ca președinte al societății studențești „Petru Maior“ din Budapesta, dar adevărata ucenicie și-o face abia în biroul lui Mircea V. Stănescu. Acolo învață să cunoască și să aprecieze la justa lor valoare atât pe intelectuali, cât și țărănimea. În vremea aceea erau și intelectuali dintre aceia care se conduceau după deviza: „capul plecat nu-l taie sabia“, care se izolaseră de popor, dar existau în Arad câțiva intelectuali cu vederi mai avansate, care-și dădeau seama că rezultatele politice pe viitor nu se vor putea obține decît prin organizarea maselor și prin antrenarea lor tot mai mult în viața publică.

Acum Suci are ocazia să cunoască din plin valoarea morală, însuflețirea țărânimii și interesul manifestat de către aceasta față de problemele politice ale vremii, învățînd totodată să cunoască demnitatea și judecata clară a țaranului român. Tot acum își dă seama că masele de luptători numai prin disciplină pot să culegă roadele luptei lor și intuieste faptul că țaranul român, mai ales cel din județul Arad și din Banat, își dorește „conducători apropiați de popor, care se consultă cu soții de luptă, iar poruncile lor se desprind din țelurile fixate de obșteea luptătoare, care luptă totdeauna în frunte efectiv și sînt pretutindeni unde se cere îmbărbătare și apărare⁵.

Iată principiul pe care Dr. Ioan Suci îl surprinde în relațiile pe care le aveau unii dintre fruntașii arădeni cu masele, printre care erau: Mircea V. Stănescu, Mihai Velici, Russu Șirianul, Vasile Goldiș ș.a. Acest principiu democratic va sta la baza îndelungatei activități de organizator a lui Ioan Suci.

În Arad exista pe vremea aceea o puternică organizație politică românească. Comitetul P.N.R. din comitatul Aradului era compus din 120-180 membri, dintre care majoritatea țărani, care se întîlneau de 3-4 ori pe an și timp de 4 zile discutau despre treburile comitatului. În ședințele

congregației comitatense țărani luau parte activă la disputele inflăcărâte, purtate pentru apărarea drepturilor și libertăților. Tactica luptei din congregație și chiar principiile mari ale politicii naționale erau fixate în consfătuiri la care participau 50-80 de inși, dintre care cei mai mulți erau țărani. În aceste consfătuiri tocmai țărani sînt aceia care ridică voci din ce în ce mai puternice pentru abandonarea pasivismului politic și intrarea Partidului Național Român în activitate: „Erau însă cercuri care din prilejul de alegeri parțiale, în 1902-1904, nu mai era modru să stăvilim pornirea poporului spre activitate. Ni se declara în față: ne-am săturat de a mai aștepta pînă decideți lupta. Veniți cu noi! De nu intrăm în luptă fără voi”⁶⁶.

Iată deci că noul activism parlamentar își avea rădăcinile înfipte adînc în conștiința maselor. Desigur, Dr. Ioan Suciu nu se situa printre aceia pe care noul activism îi incomoda, ci printre entuziaștii care înțelegeau rosturile adînci ale istoriei, anume, că numai prin activizarea maselor, prin aducerea poporului în centrul tuturor preocupărilor politice, se va putea ajunge la emanciparea acestui popor.

Cînd arădenii, prin ziarul „Tribuna“, dau semnalul începerii luptei pentru schimbarea liniei politice a P.N.R., Suciu devine partizanul cel mai inflăcărât al noului activism, și astfel la începutul anului 1904 îl vedem candidînd ca deputat la alegerile parțiale din Nădlac.

„Ceca ce faceți dvs. astăzi — spune dînsul într-o cuvîntare către alegătorii nădlăcani — este expierea păcatelor a peste 30 de ani, cîtă vreme am stat cu toți cu mîinile în sin, privind cum au hotărit domnii de sus, în Dietă, despre noi, fără noi. Nu vrem să mai fie d-aci înainte așa, ci facem aci începutul unei lupte demnă de poporul care nu vrea să piară. În această luptă ne călăuzește numai dragostea. Frați vrem să fim și cu maghiarii și cu slovacii și cu sirbii! Dar frați adevărați. Pretindemi aceleași drepturi pe cale le au și confrății noștri maghiari”⁶⁷.

În alegerca de la Nădlac, Suciu nu reușește să obțină mandatul, datorită unor „vicii de formă”, pe care le ridică oficialitatea în legătură cu depunerea candidaturii, dar poporul organizat și solidar, prin abținerea în masă de la vot, face ca nici ceilalți candidați maghiari să nu întrunească numărul necesar de voturi, fiind astfel necesară o nouă alegere. Poporul organizat de Suciu, a dat o lecție categorică guvernului, lecție pe care ziarul „Tribuna“ o comentează cu entuziasm: „Datu-le-a însă poporul tuturor acestor increzuți, o lecție binemeritată. Spusu-le-a că nu se mai lasă dus ca o turmă de oi, ci vrea să cugete el, cu al său cap și după simțirea inimii sale să făptuiască, iar nu cum cer interesele prețișilor frunțași. Pe popor în viitor nu mai pot să fie stăpîni decît cei ce luptă sub flamura națională”⁶⁸.

În timpul acesta arădenii dau tot mai vîrtos asaltul pentru a determina conducerea P.N.R. să abandoneze pasivismul, ceea ce se și întîmplă în anul 1905, cînd se hotărăște abandonarea pasivității. Vasile Goldiș este acela care întocmește raportul pentru conferința națională din ianuarie 1905, a P.N.R., dar îmbolnăvindu-se, Goldiș nu-l poate susține, astfel că rolul de referent al comisiei cu propunerea de abandonare a pasivismului, îi revine lui Dr. Ioan Suciului⁹.

Anii 1905-1918 marchează o perioadă de mare efervescență în activitatea P.N.R., dar și epoca în care masele populare românești dobîndesc o tot mai însemnată pondere în viața politică a românilor transilvani. Pe plan ideologic, prin contribuția masivă a celor două ziare arădene, „Tribuna” și „Românul”, prin articolele ieșite din condeiul lui Russu-Șirianu, Vasile Goldiș, Octavian Goga, Roman Ciorogariu ș.a., se fixează jaloanele gândirii politice a generației Unirii. Practic, după decretarea noului activism, se dă curs unei organizări mai bune a partidului. „Greul muncii noastre -- notează Vasile Goldiș, într-un articol din ziarul Românul -- trebuie să fie desfășurat în mijlocul poporului, că în parlament este a se fixa numai punctul nostru de vedere față de politica oficială de guvernare, iar deputații și candidații de deputați, vor avea să dezvolte adevărata lor muncă națională între alegători”¹⁰.

Acela care se angajează să înfăptuiască această muncă de organizare a maselor, este Dr. Ioan Suci. În alegerile din 1905 intră în Dietă ca deputat al cercului Ineu, înfrîngîndu-l pe baronul Solymossy. Mandatul, reînnoit în 1906, îl păstrează pînă în 1910. De acum începe pentru Suci o epocă de mare efervescență. Cu vaste legături în masele populare, nu numai în comitatul Aradului, dar și în celelalte, îl găsim alergînd pretutindeni unde lupta electorală este mai aprigă, pentru a organiza și mobiliza mulțimile. Convins fiind „că numai printr-o organizare strînsă și printr-o disciplină de partid impunătoare, o să izbutim a ne valida”¹¹, el înaintează comitetului național un proiect de organizare, pe care nu-l poate pune însă în aplicare decît în parte, din cauza obstrucției pe care i-o făceau unii fruntași ai P.N.R. Abia în 1908, după ce împreună cu ceilalți deputați români participă la peste 100 de adunări populare, în toate cercurile electorale, reușește să formeze nuclee puternice în satele românești din toată Transilvania și să pornească la o organizare temeinică: „Anul 1908 mi-a adus acest succes efemer. În interesul cauzei m-am angajat și eu însumi, cu modestele mele puteri, la lucrările de organizare, cari le-am și pornit în februarie 1908, cu aparat mare. Ce era însă de așteptat... guvernul, prin organele sale a încercat îndată să ne pună piedici în calea organizării partidului nostru și legîndu-se de forme, ne-a tras pe cițiva sub cercetare transgresională”¹².

În perioada aceasta Dr. Ioan Suci organizează clubul deputaților români, al cărui sediu se fixează la Arad și militează pentru stringerea legăturilor cu celelalte naționalități din monarhia Austro-Ungară, îndeosebi cu slovacii și sîrbii. Încă la alegerea de la Nădlac, din 1904, stăruiește pentru această conlucrare cu naționalitățile. În manifestul către alegători găsim următorul îndemn: „organizați-vă deci într-o tabără disciplinată, și-n alianță firească cu fiii neamului slovac și sîrb, vărsați tot mai multă viață, putere și impunere, în programul din 1895 al naționalităților din această țară”¹³. El încearcă să trezească însuflețirea nu numai în masele populare, ci și în conștiința fiecărui aderent convins al programului partidului, militînd pentru o bună instruire politică a fiecărui ins, și învățîndu-și aderenții cum să stăruie pentru realizarea țintei comune și cum să respingă orice atac, intrigă și momeală, venite de la potrivnicul politic. Pledează și pentru unitatea de acțiune și de țeluri a tuturor: „inteligentă și popor, căputașii

și opinca, n-avem interese opuse, că nu suntem clase sociale deosebite, ci deopotrivă cu toții suntem aderenții democrației“¹⁴.

În această perioadă încep legăturile cu socialiștii, cu care P.N.R. găsește câteva țeluri comune în lupta pentru răsturnarea oligarhiei și obținerea de drepturi democratice. La congresul socialist din 1908, ținut la Arad, Dr. Ioan Suciu fiind invitat să vorbească „să face o privire istorică asupra evoluției ideii democratice“, amintind de răscoala lui Doja și promite că va lupta pentru cucerirea votului universal¹⁵.

În decembrie 1910, după ce izbucnise conflictul între „tineretul oțelit“ de la „Tribuna“ și generația mai vîrstnică, aflată în fruntea P.N.R., la propunerea dr-ului Ioan Suciu comitetul P.N.R. hotărăște înființarea la Arad a ziarului „Românul“, ca organ oficios al partidului, care își începe apariția la data de 1 ianuarie 1911. Tot Suciu este acela care organizează administrația ziarului, procurînd fonduri din vechea Românie pentru cumpărarea tipografiei, iar în anul următor, împreună cu Vasile Goldiș directorul ziarului și cu alții, înființează Institutul de arte grafice „Concordia“¹⁶.

În perioada frămîntărilor și luptelor dintre 1910-1918, Suciu deține un rol principal în conducerea P.N.R., fiind însărcinat cu problemele organizatorice. El se află în linia întîia a tuturor acțiunilor și luptelor naționale din acea vreme. În 1916, cînd măsurile luate de către guvernul maghiar se înăspresc, a fost deținut și internat în lagăr, fiind ridicat și dus de către un căpitan de jandarmi la Veszprém, lângă Sopron, unde rămîne internat mai multe luni. Eliberat, ștă ferm pe poziții și rezistă în fața tuturor presiunilor și amenințărilor din timpul războiului: „Nu a șovăit, nu s-a îndoit, nu s-a clătinat niciodată în drum spre realizarea idealului național. Nu și-a pus numele pe nici un act de slăbiciune“¹⁷.

În 1918, la insistențele lui Dr. Ioan Suciu, comitetul național convoacă ședința ce se ține la Oradea în 12 octombrie, în care se elaborează declarația prin care națiunea română din statul ungar se declară stăpînă pe soarta sa, cerîndu-și loc sub soare printre națiunile libere ale Europei¹⁸. După pertractări sterile cu ministrul maghiar Oszkár Jászi, Dr. Ioan Suciu acționează cu Vasile Goldiș la pregătirea convocării Adunării de la Alba Iulia. Fermitatea de care dă dovadă în această privință și asigurările pe care le dă celorlalți, că va fi în stare să organizeze în bune condiții această adunare, grăbesc convocarea de către Marele Sfat Național a tuturor reprezentanților poporului român, la Alba Iulia.

Incredințat de către Marele Sfat Național cu această organizare, Suciu reușește ca numai în 11 zile să mobilizeze la Alba Iulia reprezentanți din toate straturile sociale, trimiși de către cele 135 circumscripții electorale din cele 25 de comitate. Prin participarea a 1228 delegați, dintre care partea cea mai mare aleși de popor în cercurile electorale, iar restul trimiși de către diferite asociații, instituții și organizații obștești -- precum și numărul mare de poporeni, peste 100 000, sosiți în cetatea lui Mihai Viteazul -- Adunarea de la Alba Iulia s-a dovedit adevărat for plebiscitar, „capace a aduce hotăriri decisive“ în privința soartei Transilvaniei, cum anunța Dr. Ioan Suciu, în fața Marii Adunări, după ce verificase toate credenționalele și imputernicirile delegaților¹⁹.

Pentru meritele și priceperea sa organizatorică, Marele Sfat Național

ales de către Adunarea de la Alba Iulia, îl numește ca membru în Consiliul Dirigent, atribuindu-i-se resortul propagandei și organizării. În 1919 este numit președinte al Consiliului superior agrar pentru Transilvania, iar în 1920, după demisia Consiliului Dirigent, președinte al Comisiei de unificare, conducind mai departe, pînă la lichidare, ministerele din Transilvania, pentru ca după aceea, la puțin timp să se retragă din viața politică, ocupînd în continuare doar cîteva funcții modeste, ca cea de șef al Contenciosului avocaților statului din Transilvania, și mai pe urmă, cea de notar public la Chișineu-Criș, jud. Arad, unde moare în 1939.

Jucînd un rol important în viața politică a românilor ardeleni, Dr. Ioan Suciuc a fost una dintre energiile cele mai curate care s-au revărsat în viața publică a Transilvaniei, în deceniile premergătoare Unirii. Activitatea sa este caracterizată prin acea îmbinare a forțelor intelectualului cinstit și devotat poporului, cu energia nețărnută, izvorită din viața și idealurile maselor. I. Suciuc mărturisește singur, că este doar „**un strop mic... în oceanul neamului românesc**“. Această credință în forța nestăvilită a maselor mari ale poporului, a pus-o la temelie activității sale. Pe cîntea și iubirea de neam a țaranului și-a zidit toată activitatea sa de organizator: „... ades mă surprind cu lacrimi în ochi, cînd mi-aduc aminte de vrednicia țaranilor arădeni. Cîtă iubire de neam! Cît bun simț, ce comoară de puteri și de mîndrie românească!“ Pentru acești țărani a fost părinte și frate, a fost conducătorul care își primește poruncile și tactica luptei de la cei conduși, în slujba și pentru binele căroră și-a risipit toată energia vieții sale. „Omul dinam“, cum îl numește gazetarul Ioan Montani²², omul care anima nu numai mulțimile, ci și pe conducătorii lor. Pe mulți dintre aceștia i-a impulsionat și nu i-a lăsat să greșescă. Și îndeosebi a stat cu fermitate, în toate acțiunile importante, alături de Vasile Goldiș, prietenul din anii tinereții și tovarășul de luptă al vîrstei mature.

Neînfricat și tenace, Dr. Ioan Suciuc a stat toată viața în slujba poporului său, vrînd parcă să răspundă cu activitatea unei vieți întregi, telegramelor pe care părintele său, șumarul țaran din Șiștarovăț, i-o trimitea după alegerea sa de deputat la Ineu, în 1905: „Atîta vreme să ai zile binecuvîntate, cite vei sluji cu credință neamului tău...“

Credincios și devotat poporului său și-a dat seama mai bine de cît oricare alt om politic al vremii, de aportul pe care masele, în condiții de crîncenă oprimare, l-au adus la făurirea istoriei. În 1936, despărțămîntul Sebiș al ASTREI comemorînd împlinirea a 30 de ani de la victoria în alegerile din 1906, Dr. Ioan Suciuc își declina cu o superbă modestie omagiile ce i se aduceau pentru organizarea acestei biruințe și arăta că adevăratul merit al reușitei aparține țaranului român, care a sacrificat mult în această bătălie electorală, ca de altfel în toate marile momente ale istoriei noastre: „Fiu de țaran a fost Avram Iancu, fiii din opincă ridicați au fost tribunii Buteanu, Balint, Dobra, Solomon și ceilalți. De la voi, care sînteți miezul, sînteți trunchiul neamului nostru, a emanat vrednicia lor. Totul ce s-a făcut, prin voi s-a făcut. Voi sînteți gazdele casei mari a națiunii noastre. Deci cînd vedeți că s-a încuibat gunoiul în ea, voi sînteți în primul loc chemați să o măturați și să refaceți curățenia moravurilor și disciplina cîntei...“²³

De aceea astăzi, când evocăm această luminoasă figură de luptător, nu putem să nu-i aducem un mai curat omagiu decît subliniind neîțarmurita-i dragoste și încredere în nesfîrșitele resurse morale ale țărănimii, din mijlocul căreia s-a ridicat, trăgîndu-și toate sevele din uriașa voință de a exista și de a-și croi o „altă soartă“, a poporului său.

NOTE

- ¹ „Tribuna“, Arad, anul VIII, nr. 116, articolul „Presa noastră“.
- ² Ioan Suci, *Mircea V. Stănescu*, Tipografia „Presa noastră“, Timișoara, 1939, pag. 4.
- ³ Dr. Ioan Suci, *Românii arădani și Partidul Național Român*, Tipografia Diecezană, Arad, 1926, pag. 12.
- ⁴ Ioan Suci, *Mircea V. Stănescu*, pag. 6.
- ⁵ Dr. Ioan Suci, *Românii arădani și PNR ...* pag. 17.
- ⁶ *Idem*, pag. 19.
- (În broșura „Românii arădani și Partidul Național Român“, Dr. Ioan Suci vorbește pe larg despre activitatea organizației P.N.R. din județul Arad. El arată rolul pe care îl aveau masele în cadrul acestei organizații: „Aradul . . . avea un comitet județean de 120—180 de frunțași țărani, care convenea la an de 3—4 ori pe cîte 4—5 zile -- luînd și durata congregației în socoată — „ . . . sau:“ Din consultări de 50—80 inși stabileam înainte la fiecare congregație ordinea de luptă în discuția intimă cu soții țărani și cu alți frunțași români din județ. Tot ce se făcea și tactica, ce se urmărea, nu era ideea unui om, ci era planul comun al tuturor“.
- ⁷ „Tribuna“, Arad, anul VIII, nr. 26, 1904, pag. 3.
- ⁸ Russu—Șirianu, *Învățătură*, „Tribuna“, Arad, anul VIII, nr. 41, 1904.
- ⁹ Ioan Suci, *Românii arădani...*, pag. 29.
- ¹⁰ „Românul“, Arad, anul I, nr. 24, 1911.
- ¹¹ Ioan Suci, *Scrisoare deschisă către alegătorii din cercul electoral al Boroșineului*, Arad, 1910, Tipografia Diecezană, pag. 4.
- ¹² *Idem*, pag. 6.
- ¹³ „Tribuna“, Arad, anul VIII, 29 februarie 1904.
- ¹⁴ Cuvîntarea dr.-lui Ioan Suci la adunarea de la Belinț, „Românul“, Arad, anul I, nr. 223, 1911, pag. 4—5.
- ¹⁵ I. D. Suci, *Colaborarea P.N.R. din Transilvania cu mișcarea socialistă*, pag. 97—98. Revista „STUDII“, tom. 29, 1968, nr. 1.
- ¹⁶ Ion Jelecuteanu, *O scurtă biografie: Vasile Goldiș*, Arad, 1932, pag. 8.
- ¹⁷ Ziarul „România“, București, nr. 290, 21, III, 1939, pag. 3, Discursul ministrului Traian Pop la funeraliile lui Dr. Ioan Suci.
- ¹⁸ I. Jelecuteanu: *Op. cit.*, pag. 27.
- ¹⁹ *Marea Adunarea Națională întrunită la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918*. Acte și documente. (Fără dată și locul tiparului) pag. 6.
- ²⁰ Ioan Suci, *Scrisoare deschisă către alegătorii din cercul electoral al Boroșineului...*, pag. 15.
- ²¹ Ziarul „Vestul“, Timișoara, anul III, 15 dec. 1932, pag. 1.
- ²² Dr. Ioan Suci, *Românii-arădani...*, pag. 15.
- ²³ Cuvîntarea rostită de Dr. Ioan Suci la serbarea organizată de către despărțămîntul Sebiș al ASTREI, în 1936. Cuvîntarea, în manuscris se află în posesia lui Viorel Suci din Arad.

Dr. Ioan Suci, a leader of the Romanian National Party, was born in Siștarovăț, near Lipova, on the fourteenth of December 1862, as the son of a „peasant woodman“ known under the name of „șumar țaran“. After he finished his studies at the secondary school in Arad, where he had been the classmate of Vasile Goldiș for eight years, he was admitted at the Faculty of Law in Budapest. After his graduation at this faculty, he passed his examination for a doctor's degree in 1888.

He was called to the Bar in Arad and Ineu; he became one of the leaders of the Romanian National Party, to whom the organization of the party was entrusted.

He militated in favour of action; he stood as a candidate for the partial election in Nădlac in 1904, but without obtaining a member's mandate. He was a deputy in Ineu from 1905 to 1910.

He organized the club of the members of the Romanian National Party in Arad in 1908. It is his suggestion that the newspaper „Românul“ (The Romanian) appeared in Arad in 1911, and that the Institute Concordia was founded the next year, which he organized together with Vasile Goldiș.

He played an important part in the calling together of the Assembly in Alba Iulia on the first of December 1918, whose organization proved his skill. He was a member of the „Leading Council“ (Consiliul Dirigent).

He had modest jobs after National Unity. He died in 1939 as a notary public in Chișineu—Criș, Arad.

INSEMNAȚI DESPRE GINDIREA POLITICĂ A LUI VASILE GOLDIȘ

HORIA MEDELEANU
GEORGE MANEA

Gînditor politic, cu un aport incontestabil în făurirea marelui act de la 1 decembrie 1918, Vasile Goldiș trebuie integrat în perspectiva mai vastă a unei întregi **serii istorice**, deschisă de Inochentie Micu, care marchează începutul „luptei politice naționale a românilor din Transilvania, îi pune temelii solide programatice și-i trasează clar drumul pentru viitor” și încheiată cu acțiunea memorandiștilor de la 1892—94.

Gîndirea politică a lui Vasile Goldiș ia naștere, așadar, la capătul unei lungi etape a evoluției gîndirii social-politice transilvănene, pe care o implică și o depășește dialectic, într-o sinteză superioară, costată de el însuși în memorabilul său discurs de la Alba Iulia: „Înaintașii noștri pe Cîmpul Libertății în 1848 au hotărît așa: „Națiunea română depune jurămint de credință către împăratul, către patrie și către națiunea română”. Împăratul ne-a înșelat, patria ne-a ferecat și ne-am trezit că numai credința în noi înșine, în neamul nostru românesc ne poate mîntui. Să jurăm credință de aci înainte numai națiunii române, dar tot atunci să jurăm credință tare civilizațiunii umane”. (s.n.)

Cuvintele de mai sus desenează, cu maximă concentrare, profilul unui luptător democrat pentru eliberarea națională a românilor transilvăneni. „Orientarea mai democratică”⁽²⁾ se datorează unei concepții politice avansate, pe care Vasile Goldiș a reprezentat-o în rîndurile conducătorilor Partidului Național Român din Transilvania. Înarmat cu vaste cunoștințe de istorie și sociologie, el a căutat să dea un temei științific demersurilor sale politice, care veneau totdeauna în urma unei analize profunde a mersului obiectiv al evenimentelor.

Această trăsătură a personalității lui Vasile Goldiș a determinat poziția sa de teoretician în sinul P.N.R., recunoscut ca atare de către contemporani, care i-au încredințat redactarea celor mai importante documente, în momentele hotărîtoare.

În rîndurile care urmează ne vom ocupa de un aspect al gîndirii sale politice, oglindit în cîteva publicații ale sale arădene, în limba maghiară, referitoare la problema națională. Despre această problemă, Va-

sile Goldiș a fost solicitat, în 1911, să susțină o conferință în fața societății de științe „Darwin“, din Oradea (Această societate era patronată de Oszkár Jászi, șeful partidului radical maghiar). Conferința a fost anulată, dar Vasile Goldiș a publicat-o la Arad, în anul următor și ea constituie un document prețios al gândirii sale politice: „Eu îmi însușesc justetea materialismului istoric și susțin că numai de pe această poziție, singura posibilă, se poate înfățișa substanța problemei naționale, precum și stabilirea modului de soluționare a acestei probleme“⁴³. Dacă, într-o primă aproximare, Vasile Goldiș înțelege prin națiune „o comunitate de caracter, care s-a născut din comunitatea de destin“⁴⁴, considerațiile ulterioare aduc un corectiv acestei definiții care amintește pe cea a sociologului social-democrat Otto Bauer (la cartea căruia „Problema națională și social-democrația“ Vasile Goldiș trimite pe acei care doresc să aprofundeze, din punct de vedere teoretic, acest subiect. Bineînțeles, și concluziile de ordin politic ale lui Vasile Goldiș sînt cu totul altele decît cele ale sociologului austriac).

În timp ce Otto Bauer și social-democrații austriecei reduceau problema națională la dobîndirea unei „autonomii cultural-naționale“ în cadrul imperiului habsburgic, Vasile Goldiș s-a manifestat ca luptător consecvent pentru emanciparea națională deplină a poporului său.. În concepția lui Vasile Goldiș, națiunea este o categorie istorică. Ea „nu este eternă... ci a luat ființă în mod evolutiv“⁴⁵. În procesul de formare a națiunii „se manifestă foarte mulți factori, dintre care cei mai importanți sînt originea, limba, ca mijloc de comunicare și exprimare a comunității culturale, teritoriul. . . și mai înainte de toate, comunitatea de destin economic“⁴⁶.

Dacă națiunea este un fenomen social, istoric determinat, este firesc ca și problema națională să fi apărut la un moment dat în istorie. „Evul mediu nu putea să aibe o asemenea problemă. E natural, cînd forma de producție a societății se întemeia pe producția primitivă a economiei familiale (economia naturală închisă, n.n.) să nu existe nicăieri și nici în Urgaria o problemă națională“⁴⁷. Și mai departe: „dacă în acele vremuri iobăgimei i-ar fi fost dată posibilitatea să ceară ceva, atunci. . . cu toată siguranța că ar fi cerut ameliorarea sarcinilor iobăgești, sau mai ales sistarea acestora. De aceea, în aceste vremuri, nicăieri în lume nu a existat o problemă națională, pentru că naționalitatea însăși nu a fost în nici o relație cu interesele economice ale popoarelor“⁴⁸.

Analizînd evoluția modului de producție, Vasile Goldiș plasează apariția problemei naționale în sinul societății din Ungaria, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În privința românilor din Transilvania, el recurge la *Suplex Libellus Valachorum*, considerîndu-l un document al luptei sociale și naționale a acestora. În motivarea cererii lor, românii susțineau că în situația de atunci nu se pot cultiva și nu pot să-și dezvolte industria. Această motivare „confirmă realitatea dovedită de noi, că în Ungaria problema națională a fost adusă la suprafață de forma nouă a producției economice, producția de mărfuri“⁴⁹. Și mai departe conchide: „Așadar motive economice și nevoile de producție socială au dat naștere

în Ungaria problemei naționale și tot motive economice vor dezvolta și vor cauza rezolvarea sa definitivă¹⁰.

Aruncînd o privire asupra situației sociale, economice și politice din Ungaria și Transilvania primului deceniu al veacului nostru, Vasile Goldiș constată că: „Țara îmbracă din ce în ce aspectul capitalismului. Muncitorimea crește, se organizează, pretinde drepturi¹¹”.

Lupta muncitorimii contra exploatării de clasă se împletește cu lupta pentru acordarea de drepturi politice naționalităților asuprite: „Muncitorimea pretinde ca fiecare popor să fie instruit în limba sa maternă. Socialismul internațional în realitate înseamnă negarea oricăror opriri naționale. În programul P.S.D. din Ungaria este inclusă egala îndreptățire a naționalităților din Ungaria¹²”.

Această înțelegere mai adîncă a rolului proletariatului în istorie, a mersului istoriei însăși, precum și orientarea sa larg democratică, au făcut din Vasile Goldiș o punte de legătură între conducerea P.N.R. din Transilvania și secția română a P.S.D.U., în mijlocul frămîntărilor din care s-a realizat unitatea de acțiune exprimată în documentul de la Alba Iulia.

Cînd în timpul războiului, în anii 1917—1918 (perioadă în care ziarul „Românul” din Arad, organul P.N.R., era suspendat), este solicitat, împreună cu alți fruntași politici români (Teodor Mihali, Ion Suciuc, Ștefan Cicio-Pop) să se pronunțe în ziarul „Aradi Hirlap” (ziar de orientare radicală) în problema națională, Vasile Goldiș găsește cu cale să declare, într-un articol publicat în 17 noiembrie 1917, purtînd același titlu cu lucrarea din 1912, „Problema națională”: „Simt adînc lipsa de drepturi a naționalității mele, mizeria vieții sale și totuși privesc cu răbdare rece curgerea lumii, deoarece am ajuns la convingerea că civilizația îi va aduce și ei înviere”. Pentru Vasile Goldiș „civilizația” (termen care apare foarte frecvent în scrisul său) înseamnă drepturi și libertăți „în sensul legilor de dezvoltare a întregii umanități¹³”.

Credința sa în eliberarea națională a poporului român din Transilvania se baza pe studierea științifică a realității istorice. Într-un articol intitulat „Reforma constituțională din Austria”, publicat în același ziar „Aradi Hirlap”, în 29 septembrie 1918, Vasile Goldiș efectuează o analiză profundă a epocii sale. Tabloul epocii sale este zugrăvit astfel: „Același capitalism monopolist, după cum a exploatat în interesul său propriu, sistemul economic construit pe ideologia individualismului, de fapt pe ideea libertății individuale, pe care a folosit-o însă pentru a apăsa libertatea individului, a exploatat la fel, în scopul consolidării situației sale privilegiate materiale și politice, și ideea libertății naționale. Acest capitalism, folosind în modul cel mai ingenios atmosfera creată în sufletul popular de ideologia națională, abuzînd de toate instrumentele educației umane aflate în puterea sa, a sădit în mase simțămintele sale egoiste, a creat acea convingere, că pentru fericirea lor este nevoie de subjugarea altor popoare. Din această subjugare, natural, nu trage foloase acel popor, ci clasa sa dominantă”.

Vasile Goldiș surprinde esența imperialistă a epocii sale care a ge-

nerat războiul mondial, dar sesizează totodată ridicarea la lupta de eliberare a națiunilor asupra: „Popoarele încep să simtă izvorul nenorocirii lor. Națiunile vor să fie în toate privințele libere și stăpînele lor înseși, acesta e conținutul tendințelor actuale și aceeași este și învățătura filozofiei istoriei“. Și mai departe: „În toate țările civilizate continuă lupta pentru democrația veritabilă și a început eliberarea popoarelor de sub dominația altor popoare. Ambele sînt necesități istorice“.

Pe acest drum se angajează și naționalitățile din Austro-Ungaria care „nu vor să mai știe deasupra lor alte națiuni. Ele își arogă dreptul ca în competența lor proprie să cadă rezolvarea acelor probleme, care se referă la menținerea și dezvoltarea naționalității lor“.

În privința românilor din Transilvania, într-un interviu acordat aceluiași ziar arădean, „Aradi Hirlap“, în 23 octombrie 1918, întrebând despre nota lui Wilson, în care nu erau amintiți românii, Vasile Goldiș răspunde: „Wilson nu face mențiune despre români, din aceeași cauză din care nu face mențiune despre poloni și italieni. . . Numai cei cu gînduri de sugaci pot crede acum, cînd noua concepție despre lume asigură pentru toate popoarele dreptul de autodeterminare, că se va face excepție cu românii și aceștia vor fi lăsați și mai departe sub grija paternă a patrioților de ocazie“. În încheierea declarației, Vasile Goldiș atrăgea atenția: „Cuvîntul suprem și decisiv și-l va spune numai adunarea națională, atunci cînd va putea declara liberă de orice influență străină“. Este exprimată aci convingerea lui Vasile Goldiș, că hotărîrea unirii poate emana numai de la poporul român din Transilvania, liber, nestingherit și neinfluențat de nimeni.

Ideea că poporul este factorul suprem al propriei sale istorii constituie axa însăși a gîndirii politice a lui Vasile Goldiș, din care au decurs toate demersurile sale practice. Cînd după eșecul tratativelor de la Arad cu reprezentanții guvernului maghiar în frunte cu Jászai, unii membri ai C.N.R. vor cere decretarea imediată a unirii, Vasile Goldiș îi va tempera, sfătuiindu-i să aștepte proclamarea acesteia de către o mare adunare națională, reprezentativă pentru întreg poporul român din Transilvania.

Concepția sa cu privire la problema națională a inspirat și discursul său rostit în fața maselor pe Cîmpul lui Horia de la Alba Iulia, în care anunța că unirea se face pe baza „principiului libertății adevărate a tuturor neamurilor și cel al legalității condițiilor de viață pentru fiecare individ al oricărei națiuni“.

A fost un vizionar. La zece ani de la unire, publicîndu-și discursurile politice în volum, era conștient că principiile formulate de el la Alba Iulia erau „un ideal“¹⁴. „Punerea în aplicare a acestor credințe în viața statului român e altă poveste. E problema cea mai grea a acestui stat. Ea cere, aprecia el, schimbarea ideologiei dominante în societatea interesată (din vremea sa n.n.) ceea ce este iar în funcție de o mulțime de factori“¹⁵. Dar această schimbare nu era posibilă în limitele orînduirii burgheze. Numai schimbarea însăși a acestei orînduiri va

crea premisele unei juste rezolvări a problemei naționale, deziderat înfăptuit prin lupta clasei muncitoare din România, sub conducerea partidului ei revoluționar.

Pentru epoca sa, de pe pozițiile unui intelectual burghez luminat, Vasile Goldiș a fost totdeauna aproape de aspirațiile de secole ale poporului său.

N O T E :

1. David Prodan, *Suplex Libellus Valachorum*, Ed. Șt. București, pag. 137.
2. *Destrămarea Monarhiei austro-ungare (1900—1918)*, Ed. Acad., București, 1964, pag. 184.
3. V. Goldiș, *A nemzetiség kerdésről (Problema națională)*, Arad, 1912, pag. 3.
4. V. Goldiș, *op. cit.*, pag. 4.
5. *Ibidem*.
6. V. Goldiș, *op. cit.*, pag. 6.
7. V. Goldiș, *op. cit.*, pag. 14.
8. V. Goldiș, *op. cit.*, pag. 15.
9. V. Goldiș, *op. cit.*, pag. 20.
10. V. Goldiș, *op. cit.*, pag. 21.
11. V. Goldiș, *op. cit.*, pag. 63.
12. V. Goldiș, *op. cit.*, pag. 64.
13. Aradi Hirlap, 29 sep. 1918.
14. V. Goldiș, *Discursuri*, București, 1928, pag. 25.
15. *Ibidem*.

AUFZEICHNUNGEN ÜBER DAS POLITISCHE DENKEN VON VASILE GOLDIȘ

(Zusammenfassung)

Vorliegende Abhandlung erörtert die theoretischen Beschäftigungen von Vasile Goldiș. Indem die Verfasser einige weniger bekannte Studien und Artikel die Vasile Goldiș in ungarischer Sprache publiziert hatte, untersuchen, unterstreichen sie die dem historischen Materialismus sehr nahe stehende Ansicht des hervorragenden Arader Politiklers.

Seine Ansichten über die Nation, das Erfassen des imperialistischen Wesens seiner Epoche, das tiefe Verständnis über die Rolle des Proletariats aus dieser Zeit, das Eintreten für das Recht der Selbstbestimmung der Völker sind einige Elemente des fortschrittlichen politischen Denkens von Vasile Goldiș.

DIN ACTIVITATEA CULTURALĂ, DESFĂȘURATĂ LA ARAD, DE VASILE GOLDIȘ

OCTAVIAN LUPAȘ

Dintr-un certificat medical eliberat lui Vasile Goldiș, la 15 ian. 1901, de către dr. Gheorghe Băiulescu din Brașov, se poate constata că pacientul, care era pe atunci profesor la gimnaziul român din acel oraș, figura că suferă de un catar laringeal cronic, de o gastrită cronică și de o neurastenie cerebro-spinală, care-l făceau impropriu pentru cariera de profesor. motiv pentru care i se recomanda „să abandoneze cu desăvârșire și pentru totdeauna” cu acea carieră¹.

Acest certificat nu acoperea decât în mică măsură realitatea și era destinat să-i servească lui Vasile Goldiș, la nevoie, ca justificare că nu a părăsit catedra în scopul organizării unor acțiuni de subminare a vieții statale, ci pentru caz de boală.

Tinărul profesor brașovean, care aștepta un moment prielnic pentru a se încadra cu și mai mare avânt în vilttoarea vieții politice, se făcuse cunoscut deja în rindul luptătorilor naționali printr-o viguroasă activitate publicistică, desfășurată în paginile „Tribunei” din Sibiu și apoi în ale „Tribunei Poporului” din Arad, prin elaborarea unor valoroase manuale școlare și prin acțiunea de învioreare a Societății pentru fond de teatru român.

Cum, în 1897, centrul politic al vieții politice a românilor din Ungaria și Transilvania se deplasase de la Sibiu la Arad, prin apariția ziarului „Tribuna Poporului” era firesc ca Vasile Goldiș să accepte invitația unchiului său Iosif Goldiș, episcop al Aradului, să ocupe postul de secretar consistorial, mai ales că acesta îi oferea o mai mare libertate de acțiune decât acela de profesor.

Activitatea lui Vasile Goldiș a luat la Arad o amploare din ce în ce mai mare, culminând cu rolul activ pe care l-a avut în pregătirea și desfășurarea marelui adunări naționale de la 1 dec. 1918 din Alba Iulia.

Ziarele „Tribuna Poporului”, „Poporul Român” și „Românul” au fost pentru dînsul instrumentele de luptă cele mai prețioase, la realizarea

căroră a știut să-și asigure colaborarea unor talenți gazetari și scriitori din toate părțile locuite de români.

Ca secretar consistorial, Vasile Goldiș a participat la tot felul de examene și reuniuni, ridicând nivelul acestora și îndemnându-i pe participanți la luptă pentru drepturi politice. Episcopul Ignatie Papp îi impusese, înainte de alegere, să promită că va lupta pentru „susținerea intactă a caracterului național român al bisericii noastre; pentru apărarea și lărgirea limbii române, atât în cele bisericești, cât și în cele școlare...”²

Fiind ales deputat de Radna, a rostit în dietă numeroase discursuri prin care a combătut reforma școlară pregătită de Apponyi, arătând că prin ea se tinde la deznaționalizarea tineretului nostru școlar.

Activitatea de gazetar și secretar consistorial a lui Vasile Goldiș a avut aspecte culturale interesante, care sînt demne de reținut.

În cuprinsul prezentei comunicări, vom înfățișa cîteva aspecte culturale din alte domenii de activitate ale lui Vasile Goldiș, care ni se par mai puțin cunoscute, și anume din cadrul Asociației culturale arădene și al societății anonime „Concordia”.

Asociația națională din Arad pentru cultura și conversarea poporului român, denumită pe scurt Asociația culturală arădeană, și-a desfășurat activitatea între anii 1863 — 1924 și a urmărit să realizeze în părțile arădene aceleași obiective pe care le urmărea „Astra” în Transilvania.

În 1901, cînd a venit Vasile Goldiș la Arad, Asociația culturală arădeană era condusă de o direcțiune care avea în frunte pe avocatul Petru Truția și pe profesorul Sever Secula, care era un om de litere și un bun organizator cultural. Toate eforturile depuse de Sever Secula pentru înviorarea activității asociației au rămas infructuoase, astfel că a fost nevoit să demisioneze din postul de secretar pe care l-a deținut mai mulți ani. La fel a demisionat din direcțiunea în care fusese cooptat și Vasile Goldiș, care-i comunica lui Petru Truția motivele demisiei în acești termeni :

„Sînt de 3 ani și jumătate în Arad. Tot de atunci fac parte și din direcțiunea Asociației arădene pentru cultura poporului român din aceste părți. În decursul acestui timp, m-am convins deplin că împlinirea conștiințioasă a oficiului meu de secretar consistorial nu-mi lasă nici timp, nici putere de a face ceea ce ar fi de făcut, pentru ca Asociația să fie scoasă din starea de lincezire, în care de atîta timp se află. Și fiindcă nu încap în conștiința mea să port titluri onorifice fără a putea lucra și a face aceea ce cu drept cuvînt se așteaptă de la purtătorii de atari titluri, drept aceea te rog să iei la cunoștință abdicarea mea din direcțiunea Asociației. Abdicarea este definitivă și trebuie să declar că nici pe viitor nu voi putea primi să figurez vreodată din nou în această ilustră corporațiune. Rămîn însă -bine înțeles - mai departe, membru contribuabil al Asociației și te rog să dispui a mi se prezenta chitanțele pentru taxa de membru pe acești 3 ani din urmă, pe care absolut nimeni nicio dată nu mi-a trimis chitanțele spre plătire”³.

Mîhnirea lui Vasile Goldiș era provocată de indiferentismul care se

manifesta în acel timp, în rindul intelectualilor, față de Asociație.

„Tribuna” din 2 VII 1904, referindu-se la acel indiferentism, condamna cu asprime acest fenomen de slăbiciune și exclama: „O nu, nu este neamul românesc „inteligenta” aceasta searbădă, îngustă, aparținând neamului pentru rentabilitatea de a ține de el, indiferentă și nesimțitoare, îmbulzită numai la răspîntiile unde ori se cîștigă ori se culege faimă. Nu se poate recunoaște neamul nostru în inimile acestea blazate, șirete și veșnic neînșelate în calculul ce privește interesele lor”.

După aproape trei ani de voită pasivitate față de asociație, Vasile Goldiș a fost nevoit să revină asupra hotărîrii luate și să accepte, la insistența tineretului, alegerea sa ca director primar al asociației de către adunarea generală din 11 aug. 1907. Adunarea generală s-a ținut în „casa națională” din Pîrneava și cu acel prilej Vasile Goldiș își justifica astfel revenirea în cadrul asociației :

„Trebuie să mărturisesc, că aș fi dorit mult ca sarcina aceasta grea să nu cadă pe mine, căci angajat și în alte lupte nu-mi rămîne timpul fizic a-mi concentra toate puterile în munca pentru asociația noastră. Pe de altă parte însă, m-am supus insistenței dvs. bucuros, fiindcă sînt sigur de sprijinul care mi-l vor da ceilalți membri ai comitetului.. Ținta pe care o urmărim e cultura națională a poporului român... Cînd timpul ni-e așa potrivit azi, cînd izvorul culturii noastre naționale e încătușat, e închis par-că între ziduri groase, cînd asupra așezămintelor noastre naționale... plutește un nor greu, astăzi chemarea unei asociații culturale e cu mult mai mare. . . Trebuie să proptim acum edificiul nostru cultural ca să nu piară. E timpul suprem ca să se închege șirele, să se unească toate inimile, în care a mai rămas scînteia iubirii culturii noastre naționale, a limbii noastre dulci, scînteia iubirii de neam. Țăran, cărturar, meseriaș, avocat, toți să-și dea mîna pentru cultura națională. . . Datoria noastră sfîntă e să propagăm tot ce tînde a ne întări. . . cultura națională : limba română, cărțile și cîntările românești, ziarul românesc. . . Ca să ne întărim în privința culturală și economică, trebuie să tindem într-acolo ca fiecare. . . să se întărească. . . Societățile ,asociațiile, sînt un milloc încercat de a aduna puterile persoanelor singuratic, de a concentra într-un singur scop forțele celor mulți. Grele și multe sînt scopurile pe care le urmărește societatea noastră. . . Avem nevoie de fapte, nu de vorbe. . . Vă asigur că dorința tinerimei nu va rămîne deșartă”.⁴

În prima ședință a direcțiunii, Vasile Goldiș arăta că asociația trebuie să urmărească închegarea prin cultură a populației române din Arad: a intelectualilor, a meseriașilor și a țăranilor. „Poporul trebuie îndemnat spre bine, spunea Vasile Goldiș, soarta lui morală și materială trebuie îmbunătățite, înființîndu-se cu timpul o reuniune agricolă”.⁵

Obiectivele trasate de noul director primar al asociației au aflat slab ecou în rîndul celorlalți membri ai direcțiunii. Entuziasm s-a manifestat doar pentru înființarea unui cor sub conducerea lui Trifon Lu-gojaș, pentru combaterea alcoolismului și analfabetismului, pentru acordarea de burse unor tineri care voiau să se specializeze în meserii sau în artă și pentru organizarea unor conferințe publice.

„În sfârșit, scria „Tribuna”,⁶ s-a hotărît ținerea unei serii de conferințe publice... Sintem într-o luptă pentru existența națională și în astfel de împrejurări conferințele trebuie să devină și ele alătura de atâtea altele un instrument mai mult de luptă națională... Ceea ce le cerem e totuși politică, politică culturală...”

Dintre conferințele ținute, amintim următoarele :

- Gh. Popp, Limba literară românească în Ardeal,
- Avram Sădeanu, Originea românilor,
- Marilena Bocu, Nicolae Grigorescu,
- Ion Russu Șirianu, Noua mișcare literară,
- Gh. Ciuhandu, Raportul dintre biserică și limba vie a poporului,
- Sever Bocu, Titu Maiorescu,
- Ion Montani, Ion Creangă⁷.

Corul a făcut și deplasări în județ și era considerat ca „o podoabă a societății arădene și fără îndoială mijlocul cel mai eficace pentru răspândirea culturii naționale și a închegării societății”⁸.

Dintre ajutoarele bănești date de asociație, în perioada în care era condusă de Vasile Goldiș, menționăm acelea acordate Liei Pop și Dorei Lepa. Lia Pop primise ajutorul pentru a putea să se deplaseze la Paris în vederea continuării studiilor la conservatorul de acolo, după ce terminase conservatorul din București, iar Dora Lepa pentru a se putea deplasa la București, unde fusese primită bursieră la conservator.⁹

După trei ani de activitate, Vasile Goldiș arăta, în adunarea generală din 3 III 1910 a asociației, că ea numai atunci își va îndeplini misiunea „dacă din toate puterile va nizui spre luminarea maselor mari ale poporului de la țară”¹⁰.

„În viitor, spunea V. Goldiș în acea adunare generală, direcțiunea asociației nesmintit va trebui să chibzuiască chipul și posibilitatea de a ține cât mai dese prelegeri publice aici, în Arad, la poporul muncitor și prin toate satele provinciei Aradului, luminând, moralizând și dând îndreptări economice poporului de la țară”¹¹.

V. Goldiș mai arăta, în fața acelei adunări generale a asociației, că trebuie să se facă toate eforturile pentru ridicarea unui nou edificiu pentru școala română de fete din Arad și că însăși asociația va trebui să fie înzestrată cu o clădire corespunzătoare. În ce privește biblioteca asociației, V. Goldiș propunea „să fie primenită cu opurile moderne din literatura română și ... să se prefacă într-o bibliotecă de împrumut...”¹².

După adunarea generală din 1910, activitatea asociației a intrat într-o fază de totală stagnare, din cauza certurilor ivite între „Tribuna” și „Românul” și, mai ales, din cauza războiului.

Asociația arădeană reinvie abia în 1920, când are loc adunarea generală din 11. nov., pentru reorganizarea ei. Se adoptă, cu acel prilej, statute noi, în care scopul asociației este definit astfel : „Scopul societății este organizarea socială a românilor din Arad și județul Aradului pentru întărirea sentimentului de solidaritate națională între toate clasele constituite în sinul națiunii române, a armoniza interesele diferențiale ale acestor clase, a răspîndi și aprofunda cultura, știința și arta națională,

a promova interesele materiale ale poporului românesc prin organizarea rațională a producțiunii și a consumului, a comerțului, a muncii agricole și industriale”.¹³

Programul de muncă al asociației reorganizate era foarte vast. El a fost întocmit de Vasile Goldiș, ca președinte, și de Ascaniu Crișan, ca secretar general, și conținea următoarele puncte, pe care le redăm sumar:¹⁴

- Înființarea unui club al asociației,
- Înființarea de filiale în toate centrele de plasă,
- Înființarea unui cor și a unei orchestre,
- Organizarea de conferințe publice,
- Crearea unei biblioteci de împrumut,
- Crearea unei case de lectură în fiecare comună.
- Propagandă pentru refacerea industriei noastre casnice,
- Înființarea unui muzeu etnografic, „în care să se colecteze și păstreze toate lucrările de artă națională din aceste părți”.
- Organizarea unei societăți turistice,
- Sprijinirea acțiunii de infrumusețare a orașului,
- Înființarea unui teatru român permanent în Arad, cu mențiunea ca pînă la înființare să se asigure o stagiune de cel puțin 3 luni anual,
- Federalizarea societăților culturale,
- Propagandă pentru raționala cultivare a pămîntului, pentru îmbunătățirea rasei vitelor, extinderea pomiculturii și a apiculturii, precum și a culturii viermilor de mătase.

Asociația arădeană a realizat abia cîteva din obiectivele ce și-a propus. Cauzele nerealizării sînt numeroase și vom aminti numai două din ele: lipsa de fonduri și constatarea inutilității asociației arădene, din moment ce „Astra” din Sibiu și-a extins activitatea pe întreg pămîntul românesc de dincoaci de Carpați, în fruntea căreia fusese ales în 1923 însuși Vasile Goldiș. Ca urmare a acestei constatări, Asociația arădeană s-a contopit la 8 nov. 1924 cu „Astra”, devenind despărțămîntul din jud. Arad al aceleia.¹⁵

Vasile Goldiș avea acum un teren mai vast de activitate, pe care istoria va aprecia-o la justa ei valoare.

Ne mărginim să arătăm aci doar faptul, că Vasile Goldiș a început, la scurt timp după instalarea sa ca președinte al „Astrei”, o campanie violentă contra așa zișilor „haiduci culturali”, care spunea el, „bat la ușile băncilor, dau asalt la ministere, atentează la buzunarele publicului și niciodată nu dau nimănui seama de isprăvile lor. Se înființează societăți culturale, mai spunea V. Goldiș, pe Crișuri și pe Someș. Prin sate, trei intelectuali înființează cinci comitete culturale, alimentînd cearta și ura între săteni. Acest fatal individualism românesc este piedica inexorabilă a progresului. Lăsînd la o parte orice jenă, sfidînd minciunile convenționale, trebuie să ne ridicăm cu toată energia împotriva tuturor speculanților culturii și să-i alungăm din templul serioaselor preocupări naționale”, adăuga dînsul¹⁶.

Obiectivele nerealizate de Asociația arădeană și-au văzut întruchiparea sub ochii noștri, în regimul socialist.

În 1910, când Asociația arădeană își încetează activitatea pentru o perioadă de 10 ani, Vasile Goldiș nu se dă înfrînt și pune la cale, împreună cu Ioan Suciș și Aurel Vlad, înființarea societății culturale „Concordia“, pe care au dotat-o cu o casă și tipografie, grație creditelor luate de unii oameni inimoși asupra lor și a ajutoarelor venite de peste munți, prin Teodor Mihali¹⁷.

Pentru a o feri de eventualul amestec al stăpînirii, „Concordiei“ i s-a dat forma unei societăți pe acțiuni, cu denumirea statutară de Tipografia „Concordia“, societate pe acții, Arad¹⁸.

Statutele din 20 I 1912 precizau astfel scopul societății: „lățirea culturii publice prin producerea a tot felul de lucrări aparținătoare domeniului tipografiei, cum și prin oferirea de lectură bună și folositoare, și prin editarea de foi și cărți“¹⁹.

„Concordia“ a devenit o puternică bază materială în lupta politică a românilor din Ungaria și Transilvania. În patrimoniul ei a intrat, la 15 III 1912, întreg activul și pasivul „Tribunei“²⁰.

Din teacurile „Concordiei“ au apărut ziarele „Românul“, „Poporul Român“, revista „Pagini literare“, o serie de lucrări, precum și toate publicațiile privind pregătirea și ținerea marelui adunări naționale de la 1 dec. 1918 din Alba Iulia²¹.

Conducătorul efectiv al „Concordiei“ a fost Vasile Goldiș.

În 1928, manifestîndu-se unele tendințe pentru acapărarea „Concordiei“ în alte scopuri decît acelea pentru care fusese creată, Vasile Goldiș s-a opus cu vehemență acestor tendințe, spunînd: „Concordia“ cu adevărat este și trebuie să rămînă aci la Arad o instituție națională cu scopul de a servi cultura poporului românesc în marginile și în măsura posibilităților ei materiale“²².

Ziarul „Românul“ a fost sistat de stăpînire la 10 III 1916. Presimțînd că se va lua o atare măsură, Vasile Goldiș, ca director al „Concordiei“, încheia-se la Sibiu, deja în 26 I 1916, cu Ion Agîrbiceanu, Ion Lupăș, Ion Mateiu, Ion Broșu, Silviu Dragomir, Alexandru Ciura și Victor Stanciu, un contract pentru editarea, la Arad, a revistei „Pagini literare“²³.

Contractul s-a încheiat pe o perioadă pînă la 1 jan. 1917 și revista apărea pe riscul „Concordiei“, beneficiul fiind al colaboratorilor, care-l împărțeau între dînșii „în proporție cu cantitatea și calitatea materialului publicat“.

Comitetul de redacție a fost stabilit din Ion Agîrbiceanu, Alexandru Ciura, Dr. Ion Broșu, Dr. Silviu Dragomir, Ion Duma, Dr. Ion Lupăș, Dr. Ion Mateiu și Victor Stanciu, cu mențiunea că pe copertă va figura numai Victor Stanciu, ca redactor.

Împărțirea beneficiului între colaboratori s-a stabilit să se facă la propunerea lui Ion Agîrbiceanu, Alexandru Ciura, Dr. Ioan Lupăș și Victor Stanciu, care din caz în caz puteau acorda onorarii și în cursul anului.

Revista era ilustrată și apărea bilunar, în condiții grafice excepționale pentru vremea de atunci.

Primul număr al revistei a apărut la 1 III 1916, iar ultimul număr la 28 VII 1916. În total au apărut 10 numere.

Încetarea apariției revistei s-a datorat în primul rând agravării situației politice prin intrarea României în război.

În perioada cit a apărut, revista a înlocuit cu vrednicie „Românul“, poezii cîntînd în paginile ei „primăvara nouă“ care se apropia²⁴.

Eforturile depuse de Vasile Goldiș pentru înviorarea activității Asociației culturale arădene și pentru editarea revistei „Pagini literare“ nu pot fi date uitării. La fel nu poate fi dată uitării activitatea sa din cadrul societății „Concordia“, care și-a pus tiparul la dispoziția „Românului” și a tuturor publicațiilor privind pregătirea și ținerea marelui adunări naționale de la Alba Iulia din 1 dec. 1918.

NOTE

1. Copia certificatului medical, scrisă de Vasile Goldiș, se află în posesia fam. O.L. și are următorul cuprins:

CERTIFICAT MEDICAL

Domnul Vasile Goldiș, profesor la gimnasiul român gr. or. din Brașov, în etate de 39 de ani, de religiuine gr. or., s-a prezentat în zilele din 3 și 15 ianuarie s.t.n.a.c. la mine, spre a fi examinat în privința stării dsale sanitare.

În urma unui examen medical general și minuțios am constatat la dl. prof. Goldiș următoarele:

1. Dl. prof. V. Goldiș suferă de un catar laringial cronic, din care cauză a stat mai mult timp în căutarea mea medicală. Acest catar nici astăzi încă nu este deplin vindecat.

2. Dl. prof. Goldiș este afectat de o gastrită cronică, care îi cauzează foarte adeseori gastralgii.

3. De mai mare importanță este însă afecțiunea nervoasă, de care suferă dsa, de aproape 3 ani de zile, și adevărat suferă de neurastenii cerebro—spinală, care în timpul din urmă s-a agravat tot mai mult, astfel încît există pericolul ca această afecțiune să aibă pentru dsa consecințe grave și funeste. O iritațiune nervoasă exagerată, incapacitate de a se ocupa psihic în mod mai intensiv, fără ca să capete dureri de cap mari, aproape insuportabile; lipsă de voință și de a lua o determinatiune, tendințe hipocondrice, frica că este alins de o boală grea organică, insomnie, dureri de-a lungul coloanei vertebrale, oboseală mare spirituală, după ce s-a ocupat chiar timp scurt spiritalminte, sînt simptomele cele mai remarcabile ale acestei nevroze. Sub asemenea împrejurări, ocupația dsale ca profesor îi este o sarcină, care în curînd nu o va mai putea-o suporta.

Astfel fiind starea dsale și luînd în considerare că, cariera dsale de profesor nicidecum nu este potrivită a delătura aceste simptome, ci din contră contribuie prin iritațiile permanente la agravarea acestei stări, consiliiez pe dl. prof. Goldiș ca să abandoneze cu desăvîrșire și pentru totdeauna cariera de profesor, deoarece în caz contrar nu i-aș putea garanta restabilirea sănătății dsale.

Brașov în 15 ianuarie s.t.n. 1901

ss Dr. G. Baiulescu m. p.

2. Actul respectiv se află în posesia fam. O.L. și are următorul cuprins:

Condițiunile pe lingă care majoritatea sinodului eparchial din Arad a ales de episcop pe părintele protosincol Ioan I. Papp. Aceste puncte au fost citite prin deputatul Vasile Goldiș și unanim au fost acceptate din partea conferinței candidatoare, însărcinîndu-se comisia aleasă să-i aducă acestea la cunoștința candidatului.

Arad, ss V. Goldiș

1. Susținerea intactă a caracterului național românesc a bisericii noastre; apă-

rarea și lărgirea dreptului limbii românești în cadrul acestei biserici, atât în cele bisericești cât și în cele școlare.

2. Întărirea și apărarea autonomiei bisericii față de atacurile din afară și din lăuntru.

3. Aplicarea strictă a Statutului Organic în sens liberal pe toate terenele vieții noastre bisericești—școlare.

4. Urmărirea cea mai severă a simoniei în viața noastră bisericească și școlară; moralizarea și disciplinarea tuturor factorilor și organelor constitutive ale bisericii, cu deosebire stîrpirea concubinajelor la preoți și învățători.

5. Îngrijirea deosebită a afacerilor epitropești și controlarea severă a administrării averilor bisericești, școlare și fundaționale, atât în centru cât mai ales în parohii.

6. Episcopul și peste tot autoritatea bisericească să se abțină în mod absolut de la influențarea slujbașilor bisericești și școlari și peste tot a credincioșilor în afaceri politice. Fiecărui fiu al bisericii noastre, orice poziție ar ocupa în sinul acestei biserici, să-i rămână intact dreptul de a-și valida voința sa politică așa cum îi dictează conștiința, fără a suferi pentru aceasta nici cea mai mică prigonire bisericească.

ss V. Goldiș

³ Scrisoarea se află în posesia fam. O.L.

⁴ „Tribuna” din 13 aug. 1907.

⁵ Protocolul ședinței din 19 IX 1907 a direcțiunii asociației.

⁶ „Tribuna” din 31 dec. 1908.

⁷ Raportul general al direcțiunii către ad. gen. din 3 III 1910; prof. șed. din 8 II 1909 a direcțiunii; „Tribuna” din 29 dec. 1908.

⁸ Rap. direcțiunii către ad. gen. din 3 III 1910.

⁹ Cf. cererile de ajutor formulate de Lia Pop și Dora Lepa.

¹⁰ Rap. direcțiunii către ad. gen. din 3 III 1910.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Statutele sînt publicate în „Românul” din 14 și 21 nov. 1920.

¹⁴ „Românul” din 8 dec. 1920.

¹⁵ Octavian Lupaș, Asociațiunea națională din Arad pentru cultura și conversarea poporului român (manuscris).

¹⁶ V. Goldiș, *Discursuri*, Buc., 1928, p. 100.

¹⁷ V. Goldiș, *Istoricul institutului „Concordia” din Arad*, p. 1—3.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Statutele Tipografiei „Concordia” societate pe acțiuni. Arad, 1912.

²⁰ V. Goldiș, *Istoricul institutului „Concordia” din Arad*, p. 2.

²¹ Ibid.

²² Ibid., p. 8.

²³ Contractul se află în posesia fam. O.L. și are următorul cuprins:

CONTRACT

Încheiat între subsemnații membri de redacție ai revistei „Pagini literare” și între institutul de editură „Concordia” din Arad.

- 1). Sub numele de „Pagini literare” se înființează cu sediul în Arad o revistă literară ilustrată bilunară.
- 2). Revista în anul I de apariție (1916) apare în editura și cu riscul material al tipografiei „Concordia” societate pe acțiuni în Arad.
- 3). Revista din al II-lea an de apariție va apărea și pe mai departe în editura „Concordiei”. va putea fi sistată sau tipărită în altă editură, după cum va hotărî comitetul de redacție.

- 4). Revista girată față de organele publice din partea societății „Concordia” este de fapt și de drept proprietatea comitetului de redacție.
- 5). Profitul curat, ce l-ar aduce revista, este al colaboratorilor și se împarte deobicei la sfârșitul anului în proporție cu cantitatea și calitatea materialului publicat.
- 6). Comitetul de redacție se compune la înființarea revistei din următorii: Ion Agârbiceanu, Alexandru Ciura, Dr. Ioan Broșu, Dr. Silviu Dragomir, Ion Duma, Dr. Ion Lupaș, Dr. Ion Mateiu și Victor Stanciu, iar în viitor se va întregi prin admiterea colaboratorilor mai distinși în șirul membrilor săi.
- 7). Din încredințarea comitetului de redacție, Victor Stanciu este redactorul „Paginilor literare”, avînd a conduce revista în acord cu membrii comitetului de redacție.
- 8). Membrii comitetului de redacție se obligă a trimite material la revistă cel mult tot pentru al doilea număr, iar în caz de lipsă, fiind avizați din partea redactorului, vor trimite chiar și pentru fiecare număr.
- 9). Dintre membrii comitetului de redacție se obligă a sprijini munca redactorului pentru partea literară : Ion Agârbiceanu, Alexandru Ciura, Dr. I. Broșu și Ion Duma, pentru partea istorică : Dr. Silviu Dragomir, Dr. Ion Lupaș și Dr. I. Mateiu, iar rubrica de știință popularizată Victor Stanciu.
- 10). Asupra felului cum să se împartă profitul între colaboratori, hotărăște comitetul de redacție la propunerea membrilor : Ion Agârbiceanu, Alexandru Ciura, Dr. Ion Lupaș și Victor Stanciu. Din caz în caz acești patru vor putea acorda onorarii în cursul anului, permițînd pe de o parte bugetul, iar pe de alta lăra ca să se reducă onorariile ce s-ar cuveni celorlalți colaboratori.
- 11). Membrii comitetului de redacție nu vor fi aliași pe coperta revistei.
- 12). Pentru anul I de apariție, comitetul de redacție nu ia asupra sa nici un angajament material.
- 13). Punctele de mai sus au valoare pînă la 1 ianuarie 1917 și se vor putea întregi, cu învoirea comitetului de redacție, după cum vor cere împrejurările.

Sibiu, în 26 ianuarie 1916

ss Ion Agârbiceanu, ss Dr. Ion Lupaș, ss Dr. Ion Mateiu, ss Dr. S. Dragomir, ss Dr. Ion Broșu, ss Alexandru Ciura, ss Victor Stanciu, ss Vasile Goldiș, Directorul Tipografiei „Concordia” societate pe acții.

²⁴ T. Murășanu, *Primăvară nouă*, în „Pagini Literare”, nr. 4, p. 79.

AUS DER KULTURTÄTIGKEIT, DIE VASILE GOLDIȘ IN ARAD ENTFALTET HAT

(Zusammenfassung)

Anhand von unveröffentlichten Dokumenten, von denen sich einige im Besitz des Verfassers befinden, werden bisher weniger bekannte Aspekte aus dem Leben des bedeutenden, in Arad wirkenden Politikers Vasile Goldiș beleuchtet. Es handelt sich um die Tätigkeit, die Goldiș in Arad im Rahmen des „Nationalen Vereins aus Arad zur Förderung der Kultur und Entfaltung des rumänischen Volkes”, sowie der Gesellschaft für Kultur „Concordia” (Eintracht) ausgeübt hat. In diesen Kulturkörperschaften spielte Goldiș, während des ersten Jahrzehnten unseres Jahrhunderts eine führende Rolle.

Die Abhandlung berichtet auch über einige Aspekte der publizistischen Aktivität, die Vasile Goldiș in Arad entfaltet hat.

MOMENTE DIN ACTIVITATEA POLITICĂ A LUI ȘTEFAN CICIO POP

ED. I. GĂVĂNESCU

În cadrul restrîns al acestei comunicări nu vom putea da decît numai cîteva aspecte din activitatea unuia dintre cei mai proeminenți bărbați politici ai vieții românești a Aradului pînă la Unirea Transilvaniei din 1918. Alături de V. Goldiș, de I. Suciuc, R. Ciorogariu și de alții, el a contribuit la o luptă de aproape trei decenii pe care a desfășurat-o cu o mare impetuzitate. De fapt, aceștia au dus mai departe o acțiune de redeșteptare națională și politică, începută odată cu înființarea Preparandiei arădene, cu lupta pentru afirmarea noastră social-culturală, susținută de Moise Nicoară, cu ridicarea maselor de țărani în revoluția de la anii 1848 și 1849, pentru cucerirea drepturilor lor sociale și naționale. Această puternică populație românească a fost baza de pe care s-a dus întreaga activitate politică după 1848. Chiar și atunci, în 1849, se punea chestiunea ca Aradul să devină centrul acestei vieți politice de pe frontiera vestică a românismului, preconizîndu-se înființarea unui ziar românesc, aici. Dar Gherasim Raț, bătrîn și bolnav, nu văzu importanța acestui moment și el acuză pe intelectualii arădeni ai vremii că nu vor putea să ducă o asemenea acțiune pînă la capăt¹, deși la Arad erau și atunci destule forțe puternice între români.

Această cerință de afirmare românească o făcu în sensul său, primul prefect român al Aradului, Gheorghe Popa, care în cei doi ani de conducere a comitatului sau județului nostru, reuși să romanizeze viața administrativă, numind funcționari români, și introducînd limba română în protocoalele comunelor.

În această perioadă, deci, de afirmare a elementului nostru național, un fost elev al liceului de aici, va publica o plachetă de versuri sub titlul de Muguri, în anul Unirii Principatelor, în 1859, în care sînt strînse versurile tinerilor de la școlile din Arad. E vorba de Mircea V. Stănescu, care, peste cîțiva ani sub dualismul ce începea, va fi animatorul vieții publice la Arad. În cancelaria sa vom întîlni ca practicanți sau scriitori, după expresia vremii, pe atîția dintre intelectualii noștri de mai tîrziu, între care și Ioan Slavici². La Arad își va deschide apoi cariera sa avocațială, N. Oncu, colegul de studenție a lui Eminescu și Slavici, la Viena³. El este men-

torul unei alte generații de luptători arădeni, între care se numără Ioan Suciu, Roman Ciorogariu și, ceva mai târziu, însuși tânărul doctor în drept, Ștefan Cicio Pop.

La sfârșitul veacului al XIX-lea o generație nouă de intelectuali români se ridicase în Transilvania numărând pe George Coșbuc, pe tăiosul critic Ilarie Chendi, Ioan Lupaș, Vasile Goldiș și pe Ioan Russu Șirianu, nepotul lui Slavici, așa numita „generație a renașterii naționale”. Memorandul și procesul ce i-a urmat, au deschis o puternică criză în viața politică a românilor din Transilvania. Ea prăbuși încrederea în împăratul binevoitor de la Viena și contribuï la orientarea vieții publice ardelene spre capitala României. Se respingea tot mai mult, vechea tactică a pasivității, susținută de bătrâni ca George Barițiu în „Observatorul”, și, cu toate meritele lui, Ioan Rațiu, președintele Partidului Național Român, era un izolat la Sibiu și depășit de vreme. Masele țărănești însăși cereau lupta politică de afirmare.

Criza din redacția Tribunei de la Sibiu, care mocnea de cîțiva ani după plecarea lui Slavici de la conducerea ziarului, s-a consumat în decembrie 1895, prin alungarea redactorilor și a celor mai prețioși colaboratori, care dăduseră, de-altfel viață acestui mare cotidian românesc.

Dar, de pe la 1890 sub îndrumarea lui N. Oncu, care, la 1887, înființase institutul de credit „Victoria”, suportul material al acțiunilor politice din anii următori, Aradul devenea astfel un centru al vieții românilor din Transilvania. În 1891 va fi chemat aici de către M. Velici și N. Oncu, tânărul Ștefan Cicio Pop, ce-și terminase studiile de drept la Budapesta și Viena, susținut de unchiul său, canonicul Pop care îl va și înfia.

Cicio Pop se face repede cunoscut în oraș și în comitat și devine unul dintre cei mai curajoși apărători ai cauzei noastre naționale, un avocat al celor urmăriți politic. Chiar de la începutul activității sale profesionale, Comitetul național i-a încredințat lui procesele de presă ce se iveau, astfel că Șt. C. Pop este apărătorul gazetarilor români de la Tribuna din Sibiu și Arad, timp de aproape trei decenii. De asemenea, pe baza unei înțelegeri cu sîrbii și slovacii, el era adesea, pe baza rotației, și apărătorul ziariștilor slavi din Ungaria, ca un semn de solidaritate. Cu prilejul istoricului proces al memorandiștilor desfășurat la Cluj în mai 1894, Cicio Pop se numără între apărătorii lor, căci și dintre arădeni se găseau pe banca acuzării Mihai Veliciu, Aurel Suciu sau Nicolae Lăzărescu, țărani frunțași din Șiria.

Apreciindu-se însușirile sale, iscusitul dar al oratoriei, el a fost trimis de Partidul Național Român să-l reprezinte la lucrările Conferinței inter-parlamentare de la Haga și, în același an 1895, la 10 august, e secretar în biroul Congresului naționalităților de la Budapesta, care reunea pe reprezentanții românilor, sîrbilor și slovacilor în același front comun contra asupririi naționale.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea în Transilvania, necesitatea reluării activității parlamentare se manifestă pentru întâia oară la Arad, prin lupta ce se înțeie în congregația comitatensă sau consiliul județean de aici. În cadrul acestei noi orientări, îl găsim și pe Șt. C. Pop. Era o acțiune care se manifesta mai larg în spiritul vremii de atunci, căci și muncitorii se orga-

nizau într-un partid al lor, social-democrat la 1890 și apoi, în sindicate care la 1898 își aleg Consiliul lor general.

În volumul său, apărut în 1896, „Tribuna și tribuniștii”, Roman Ciorogariu afirma că cei izgoniți de la Sibiu s-au grupat la Arad cu programul activității politice, cel puțin în cadrul sesiunilor consiliului comitatens al Aradului. Această nouă orientare o va susține și gazeta „Tribuna poporului”, care apărea la 6 ian. 1897, sub conducerea lui Ioan Russu Șirianu, dar susținută politicește și financiar de N. Oncu, R. Ciorogariu, I. Suci, Tr. Vătean și alții. Actele așa-numitului Club național român din Arad (provenind din arhiva lui R. Ciorogariu) dovedesc că cei grupați aici se găseau pe această linie nouă de luptă politică, uneori, mai puternică, alteori, mai slabă, din cauza vicisitudinilor din monarhie, dar la capătul căreia va sta totuși, ca o biruință și o răsplată pentru atâtea jertfe și suferințe, actul istoric de la 1 decembrie 1918.

La 15 dec. 1895 se constituie Clubul român central din Arad, format din 30 de membri. Se alegea tot atunci și o comisie pentru studierea problemelor și pregătirea proiectelor de rezoluție, comisie din care făcea parte și Șt. C. Pop, alături de Nicolae Oncu, Aurel Suci, Mihai Veliciu, Iuliu T. Mera, Ioan Suci, Roman Ciorogariu și alții. Protocolul încheiat cu acest prilej menționa: „Conferința cu însuflețire se pronunță că, pentru activitatea la care se angajează, unanim decretează:

- a) solidaritatea necondiționată a tuturor membrilor comitatensi, și
- b) organizarea și constituirea în club central și în cluburi cercuali cu programul partidului național, stabilind totodată numărul membrilor din clubul central la 30⁴.

Alegerile pentru parlamentul din Budapesta fixate pe ziua de 2 oct. 1901 determină o consfătuire a fruntașilor arădeni care se ține la 12 sept. Pentru menținerea disciplinei de partid se hotărăște de către arădeni acomodarea la atitudinea de pasivitate a ardelenilor fixată la Cluj, în conferința de la 5 septembrie, deși se spunea în procesul-verbal al clubului național de la Arad „aceasta nu ne mulțumește. Astfel, pentru alegerile deputaților dietali din acest an, membrii partidului vor observa pasivitatea”⁵. Acum, Șt. C. Pop era vicepreședinte, alături de dr. I. Suci, în noul comitet ales la 28 ianuarie 1900, sub președinția lui Mihai Veliciu, care făcuse un apel la „o conlucrare armonioasă și cu zel în lupta pentru drepturile noastre, așteptînd de la cei mai în vîrstă a premerge numai cu exemple bune, iar de la cei mai tineri, a urma pe cei mai în vîrstă!”

Așadar, problema activității politice, de care se legau așa de mari speranțe fusese inclusă în programul organizației de la Arad a P.N.R. și ea se urma decamdată în coloanele „Tribunei poporului”, unde vom găsi apoi, tot mai frecvent, și scrisul lui V. Goldiș ce se mutase la Arad de la Brașov la 1900. Un suflu nou pătrunde dar, în mișcarea politică a românilor arădeni, și în general, în Transilvania, determinat de intensificarea politicii de desnaționalizare, de exploatarea maselor muncitoare, dar și de întărire, în același timp, a burgheziei românești, cu atîția dintre reprezentanții ei străluciți, ce-și vor căuta apoi peste Carpați un refugiu, în țara liberă, ca G. Coșbuc, G. Bogdan-Duică, I. Bogdan, Ion Gorun și alții.

Din acești ani de răscruce pentru viața politică a românilor din Tran-

silvania, dar și de ridicare a Aradului ca un viitor centru politic românesc, avem o interesantă scrisoare a lui Șt. Cicio Pop, adresată preșintelui organizației naționale, avocatul Mihai Veliciu, care locuia la Chișineu-Criș. Ea aduce unele interesante amănunte asupra frământărilor marelui debator din Camera ungară și președinte al Consiliului național român de la Arad, apoi în toamna anului 1918. Trimisă din Arad la 26 mai 1899, scrisoarea cuprinde o expunere asupra greutăților vieții de familie a lui Cicio Pop, precum și propunerea de servicii profesionale. Reproduc dar numai unele fragmente. Astfel, adresându-se lui M. Veliciu, Șt. C. Pop îi scrie „(...) Tu știi că mi-am început cariera în timpurile cele mai viforioase naționale și eu nu am fost lașul care părăsește steagul, ci am luptat cu acel eroism ce pretinde poporul de la fiii săi. În acest timp greu, numai datorii am putut face, dar averi, nu! Până ce trintorii, pe care, Tu, frate iartă-mă pentru expresiune nu numai-i susții dar pentru care, dacă este lipsă, mă și părăsești, s-au îmbuibat în bine și se îmbuibă și astăzi, eu am luat parte la toate conferințele, am făcut din pungă mea 2 călătorii europene ce costau mii de franci, am apărat la Cluj în 7 procese, în Budapesta 2 și Seghedin, 1. dată, am stat la dispoziția d-lui Rațiu, ca un inas. Așa cred că nimeni nu-mi poate arunca în față că n-am jertfit atunci când n-aveam din ce!“

„Întru un timp, că voiam să părăsesc Aradul (...), ai fost zis: „Tu chiar acum vrei să mergi când cu introducerea procedurii nouă am voit să fac acord cu tine pentru substituirea mea la forul apelatoriu“. (...) În concluzie, Cicio Pop îi propune lui Veliciu un schimb de servicii în afacerile profesionale, apoi el continuă:

„Acordul acesta ar ținea numai atîta între noi, pînă m-ași întări și eu puținel. Dacă ar veni vremuri mai bune, m-ași simți vatămat dacă n-ai primi și Tu serviciile mele gratis“. (...)”⁶

La începutul sec. al XX-lea, viața publică din Austro-Ungaria marca o creștere a luptelor sociale și politice naționale. Se produceau mari mișcări greviste, ca cele din anii 1904 și 1906 și sub acest val de agitații crescînde, sociale și naționale, guvernele de la Viena sau de la Budapesta nu se pot menține multă vreme. Într-o scrisoare a lui V. Goldiș către M. Veliciu, datată din Arad, 3 dec. 1903, determinată de un articol al lui I. Russu Șirianu, apărut în „Tribuna poporului“, ce i se păruse lui Goldiș inoportun îi scria președintelui organizației locale a P.N.R.: „...E natural că, mai ales după declarațiunile din urmă ale lui Tisza, noi trebuie să părăsim rezerva binevoitoare ce ne-am impus față de dînsul, din adevărate rezoane politice, ba va trebui să întețim lupta noastră în contra guvernului“⁷.

Sub presiunea acestor puternice forțe sociale, Comitetul executiv al P.N.R. decise convocarea conferinței naționale a partidului la Sibiu, la 10 ian. 1905. Șt. C. Pop a fost ales în noul comitet central executiv și urma să candideze în cercul electoral Șiria, cel mai important din comitat, odată cu reluarea activității parlamentare, ce se decretase atunci cu o mare majoritate.

Alegerile de deputați pentru dieta de la Budapesta au avut loc la

26 ian. 1905⁸ și ele determină căderea guvernului Ștefan Tisza, ceea ce va aduce în continuare, dizolvarea partidului liberal și retragerea temporară a fostului președinte la moșia sa de la Geszt.

Șt. C. Pop a fost ales deputat în circumscripția electorală a Șiriei și cu aceasta începe o altă perioadă din cariera sa politică. Între cei 8 deputați români aleși, 3 erau din comitatul Aradului și anume, Ioan Suciuc la Ineu, Ioan Russu Șirianu la Chișineu și Cicio Pop, la Șiria. Mulțumindu-le alegătorilor deputatul Cicio Pop le spunea: „Ziua de joi va rămîne zi istorică pentru cercul nostru și va umple cea mai frumoasă pagină din istoria luptelor noastre naționale”. (...)

„Fiecare dintre voi v-ați împlinit datoria cu sfințenie și ați stat zeci de ceasuri nemîncați și nebăuți, în rinduri strînse pe lingă steagul nostru. Un ofițer al armatei noastre, cu admirațiune mi-a zis că popor disciplinat și de ordine ca voi n-a mai văzut la alegeri, și e fericit că v-a cunoscut”⁹.

În Camera deputaților de la Budapesta, Șt. C. Pop se va afirma de la început ca un mare orator și un om de curaj. În ședința de la 8 mai 1905, el ține discursul la „Adresă” și enumără motivele pentru care românii au reluat activitatea politică. În același timp, răspunde și acuzației lui Șt. Tisza că nu pot fi credincioși acei cetățeni care formează un partid naționalist aparte. În prezentarea situației românilor din Transilvania, Cicio Pop afirmă că „limba e comoara cea mai scumpă pe care și-o tem naționalitățile și care comoară, la tot cazul vreau să și-o păstreze”. El se întreabă unde se poate vorbi românește și adaugă: „Binevoii a-mi permite să constat că acea parte din legea despre egala îndreptățire a naționalităților, n-a fost executată nici într-un punct al ei. În această lege e vorba despre ridicarea de școli, despre cultivarea în limba maternă pînă la gradul academic și totuși, nu s-a ridicat nici un singur gimnaziu în care limba de propunere ar fi maternă”¹⁰. Oratorul fusese neconținut hărțuit de intreruperile deputaților majoritari, dar el nu se lăsă intimidat, prezentînd de la tribuna camerei, adevăruri care nu conveneau oligarhiei.

Apropierea războiului mondial și încordarea situației din Balcani în urma celor două războaie din anii 1912 și 1913, stîrniră îngrijorări la Viena care vedea că alianța cu România este din ce în ce mai nesigură. În urma unui mare scandal și proces, guvernul Lukacs Ladislau este nevoit să se retragă și la 7 iunie 1913, Șt. Tisza ajunge pentru ultima oară prim-ministru. El este constrins să înceapă tratative cu reprezentanții Partidului Național Român din Transilvania în toamna anului 1913, care vor fi reluate și la începutul anului 1914, fără să se ajungă la alt rezultat decît că Șt. Tisza trebui să recunoască existența legală a acestui partid. Dar problema națională din Austro-Ungaria și răcirea raporturilor cu România produceau destulă nemulțumire în capitala Austriei. În presa germană de la Berlin apăreau tot mai frecvente critici la adresa guvernanților de la Budapesta. Astfel ziarul german Taggliche Rundschau observa că „desfacerea naționalităților Austro-Ungariei nu se mai poate opri, iar aceasta de bună seamă, nu va rămîne fără urmări asupra soartei monarhiei și asupra compoziției Triplei Alianțe”¹¹.

Unul dintre marile discursuri ale lui Cicio Pop a fost acela ținut la 5

dec. 1913, la discuția generală asupra proiectului de buget. Acest discurs a fost atât de important și impresionant încât Șt. Tisza a luat imediat cuvântul pentru a șterge impresia defavorabilă pentru politicienii de atunci. Într-adevăr deputatul C. Pop spusese între altele: (...)

„Nu sînt inițiat în cele ce se întîmplă și ce nu se întîmplă, dar, în special, noile formațiuni ce au urmat în cursul războiului balcanic, ne dau indicația că trebuie să sosească vremuri noi pentru naționalitățile din Ungaria. Sînt de mult convins și mai ales de cînd în marginile modestelor mele puteri, am ocazie să mă ocup cu probleme de stat, sînt zic, convins că noi, naționalitățile, nu vom atîrna cu aspirațiile noastre veșnic în aer și că va veni epoca în care să găsim, în această țară, și noi, condițiile unui trai întemeiat pe libertatea națională, pe un liber progres cultural și economic. Nu putem ști care va fi omul, știm însă că el trebuie să sosească, pentru ca să realizeze ideea aceasta mare... E neîndoios că cel ce va realiza-o va face ungurilor un serviciu mai mare de cît naționalitățile lor. Va da cel mult dovada că are o concepție înțeleaptă, dar realizarea ei nu se va face cu satisfacerea ambițiilor personale, nici cu mituirea unora sau altora; trebuie să primească drepturi însuși poporul și încă drepturi care pot să-i garanteze dezvoltarea națională deplină”¹².

Ultima mare dezbateră în parlamentul din Budapesta -cu cîteva luni înainte de izbucnirea primului război mondial, a avut loc la 13 martie 1914, în urma eșuării tratativelor dintre reprezentanții Partidului Național Român și guvernul Șt. Tisza. În acea mare ședință, a luat cuvîntul primul ministru Șt. Tisza, acuzînd pe delegații români că n-au voit să renunțe la considerațiunile lor naționaliste. Îi urmează la tribună Șt. Cicio Pop. Atmosfera era deosebit de încordată, fiindcă și partidele maghiare de opoziție suspectau pe fruntașii români că urmăreau interese personale, făcînd jocul lui Tisza. Șt. C. Pop declară de la început: „Sîntem abia patru inși de față din partidul în numele căruia vorbesc. Vă puteți închipui care este situația mea trebuind să țin față dumneavoastră, celor patru sute de deputați, după ce m-am convins că, în chestiunea de naționalitate, pe dumneavoastră vă deosebesc abia mici nuanțe”. În legătură cu afirmația lui Tisza că legea naționalităților e învechită, Șt. C. Pop replica: „Regret că reprezentantul unui guvern constituțional afirmă că nu poate executa o lege, pentru că prin aceasta, ar ataca cea mai sigură bază a guvernării. Căci, care este condiția principală a guvernării constituționale, care-i este baza? Legea! Aceasta-i formează temelia, iar condițiunea de existență, e executarea și respectarea legii. Îndată ce se abate de la acest temelii sigur, înceată imediat de a mai fi o guvernare constituțională. (...) Și eu sînt de o părere cu aceia care cred că un parlament democratic o va rezolvi. Dar, scuzați, nu am nici o încredere că opoziția unită va crea acest stat democrat... Tot atât de puțin cred că-l va crea Tisza. Am credința însă că va veni vremea cînd oamenii vor privi cu alți ochi chestiunea de naționalitate și eu susțin și azi că prima etapă a democratizării țării e aceea că chestia de naționalitate să fie rezolvată. Eu stărui pentru aceasta”¹³.

Din citatele de mai sus se poate foarte ușor desprinde concepția politică ce l-a condus pe marele bărbat politic al românilor din Transilva-

nia în lupta sa din parlamentul de la Budapesta; dar, nu mai puțin apar și trăsăturile lui de caracter, fermitatea în opinii și curajul de a le rosti acolo, în această adunare în care predominau reprezentanții oligarhiei și aristocrației maghiare. Pentru adâncul sentiment de iubire a pământului strămoșesc, cităm și acest răspuns caracteristic al lui Șt. C. Pop referitor la Transilvania: „Admirabilă coincidență de sentimente, chiar cum gândim și noi, românii. O întreagă comoară de speranțe se desvăluie în inima noastră cind numai ne gândim la Ardealul cel frumos și la trecutul glorios al poporului românesc, căruia cele mai frumoase pagini ale istoriei sale, de fiii Ardealului i s-au scris”¹⁴.

Dacă T. Mihali era președintele biroului parlamentar al deputaților români și al naționalităților, nu e mai puțin adevărat că Șt. C. Pop devenise de fapt, prin energia sa, prin prezentarea problemelor, șeful recunoscut al grupului de parlamentari români la Budapesta. El este acela care și prezintă, în numele lor, în ianuarie 1913 proiectul de lege despre alegerea deputaților în cadrul spinoasei probleme a reformei electorale ce era la ordinea zilei. Proiectul reprezenta propunerile Partidului Național Român și credem că Șt. C. Pop și-a adus o contribuție la întocmirea lui¹⁵.

Izbucnirea primului război mondial veni pe neașteptate, deși ea era de mult prevăzută. În activitatea politică internă interveni un armistițiu, dar, și în aceste condiții dificile și deosebit de periculoase, Șt. C. Pop, ca deputat, a căutat să fie prezent acolo unde ajutorul său putea aduce o alinare. Este cunoscută astfel, intervenția sa energetică pe lângă comandantul cetății Arad, unde erau închiși 11.000 de deținuți politici sîrbi, care mureau în număr mare din cauza tratamentului inuman la care erau supuși. De aceea, Cicio Pop a intervenit pînă la primul ministru Tisza.

În dec. 1916, guvernul austro-ungar prezintă prima ofertă de pace făcută puterilor Antantei, dar ea fu respinsă. Atunci Șt. Tisza ceru reprezentanților poporului român din Transilvania o declarație de fidelitate, în feb. 1917. După o consfătuire ce avu loc aici, la Arad, între V. Goldiș, Șt. C. Pop și Roman Ciorogariu, nici un fruntaș arădean nu a semnat acest act și mandatarul lui V. Mangra se reîntoarce la Oradea, cu un refuz complet¹⁶.

Toate marile probleme naționale și sociale ale Austro-Ungariei au fost amplificate de starca de război și ele se manifestară violent prin greve și demonstrații ce se produceau în centrele mari industriale sau în cele două capitale. La sate, exista de asemenea, o stare de nemulțumire acută, care lua forma unor incidente aproape generalizate, pe chestiunea rechizițiilor, a ajutoarelor de război, a concentrărilor pentru muncă. Cînd ultimul suport al monarhiei bicefale se prăbuși prin disoluția armatei pe fronturi, revoluția izbucni.

Revoluția se declară și la Arad la începutul lunii nov. 1918. Fostul împărat Carol dezlegase pe soldați de jurămint și aceștia se orientau acum spre consiliile naționale revoluționare ce se formau la sate, mărunții funcționari administrativi își părăseau posturile și comunele ca să scape de furia locuitorilor. Un nou aparat de stat, de astă dată, românesc, trebuia creat. Acesta era în primul rînd, imperativul imediat. Probabil că, în zorii zilei de 2 noiembrie, sosește la Arad Șt. Cicio Pop, după o lungă

călătorie de 36 ore făcută în condiții excepțional de grele de la Budapesta la Arad. Timpul oamenilor de redacție și al luptelor prin presă trecuse; era acum acela al oamenilor de acțiune și de un neabătut curaj. Acest om a fost Ștefan Cicio Pop. Toată pasiunea lui pentru luptă, toată capacitatea sa politică, aprinsul său patriotism pentru poporul de țărani pe care îi apărase în procesele lor sau de la tribuna parlamentului, s-au evidențiat și potențat în această acțiune de eliberare a poporului, când bătuse ceasul istoriei. El a fost prezidentul necontestat, șeful recunoscut de tovarășii lui de luptă parlamentară, ca și de soldații și ofițerii români care se puneau la dispoziția sa pentru a alcătui forța de apărare a revoluției noastre naționale. Casa lui C. Pop a fost din primele zile ale lui noiembrie, centrul acestei acțiuni vaste, politice și militare, care de la Arad s-a extins asupra întregii Transilvanii, pentru pregătirea marelui act de la 1 Decembrie 1918¹⁷. După eșuarea tratativelor cu Oskar Iaszy, Șt. C. Pop va semna acea chemare „Către popoarele lumii“, prin care se afirma dreptul românilor la o viață liberă și națională, cât și istorica „Chemare“ pentru Adunarea Națională de la Alba-Iulia. Acolo, la 1 decembrie 1918, după deschiderea ședinței de către bătrînul președinte de onoare, Gheorghe Pop de Băsești, Șt. C. Pop a condus, ca președinte, lucrările acestei adunări care avea să hotărească Unirea Transilvaniei la România, aclamată apoi de țărani, muncitorii și intelectualii români care, ca o mare revărsare de energie a poporului nostru avea să copleșească istorica cetate de la Alba Iulia

Alături de un șir de mari luptători arădeni, între care V. Goldiș sau Ioan Suci, Șt. C. Pop și-a adus contribuția lui de pe pozițiile burgheziei avansate a vremii sale la înfăptuirea acestui „act crucial“ din istoria patriei cum îl numește tovarășul Nicolae Ceaușescu, și și-a scris numele cu litere de aur în cartea neamului nostru. De aceea, figura lui Șt. C. Pop se va desprinde tot mai mare, mai strălucitoare, în lumina și perspectiva tot mai largă pe care o vor da veacurile ce vor veni.

NOTE

- ¹ T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 97.
- ² O. Lupaș, *Mircea V. Stănescu, (1841—1888)*, Arad, 1936, p. 35.
- ³ B. Păcurariu, *Un mare român dat uitării. Ceva despre dr. Nicolae Oncu*, „Piatră de hotar“, Arad, III, 1936, nr. 5—6, p. 63—64.
- ⁴ Actele Clubului național român din Arad, din arhiva lui R. Ciorogariu, predate lui Gh. Ciuhandu, depuse apoi la Muzeul județean, iar astăzi la Arhivele de stat, filiala Arad.
- ⁵ Procesul-verbal al ședinței din 12 septembrie 1901 a Clubului naț. român. Ședințele se țineau în fundul cafenelei „Cornul vînătorilor“ de pe str. M. Eminescu, de astăzi.
- ⁶ Din arhiva familială a fostului avocat dr. Emil Veliciu, fiul lui Mihail, fostul președinte al organizației naționale româncșli din Arad din acea vreme și de mai târziu.
- ⁷ Ibidem.
- ⁸ Tribuna, Arad, IX, nr. 9 din 15/28 ianuarie 1905, p. 1.

- ⁹ Ibidem, nr. 10, p. 1.
¹⁰ Ibidem, nr. 76.
¹¹ Sub „Francisc Ferdinand și maghiarii“. Reprodus in Românuł, IV, nr. 134 din 20 a VI/3. VII, p. 2.
¹² Ibidem, nr. 257 din 7 dec. 1913, p. 1—3.
¹³ Ibid., IV, nr. 50 și 51 din 15 și 17 martie n. 1914.
¹⁴ Ibidem, p. 4.
¹⁵ Ibid., nr. 42—43 din 7 și 8 martie n. 1913.
¹⁶ R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926 p. 85—87.
¹⁷ *Desăvârșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechia Românie*. Biblioteca historica Romaniae, V. București, 1968, p. 375—376.

AUS DER POLITISCHEN TÄTIGKEIT VON ȘTEFAN CICIO POP

(Zusammenfassung)

Die Arbeit unterstreicht einige Aspekte der politischen Tätigkeit, die Ștefan Cicio Pop, eine der führenden Persönlichkeiten der Vorbereitungszeit zur Vereinigung Transilvaniens mit Rumänien. Es werden einige neue Daten erwähnt, die sich auf die stets anwachsende politische Aktivität der Jahre 1904—1918 beziehen, als Ștefan Cicio Pop eine grosse Rolle im politischen Leben Arads und ganz Transilvaniens spielt. Es wird besonders der Kampf hervorgehoben, den der Arader Anführer im ungarischen Parlament aus Budapesta geführt hat. Ebenfalls wird die besonders wichtige Rolle unterstrichen, die Ștefan Cicio Pop in der Vorbereitung des epochalen Aktes der Vereinigung vom 1. Dezember 1918 in Alba Iulia gespielt hat.

CONTRIBUȚIE LA BIOGRAFIA LUI OCTAVIAN GOGA. ALEGERILE DE LA CHIȘINEU-CRIȘ 1910.

MAGDALENA KOVÁCS
EUGEN GLÜCK

Lucrările autobiografice referitoare la Octavian Goga sînt deficitare în privința aportului său insemnat de la ultimele alegeri parlamentare, care au avut loc în Transilvania înainte de realizarea dorinței fierbînti a poporului român, desăvîrșirea unității statului național român (1918).¹

Importanța acestor alegeri a fost determinată de momentul istoric în care au avut loc. Ele urmau să legalizeze venirea la putere a Partidului Muncii, exponentul celor mai reacționare cercuri burghezo-moșierești maghiare.

Lupta împotriva noului guvern trebuia să izbucnească cu deosebită vehemență în ținutul arădean, unde „de 20 ani purtăm... o luptă uriașă pentru binele poporului și am ajuns ca acest comitat să fie cea dintîi fortăreață...“ se arată în chemarea adresată alegătorilor, de către organizația arădeană a Partidului Național Român.²

Campania electorală are loc în condițiile unei activități intense a maselor. În orașul Arad, mulțimea, fără deosebire de naționalitate, în frunte cu socialiștii, ia parte la o uriașă demonstrație la 19 mai 1910, împotriva contelui Tisza István, șeful Partidului Muncii, care candidează în orașul de pe Mureș.³

Mai multe comune, printre care Șiclău, notărilor introducerea limbii române în administrația comunală.⁴

Pentru a putea menține cel puțin mandatele cîștigate, cu prețul unor lupte grele, Partidul Național Român candidează în ținutul arădean cu elemente burghezo-democratice, cu influență în mase, printre care Octavian Goga, în cercul Chișineu-Criș. El nu era necunoscut în părțile Aradului. Poeziile sale, ca și articolele politice, apăreau în coloanele „Tribunei“, începînd cu anul 1904.⁵

Goga participă activ și la orientarea generală a ziarului, în sens militant, îndeplinind cîțva timp și funcția de director. El veni la Arad la multe manifestații majore, politice și culturale, ale acestui centru al românilor din Transilvania, ca de exemplu cu acazia inaugurării Palatului Tribunei în 1909.

Octavian Goga se identifica cu un program care promitea mare răsunet în rindurile alegătorilor. Introducerea celui mai larg regim democratic, vot universal, abrogarea legilor și ordonanțelor introduse de Apponyi împotriva școlilor românești, libertatea de acțiune pentru Partidul Național Român, în esență revendicările partidului definite în 1881, puteau însemna un pas înainte pe calea eliberării poporului român.

Programul lui Octavian Goga stîrni interes și în rindul alegătorilor maghiari, întrucît revendicările democratice susținute de el, a libertăților cetățenești, ca: votul universal, asigurarea reală a libertăților cetățenești etc., erau proprii maselor populare fără deosebire de naționalitate. Forțele progresiste ale vremii vedeau în sufragiul universal o puternică armă împotriva regimului burghezo-moșieresc maghiar. De asemenea Partidul Social-Democrat, care milita împotriva asupririi sociale și naționale, și colabora cu Partidul Național Român în anumite probleme, avea o influență în aceste părți, chiar și în rindurile alegătorilor.⁶

„Eu... am crezut... că scriitorul trebuie să fie un luptător, un deschizător de drumuri, un om care filtrează durerile poporului prin suflul lui și se transformă într-o trîmbiță de alarmă...” scria Octavian Goga⁷

Totuși, condițiile în care renumitul poet se aruncă în lupta electorală, erau deosebit de grele. Votul censitar, care greva îndeosebi asupra maselor române, reduce numărul alegătorilor din cele 18 comune aparținătoare de cercul său la 2762.⁸

Împotriva lui Goga candidează contele Wenkheim, simpatizantul contelei Tisza, avînd la dispoziție sume aproape nelimitate și asistența aparatului administrativ.⁹

Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice ungare se adresează episcopului ortodox român din Arad, la 11 aprilie 1910, cerînd să ia măsuri, împotriva preoților și învățătorilor români care agită „nu numai în interesul candidaților naționali, ci și în interesul altor opoziționiști”¹⁰.

A depus candidatura și avocatul Lazar Zoard, din partea Partidului Independenței.

În ciuda acestei situații, campania electorală „trezind pretutindeni în suflete, dorul de luptă, a luat un avînt biruitor, îndeosebi aici în comitatul Aradului” — relatea un corespondent al „Tribunei”.

Prima întîlnire a lui Goga cu alegătorii săi a avut loc la 10 aprilie, poetul fiind însoțit de Dr. Ioan Suciș și alți conducători de seamă ai Partidului Național Român. Goga, în drumul său de la Arad pînă la Chișineu-Criș, a fost întîmpinat în gări de grupuri de țărani. De la reședința cercului pînă la locul primei adunări electorale, Socodor, a fost însoțit de un convoi de peste 100 trăsuri. La podul Crișului a fost salutat respectuos de un grup de țărani maghiari. În hotarul Socodorului a fost întîmpinat de un alt convoi sărbătorec. La marea adunare au participat aproape 7.000 de oameni, alegători, dar mai ales nealegători, care așteptau ca lupta lor să-i apropie de idealul lor, unirea cu România democratică.

Cuvîntarea lui Octavian Goga, în care a expus programul său, a provocat o deosebită impresie. „Graiul d-sale răsună curat și pătrunde pînă la cei mai îndepărtați ascultători, iar limba d-sale măiastră curge ca o undă

bogată și limpede de asupra mulțimei răsfringînd frumusețe de gîndire și de stil, care farmecă, vrăjesc și captivează toate inimile.¹¹

Peste o săptămînă Goga continuă această mare bătălie electorală, care mobiliza tot mai mult masele din aceste părți, la lupta pentru eliberarea națională și socială. „Alegători și nealegători, participă la primirea lui din Șielău, Grănicerji și Pil. La Vărșand mulțimea l-a așteptat în ploaie, ca să-l poată auzi.

În aceste zile s-a răspîndit în cercul Chișineului o poezie, creată în popor :

„Ablegat cu cunoștință
De-ale noastre suferințe
Și din viță românească
Domnul Goga să trăiască!
Haidați cu toți cu mic cu mare.
Să ne ducem la votare
Să voteze toți cei vii
Cu Goga de la Sibii!¹²

Campania electorală este continuată, în prezența lui Goga, în proxima zi de repaos, cu adunarea de la Nădab și Sintea, unde sînt citate fragmente din poeziile sale, spre a sublinia legătura sufletească a poetului cu poporul. La Vinători, la adunarea alegătorilor români, vin și reprezentanții alegătorilor maghiari, care vor să-l audă. La Sepreuș, în ciuda ploii, sînt prezenți 2.000 de oameni, iar după adunare, Goga încinge hora cu mulțimea. Însuflețirea peste tot e mare.¹³

Între timp, aparatul electoral al contelui Wenkheim și autoritățile aruncă în luptă, la fel ca în tot comitatul Arad, „armele“ lor : teroarea și corupția electorală. În orașul Arad, alegerea a fost cîștigată de contele Tisza, prin 600 voturi cumpărate și 900 funcționari terorizați — relatează ziarul opoziționist „Fuggetlenség“¹⁴. În cercul Crișineului pe lingă armată a fost trimis un număr neobișnuit de mare de jandarmi.¹⁵ Presa în special „Tribuna“, aduce numeroase știri despre arăstări abuzive, maltratarea aderenților lui Goga, amestecul organelor administrative în interesul protejatului guvernamental.

„Umblînd din sat în sat, amintea O. Goga despre campania electorală din 1910, am ajuns să cunosc bine toată administrația aceasta“¹⁶. Trista sa experiență, îi va inspira o satiră tăioasă la adresa regimului burghezo-moșieresc ungar, în piesa intitulată „Domnul notar“, pe care o va pune în scenă la Teatrul Național din București în 1911.

În ciuda acestei situații, mase compacte de alegători vor veni în ziua de 1 iunie la Chișineu Criș, dînd votul pentru candidatul lor. Sorții de izbîndă, pînă către seară erau schimbători.— La închiderea scrutinului, se constată însă că nici un candidat nu obținuse majoritatea absolută :

Goga — 875 voturi
Wenkheim — 1.007 voturi
Lázár — 339 voturi¹⁷

Potrivit legii, între cei doi candidați, care obținuseră cele mai multe voturi, trebuia să urmeze o nouă alegere, care s-a fixat pe ziua de 16 iunie.

Sub presiunea terorii nesăbuite, Partidul Național Român obținea doar câteva mandate în toată Transilvania. În acest context, după cum arăta „Tribuna“, ochii tuturor românilor din Transilvania se ațintesc asupra acestui cerc electoral, unde se concentrează și un număr însemnat al conducătorilor Partidului Național Român, căutând să promoveze alegerea lui Goga.

În urma balotajului, Octavian Goga revine, căutând să reînceapă campania electorală. Dar autoritățile „aplică cea mai mare teroare“ — concludde deputatul Șiriei — Ștefan C. Pop, în memoriul său adresat autorităților.¹⁸ Adunarea populară din Chișineu-Criș, unde urma să ia cuvântul Octavian Goga, a fost interzisă, deși era cerută nu numai de alegători români, dar și de cei maghiari¹⁹. La Zărând, Cinteii, Nădab, jandarmii nu i-au dat măcar voie lui Goga să coboare din trăsură și l-au amenințat cu moartea²⁰. La Chișineu-Criș, el era păzit de jandarmi.

Autoritățile au nesocotit cele mai elementare norme ale legii. Imunitatea parlamentară a lui Ștefan C. Pop a fost violată, Vasile Goldiș la Socodor a fost escortat la gară, mulți țărani și intelectuali au fost maltratați în numeroase sate.

Pe drept cuvânt întreba Vasile Goldiș pe vicecomitetele Aradului, că nu cumva în cadrul Chișineului este stare de asediu?

Abuzurile cele mai grave sînt legate însă de transportul votanților la centrul electoral. Potrivit legii și uzanțelor, organizarea acestei operațiuni foarte costisitoare — și care pe Goga îl greva deosebit de mult — se făcea de delegații candidatului investiți cu acte vizate de autorități. Primpretorul Csukay însă la 10 iunie anulează brusc documentele vizate, ca transportul alegătorilor lui Goga să se dezorganizeze.²¹

Primpretorul Csukay, chiar în ziua alegerii, umbla cu mașina după voturile pentru Wenkheim, secondat de toți subalternii săi. Pe alegătorii maghiari din Sintea, care au pus semnul lui Goga, frunza verde, i-a insultat, iar jandarmii au brutalizat pe delegatul lor, care protesta împotriva abuzurilor²².

În ciuda acestei situații, în 16 iunie, pe drumurile ce duceau spre Chișineu-Criș, se scurgeau alegătorii lui Octavian Goga. Masele române au dat dovadă de o înaltă conștiință și entuziasm. Participarea lor a fost mai mare ca oricînd. Numărul alegătorilor veniți de la Sepreuş a fost chiar dublu față de scrutinul precedent.

Și de această dată, lupta a fost grea. Totuși metodele ilegale, folosite de oamenii Partidului Muncii, greutățile de transport, etc., au asigurat adversarului mandatul, totalizînd 1246 voturi față de cele 1034, obținute de Goga.²³

Deși desfășurarea evenimentelor nu a favorizat acțiunea lui Goga, „totuși această alegere rămîne o pagină luminoasă în istoria luptelor noastre naționale,“ concludde ziarul „Tribuna“.

Silniciile comise cu ocazia alegerilor nu au rămas fără răsunset. La 21 iunie 1910, Liga pentru unitate culturală a românilor — organizează

la București o adunare de protest. Peste cîteva săptămîni, în adunarea comitatensă arădeană, delegatul P.N.R. înaintează o interpelație caustică la adresa autorităților abuzive, iar alegătorul Makay Francisc din Satul Nou, întentează proces la Tribunal, asistat de avocatul Z. Lázár, pentru acțiunile ilegale ale contelui Wenkheim, comise cu ocazia alegerii din 16 iunie.²⁴

În memoria maselor din părțile Chișineului-Criș, a rămas adînc înțipărită marea luptă din 1910, dusă pentru drepturile lor naționale și sociale. Aceasta va constitui un puternic imbold în acțiunile următoare, care vor avea loc în special în gloriosul an 1918, luînd ființă tocmai în aceste părți, primele Consilii naționale române comunale din ținutul arădean, care au contribuit activ la realizarea unirii Transilvaniei cu România.

NOTE

- ¹ Octavian Goga, *Fragmente autobiografice*, București, i.a., p. 42; I.D. Bălan, *Octavian Goga*, Ed. Tineretului, București, 1966.
- ² Tribuna, 1910 (XIV), nr. 106 (15/28 V. 1910), p. 5.
- ³ Aradi Közlöny (Buletinul din Arad), 1910 (XXV), nr. 114, (20 V. 1910), p. 1—9.
- ⁴ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura jud. Arad, Actele vicecomitelui, nr. 710/1910.
- ⁵ M. Glück, B. Farkas, F. Glück, *Colaborarea literară a poezilor și scriitorilor români de seamă la ziarul Tribuna Poporului, Tribuna și Românul*, Arad, 1968, p. 44—46.
- ⁶ Drapelul (Lușoj) 1900 (X), nr. 48 (1/14 V. 1910) p. 1.
I. D. Suciu, *Aspecte ale colaborării Partidului Național Român din Transilvania cu mișcarea socialistă*, în „Studii”. Revista de istorie”. Tom. 21 (1968), nr. 1, p. 96—97.
- ⁷ O. Goga, *op. cit.*, p. 35.
- ⁸ Tribuna, 1910 (XIV), nr. 86, (18 IV—1. V. 1910), p. 5 și nr. 166 (6/19. VIII. 1910), p. 1.
- ⁹ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura jud. Arad, Actele comisiei administrative, nr. 2350/1910.
- ¹⁰ Arhiva Episcopiei Ortodoxe Române Arad, Acte prezidențiale, nr. 92/1910.
- ¹¹ Tribuna, 1910 (XIV), nr. 70, (30, III/12. IV. 1910), p. 4—5.
- ¹² Ibidem, nr. 86 (18. IV/2. V.), p. 6—7.
- ¹³ Ibidem, nr. 87 (22. IV/5. V.), p. 6, nr. 93 (30. IV/13. V. 1910), p. 4—5.
- ¹⁴ Függetlenség (Independența), 1910 (IX), nr. 134, (15. VI. 1910), p. 3.
- ¹⁵ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura jud. Arad, Actele vicecomitetului nr. 6086/1911.
- ¹⁶ O. Goga, *op. cit.*, p. 42.
- ¹⁷ Tribuna, 1910 (XIV), nr. 108 (20.V./2. VI. 1911), p. 1.
- ¹⁸ Arhivele Statului Arad, fond Prefectura jud. Arad, Actele vicecomitetului, nr. 10.065/1910, f. 9.
- ¹⁹ Ibidem, nr. 9993/1910, f. 1.
- ²⁰ Ibidem, nr. 10.065/1910, f. 1.
- ²¹ Ibidem, nr. 10.065/1910, f. 3, 7—8.
- ²² Tribuna, 1910 (XIV), nr. 224, (19. X/1. XI. 1910), p. 4.
- ²³ Ibidem, nr. 116 (4/17. VI. 1910), p. 4—5.
- ²⁴ Ibidem, nr. 120 (10/23. VI.), p. 3, nr. 141 (7/20, VII.), p. 3—4, nr. 224 (19. X./1. XI.), p. 4.

RÉSUMÉ

Cet article vient d'apporter une contribution à la biographie de O. Goga.

Les auteurs apportent des dates nouvelles parmi lesquelles des documents inédits prouvant qu'en 1910, O. Goga a soutenu à l'occasion des élections de Chişineu-Criş un programme démocratique militant contre l'oppression sociale et nationale.

C'est justement ce caractère positif du programme qui a suscité un vif intérêt aussi parmi les électeurs hongrois.

Malgré l'animation des masses, les machinations des autorités réactionnaires, à la suite de deux scrutins très vifs ont empêché l'élection de O. Goga.

C'est l'expérience de ces élections qui lui a inspiré le sujet de sa pièce : „Domnul notar”, — „Monsieur le notaire”.

„ROMÂNUL“ DIN ARAD IN LUPTA PENTRU DESĂVÎRȘIREA STATULUI NAȚIONAL ROMÂN

VASILE POPEANGĂ
NICOLAE ROȘUȚ

În lupta pentru realizarea statului național unitar român, Aradul joacă un rol politic din ce în ce mai pronunțat la sfârșitul secolului al XIX-lea. Presa arădeană în acești ani a contribuit la formarea spiritului public și la activizarea mișcării naționale. La 1 ianuarie 1897 apare la Arad „Tribuna poporului“, sub direcția lui Ion Russu Șirianu. Noul organ de presă dă impuls luptei naționale a românilor, urmărind să apropie conducerea politică de masele țărănești care constituiau una din forțele sociale permanente ale luptelor naționale. „Tribuna poporului“ a militat consecvent pentru dezvoltarea conștiinței naționale și pentru antrenarea maselor țărănești în luptele politice care aveau loc cu prilejul alegerilor parlamentare. În 1903, „Tribuna“ de la Sibiu își încetează apariția, iar „independenta“ „Tribuna poporului“ din Arad ia numele de „Tribuna“ și rămâne organul conducător politic al românilor din Arad. Așa devine Aradul centru politic¹. „Tribuna“ ridică steagul activității parlamentare. În alegerile parlamentare din 1905 au fost aleși 8 deputați români, dintre care 3 arădeni².

Acțiunea de orientare și impulsioneare a luptei naționale dusă de „Tribuna“ e continuată de „Românul“. Noul ziar devine un organ activ în mișcarea națională a românilor transilvăneni, contribuind prin ideile politice și culturale difuzate în mase la dezvoltarea conștiinței naționale. În această perioadă, „conștiința națională depășește treptat stadiul luptei pentru egalitate în drepturi, autonomie politică și economică, dezvoltarea liberă a vieții culturale, spre ideea eliberării naționale și unirea cu țările frățești independente“³. Prin dezbaterile vie a problemelor politice ale epocii, „Românul“ devine unul din factorii activi care au contribuit la dezvoltarea acestui proces de orientare a conștiinței naționale spre înfăptuirea marelui ideal al unirii românilor.

„Românul“ a apărut la 1 ianuarie 1911. În articolul program se subliniază că noul organ va urmări cu perseverență „deșteptarea și întărirea conștiinței naționale prin luminarea sufletelor asupra marelui adevăr că drepturile naționale sînt condițiunea neapărat necesară pentru progresul

economic și cultural, pentru fericirea oricărui popor“⁴. „Românul“ afirmă cu hotărâre, încă din primele sale numere că este organul de presă al Partidului Național Român din Transilvania și în această calitate programul politic al ziarului este însăși programul politic al partidului.

În jurul ziarului „Tribuna“ se concentrează forțe gazetărești proeminente : N. Oncu, R. Ciorogariu, O. Goga, Ilarie Chendi, Sever Bocu, Ion Montani, I. Schiopul, Ghiță Pop și alții. După alegerile parlamentare din 1910, în „Tribuna“ au apărut critici la adresa conducătorilor partidului național. Disputele luau adeseori formele unor atacuri personale. Lupta dintre cele două ziare românești din Arad — „Tribuna“ și „Românul“ — nu înlesnesc unificarea energiilor politice și culturale românești într-un șuvoi puternic de afirmare națională. „Aceleași aspirații politice, același scop final urmăreau de fapt amândouă grupările burgheziei românești — arată Șt. Pascu — și cea din jurul „Tribunei“ și cea din jurul „Românului“. Tactica era doar deosebită, după cum se deosebeau și mijloacele de acțiune⁵. În această luptă care diviza forțele, a intervenit C. Stere. Soluția propusă de C. Stere era pacificarea spiritelor și fuzionarea celor două organe de presă. Așa se realizează fuzionarea „Tribunei“ cu „Românul“ într-un singur organ al comitetului Partidului Național Român. „Tribuna“ și-a încetat apariția la 12 martie 1912.

Sub conducerea lui V. Goldiș, ziarul „Românul“ se afirmă ca o tribună de luptă pentru realizarea unității noastre naționale, exprimând opiniile politice ale Partidului Național Român. Pentru conduita sa hotărâtă de apărare a intereselor naționale românești din Transilvania, „Românul“ a avut de înfruntat adversitatea guvernanților maghiari. În 1916, „Românului“ i se aduc grave acuzații, al căror epilog e suspendarea ziarului, care și-a încetat apariția în 10 martie 1916⁶. Într-o scrisoare adresată lui I. Papp, episcopul Aradului din acești ani de încheștare epocală, St. Tisza, primul ministru maghiar, semnalează „atitudinea echivocă și lipsită de patriotismul corespunzător chiar a ziarului arădean „Românul“, și ca urmare a trebuit sistată apariția ziarului“⁷. Organul de presă al comitetului național se afirmase ca un luptător hotărât pentru apărarea drepturilor populației românești. „Românul“ n-a aderat la ideile „împăcării“ propuse de premierul maghiar în tratativele purtate de el cu frunțașii comitetului național și această atitudine intransigentă l-a determinat pe Tisza să ia hotărârea sistării ziarului.

„Românul“ a reapărut în plină mișcare revoluționară, la 8 noiembrie 1918. Evenimentele care se succedau cu repeziciune în noiembrie 1918 reclamau apărarea energică a intereselor noastre naționale. Reapariția „Românului“ a fost hotărâtă într-o consfătuire ținută în ziua de 7 noiembrie 1918. Redacția cuprindea un grup de profesori ai Institutului teologic-pedagogic din Arad : T. Botiș, L. Iacob și Sabin Evuțianu⁸. În cursul zilelor pline de zbucium și de speranță din noiembrie 1918, „Românul“ a difuzat în masele populare istoricele chemări ale Consiliului Național Român. Ziarul a contribuit prin ținuta și conținutul său la pregătirea spiritelor pentru marele act al Unirii de la 1 decembrie 1918.

Rolul „Românului“ în lupta pentru desăvârșirea statului național unitar se manifestă pe planuri diverse : **a) dezvoltarea conștiinței naționale,**

b) afirmarea unității naționale a românilor și c) mobilizarea maselor populare pentru actul istoric al unirii românilor într-un stat unitar.

a) Dezvoltarea conștiinței naționale a fost afirmată ca un obiectiv principal de către „Românul“ încă din articolul program. Pentru încheierea tuturor energiilor românești într-un mănunchi puternic, „Românul“ consideră că menirea sa e „deșteptarea și întărirea conștiinței naționale prin luminarea sufletelor asupra marelui adevăr că drepturile naționale sunt condițiunea neapărat necesară pentru progresul economic și cultural, pentru fericirea oricărui popor”⁹. V. Goldiș consideră ziarul pe care-l conducea ca un mijloc de activizare a maselor populare și de dezvoltare a conștiinței naționale¹⁰. Pentru realizarea acestui deziderat se simțea nevoia întăririi legăturilor dintre intelectualitate și masele populare, care trebuiau antrenate în activitatea politică. Într-o alocuțiune rostită la Sibiu în 1914, O. Goga subliniază faptul că dezvoltarea conștiinței naționale intensifică eforturile constructive ale națiunii, care este „un colț de umanitate“ cu aspecte particulare. Goga își exprimă convingerea că sufletul neamului nostru „este un accent prin care se completează universalitatea de simțire a omenirii“¹¹. În concepția lui O. Goga, națiunea aduce la patrimoniul culturii și civilizației universale o contribuție specifică pe care conștiința națională o intensifică.

Întărirea conștiinței naționale apare în paginile „Românului“ ca un mijloc de realizare a idealului lor național. Numai întăriți în conștiința lor națională, românii vor putea ajunge la realizarea idealului unirii tuturor românilor într-un stat unitar. „Românul“ s-a considerat ca un organ militant aflat în primele rinduri ale acestei lupte. În această luptă, „să nu lăsăm să treacă zi, ceas, clipită, fără a sfărâma una din verigele lanțului care ține încătușat încă sufletul nostru în zboru-i spre idealul neamului românesc“¹². Conștiința națională e o stare de psihic comună comunităților naționale. Ea nu e o stare sufletească izolată la o comunitate națională. Ca organ de propagandă națională, „Românul“ a militat pentru informarea maselor românești asupra problemelor politice pe care le ridica lupta lor pentru unitatea națională. Ziarul urmărea să informeze publicul și să-i țină trează conștiința sa națională, trăsătura psihică specifică unei națiuni. Când în sufletul unei comunități naționale a fost dezvoltată conștiința de sine, atunci în mase nu mai poate sălășlui întunecul și dezinteresul.

Prin paginile sale, „Românul“ a agitat ideea că românii constituie o unitate de sentimente, cultură, limbă, tradiții și aspirații, chiar dacă ei nu formează un stat unitar. Unitatea politică a românilor era împiedecată de granițe meșteșugite, dar unitatea culturală și sufletească s-a realizat în ciuda acestor granițe înfipte în interiorul pământului românesc. „Românul“ afirmă dreptul poporului român de a lupta pentru interesele sale naționale. În timpul tratativelor purtate în 1914 de reprezentanții Consiliului Național Român cu șeful guvernului maghiar, contele Tisza, „Românul“ a publicat memoriul Consiliului Național Român, în care se cerea primului ministru ca guvernul maghiar „să sisteze toate piedecile ce a pus în calea unificării culturii românești, să permită ca toate ziarele din România, toate cărțile și toate tipăriturile să poată intra în țară“¹³. Reprezentanții românilor la aceste tratative cereau ca guvernul maghiar să recu-

noască individualitatea poporului român. Această cerere era rezultatul unui proces amplu de dezvoltare a conștiinței naționale a românilor din Transilvania. Școala, cartea, presa, asociațiile culturale și alți factori de cultură au contribuit la desfășurarea acestui proces. Prin activitatea sa, care continuă tradiția glorioasă a presei active din Transilvania, „Românul“ a contribuit la cimentarea conștiinței naționale a românilor într-o perioadă de adînci prefaceri.

b) Afirmarea unității naționale a românilor divizați politicește a fost unul din obiectivele permanente ale „Românului“. Ca organ al Partidului Național Român, ziarul arădean consideră că una din datoriile sale de competență e întărirea sentimentului de solidaritate națională. „Națiune asuprită și primejduită chiar în existența sa națională“ — după cum se constata chiar în articolul program — românii vedeau în unitatea lor națională o aspirație firească. „Românul“ se încadrează în această luptă de realizare a unității naționale. „Românul“ a evidențiat comunitatea de interese a românilor din Transilvania cu frații lor de peste Carpați. În nemărate articole, ziarul a difuzat informații despre activitatea românilor de pe ambele versante ale Carpaților. Masele populare românești din Transilvania vedeau în solidaritatea națională un mijloc de luptă împotriva asupririi naționale și sociale pe care o îndurau. Tot mai puternic pătrunde în mase ideea că unirea tuturor românilor într-un stat unitar ar constitui un factor de dezvoltare națională.

Ideea unității naționale a românilor din toate provinciile românești — afirmată în mod convingător în paginile „Românului“ — a venit în contradicție cu teza statului național unitar maghiar, pe care aristocrația și burghezia maghiară au promovat-o cu insistență. În timpul tratativelor purtate de delegații Partidului Național Român cu Ștefan Tisza, primul ministru maghiar, cele două teze s-au confruntat cu pasiune. Ideii de stat maghiar național unitar — care a călăuzit gîndirea politică a primului ministru maghiar — delegații Partidului Național Român i-au opus teza unității naționale a românilor. „Românul“ difuzează în mase această teză. Într-un articol apărut după încheierea tratativelor se afirmă convingător ideea unității naționale. „Neamul românesc este națiune, cu trecut propriu, cu cultură, cu aspirații, cu viitor propriu, despărțit și deosebit de cel al națiunii ungurești“¹⁴. Întrucît formațiunea de stat în care trăiau românii din Transilvania nu ajuta dezvoltarea lor națională, convingerea pe care „Românul“ o difuza în 1914 în masele populare era că trebuia accelerat „procesul de descompunere“ a statului austro-ungar. După destrămarea formației politice existente, „în formația de stat viitoare, care va fi întemeiată pe adevăr și dreptate, neamul românesc de dincoace de Carpați își va trăi viața slujind înaintea omenimei ca națiune liberă“¹⁵. Se desprinde din această afirmație ideea că „Românul“ considera ca inevitabilă desmembrarea monarhiei austro-ungare și întemeierea unor state naționale în care să fie încadrate naționalitățile asuprite din imperiu.

Ideea unității naționale a românilor a fost afirmată în mod constant și convingător în adunările populare organizate în 1914 de către organizațiile locale ale Partidului Național Român. În paginile sale, „Românul“ a di-

fuzat în masele largi populare rezoluțiile adoptate în adunări. În aceste rezoluții este subliniată ideea unității naționale și dreptului națiunii române de a dispune de soarta sa. În rezoluția votată de adunarea ținută în 8 iunie 1914 la Ileana Mare e afirmată cu claritate ideea unității naționale — „oricât ar fi de asupritoare sistemele de guvernare sub care trăiește o parte a neamului românesc, noi ne simțim sub raportul cultural un singur popor cu românii de pretutindenea și nici o putere lumească nu are dreptul și nu va izbuti să slăbească această coeziune morală, să întunece această a noastră bimilenară și sfântă conștiință“¹⁶. În rezoluție se subliniau factorii care au contribuit la întărirea unității naționale a românilor : originea comună, unitatea de limbă și de aspirații.

Constituirea unui stat național unitar a fost una din aspirațiile permanente ale românilor, această idee devenind un ideal național pentru care au militat de-a lungul istoriei atât masele populare cât și cele mai alese spirite care au ieșit din rindurile lor. „Românul“ continuă lupta curajoasă dusă de alte organe de presă din Transilvania care au militat consecvent pentru realizarea idealului național. Presa românească a fost unul din factorii interni ai realizării unității noastre politice și „Românul“ se încadrează în acest front de luptă pentru îndeplinirea idealului național român. Organul Partidului Național Român a difuzat în mase ideea că realizarea idealului național e un obiectiv apropiat pentru care spiritele trebuie să fie pregătite. Aceasta este concluzia firească a analizei situației politice a imperiului austro-ungar, care manifesta simptomele politice ale unei desmembrări. Tema descompunerii imperiului revine adeseori în paginile „Românului“. O. Goga a subliniat într-un articol¹⁷ faptul că monarhia austro-ungară, îmbătrinită și coplesită de oboseală, trece prin momente de gravă criză. Procesul descompunerii monarhiei e analizat în paginile „Românului“. Cauzele fundamentale ale descompunerii erau formulate lapidar de „Românul“ : asuprirea națională și politica de desnaționalizare¹⁸. V. Goldiș a remarcat în intervenția sa în congregația din primăvara anului 1914 a comitatului Arad că ideea statului național unitar maghiar este o născocire atîta timp cât în Transilvania există milioane de români care-și cer dreptul la o existență națională.

Afirmarea idealului unirii a atras după sine schimbarea în coloanele „Românului“ a opticii privind raporturile românilor din Transilvania cu România. Această schimbare de optică este, în ultima instanță, o formă a radicalizării mișcării de eliberare națională din Transilvania. Articolul program al ziarului, desigur tot din motive tactice, prezintă aceste rapoarte cu multă prudență precizînd că : „În afacerile politice ale fraților noștri din România nu ne amestecăm. De bucuria lor ne bucurăm, necazurile lor le deplîngem și am fi nesinceri, dacă n-am mărturisii, că dorim prosperarea, înflorirea și mărirea statului lor“¹⁹. Această atitudine rezervată nu se poate explica fără a ține seamă de condițiile în care ea a fost formulată. În programul ziarului nu se putea da curs altfel formulării în anul 1911, dacă se căuta menținerea acestui organ de presă. Că de fapt alta era atitudinea ziarului față de această problemă, rezultă din aceea că în fiecare număr al „Românului“ există rubrici ca acestea : „Fapte și lucruri din România“, „Din România“, „De la frații din România“, etc.

Marile aniversări : Unirea, Independența²⁰ precum și marile figuri ale istoriei României: Tudor Vladimirescu, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Ioan Cuza²¹, erau comemorate și de „Românul“ prin articole de fond.

La scurtă vreme după apariție, „Românul“ își schimbă însă atitudinea rezervată formulată în programul inițial. Astfel, Vasile Goldiș intervine cu o explicație pe marginea unei scrisori primită de la I.L. Caragiale afirmând încă în aprilie 1911 că de fapt „Chestiunea națională a românilor din statul ungar e o chestiune de importanță universală. E de cea mai mare importanță în primul rînd pentru România. Rezolvarea ei norocoasă atinge de aproape nu numai interesele monarhiei habsburgice, dar va influența în măsură simțitoare raporturile internaționale dintre statul nostru și regatul României. Au decj tot dreptul a contribui la chibzuirea rezolvirii acestei mari chestiuni și peste tot la lămurirea situației politice a românilor din statul ungar, toți românii“²². Iată de ce nu mai pot fi considerate întimplătoare unele afirmații ce apar în cuprinsul ziarului de genul acesta: „Dacă ar mai fi încă două rînduri de munți între noi și cei de dincolo, vom forma totuși un singur trup ca un singur organism, cită vreme vom rosti același grai“²³.

În anul 1912 această orientare se accentuează și mai mult. În articolul de fond „Amestecul fraților din România“ se arată că „noi am mai susținut și altădată, că ceea ce privește dreptul celor de dincolo de a se „amesteca“ în afacerile noastre publice de aici, sau al nostru, al celor de aici de a ne „amesteca“ în afacerile de ordine obștească de acolo nu poate să fie contestat nici odată în chip absolut, ci are să fie condiționat numai de acel tact pe care îl înțelege și îl urmărește fiecare din cei ce știu întotdeauna despre ce este vorba cînd „se amestecă“ într-o chestiune sau alta și sînt conduși numai de înțelegerea solidarității ce trebuie să unească spre urmărirea destinelor lui culturale, întreg neamul românesc“²⁴.

În anul 1913 se merge mai departe, solicitîndu-se României ajutor fără nici o rezervă. „Pentru noi, se spune într-un articol, să fie, atunci, un păcat dacă așteptăm sprijinul fraților noștri? Dacă e păcat numai acesta poate fi : că deși sîntem la noi acasă, deși și cetățeni mai vechi ai țării decît opresorii noștri sîntem siliți să cerem milă străină. Dar păcatul acesta nu pe noi ne privește“²⁵. „Românul“ nu se pronunță în ce-ar putea consta în mod concret acest ajutor. În nici un caz nu se solicită intervenție militară, ci cel mult ajutor diplomatic²⁶.

„Românul“ nu-și rezumă evidențierea comunității de interese numai la aceste aspecte. În nenumărate articole ziarul din Arad ia atitudine față de diferite probleme ce frămîntau viața politică din România. Astfel, „Românul“ recomandă înfăptuirea în România a unei reforme agrare ce trebuia să însoțească un vast program de reforme, fapt pentru care „Românul“ și-a atras simpatia tuturor elementelor democratice din toate teritoriile locuite de români. Astfel, într-un articol se precizează că : „aceste reforme vor fi însoțite de o nouă și mai serioasă împroprietărire a țărănilor. Toată suflarea patriotică din țară este de acord de a cere o nouă împroprietărire, căci situația actuală a țărănilor nu poate să continue fără

grele suferințe pentru elementul țărănesc și fără mari pericole pentru siguranța și progresul general al României⁴²⁷.

În lupta dusă pentru întărirea solidarității naționale a românilor, „Românul” — ca și alte organe de presă din Transilvania și de peste Carpați — au utilizat valorile culturale ca factor de unitate națională. Circulația valorilor culturale în ambele sensuri peste Carpați a determinat un fenomen de osmoză sufletească ce-a devenit una din premisele desăvârșirii unității naționale a românilor. Valorile culturale sînt un factor de educație națională: „cultura deschide ochii, arată cărările pe care trebuie să înainteze un popor, tot ea încălzește inima...” În lupta împotriva asupririi naționale, valorile culturale schimbă comportamentul maselor, sporind coeficientul de conștiință al luptei. Cultura schimbă rezistența națională spontană și inconștientă într-o activitate conștientă și organizată.

„Românul” a contribuit la realizarea unității culturale a românilor de pe ambele versante ale Carpaților, publicînd în paginile sale articole, studii, poezii, eseuri ale unor personalități culturale care prin opera lor au contribuit la progresul cultural al poporului. „Românul” a oferit spațiu larg lui A.D. Xenopol, N. Iorga, Eugen Lovinescu, Emil Girleanu, Ion Minulescu, Virgil Madgearu etc. Înregistrînd manifestările culturale ale românilor din celelalte provincii românești, „Românul” afirmă unitatea sufletească a națiunii române. Conștiința acestei unități o au românii de pe ambele versante ale Carpaților. „Noi românii de pretutindeni, peste șapte mări și șapte țări ne simțim una, un singur neam, un singur popor, o singură națiune, un singur suflet, un singur trup”²⁸. Literatura era unul din factorii care contribuiau la realizarea acestei unități. I. Agîrbiceanu vedea în primirea entuziaștă pe care publicul din București o făcuse piesei lui O. Goga: „Domnul notar” o dovadă a faptului „că granițele ce ne despart n-au îmbucătățit sufletul românesc, n-au putut să ne înstrăineze”²⁹. Valoarea spectacolului prezentat pe scena Teatrului național dobîndea în aprecierile lui I. Scurtu valoarea unui eveniment național. Valoarea spectacolului, apreciază I. Agîrbiceanu, constă în faptul că s-a arătat de către un ardelean de ce literatură era nevoie în perioada de creștere a mișcării naționale, nu pentru a fi la nivelul vieții literare din apus, ci pentru a întări ființa noastră națională, de-a cărei energie vom avea lipsă mai repede decît credem”. Așa scria în 1914 I. Agîrbiceanu, întărind aserțiunea că un scriitor este un viziionar care descifrează în devenirea viitorului unei națiuni drumul ei propriu.

În concepția redactorilor „Românului” cultura națională era un resort trainic al vigurozității și rezistenței morale a poporului român. Circulînd prin intermediul publicațiilor cotidiene și periodice, prin carte și suferințe, valorile culturale dădeau un caracter activ solidarității naționale³⁰. „Românul” și-a informat cu promptitudine cititorii despre mișcarea literară de peste Carpați. În 1911, E. Lovinescu sublinia într-un articol³¹ valoarea literară a poemului „Înșiră-te mărgărite” de V. Eftimiu. E. Lovinescu a atacat în articolele publicate în „Românul” și rolul „Semănătorului” în dinamica vieții culturale³². În alte articole, D. Nanu a relevat valoarea poetică a volumului de poezii „Trîmbite de aur” de Al. Stamatiad³³. Nota nouă adusă în poezie de I. Pilat este relevată de

V. Stoica³⁴. Prin paginile sale „Românul“ a difuzat în masele populare din Transilvania opere literare care au contribuit la formarea gustului public, la dezvoltarea interesului pentru literatură și la realizarea unității culturale a românilor. Cititorii ziarului din Arad au întâlnit în paginile sale opere de M. Eminescu, I.L. Caragiale, V. Alecsandri, Al. Macedonski, M. Sadoveanu, M. Cruceanu, N. Davidescu, B. Șt. Delavrancea, V. Demetrius, V. Eftimiu, E. Gîrleanu, Brătescu-Voinești etc. Sînt nume prestigioase ale literaturii române. Prin forța ei de pătrundere în suflete, literatura modela sufletul românesc de pe ambele versante ale Carpaților prin intermediul acelorasi valori literare. Literatura devenise un factor de unitate culturală, pregătind spiritele pentru actul unirii Transilvaniei cu România. Într-o viziune sintetică referitoare la rolul național al culturii, I. Popovici considera unitatea culturală ca o premisă a unității sufletului românesc³⁵. Cultura era difuzată prin școală, care nu era o instituție adaptată specificului național. Difuzarea cărții și presei românești în masele largi populare întărea puterea de rezistență morală a românilor. Subjugați și asupriți național și social în cadrul Imperiului habsburgic, românii făceau din unitatea de limbă și cultură o forță militantă. P. Locusteanu cerea într-un articol din „Românul“ ca cele mai de seamă opere literare și artistice ale culturii naționale să fie difuzate în mase³⁶. Prin ele se stabila un contact cultural între toți membrii comunității naționale. „Românul“ s-a înrolat în lupta dusă pentru atingerea acestui țel. El a devenit în acești ani de zbucium și încercări un factor activ în lupta pentru realizarea unității naționale a românilor.

c) Urmărind intensificarea mișcării naționale, „Românul“ acordă o importanță deosebită activității maselor populare. Această orientare spre popor se poate constata din primele numere ale ziarului. Astfel, în primul și al doilea număr se publică manifestul „Către români“ care atrage atenția cititorilor că ziarul își propune să lupte pentru apărarea drepturilor naționale ale maselor românești³⁷. Peste cîteva zile, în articolul intitulat „Adunări de protestare“ după ce se analizează situația care impunea intensificarea luptei de eliberare națională, se adresează un apel conducătorilor politici români în care ei sînt îndemnați să activeze masele. „Conducătorii politici ai unui popor, se arată în încheierea articolului citat, sînt reduși la absolută neputință dacă masele stau în nemișcare. Să invie toți românii care au în inima lor adevărată și sinceră iubirea de neam. Mișcarea maselor trebuie să dea nu numai justificarea, ci îndemn acțiunii conducătorilor, care cu atît mai efectiv vor reprezenta aspirațiunile naționale ale poporului nostru, cu cît acele aspirațiuni vor rezulta cu mai multă tărie din însăși masele poporului“³⁸.

În tot decursul anului 1911, începînd cu cea de la Arad din 17 februarie, în întreaga Transilvanie au loc adunări populare, care au dezbătut probleme esențiale privind situația politică, votul universal, drepturile limbii și culturii românești etc. Aceste adunări au pregătit poporul pentru lupta revoluționară din toamna anului 1918. „Românul“ susține aceste adunări, publicînd chemările pentru convocarea lor și apoi lungi reportaje cu privire la desfășurarea lor. Din reportajele publicate rezultă că la adunări

participau mii de țărani și că moțiunile votate erau din ce în ce mai radicale.

În „Românul“ apar articole care îndeamnă organele locale ale Partidului național, acolo unde adunările populare încă nu au avut loc, să treacă la organizarea lor³⁹. În anul 1912, deși numărul adunărilor scade, amploarea lor crește. La adunarea de la Alba Iulia din 29 mai participă peste 35.000 oameni. Constatînd că numărul adunărilor scade, „Românul“ caută prin articole de fond să țină trează în conștiința conducătorilor politici români ideea contactului cu masele. Dintre aceste articole se remarcă cel închinat aniversării Adunării de la Blaj din 1848, în care se scoate în evidență rolul maselor în revoluția burghezo-democratică din 1848. „Dacă cele cîteva sute de intelectuali, se arată în articol, nu s-ar fi pus în contact cu acest imens rezervor de energie care este poporul nostru, zadarnice ar fi fost toate preocupările lor“. În încheiere, în articol se scoate în evidență rolul maselor în marile evenimente ale istoriei: „Ori de cîte ori viața acestui neam ajunge într-un impas, ori de cîte ori o mare chestiune de existență a lui bate la ușă, să nu așteptăm mîntuire de la abilități diplomatice sau de la mila unuia sau altuia, ci să ne adresăm cu încredere LUI. Să consultăm Poporul. El va oferi mijloace pentru apărarea propriei sale cauze“⁴⁰.

Masele populare au fost angajate, la început, într-o luptă cu scopuri mai limitate. Astfel, în articolul program al ziarului „Românul“ se preciza că lupta trebuie să ducă la „recunoașterea și asigurarea ființei naționale a poporului românesc și garantarea acestei recunoașteri și asigurări prin validarea politică a națiunii noastre în raport cu însemnătatea sa numerică, economică și culturală, ca element constitutiv al statului ungar“⁴¹. La acest program comun Partidului național și „Românului“, se renunță treptat pentru a se trece, așa cum rezultă din coloanele ziarului, la un program mai avansat, bazat pe teza afirmării „idealului național“, prin care se urmărea eliberarea și unirea tuturor românilor într-un stat național. În articolul „**Drama Europei și idealul românilor**“ publicat la 26 noiembrie 1912 se pot descifra elementele acestui ideal în cuvintele: „Să ne fie permis a face aici o propunere, care dacă ar fi ascultată, ar asigura fără îndoială Austro-Ungariei și României victoria. Anume: blocul german să valideze principiul amintit despre „Formarea de state pe baza națională“, și cu gest politic superior să admită atît elementului polon cît și elementului român să-și unească toți conaționali în state naționale. În anul 1913 apare la 2 iulie articolul „**Romanicae res**“, în care se arată cum în noile condiții și popoarele „mici“ au dreptul să-și îndrepte soarta. În articol se amintește „că statele balcanice, cu excepția României, și-au realizat prin puterea lor proprie și aproape pe deplin „idealurile lor naționale“. În continuarea articolului se arată în termeni categorici că și românilor trebuie să li se recunoască aceleași drepturi. „Recunoscînd diplomația statelor europene — se spune în articol — deși numai ulterior statelor din Balcani îndreptățirea acestor străduințe, de abia se poate crede că nu i se vor recunoaște „dorințe“ și „stăruințe“ de aceeași natură și poporului românesc care trebuie să fie considerat cel puțin egal cu po-

poarele balcanice nu numai după numărul, cultura și bunăstarea lui, ci și după organizarea de stat⁴².

„Dorințele și stăruințele“ mai sus amintite ale poporului românesc sînt analoage cu cele ale popoarelor balcanice, iar dacă de fapt se poate observa vre-o deosebire, aceasta zace în împrejurarea, că acestea din urmă au aflat în drum spre idealul lor numai un stat în putreziciune, pe care l-au putut înfrînge cu puteri unite, pe cînd „poporul român în drum spre idealul său întilnește în față două state mari și puternice și mai multe state mici“⁴². Din acest articol reiese clar că „Românul“ își îndreaptă munca de propagandă spre orientarea maselor către acest ideal național care împlinit va marca desăvîrșirea procesului de unificare națională a poporului român. Această preocupare a „Românului“ se poate constata din multe articole care pun problema realizării unirii românilor într-un stat unitar. Desigur că din motive tactice afirmarea idealului unirii se făcea nu întotdeauna direct. Prin articolul citat se poate constata tendința ziarului de a pregăti terenul pe plan diplomatic pentru recunoașterea legitimității acestui ideal. La o lună și ceva după publicarea articolului analizat mai sus, „Românul“ publică articolul de fond intitulat „**Porunca zilelor mari**“, în care se cere și conducătorilor Partidului Național Român să-și orienteze activitatea spre acest țel. „Dacă Partidul Național Român, se arată în articol, vrea să rămînă într-o comunitate de idei și sentimente, de aspirații și de nădejdi cu masa mare a poporului nostru din Ardeal și Ungaria, trebuie să înceapă numai decît o serie întregă de acțiuni politice, pretinse de setea înfăptuirii idealului național“⁴³. Rezultă din acest citat cum „Românul“ intervine chiar în orientarea conducerii Partidului național care așa cum constată și Octavian Goga „cu deosebire în ultimul timp a prezentat anumite note de oboseală“⁴⁴.

Radicalizarea luptei de eliberare națională s-a exprimat în coloanele „Românului“ și prin preconizarea unor acțiuni mai energice și mai hotărîte. Evident, idealul național nu se putea înfăptui fără trecerea la acțiuni radicale. În luna februarie 1912 „Românul“ publică în două numere conferința lui Nicolae Bălcescu intitulată **Cultul energiei**. Această conferință este comentată în termeni ca aceștia : „Să fim apostoli ai cultului energiei, dar să închinăm energia noastră unui mare ideal, și cel mai mare ideal pentru noi este luminarea poporului și unitatea națională“⁴⁵. Pe aceeași linie se poate cita și articolul „**Vim vi repellere licet**“ apărut la 6 august 1912, articol care a fost considerat ca determinant în tulburările de la Sătmar. Cu prilejul procesului intentat în urma acestor tulburări, „Românul“ ia o atitudine fermă și nu renunță la această acțiune energetică. „Neamurile nu numai că au dreptul — se arată într-un articol cu acest prilej — dar sînt datoare să se apere cu toate mijloacele ce le au la dispoziție, iar dacă ajung la ultima ratio, sînt datoare să respingă cu forța blestemăția dușmanului“.

În articolul citat „**Porunca zilelor mari**“, pe care l-am mai citat, ideea acțiunilor energice este subliniată : „Dacă noi simțim, se arată în acest articol de fond, că zilele acestui imperialism sînt numărate o simțim din puterea ce ne umple sufletele și din hotărîrea noastră de a merge de aici încolo cu pași foarte repezi înainte“⁴⁶.

În sfârșit, mai trebuie amintită și seria articolelor „Piedici interne“, care în patru numere ale „Românului“ scoate în evidență neajunsurile luptei românilor din Transilvania în epoca respectivă. Printre aceste neajunsuri se semnalează și faptul că românii, pînă atunci, au dus lupta în limitele legilor statului austro-ungar. Desigur, că așa concepută, lupta nu avea sorți de izbîndă. De aceea, articolul citat arată că : „nici o constituție pe lume nu-i veșnică. Constituțiile nedrepte pot fi răsturnate prin voința poporului, prin mijloace legale, și, în clipe mari, se răstoarnă prin revoluții ,deci chiar prin mijloace nepermise“⁴⁷.

La acest factor intern determinant se mai adaugă și unul extern, care impulsionează după 1913 lupta pentru realizarea idealului național : eliberarea popoarelor balcanice de sub dominația otomană în urma războiului balcanic. Eliberarea popoarelor balcanice a însuflețit popoarele asuprite din cadrul Imperiului austro-ungar, le-a stimulat lupta de eliberare și realizare a idealului lor național. „Românul“ publică mai multe articole din care reiese acest imbold. Astfel, articolul „Un bilanț“, nesemnat, după ce remarcă : „Valurile războiului balcanic s-au alinat... Harta Europei se găsește modificată prin rezultatele acestui război care a fost un nou strălucitor triumf al principiului de naționalitate...“ atrage atenția Austro-Ungariei în termenii următori : „Dezastrul acesta al politicii turcești trebuie să fie o mare învățătură pentru monarhia austro-ungară, care formată din atîtea națiuni de gînte așa de diferite, trebuie să fie foarte respectuoasă față de eternul principiu al naționalității“⁴⁸. La scurtă vreme apare un alt articol semnat de Octavian Goga, care referindu-se la evenimentele din Balcani precizează : „Trebuie să reținem deci însuși rostul fundamental al acestei schimbări de lucruri, însăși forța motrice a cataclismului : principiul național de viață politică“. Activizarea maselor populare nu era posibilă fără organizarea unei activități constante de educație politică a maselor, care să ducă la o reformă de gîndire politică menită a răscoli valuri adînci în sufletul națiunii.

În perioada premergătoare izbucnirii primului război mondial, „Românul“ își intensifică activitatea de mobilizare a conștiinței publice românești pentru apărarea drepturilor naționale. Comentînd actul de curaj al unui grup de elevi din Blaj, care au ridicat tricolorul pe catedrala Blajului, „Românul“ cere să se deschidă porțile libertăților naționale“⁴⁹. În aceeași lună, „Românul“ aduce în dezbatere problema moștenirii adunării împunătoare care a avut loc în 1848 pe Cîmpia Libertății din Blaj. Ziarul difuzează în mase ideea că lupta trebuie purtată cu abnegație și entuziasm pînă la deplina libertate națională, care va fi urmărită cu perseverență prin acțiuni politice unitare. De aceea, ziarul promovează prin paginile sale teza solidarității naționale a românilor, chiar dacă ei erau divizați din punct de vedere politic. Solidaritatea dă tărie rîndurilor maselor populare, de aceea „datoria fiecărui dintre noi este astăzi să păzim cu sfințenie frumoasa solidaritate a taberei românești“⁵⁰.

„Românul“ a devenit în noiembrie 1918 un factor activ de mobilizare a maselor populare românești din Transilvania pentru Adunarea Națională de la Alba Iulia. După mutarea la Arad în 2 noiembrie 1918 a Consiliului Național Român, se simțea nevoia unei susținute activități

de difuzare în mase a hotărîrilor luate într-o perioadă de mari frământări. După reparația „Românului“, în paginile sale au fost publicate documente elaborate de Consiliul Național Român. La reparația sa în 8 noiembrie 1918, „Românul“ își manifestă încrederea în viitorul națiunii române. Ziarul a afirmat cu hotărîre principiul autodeterminării națiunii române într-o perioadă de mari prefaceri politice. Principiul autodeterminării este un rezultat al progresului civilizației umane: „Civilizația umană în mersul ei spre desăvîrșire a copt principiul liberei dispozițiuni a tuturor neamurilor asupra sorții lor proprii. Nici un neam din lume de aci încolo nu are dreptul de a stăpîni asupra altui neam și în teritoriile supuse razelor culturii moderne, oricare națiune a primit preafirescul drept a se uni în chip desăvîrșit, spre a-și împlini misiunea sa civilizatorică în societatea celorlalte neamuri“⁵¹. Soarta românilor din Transilvania va fi decisă într-o adunare constituantă la care vor participa delegații lor. Adresîndu-se comunității românești din Transilvania, ziarul îndeamnă cititorii săi să dea dovadă de acțiuni hotărîte în sprijinul mișcării naționale. Aceste acțiuni trebuie să fie însă străbătute de respectul față de om și de principiile civilizației umane: „Să ne manifestăm în concertul neamurilor de stăpîni peste viața noastră, să dăm dovezi la lume că conștiința națională oțelită și coaptă prin luptele și suferințele noastre seculare ne-a făcut maturi și demni pentru aranjare și o înfăptuire corespunzătoare cerințelor civilizației omenești și noului drept internațional a tuturor condițiilor și aspirațiilor noastre la viață liberă“⁵².

În timpul tratativelor purtate la Arad de reprezentanții Consiliului Național Român cu delegația guvernului maghiar condusă de O. Jászai, „Românul“ a reafirmat cu hotărîre dreptul românilor din Transilvania de a dispune ei înșiși de soarta lor. De aceea, ziarul aprobă atitudinea delegației române care n-a acceptat „un compromis nedemn“, pe care l-a propus O. Jászai. Ziarul relevă faptul că nici provizatorul, nici compromisul, nici armele, nu pot înnăbuși dorința de unire a românilor. După eșuarea tratativelor de la Arad, „Românul“ își orientează eforturile sale în direcția organizării activității românilor din Transilvania. Această organizare făcută sub conducerea Consiliului Național Român va arăta lumii spiritul de organizare și de muncă de care dispune un popor care a devenit liber.

Luna noiembrie 1918 a constituit o perioadă de adînci prefaceri în istoria Europei. În această lună, „Românul“ a afirmat cu hotărîre primatul dreptului asupra forței. Unirea Transilvaniei cu România veche era rezultatul triumfului ideilor de drept. Într-un articol: „Nori negri“..., Euphraste⁵³ arată că ideile frumoase, nu armele trebuie să hotărască soarta omenirii. „Dreptul, nu forța, să primeze în aranjarea problemelor aruncate la suprafață de zguduirile războiului de 5 ani“. În virtutea acestor idei de drept, Consiliul Național Român a adresat cunoscutul manifest „Către popoarele lumii“, în care se sublinia că românii din Transilvania nu-și vor afirma dreptul lor cu forța, nu prin mijloace brutale, ci prin respectul și afirmarea ideilor democratice. Națiunea română este hotărîită să-și constituie statul său unitar și independent cu sprijinul lumii civilizate și în respectul ideilor de libertate și dreptate.

După ce „Românul“ a publicat convocarea Adunării Naționale de la

Alba Iulia, opinia publică din Transilvania și-a orientat eforturile sale în direcția organizării acestei adunări plebiscitare. Ziarul „Românul“ participă la această acțiune de pregătire a Adunării Naționale, îndemnând masele să participe la această manifestare istorică. Adunarea Națională este chemată să hotărască altă soartă pentru românii din Transilvania. Hotărârile care se vor lua la Alba Iulia vor fi rezultatul dreptului firesc al națiunilor de a dispune de soarta lor⁵⁴. Convocarea Adunării Naționale este exercitarea dreptului popoarelor de liberă dispunere asupra sorții lor. Unirea va realiza desrobirea națională care trebuie să pregătească desrobirea socială. Împroprietărirea țăranilor și acordarea de drepturi muncitorilor sînt o necesitate națională, pe care I. Clopoșel le consideră în articolul „Socialiștii români“ ca o dovadă de patriotism⁵⁵. Participarea socialiștilor români la opera constructivă realizată de Adunarea Națională de la Alba Iulia a fost hotărîtoare pentru reușita activității acestei adunări constituante. Ziua de 1 decembrie 1918 a fost o zi de entuziasm general în Transilvania. Ziarul relevă în paginile sale semnificația istorică a acestei zile, în care se va hotărî unirea Transilvaniei cu România. Delegaților și maselor populare prezente la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia le revine misiunea istorică de a proclama actul unirii.

Cu actul unirii Transilvaniei cu România se încheia un capitol zbuțuit al istoriei românilor. Pentru realizarea acestui act istoric, spiritul public românesc a fost pregătit prin cultură, școală și acțiuni politice. Presa din Transilvania a fost unul din factorii interni ai realizării unirii. Ziarul „Românul“ din Arad se încadrează în acest front al presei românești, care a pregătit opinia publică pentru actul unirii și a afirmat în coloanele sale marile principii de drept și de umanitate care au prezidat efectuarea acestui măreț eveniment istoric.

NOTE

- 1 R. Cioregariu, „Tribuna și tribuniștii“, Cluj, 1934, pag. 24.
- 2 E. Căvănescu, „Politica de activitate și Ion Russu Șirianu“ în „Piatră de hotar“, nr. 5—6, an III, 1936, pag. 59.
- 3 „Destinămarea monarhiei austro-ungare“, sub redacția Acad. C. Daicoviciu și prof. univ. Miron Constantinescu, Ed. Academiei, 1964, pag. 129.
- 4 „Către români“, „Românul“, nr. 1, an I, 1911.
- 5 Ștefan Pascu, *Marea Adunare de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 236.
- 6 I. Clopoșel, *Revoluția din 1918 și unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, pag. 18.
- 7 Arhiva Episcopiei Arad, dosar 35/1914, dec. 6233/1916.
- 8 Sabia Evuțianu, „Ziarul „Românul“ în 1918“, în „Piatră de hotar“, nr. 5—6, an III, 1936, pag. 68.
- 9 „Către români“, „Românul“, nr. 1, an I, 1911.
- 10 V. Goldiș, „O părere individuală“, „Românul“, nr. 24, an I, 1911.
- 11 Sărbătorirea lui O. Goga la Sibiu, „Românul“, nr. 50, an IV, 1914.
- 12 „Conștiința națională“, „Românul“, nr. 171, an V, 1915.
- 13 „Românul“, nr. 14, an IV, 1914.
- 14 „Et nunc“, „Românul“, nr. 38, an IV, 1914.
- 15 Ibidem.

- 16 „Românul”, nr. 114, an IV, 1914.
- 17 O. Goga, „O catastrofă națională”, „Românul”, nr. 34, an IV, 1914.
- 18 „Descompunere”, „Românul”, nr. 76, an IV, 1914.
- 19 Programul nostru, în „Românul” nr. 1, an I, 1911.
- 20 Ibidem, „Românul”, nr. 19 și 21, an I, 1911.
- 21 Ibidem, nr. 138—139, an I, 1911.
nr. 115, 117, 118, 119 și următoarele, an II, 1912.
- 22 Ibidem, nr. 94, an I, 1911.
- 23 Ibidem, nr. 107, an I.
- 24 Ibidem, nr. 17, an II, 1912.
- 25 Ibidem, nr. 196, an III, 1913.
- 26 Ibidem.
- 27 Ibidem.
- 28 „Chestia românească în România”, în „Românul”, nr. 66, an IV, 1914.
- 29 I. Agâlbiceanu, „Domnul notar”, în „Românul”, nr. 62, an IV, 1914.
- 30 „Pentru cultură”, în „Românul” nr. 33, an IV, 1914.
- 31 E. Lovinescu, „Un eveniment literar”, în „Românul”, nr. 51, an I, 1911.
- 32 Idem, *Literatura, publicul și statul*, în „Românul”, nr. 106, an I, 1911.
- 33 „Românul”, nr. 67, an IV, 1914.
- 34 Ibidem, nr. 158, an IV, 1914.
- 35 I. Popovici, „Putem noi organiza universitate?” în „Românul”, nr. 1, an IV, 1914.
- 36 P. Locusteanu, „Limba națională”, „Românul”, nr. 15, an I, 1911.
- 37 „Românul”, nr. 1—2, an I, 1911.
- 38 Ibidem, nr. 18, an I, 1911.
- 39 „Neamul nostru”, „Românul”, nr. 6, an. I, 1911 și „Spre popor”, „Românul”, nr. 91, an I.
- 40 3/15 mai, „Românul”, nr. 98, anul II, 1912.
- 41 Programul nostru, „Românul”, nr. 1, an I, 1911.
- 42 „Românul”, nr. 133, an III, 1913.
- 43 Ibidem, nr. 181.
- 44 Ibidem, nr. 114.
- 45 Ibidem, nr. 34, an II, 1912.
- 46 Ibidem, nr. 181, an III, 1913.
- 47 Ibidem, nr. 197.
- 48 Ibidem, an III, nr. 98, 1913.
- 49 „Tricolorul de la Blaj”, „Românul”, nr. 103, an IV, 1914.
- 50 „Solidari”, „Românul”, nr. 21, an IV, 1914.
- 51 „Două acte istorice”, „Românul”, nr. 2, an III, 1918.
- 52 (t.b.) „Fapte”, „Românul”, nr. 3, 1918.
- 53 „Românul”, nr. 10, 1918, autorul este I. Clopoțel, după o comunicare scrisă pe care ne-a făcut-o în 1967 (V.P.).
- 54 „Alba Iulia”, „Românul”, nr. 12. Idem, 1918.
- 55 Idem, nr. 6, 1918.

DIE ARADER ZEITUNG „ROMÂNUL“
IM KAMPF FÜR DIE VOLLENDUNG DES NATIONALEN RUMÄNISCHEN STAATES
(Zusammenfassung)

Die Verfasser heben die Rolle hervor, welche die Zeitung „Românul“, Organ der Rumänischen Nationalen Partei, in der Vorbereitung und Durchführung des historischen Aktes vom 1. Dezember 1916, durch den Transilvanien mit Rumänien vereinigt wurde, gehabt hat.

Es werden zunächst die Umstände untersucht, unter denen die Zeitung „Românul“ aus Arad erschienen ist. Dann betonen die Verfasser folgende Probleme: den Beitrag dieser Zeitung zur Entwicklung des nationalen Bewusstseins, ihre Rolle in der Behauptung der nationalen Einheit der Rumänen und, schliesslich, den Beitrag von „Românul“ zur Mobilisierung der Volksmassen für den Vereinigungsakt.

In dieser Zeitung wurde das Manifest „An die Völker der Welt“ veröffentlicht, in dem gezeigt wurde, dass der Kampf zur Vollendung des nationalen rumänischen Staates der Ausdruck der Ideen für Freiheit und Gerechtigkeit ist, Idee an, die die zivilisierte Welt respektieren und fördern muss.

Im „Românul“ wurde ebenfalls die Einberufung der Nationalversammlung von Alba Iulia für den 1. Dezember 1918 publiziert. Diese hatte dann die Vereinigung Transilvaniens mit Rumänien beschlossen.

Die Abhandlung, verfasst in den Grenzen einer Synthese — Perspektive, hebt die Rolle der Presse im politischen Leben der zeitgenössischen Welt hervor.

ACȚIUNI CU CARACTER NAȚIONAL ȘI SOCIAL, ÎN ANUL 1918, ÎN JUDEȚUL ARAD

OTTO GREFFNER

Apropiindu-se sfârșitul primului război mondial, autoritățile Austro-Ungare intensifică acțiunile de represiune împotriva naționalităților din sinul imperiului.

Măsuri deosebite sînt luate și împotriva populației românești din Transilvania, mai ales după intrarea României în război în anul 1916, împotriva puterilor centrale.

Scurt timp după începerea ostilităților pe frontul din Transilvania, au fost ridicate un număr de 8.000-10.000 persoane din rîndurile populației românești și trimise la muncă în fabricile din jurul capitalei Ungariei, sau în minele de cărbuni din interiorul țării. Alții socotiți ca elemente mai periculoase (în categoria acestora intră mai ales învățătorii, liber profesioniștii, muncitori socialiști etc.) au fost internați în lagărele de la Taplosülye și Osztfyasszonyfaja¹.

Un alt procedeu folosit de guvern împotriva populației românești a fost mobilizarea la lucru. Numărul celor mobilizați la lucru crește considerabil începînd din anul 1917, și ia proporții începînd din primăvara anului 1918, cifra lor ajungînd la cîteva zeci de mii. Majoritatea dintre ei erau oameni între 42—60 de ani așazișij glotași (népfelkelók) formați mai ales din țărani și muncitori, care erau folosiți la munci cu caracter militar².

Măsurile represive ale guvernului, erau îndreptate cu o deosebită furie și împotriva păturii de intelectuali români. Guvernul de la Budapesta considera intelectualitatea română ca deosebit de periculoasă pentru „siguranța statului“ pătura care agită „drepturile naționale“ și care este capabilă să mobilizeze masele populare în special la sate, în jurul ei în lupta împotriva asupririi naționale.

De aceea, împotriva intelectualității, învățători, liber profesioniști, preoți, s-au luat o serie de măsuri cu caracter special. Amintim în această direcție, organizarea unei secții speciale în cadrul Ministerului de Interne, a deportărilor și a viitorilor internați români, condusă de Jekellfalusy Zoltan. — Această secție avea sarcina de a se îngriji de buna desfășurare a programului represiv dinainte stabilit și de a lua toate măsurile pe care le

crede de cuviință, împotriva acelor care erau considerați ca dușmanii statului³.

În această ultimă parte a războiului, burghezia română din Transilvania desfășoară o viață politică mai activă, folosindu-se de parlamentul țării, precum și activizând masele populare, țărani, muncitori, intelectuali, în lupta împotriva oligarhiei, ceea ce a dus la dezvoltarea conștiinței naționale. Conștiința națională depășește treptat stadiul luptei pentru egalitate în drepturi cu națiunea dominantă și cîștigă tot mai mult teren, ideea eliberării naționale și unirii cu România⁴.

Pe plan militar ostilitățile din cursul anului 1917 nu au dus la rezolvarea decisivă și totală a situației militare în favoarea vreuneia din grupările de forțe aflate în luptă. Puterile centrale epuizate din punct de vedere uman cît și material, fac eforturi deosebite pentru a forța dacă nu victoria atunci cel puțin o pace onorabilă. Intrarea în război a S.U.A. pare să incline balanța victoriei militare mai mult în spre puterile Antantei. Comandamentul militar german, mobilizînd ultimele resurse umane și materiale, pregătește marea ofensivă din primăvara anului 1918 pe frontul de vest. În ciuda eforturilor depuse, ofensiva germană nu înregistrează succesele scontate datorită rezistenței dirze a trupelor Antantei. Același eșec îl înregistrează și ultima mare ofensivă încercată de comandamentul german în vest în luna iunie 1918. Contraofensiva trupelor Antantei pe toate fronturile din vara anului 1918, grăbește deznodămîntul războiului mondial în favoarea puterilor Antantei⁵.

Izbucnirea revoluției în Germania și în sînul imperiului eterogen care a fost Austro-Ungaria, pune definitiv capăt primului război mondial, care se termină cu înfrîngerea Puterilor Centrale.

Această ultimă perioadă de război, care a precedat istoricul act al Unirii de la 1 decembrie 1918, este deosebit de bogată în momente de luptă deschisă sau camuflată, dusă de populația din orașul și județul Arad, împotriva asupririi naționale și sociale. La situația revoluționară existentă se mai adaugă și personalitatea plină de prestanță și pricepere a lui Vasile Goldiș și a altor fruntași români, care au știut să conducă lupta și să adopte formele cele mai potrivite în funcție de împrejurările existente și de situația politică militară dată.

Patru ani de război și suferințe, au secătuit resursele economice ale imperiului Austro-Ungar. În anul 1918 criza de produse de larg consum se face tot mai simțită și a atins proporții uriașe. Recoltele destul de slabe din anii 1916 și 1917 au îngreunat și mai mult situația.

Rezervele interne s-au sfîrșit, statul caută să acopere necesitățile armatei, rechiziționarea directă și forțată a produselor de la producător. În multe sate și comune din județul Arad, echipele de rechiziție au confiscat de la țărani în multe cazuri, și cantitatea de grîu necesară însămînțării⁶. Așa încît în multe locuri țărani lăsau pămînturile în paragină, nelucrate. Suprafețele de pămînt nelucrate în anul 1918 au crescut considerabil față de anul 1917, cantitatea lor triplîndu-se în județul Arad. În comuna Șiria de pildă, din totalul suprafețelor destinate diferitelor culturi ca grîu, orz, ovăz, porumb, au rămas neînsămînțate pînă în vara anului 1918 circa 37%⁷.

Necultivarea pămîntului este în funcție și de lipsa animalelor de

tracțiune și de mîna de lucru. Existau gospodării țărănești fără nici un cal sau alt animal de tracțiune. Majoritatea bărbaților erau mobilizați pentru armată iar femeile nu puteau face față volumului mare de munci agricole. Statul văzînd această situație și conștient de gravitatea ei, caută să repara-tizeze mîna de lucru la gospodăriile țărănești. Așa sînt repartizați mai ales prizonieri ruși, italieni, sîrbi etc. mai mult la marile moșii și la țăraniî instăriți, fără a putea suplini însă lipsa forței de lucru din agricultură.

La lipsa articolelor de larg consum, care se resimte în anul 1918 pre-tutîndeni atît la orașe cît și la sate, se mai adaugă și creșterea vertigi-noasă a prețurilor. Acele alimente care nu au dispărut de pe piață sînt scumpe. Piinea, laptele, ouăle, grăsimile animale, carnea, sau scumpit în medie cu 120—130% față de anul 1917⁸.

Toate acestea, precum și alte aspecte au creat o situație economică gravă care a contribuit în mare măsură la creșterea spiritului revoluțio-nar al maselor populare⁹.

Această situație economică precară, la populația românească din im-periul Austro-Ungar este dublată și de o asuprire națională foarte accen-tuată. Deși în mod oficial ostilitățile între Puterile Centrale și România s-au întrerupt în decembrie 1917, totuși măsurile represive luate împotri-va populației românești din Transilvania nu numai că nu au fost sistate, ci din contră au fost înăsprite.

În problema arestărilor și a deținuților politici, deși guvernul și Mi-nisterul de Interne au dat asigurări verbale și în scris lui V. Goldiș și altor deputați români din parlamentul maghiar, că vor studia problema cu cea mai mare atenție și că vor fi judecați toți acei care sînt deținuți, și că nu se vor mai face arestări, totuși în tot cursul anului sosesc știri la Consis-toriul din Arad, în care se informează despre precheziții, rețineri pentru cercetări și arestări.

Un val masiv de arestări în rîndul populației românești, are loc în primăvara anului 1918. Printre cei arestați se află Iuliu Marșieu din Bir-chiș, Sofronie Milcu din Gurahonț, Vasile Tripa din Prunișor, toți învă-tători și militanți pentru drepturi naționale ale românilor din comitatul Arad. Aceștia sînt duși la Arad, apoi transportați la Seghedin fără să fie judecați, în continuare despre soarta lor nu se știe nimic¹⁰.

Mulți învățatori, preoți, liber profesioniști și țărani, sînt consemnați sau puși sub pază, neavînd voie să părăsească localitățile de origine. Ei trebuiau zilnic să se prezinte la posturile de jandarmi din localitățile res-pective. Pentru a face față nemulțumirilor crescînde ale maselor popu-lare pe raza comitatului, români, maghiari, germani, sîrbi etc. și mișcă-rile naționale care se intensifică, autoritățile întăresc posturile de jan-darmi în multe comune din comitatul Arad. Printr-o circulară din aprilie a prefecturii către toate comunele în subordine, se atrage atenția autori-tăților locale să urmărească îndeaproape în special „mișcarea națională a românilor” (a roman nemzeti mozgalmat) și să anunțe prefectura comi-tatului în caz că trebuie luate măsuri represive împotriva lor. Circulara mai menționează dreptul exclusiv al statului de a organiza întruniri publi-ce și alte adunări cu caracter popular, deasemenea manifestările culturale sînt interzise fără a avea o aprobare în prealabil din partea autorităților.

Se atrage în mod deosebit atenția asupra interzicerii sub orice formă a întrunirilor organizate de Partidul Național Român ¹¹.

Prin aceste măsuri, autoritățile caută să prevină eventualele agitații împotriva guvernului, să înăbușe spiritul revoluționar în continuă creștere și dorința de libertate, manifestată mai ales de populația românească din satele și comunele comitatului Arad.

O situație deosebit de gravă se manifestă în cadrul sistemului de învățământ în limba română. Arestările, înrolările în armată, chiar a acelor care aveau scutire, precum și retragerea dreptului de a exercita funcția de învățător multor suplinitori (autoritățile maghiare retrag scutirea de armată învățătorilor din Hălmagiu, Iacobeni, Mindruloc, etc.), lipsesc școlile românești de tot mai multe cadre și duc la restrângerea învățământului în limba română pe raza comitatului¹². Spre ilustrare iată câteva exemple în acest sens din documentele oficiale ale vremii. În tractul Radna în anul 1918 nu funcționează deloc 12 școli în limba română iar în alte 7 învățământul considerabil restrins, din lipsă de învățători și săli de clasă¹³. — În tractul Belinț, arată un raport, nu funcționează deloc 15 școli din aceleași motive ¹⁴. În tractul Buteni sînt 13 posturi de învățători vacante iar copiii rămîn neșcolarizați. Pentru a rezolva situația, s-au făcut intervenții la organele în drept pentru ca posturile să fie ocupate, acest lucru a fost refuzat din diferite motive ¹⁵. — Protopopul din Ineu comunică consistoriului din Arad, că pe raza tractului Ineu nu funcționează de loc școlile din Apateu, Ineu, Seleuș, Șepreuș, Zărând, Bocsig, Talpoș, toate comune mari și cu mulți școlari ¹⁶. Situația este asemănătoare și în alte părți ale comitatului Arad, așa încît în toamna anului 1918, în urma unei situații întocmite de revizorul școlar al consistoriului ortodox român Arad, în anul școlar 1918-1919 n-au început prelegerile în 67 școli confesionale aparținînd consistoriului ortodox din Arad¹⁷.

Dacă raportăm acest număr la totalul școlarilor afectați de nedeschiderea învățământului, cam 42% din populația școlară confesională nu putea frecventa școala. (Excepție fac elevii români care frecventează școlile maghiare de stat).

Este de asemenea de menționat faptul, că mai ales începînd din primăvara anului 1918, situația economică precară datorită războiului care se prelungește, determină mulți părinți cu gospodării și unde bărbații erau plecați la armată, să retragă copiii mai mari (începînd de la 9—10 ani) de la școală, și să-i folosească în mod masiv la munca cîmpului. Din această cauză se închid o serie de școli în multe localități din tractul Ineu, Radna, Săvirșin, Chișineu-Criș, Pecica etc¹⁸.

Situația grea în care se află în special populația sătească, este ilustrată foarte bine și în mod detaliat de rapoartele protopopiatelor care sosesc în mod periodic la consistoriul din Arad. Acestea ilustrează atît situația economică cît și cea social-politică și culturală a populației de pe raza protopopiatelor respective.

Dintre aceste rapoarte, se cuvine a fi prezentat mai detaliat cel al protopopiatului Radna, care pare a fi cel mai cuprinzător și mai concret în prezentarea situației anului 1918, referitor atît la situația economică, cît și la cea politică și cultural-educativă.

În prima parte raportul trece în revistă jertfele aduse de populație în anii războiului, arătând suferințele și privațiunile la care este supusă majoritatea populației. În continuare raportul arată că: „evenimentele care s-au succedat cam de o jumătate de an încoace, au nimicuit orice speranță pentru o viață mai bună. Statul a luat în ultimul timp o serie de măsuri care sînt menite să periclitaze însăși libertățile relative obținute de-a lungul veacurilor de înaintașii noștri prin luptă. Ofensiva principală a statului, arată raportul, tinde la desființarea mijloacelor de educație, prin suprimarea școalelor populare, ceea ce înseamnă de fapt nimicirea culturii naționale, din ce urmează nimicirea ca națiune“.

În continuare raportul relevă lupta multiseclară dusă de poporul român în condiții grele pentru menținerea etnității, împotriva tuturor încercărilor de desnaționalizare și desființare ca popor, își exprimă speranța că în condițiile grele de atunci poporul va ști să lupte împotriva tuturor încercărilor de desființare a etnității românești. — Apoi raportul ilustrează în mod concret situația de pe raza protopopiatului Radna, unde peste 60% din școlile în limba română nu funcționează din multiple motive, ca: lipsa de învățători, apoi lipsuri materiale care nu permit susținerea școlilor confesionale, sau politica de orientare a copiilor români spre școlile maghiare de stat. Ajutorul statului și în trecut destul de slab, este acum sistat complet, sarcina susținerii școlilor confesionale, cade exclusiv în competența comunelor, care însă n-au puterea economică de a asigura funcționarea școlilor. „Trebuie prin toate mijloacele, arată raportul, să ne menținem școlile noastre, căci altfel sîntem sortiți pieririi“.

În privința situației economice, desprindem din raport unele aspecte specifice acelei perioade de război. Raportul deplînge în primul rînd lipsa acută a brațelor de muncă în agricultură care generează multe neajunsuri. Zeci și zeci de hectare rămîn nelucrate și din lipsa animalelor de tracțiune. Lipsesc în primul rînd caii, care au fost recvirați pentru armată, nu se poate ara și semăna. Viața se scumpește cu zi ce trece. o serie de alimente de bază ca pînca, carnea, laptele, untura, ouăle, se găsesc în cantități insuficiente, și sînt scumpe. Toate acestea se repercutează negativ asupra stării de spirit a populației. În această privință raportul menționează unele mișcări cu caracter social-radical, care se fac simțite tot mai des mai ales în sinul populației sărace de la țară, și care merg mină în mină cu mișcările pentru libertate națională. În acest sens raportul menționează că țaranii din satele, Șoimoș, Dorgoș, Chelmac, Radna, etc. cer pe lingă libertate națională și drepturi sociale ca, împărțirea marilor moșii care să fie date țăranilor fără despăgubire, improprietărea țăranilor fără pămînt și cu pămînt puțin, credite din partea statului, inventar agricol etc. Raportul își exprimă temerea în legătură cu starea de spirit a populației și atrage atenția mai ales asupra unor elemente radicale, care fac o intensă propagandă revoluționară, și cer o „Republică țărănească“ în care toți oamenii să fie egali, și în care să nu existe bogați și săraci. Trebuie să-i acordăm acestui paragraf o deosebită importanță, prin care de fapt se confirmă radicalizarea maselor populare și creșterea spiritului revoluționar.

În încheiere raportul arată că: „din cele expuse rezultă că situațiunea în care sîntem împinși azi, este de o gravitate extraordinară pentru viito-

rul neamului nostru. Nu cade în competența noastră să fixăm mijloacele de apărare, dar am crezut că e de lipsa noastră să atragem atențiunea P.O. Sinod presbiterial, asupra acestei afaceri, ca fiecare membru al acestui sinod s-o vadă în lumina ei adevărată, și astfel în momentul decisiv să-și dea tot concursul pentru ca neamul să poată ieși biruitor din lupta de existență ce li se impune, în momentul de față¹⁹.

Asemănător vorbesc și alte rapoarte înaintate sinodului din Arad. Majcritatea dintre ele subliniază situația grea economică a anului 1918, și creșterea spiritului revoluționar al maselor populare, precum și intensificarea luptei pentru libertate națională ale poporului român și naționalităților conlocuitoare.

Văzînd această stare de spirit generală, autoritățile caută să ia în continuare măsuri de siguranță pentru a preîntîmpina eventualele mișcării de masă care se anunță furtunos în toamna anului 1918. În fruntea mișcărilor sociale de pe raza comitatului se situează proletariatul. Încă din primăvara anului 1918, izbucnesc puternice greve în orașul Arad. La 23 aprilie muncitorii se adună în fața Căminului Muncitoresc cerînd îmbunătățirea situației lor economice, pace și libertăți democratice. Una din cele mai puternice greve ale muncitorilor arădeni a fost greva generală din iunie 1918. La această grevă la care au luat parte toți muncitorii arădeni, fabrica de vagoane, textilă etc. a durat 5 zile. Autoritățile s-au văzut neputincioase în fața valului mereu crescînd de nemulțumiri care a cuprins masele populare. Clasa muncitoare și țărănimea muncitoare, se regroupează în vederea unor importante bătălii de clasă care se vor da în toamna anului 1918, și care grăbesc descompunerea edificiului eterogen care a fost Imperiul multinațional Austro-Ungar.

Un rol important la intensificarea spiritului revoluționar l-a avut și victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie 1917 și constituirea primului stat socialist. Foștii prizonieri reînțorși din Rusia se încadrează activ în lupta pentru revendicări cu caracter burghezo-democratic. — Prăbușirea frontului monarhiei din Italia și izbucnirea revoluției burghezo-democratice din octombrie 1918 duce la intensificarea luptei sociale și naționale. Această luptă intră într-o fază decisivă în luna noiembrie și pe raza comitatului Arad. La 1 noiembrie 1918 se formează la Arad Consiliul Revoluționar Militar și Muncitoresc iar vechiul aparat de stat este desființat. De pe raza comitatului Arad se anunță puternice mișcări cu caracter social și național. Se formează la Arad și apoi mai în toate localitățile comitatului, consilii naționale și gărzile naționale înarmate, la care se alătură în mare număr soldații veniți de pe front. Populația își manifestă în mod deschis adeziunea pentru revoluție, pentru libertatea națională și reforme sociale. Populația românească își manifestă tot mai mult dorința de unire cu vechea Românie²⁰.

Victoria revoluției a determinat puternice acțiuni și mișcări țărănești îndreptate împotriva moșierilor și administrației de stat. În luna noiembrie se semnaleză tot mai multe ciocniri între autorități și gărzile naționale românești în diferite părți ale comitatului ca la Șiria, Hălmațiu. Curtici, Radna etc. care reclamă și victime omenești. Din multe localități se anunță tulburări. Țăranii „au înstrăinat averi străine“ glăsuiesc o se-

rie de rapoarte înaintate Sinodului episcopal din Arad. Autoritățile bisericești și cele de stat fac apel către populație „să sisteze astfel de procedee străine aspirațiilor populației” și să aibe răbdare, căci lucrurile se vor reglementa de către organele de stat. Din rapoartele sosite la consistoriul ortodox român din Arad se pot desprinde aspecte multiple ale aspirațiilor sociale, naționale și politice ale maselor țărănești din comitatul Arad. Printre aspirațiile sociale figurează în primul rând setea de pământ, care se caracterizează prin tendința țărănimii de a împărți pământurile moșierilor și a țăranilor înstăriți fără despăgubire. Deasemenea se cere egalitatea în drepturi a tuturor cetățenilor fără deosebire de naționalitate, precum și libertăți democratice. Deosebit de puternice devin aspirațiile naționale. În luna noiembrie în localitățile comitatului Arad au loc puternice mișcări ale populației majoritare românești, în vederea instituirii unei administrații românești pe meleagurile arădene, desigur în strinsă concordanță cu aspirațiile tuturor românilor din Transilvania în vederea realizării statului național unitar²¹.

În multe localități din comitat, puterea locală de stat este desființată, organele statului fie că au fugit fie că au fost destituite prin forță de către masele populare. Conducerea satelor și comunelor este preluată în multe locuri de elemente revoluționare, în special de gărzile naționale, care asigură liniștea și ordinea publică. În comunele Hălmagiu, Sebiș, Ineu, Șiria, Șicula, Zărând, Socodor, Săvirșin și în alte locuri, gărzile naționale au preluat administrația de stat care a fugit. În alte locuri ca Ghioroc, Păuliș, Pecica, Sintana etc. organele locale deși rămase pe loc, practic nu mai au nici o putere, deoarece țărănimea nu le mai dă nici o ascultare, și și-a instituit organele proprii care de fapt conduc treburile curente ale comunelor. La Felnac, Hodoș-Bodrog, Munari, Cermei, Bocsig, Șiria, Radna, Săvirșin și în alte localități, țăranii au intrat în moșiile marilor proprietari, în averile aparținând bisericilor și în averile statului, pe care au început să le împartă între ei în ciuda opoziției autorităților de stat, care au încercat prin toate mijloacele să le oprească²².

Este de remarcat că în multe comune și sate din fostul comitat Arad, aceste mișcări și frământări țărănești de la sfârșitul anului 1918, au un caracter multinațional, la ele participând deopotrivă atit țărani români cît și maghiari, germani și de alte naționalități din județ, avînd aspirații comune. Autoritățile maghiare și cele eparhiale din Arad, constată cu îngrijorare extinderea acestor mișcări în toate părțile județului, fiind prezente atit în regiunea de cîmpie cît și în regiunea deluros-muntoasă. În comuna Sînicolau-Mic așezată în apropierea orașului Arad, populația română și germană din această localitate, după ce înlătură vechiul aparat de stat, procedează la preluarea treburilor comunale împreună cu reprezentanții lor. Prima măsură pe care o ia noua conducere comună este asigurarea aprovizionării populației cu articole de primă necesitate în special alimente, care se iau din stocurile cazărni militare din această localitate și de la moșierii din împrejurimi. Acțiuni asemănătoare au loc și în alte comune de pe cuprinsul județului Arad. Țărănimea este pornită să-și facă singură dreptate și nu mai este receptivă la promisiuni și apeluri, indiferent din ce parte ar fi venit ele²³. La sfârșitul anului 1918, respec-

tiv în lunile octombrie, noiembrie, decembrie, întreg județul este o torță vie care arde, flacăra revoluției a cuprins deopotrivă muncitorimea, țărănimea, o bună parte a micii burghezii, intelectualitatea etc. hotărâți să sfarme vechile rânduiri și să introducă o societate mai dreaptă.

În concluzie la cele relatate mai sus se pot sublinia unele aspecte mai importante legate de lupta socială și națională din fostul comitat Arad în toamna anului 1918. În primul rând se cuvine să subliniem radicalizarea mișcărilor țărănești față de perioadele anterioare, apoi tendința firească a populației românești spre autodeterminare în sensul unirii cu celelalte provincii românești. Se remarcă în cadrul mișcărilor țărănești și aspectul luptei comune a țărănimii indiferent de naționalitate, pentru dreptate socială și națională.

Spre sfârșitul lunii noiembrie, din majoritatea localităților din fostul comitat Arad, sosesc adeziuni scrise și verbale în urma întrunirilor populare care se țin în comunele comitatului, transmise Consiliului Național Central Român și consiliilor locale, în vederea organizării unei Adunări Naționale care să exprime voința poporului. Această Adunare Națională care va avea loc la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia, va desăvârși constituirea statului național unitar român, act istoric legitim, rod al luptei masele populare din întreaga Transilvanie. „1918, 1 decembrie — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — se înscrie în istoria poporului român ca un moment crucial din multele momente pe care le-a trăit în lupta pentru păstrarea ființei naționale, pentru libertate socială și națională”²⁴.

NOTE

- ¹ M. Constantinescu, I. Banyai, V. Curticăpeanu, C. Göllner, N. Nuțu, *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900—1918)*, în *Destrămarea monarhiei Austro-Ungare 1900—1918*, București, 1964, p. 141.
- ² *Ibidem*, p. 142.
- ³ *Ibidem*.
- ⁴ *Ibidem*, p. 129.
- ⁵ Werner Conze, *Die Zeit Wilhelms des II. und die Weimarer Republik*, Heidelberg, 1969, p. 110.
- ⁶ Arhivele statului Arad, Fondul prefecturii, Dosar 1919/211.
- ⁷ Arhivele comunei Șiria, Dosar 1918/22.
- ⁸ Aradi Hirlap, 5 august 1918.
- ⁹ Arhivele statului Arad, Fondul Consilieratului agricol al județului, Acte Administrative, Dosar 1681.
- ¹⁰ Arhivele Episcopiei ortodoxe române Arad, Grupa II, Dosar 35/1915, act. 2266/1917.
- ¹¹ Arhivele statului Arad, Fondul prefecturii, Dosar 5212.
- ¹² Arhivele Episcopiei ortodoxe Arad, Grupa II, Dosar 35/1914, act 234.
- ¹³ *Ibidem*, Grupa IV, Dosar 107/1918, act 3888.
- ¹⁴ *Ibidem*, Grupa IV, Dosar 107/1918, act 3868.
- ¹⁵ *Ibidem*, act 1878.
- ¹⁶ *Ibidem*, act 3888.
- ¹⁷ *Ibidem*, act 3887.
- ¹⁸ *Ibidem*, act 1942.

- ¹⁹ Ibidem, Grupa II, Dosar 5/1918, nr. 25.
²⁰ Ibidem.
²¹ Ibidem, Dosar I, 1918, act 180.
²² Ibidem, Dosar III 1918.
²³ Arhivele statului Arad, Fondul prefecturii, Dosar 1919, nr. 2.
²⁴ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîșirii construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. III, p. 125.

SOZIALE UND NATIONALE BEWEGUNGEN DER LANDBEVÖLKERUNG IM ARADER KOMITAT IM JAHRE 1918

(Zusammenfassung)

Im Herbst des Jahres 1918 spielten sich im Gebiet des früheren Arader Komitats mächtige Bewegungen sozialen und nationalen Charakters ab, an denen ein grosser Teil der Landbevölkerung, Bauern, das landwirtschaftliche Proletariat, Arbeiter, Intellektuelle u.s.w. teilnahmen.

Ursachen dieser Unruhen waren die wirtschaftlich-soziale und nationale Lage der rumänischen Bevölkerung, Ende des ersten Weltkrieges. In vielen Gemeinden des Arader Komitats kommt es zu Zusammenstössen zwischen der Bevölkerung und der Staatsgewalt, wie in Schiria, Radna, Hălmașiu, Gurahonț u.s.w. Hier übernehmen die Nationalgarden die Staatsgewalt und lösen den alten Staatsaparats auf. Die Rumänen des Arader Komitats wie alle Rumänen Siebenbürgens, kämpften für die Einigung mit Rumänien und Bildung des rumänischen Nationalstaates.

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ ARĂDEANĂ ÎNTRE ANII 1918—1921

EUGEN GLÜCK
ANDREI CACIOARA

Marele act istoric din 1 Decembrie 1918, care a consfințit unirea Transilvaniei cu România, a creat noi condiții pentru dezvoltarea proletariatului român, pentru afirmarea lui ca forța cea mai revoluționară a întregii națiuni. Tovarășul Nicolae Ceaușescu arată că: „...înfăptuirea unității naționale a avut o înfuriere pozitivă asupra întregii evoluții economice, politice și sociale a României. Ea a creat condiții pentru dezvoltarea forțelor progresiste ale societății, pentru intensificarea mișcării revoluționare a clasei muncitoare, a stimulat puternic lupta împotriva exploatării și a supririi burghezo-moșierești”¹.

În primii ani postbelici, pe fundalul situației economice și politice a țării noastre se grefează, în continuare, un puternic avânt revoluționar, lupta proletariatului ridicându-se, în această perioadă, pe a treaptă superioară, materializată prin acțiuni de tot mai mare amploare care au culminat cu greva generală din octombrie 1920.

În aceste condiții mișcării muncitorești arădene îi reveneau noi și importante sarcini, printre care necesitatea urgentă a refacerii mișcării socialiste și sindicatele locale, pe temeiurile programatice înscrise în „Declarația de principii” publicată la 5 decembrie 1918 de conducerea Partidului Socialist din România precum și încadrarea mișcării muncitorești arădene în structura organizatorică a proletariatului român, coordonată dintr-un singur centru: capitala țării. Realizarea acestor sarcini a reclamat din partea muncitorimii arădene — alături de întregul proletariat român — o lungă și susținută activitate militantă.

Încă din lunile imediat următoare actului de la Alba-Iulia, socialiștii arădeni și-au adus contribuția la edificarea noului stat național și la realizarea unității organizațiilor unice muncitorești. Astfel în rîndul celor douăzeci de membri ai Marelui Stat Național din Transilvania s-a numărat și țăranul Avram Borcuța din comuna Șicula². La congresul reprezentanților organizațiilor social-democrate din Transilvania, desfășurat la Sibiu, care a consfințit în 19—20 ianuarie 1919, transformarea secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria în Partidul Social-Democrat din Ardeal și Banat, întîlnim 5 delegați socialiști din județul

Arad, unul din Șicula și patru din orașul Arad³. La acest congres, delegații arădeni, și-au reafirmat azeziunea față de poziția adoptată de socialiștii români la adunarea de la Alba-Iulia unde „în concordanță cu voința întregului neam românesc au votat pentru unirea tuturor românilor“⁴, iar același Avram Borcuța sublinia că: „aruncată cătușa națională sper că se va putea arunca și cea socială“⁵. Tot la acest Congres delegații s-au pronunțat pentru unificarea partidelor socialiste de pe întreg teritoriul țării.

În mai 1919, socialiștii arădeni trimit, ca reprezentant al lor, pe muncitorul Leon Munteanu la Conferința mișcării socialiste din toată țara, desfășurată la București, conferință care a adoptat programul Partidului Socialist din România și care a reprezentat un pas important pe calea făuririi partidului unic socialist, programul adoptat cuprinzând principiile tactice, revoluționare, unice pentru întreaga mișcare socialistă din România⁶.

Concomitent cu reorganizarea partidului socialist, are loc și reorganizarea mișcării sindicale. În zilele de 10—11 mai 1919, delegatul arădean Emerich Gruber participă la Conferința sindicală de la Sibiu, chemată să realizeze centralizarea mișcării sindicale din toată Transilvania, conferință care s-a situat pe poziții înaintate, subliniind că lupta de clasă este singurul mijloc prin care se poate ajunge la eliberarea clasei muncitoare⁷. În același timp se trece și la reorganizarea unor uniuni sindicale, ca de ex.: „Uniunea lucrătorilor în fier și metal“⁸, cu sediul tot la Sibiu. În comitetul Uniunii este ales și arădeanul Ludovic Feier⁹.

Paralel cu aceste eforturi făcute pentru făurirea unității politice și sindicale a clasei muncitoare, are loc adâncirea bazei de masă a partidului socialist și a mișcării sindicale. În acest sens, la sfârșitul anului 1918 și începutul celui următor, în orașul Arad iau ființă organizații social-democrate pe sectoare, sau își intensifică activitatea cele existente⁹.

Un merit deosebit al social-democraților arădeni l-a constituit faptul că au reușit să atragă în mișcarea socialistă, importante mase ale țărâniilor din județ. „Noi ne-am unit cu jurământ de Partidul Social-Democrat“ — arată în scrisoarea adresată ziarului „Românul“, președintele organizației din Macea, a P.S.D.¹⁰ La Pecica, organizația de partid, reconstituită la 8 decembrie 1918, număra 700 de membri¹¹. Secțiunea P.S.D. din comuna Șiclău avea tot 700 membri, iar cea de la Otlaca 600 de aderenți¹².

Spre sfârșitul anului 1918 și în anul 1919, au fost atrase în mișcarea sindicală noi categorii ale muncitorilor și în general ale oamenilor muncii. Astfel, salariații de la întreprinderea „Căile ferate Arad—Cenad“, a căror organizare era stinjenită în trecut de către direcțiune, pun bazele unui puternic sindicat. Deasemenea ia ființă și sindicatul muncitorilor din întreprinderile comunale¹³.

În aceeași perioadă sînt create și organizațiile sindicale ale lucrătorilor sanitari, a funcționarilor de la societățile de asigurare și altele¹⁴.

În ultimele luni ale anului 1918 și primele din 1919 activitatea organizațiilor muncitorești arădene a fost coordonată de Consiliul muncitoresc, care luase ființă încă la începutul lunii noiembrie 1918, o parte din membri săi fiind delegați de către Consiliul Național Român din Arad. Această organizație muncitorească își avea sediul în Căminul muncitori-

lor, influența sa politică rezumându-se doar la teritoriul orașului Arad.

În perioada de care ne ocupăm are loc o înrăutățire tot mai accentuată a situației materiale a maselor populare. Inflația monetară și greutățile de aprovizionare sînt în continuă creștere. Lipsa de combustibil și materii prime, mai ales în primăvara anului 1919, devin tot mai acute, ducînd la restrîngerea activității productive și concedierea a mii de angajați, numărul șomerilor depășind cifra de 7 000 la care se adăugau și soldații demobilizați ¹⁵.

Avîntul mișcării muncitorești din această vreme, se caracterizează prin creșterea conștiinței maselor populare și radicalizarea programului de revendicări, încadrat în ansamblul mișcării greviste care a cuprins întreaga Românie ¹⁶. Muncitorii arădeni impun schimbări în conducerea unor întreprinderi, cer soluționarea problemei șomajului, pretind o mai dreaptă rezolvare a problemei locuințelor ¹⁷. Astfel lucrătorii de la Căile ferate unite Arad—Cenad declară că lupta lor are la bază principiul luptei de clasă, declarație reflectată și în memoriul înaintat direcțiunii în care înserează revendicarea ca numirile în posturile de conducere ale întreprinderii, să se facă numai cu consimțămîntul delegaților sindicali. Memoriul lor fiind ignorat, ei hotărăsc, la începutul lunii februarie 1919, destituirea întregii direcții și înlocuirea ei prin reprezentanți ai oamenilor muncii.

Folosindu-se de poziția inconsecventă a unor membri din Consiliul muncitoresc arădean, autoritățile au reușit însă, să împiedice traducerea în viață a acestei hotărîri. În schimb, muncitorii de la gara Arad reușesc să îndepărteze conducerea stației ¹⁸.

În cursul anului 1919, au loc numeroase greve mai ales pe teritoriul orașului Arad. Amintim astfel greva tipografilor din luna mai, a muncitorilor de la Întreprinderea de salubritate a orașului, a hornarilor, apoi grevele bărbierilor și chelnerilor și puternica demonstrație, împotriva reducerii salariilor, a muncitorilor de la Uzina electrică din Arad ¹⁹.

Influența mișcărilor oamenilor muncii din sectorul industrial și comercial se extinde și în sectorul agricol, semnalîndu-se, pe teritoriul județului, mai multe greve ale muncitorilor agricoli.

Lupta a fost deschisă de cei peste 100 de angajați permanenți ai domeniului din Utviniș ca urmare a faptului că stăpînul domeniului nu le-a acordat sporurile de salarii solicitate. Greva, declanșată la 16 ianuarie 1919, s-a soldat cu o victorie totală, ca urmare a solidarității depline a tuturor angajaților. Tot în urma unor mișcări greviste au fost majorate și salariile orgaților de pe domeniile din Arad—Bujac, Iratoșul, Sînpaul și altele. Muncitorii agricoli de la vilele din Arad—Gai, au luptat nu numai împotriva retribuției necorespunzătoare, ci și pentru reducerea zilei de muncă cu 2 ore ²⁰.

Un larg răsunset a avut în rîndurile populației Aradului demonstrația invalizilor de război, din 2 decembrie 1919, care au cerut muncă și ajutorare din partea statului ²¹.

În cursul anului 1919, se intensifică legăturile de colaborare și solidaritate ale proletariatului arădean cu mișcarea muncitorească din întreaga țară. Un exemplu în acest sens, ni-l oferă ajutorul material acordat de organizațiile muncitorești din județul nostru, muncitorilor petroliști din

Valea Prahovei, în timpul grevei acestora din iulie—august 1919²².

Muncitorimea arădeană a militat activ și pentru realizarea revendicărilor politice ale maselor muncitorești, pentru obținerea unei democratizări reale a vieții social-politice. Marea majoritate a muncitorilor arădeni au înfierat măsurile represive, singeroase, ale armatei aflată sub comanda guvernului Károlyi, întreprinse la 29 decembrie 1918 cu ocazia vizitei generalului Berthelot, precum și acțiunile acesteia privind dezarmarea gărzilor naționale românești²³.

Instaurarea efectivă a administrației românești în părțile Aradului, a fost salutată de reprezentanții muncitorimii arădene chemată să înlătuiească prevederile democratice ale hotărârilor de la Alba-Iulia. Socialiștii arădeni au sprijinit acțiunile delegaților, trimiși de ei în Marele Sfat Național de la Sibiu, de a imprima legiuirilor adoptate, un caracter cât mai democratic. Lovindu-se însă de opoziția majorității burgheze, care a nesocotit principiile republicane ale P.S.D. și le-a respins propunerile privind democratizarea legii electorale, grupul socialist între care și deputatul Avram Borcuța, decide retragerea lor din Marele Sfat Național²⁴.

În aceste condiții, colaborarea socialiștilor români cu forțele politice burgheze, acceptată în vederea desăvârșirii unității statului național unitar român, a luat sfârșit.

Întărită numericeste și călită în focul luptelor purtate în anii precedenți, mișcarea socialistă arădeană, parte componentă a largului front socialist din România, își concentrează forțele în vederea eliberării sociale a maselor de oameni ai muncii.

În luna noiembrie 1919 au loc primele alegeri parlamentare pe scară națională, organizate pe baza sufragiului universal. La Arad, socialiștii candidează pe muncitorul Leon Munteanu.²⁵ Manevrele guvernului Arthur Văitoianu însă, care favoriza în primul rînd pe liberali, au determinat Congresul extraordinar al Partidului Socialist, desfășurat în 13—14 octombrie 1919 la București, să decidă retragerea candidaților socialiști și organizarea unei greve generale demonstrative de protest împotriva terorii electorale.²⁶ Însușindu-și această linie, socialiștii arădeni și-au retras candidaturile, în circumscripțiile electorale din județul Arad, fiind aleși reprezentanți ai Partidului Național.²⁷

Paralel cu vigouroasa luptă a clasei noastre muncitoare, pentru îmbunătățirea condițiilor economice și social-politice ale țării, cu o adîncă semnificație patriotică, în cursul anului 1919, proletariatul român a dat dovadă și de o înaltă conștiință internaționalistă, oferind un sprijin activ luptei proletariatului internațional. În șirul acestor acțiuni un deosebit ecou l-a avut greva generală politică din 21 iulie 1919 de solidaritate cu Rusia sovietică și cu revoluția proletară ungară, grevă care s-a răsfrînt în toată țara.²⁸

Totodată numeroși muncitori români, maghiari, germani și de alte naționalități din regiunea Arad, s-au înrolat în armata revoluționară ungară luptînd vitejește în unitățile acesteia.²⁹

La începutul anului 1920 se întrevăd, în realitatea arădeană, primele semne ale stabilizării economice și un oarecare avînt al producției și

desfacerii mărfurilor, favorizate de lărgirea pieții interne românești și măsurile protecționiste ale barierei vamale, ridicate în calea concurenței fabricilor austro-ungare. Se fac investiții pentru dezvoltarea întreprinderilor industriale arădene, pe primul loc situându-se cele de la Fabrica de vagoane în valoare de cca. 50 milioane lei. În acești ani se încheie și construirea Fabricii de tricotate*.

Pe de altă parte însă, nesiguranța și dezorganizarea vieții economice generate de război, îndelungata ocupație străină și specula nemaipomenită, se reflectau deosebit de negativ, în viața economică și socială a județului nostru. O creștere mai intensivă a producției industriale a fost împiedicată și de lipsa unor materii prime, în special a combustibilului solid, lipsă care a determinat chiar sistarea temporară a activității unor întreprinderi ca de exemplu la aceeași Fabrică de vagoane din Arad. Aprovizionarea populației se desfășura deasemenea greoi. Astfel printr-un raport întocmit la 23 martie 1920, Comisiunea de aprovizionare a municipiului Arad, reclamă, ca restanță pe 5 luni, cota de făină, care reprezenta cantitatea aprovizionării, la preț oficial, a unui număr de 50 000 locuitori.³⁰ În aceste condiții economice flagelul șomajului nu a putut fi eliminat decât parțial, iar în cursa dintre salarii și prețuri, câștigul de cauză îl aveau întotdeauna deținătorii de mărfuri.

O altă caracteristică a acestei perioade este criza politică, care s-a așchit și mai mult după instalarea la putere a guvernelor prezidate de Alexandru Vaida-Voievod (februarie 1919 — martie 1920) și apoi al celui aflat sub conducerea generalului Averescu, instalat la 13 martie 1920, care au promovat o politică de reprimare a mișcării muncitorești. Ziarul „Socialismul“, organ central al P.S.D., înfierează procedul autorităților administrative din Arad care au „reaciziționat“ pentru Chestura poliției „Căminul muncitorilor“³¹, iar printr-o circulară a conducerii Partidului Socialist și a Consiliului Sindicatelor din Ardeal și Banat se demască măsurile luate de guvern împotriva organizațiilor muncitorilor.³² Delegații bănățeni, care reprezentau și Aradul la Consfătuirea Consiliului General al P.S.D. și a Comisiei generale sindicale, cer grupului socialist parlamentar să protesteze împotriva măsurilor antimuncitorești luate de autoritățile civile și militare.³³

Urmare acestei cereri se fac numeroase intervenții pe lângă guvern și în parlament, în cadrul cărora se remarcă și acțiunea deputatului Iosif Ciser, pentru redeschiderea Căminului muncitorilor din Arad.³⁴

Cu toate îngrădirile impuse, muncitorimea arădeană își continuă lupta. Semnificativ în această privință este conținutul unui raport din 10 februarie 1920, prin care prefectul județului Arad, este informat că la periferia orașului Arad, în cartierul Pirneava, Gai și Șega: „toată săptămîna și mai virtos joia și simbăta, . . . se adună muncitorii din fabrici, cu cîțiva dintre conducătorii lor și acolo nu pertractează altă temă, decît cea mai perfectă organizare pentru orice eventualitate“.³⁵

Începînd din primăvara anului 1920, mișcarea muncitorească din țara noastră a parcurs o nouă etapă a avîntului revoluționar început în anul 1918, accentuîndu-se afirmarea clasei muncitoare și a organizațiilor sale în viața social-politică a țării, odată cu intensificarea procesului de

răspîndire a ideilor socialismului în mase.³⁶ Tot mai multe semne arătau adîncirea contradicțiilor de clasă, iar creșterea intensității luptelor greviste confirmă dîrzenia în luptă și solidaritatea de clasă a muncitorimii.

Deși formal, în prima jumătate a anului 1920, continuau să existe încă diferite partide muncitorești și centrale sindicale cu caracter regional, ele constituiau totuși părțile componente ale unei singure mișcări muncitorești, pe cale de organizare la scară națională, fiind recunoscut rolul conducător al Consiliului general al Partidului Social-Democrat din România și a Sindicatelor Generale, cu sediul la București. În acest sens un exemplu îl constituie ședința din aprilie 1920, a Consiliului general al P.S.D., desfășurat și cu participarea organizațiilor muncitorești din Ardeal și Banat, la care au fost adoptate măsuri importante privind declanșarea unei greve generale și organizarea de manifestații ca semn de protest față de procedeul arbitrar al primului ministru în problema alegerilor, modul sărbătoririi zilei de 1 Mai, precizarea faptului că socialiștii români s-au deslipit de Internaționala a II-a încă de la Conferința de la Zimmerwald, etc.

Muncitorimea arădeană s-a raliat acestor hotăriri și măsuri ale Congresului.³⁷ Astfel în ziua de 1 Mai în toate întreprinderile din Arad lucrul a încetat, iar prăvăliile au fost închise toată ziua. Orașul a îmbrăcat a haină de sărbătoare. Urmînd o veche datină, muncitorii s-au adunat în Pădurice, dar autoritățile au intervenit interzicînd orice manifestație de străzi.³⁸

O platformă a unității de clasă a muncitorimii din România a constituit-o programul comun de revendicări și programul electoral din aprilie 1920 al P.S.D. Noua lege electorală, votată de corpurile leguitoare sub presiunea maselor, în pofida limitelor sale, a lărgit corpul electoral, oferind unele posibilități de participare mai largă în alegeri și claselor producătoare.

La 10 mai 1920, are loc la Arad o mare adunare populară la care participă și Eugen Rozvan, secretar al Partidului Socialist din Ardeal și Banat, mai tirziu eminent militant al Partidului Comunist Român. Adunarea a hotărît să lase la aprecierea Comitetului Executiv al P.S.D., participarea socialiștilor arădeni la campania electorală.³⁹ Rezoluția acestuia fiind afirmativă, se decide desemnarea de candidați socialiști în cele 8 cercuri electorale de pe teritoriul județului Arad contemporan, precum și în cercurile Aradul-Nou, Lipova și Vinga.⁴⁰ În ciuda terorii dezlănțuite de către autorități — care, spre exemplu, la Chișineu-Criș au arestat pe candidatul socialist, iar la Lipova au aplicat măsuri represive brutale împotriva alegătorilor — campania electorală din 1920 s-a soldat cu victoria în alegeri a unor candidați socialiști ca de exemplu în cercul electoral — Aradul-Nou⁴¹. Campania electorală s-a dovedit a fi totodată și un important mijloc de educație politică a maselor, așa după cum se sublinia în manifestul electoral al Partidului Socialist din Banat: „Lupta în alegeri este pentru noi, în primul rînd, ocazia de a cîștiga noi oameni pentru ideile noastre căci de masa luptătorilor conștienți depinde victoria socialismului”.⁴²

Șirul grevelor muncitorești din Arad, a continuat și la începutul anului 1920. La 5 ianuarie 1920, muncitorii culegători din tipografii au în-

cetaț lucrul, paralizând timp de două săptămîni apariția majorității ziarelor și revistelor locale. Cauza principală a prelungirii grevei a fost condiția impusă de patroni ca în schimbul majorării salariilor „să fie prelungită ziua de muncă cu trei ore. În luna următoare este declanșată greva muncitorilor pantofari. Aceștia au folosit metoda grevei alternative săptămînale, la unul sau mai multe ateliere mai mari din orașul Arad. După două luni, patronii s-au văzut nevoiți să accepte o majorare a salariilor cu 65%. În luna martie a izbucnit greva hornarilor, urmată de cea a muncitorilor de la grădinăria Primăriei orașului, care au cerut reducerea zilei de muncă de la 12 la 10 ore.

Cu toate legiuirile „sociale” ale guvernului averescan, inclusiv a faimoasei legi Trancu-lași, care atenta la dreptul de grevă al celor ce muncesc, începînd cu luna iunie 1920, lupta muncitorilor români, maghiari, germani, sîrbi și de alte naționalități din județul nostru, se intensifică și mai mult. Astfel la începutul lunii susmenționate lucrătorii „Căilor-ferate unite Arad—Cenad” impun o îmbunătățire a retribuției lor. În ultima decadă din iunie, intră în acțiune cel mai puternic detașament al muncitorimii arădene: constructorii de vagoane, care încetează lucrul. Lor li se alătură apoi și muncitorii de la fabrica de automobile „Marta”, fabrica „Industria fierului” și de la fabricile Assael și Vulcu. După o grevă de două zile, la 25 iunie 1920, patronatul se vede obligat să cedeze și să semneze o convenție privind majorarea cu 40% a salariilor, înființarea unei comisii care să revizuiască periodic salariile în funcție de majorarea prețurilor și asigurarea de lucru muncitorilor pentru timpul integral de muncă⁴³. În luna următoare, după o luptă de 10 zile, sînt majorate cu 30% și salariile lucrătorilor de la „Industria Textilă Arădană”. Și la această întreprindere, conducerea fabricii se obligă ca, în timpul golurilor de producție, cauzate de lipsa de materii prime, să folosească, forța de muncă a salariaților la reparații de utilaje și alte lucrări⁴⁴.

La 19 iulie 1920 au încetat lucrul și muncitorii de la depoul din cadrul Stației C.F.R. Arad, pentru neplata salariilor scadente. Pentru a intimidă pe greviști conducerea stației a adoptat o atitudine calificată, chiar și de către autoritățile militare locale ca: „deadreptul provocatoare”. Pînă la urmă însă sub presiunea lucrătorilor, au fost luate măsuri pentru achitarea, în întregime, a salariilor restante⁴⁵.

Documentele vremii, ne mai vorbesc și despre succesul greviștilor de la fabricile de mobilă „Brucher” și „Czeiler”, precum și despre acțiunile greviste din vara anului 1920, desfășurate de zețarii, vînzătorii de ziare, brutarii, hornarii și bărbierii din Arad⁴⁶.

Una dintre cele mai semnificative mișcări a muncitorilor din județul nostru, din această perioadă, a fost însă greva de solidaritate a metalurgiștilor din Arad cu muncitorii metalurgiști din București aflați într-una dintre cele mai prelungite greve ale anului 1920 cu o durată de 6 luni⁴⁷.

Deși în urma acestor acțiuni au fost obținute unele succese, problemele fundamentale ale muncitorimii continuau să rămînă nerezolvate. Mai mult încă, manevrele guvernului de a îngrădi cît mai mult dreptul la grevă, cît și etatizarea casei de asigurare muncitorească, au sporit

inventarul nemulțumirilor justificate ale celor ce muncesc. De aceea, în sinul muncitorimii arădene, ideea unei greve generale câștiga tot mai mult teren. La 14 iulie 1920 o delegație a ceferiștilor declara deschis prefectului municipiului Arad că în cazul când nu se vor lua măsuri pentru suprimarea anomaliilor legate de plata salariilor: „se va sista funcționarea întregului aparat de la căile ferate, atit a muncitorilor cit și a funcționarilor“. Același prefect consemnează în raportul său că: „și din partea celorlalte fabrici și întreprinderi industriale din acest oraș se va proclama greva generală a tuturor lucrătorilor“⁴⁸.

Spre sfârșitul verii anului 1920, creșterea prețurilor și speculei cu bunurile de primă necesitate, menținerea stării de asediu, refuzul patronilor și autorităților de a satisface doleanțele muncitorilor etc., au determinat ca în urma hotărârii luate în ședința comună din 19 august, a conducerilor Partidului Socialist din Banat și a Consiliului sindical din Banat, întregul proletariat bănățean să intre în grevă. Declanșată în 23 august la Timișoara, ea se va extinde și în celelalte centre muncitorești afiliate celor două organizații susmenționate⁴⁹.

La Arad, greva a izbucnit în ziua de 25 august în jurul orelor 11,30 ducând la încetarea activităților în toate fabricile, atelierele meșteșugărești, prăvălii și magazine. Orașul Arad prezenta imaginea unei localități asediate. Pe străzi și în deosebi în cartierele muncitorești și-au făcut apariția patrurile poliției și ale armatei. Conducătorii identificați ai muncitorilor au fost arestați și somați să folosească întreaga lor influență pentru reluarea lucrului⁵⁰.

Neobținind însă nici un rezultat, autoritățile s-au văzut nevoite să înceapă tratative cu reprezentanții muncitorilor în vederea soluționării revendicărilor formulate pe plan local.

În dimineața zilei de 26 august, mii de greviști erau prezenți în sală și în jurul cantinei de la Fabrica de vagoane, manifestând și intonând cîntece socialiste, printre care și Internaționala.

Conducătorii greviștilor au prezentat autorităților un memoriu cuprinzînd 8 puncte. Majoritatea revendicărilor au avut un caracter politic și priveau: libertatea de acțiune a organizațiilor muncitorești, restituirea sediului Căminului muncitorilor, eliberarea muncitorilor arestați și sancționarea celor care i-au maltratat, încetarea expulzării muncitorilor din Arad. Alte revendicări se refereau la îmbunătățirea condițiilor de trai ale oamenilor muncii. Tratativele soldîndu-se cu importante concesiuni din partea autorităților, în dimineața zilei de 27 august muncitorii s-au prezentat la locurile lor de muncă. Activitatea normală nu s-a reluat însă decît după ce s-a anunțat că greva a încetat și în orașul Timișoara⁵¹.

Dar, scăpate de panica din timpul grevei din august, autoritățile și-au călcat, în scurtă vreme, promisiunile, fapt pentru care Conferința sindicală din Banat, desfășurată în a 3-a decadă a lunii septembrie, îndrumă organizațiile muncitorești la o luptă și mai hotărîtă pentru obținerea revendicărilor. La rîndul ei, marea adunare a organizației socialiste arădene, din 26 septembrie, protestă cu toată energia, împotriva piedicilor puse difuzării ziarului, „Tribuna socialistă“ din Cluj, organul ofi-

cial al Partidului socialist din Ardeal și Banat, a cenzurei, stării de asediu etc., cerind totodată respectarea dreptului de întrunire și de manifestație⁵².

Tot în luna septembrie 1920, se conturează un nou val de revendicări, noi acțiuni ale tuturor angajaților, concretizate, mai ales, prin intervenții și cereri către patroni și autorități: „un potop de cereri pentru majorarea salariilor se revarsă spre patroni din cercul funcționarilor, muncitorilor și angajaților“, constata un ziar burghez arădean⁵³. Întrunirea salariaților căilor ferate din județul Arad, ținută la 12 septembrie, pune bazele unui nou sindicat, formulând totodată și un amplu program de revendicări⁵⁴. Memoriul lor, ca de altfel și a altor muncitori de la numeroase întreprinderi locale, rămâne fără răspuns, patronatul fiind susținut tot mai fățiș de către autorități, determinând în acest fel o nouă ripostă a oamenilor muncii. Astfel, în prima jumătate a lunii septembrie, izbucnește greva de la Fabrica de perii din Arad, apoi, în aceeași lună greva bărbierilor, care a cuprins toată brânșa respectivă⁵⁵.

Adevăratele dimensiuni însă ale noului val de luptă, sint definite nu numai prin mulțimea grevelor de la întreprinderile mici și mijlocii, dar mai ales prin acțiunile tot mai frecvente, care au loc la marile fabrici arădene, cu un efectiv muncitoresc de ordinul miilor, acțiuni cu răsunet în toate colțurile țării. Amintim printre acestea: cele două greve demonstrative ale muncitorilor de la Fabrica de vagoane din a doua jumătate a lunii septembrie generate de neplata salariilor⁵⁶, apoi grevele funcționarilor de la Fabrica de automobile „Marta“, Întreprinderea „Indagrara“, Uzina electrică etc., care deși au fost reprimite de autoritățile civile și militare, s-au soldat cu o majorare a salariilor între 20—35%⁵⁷.

În prima jumătate a lunii octombrie 1920, acțiunile revendicative cîștigă în amploare, o parte tot mai însemnată a muncitorimii arădene găsindu-se în permanentă grevă.

Astfel, în preajma eroicei ridicări în masă a întregii muncitorimi din România, continuau să fie în grevă, de 5 săptămîni, muncitorii compactori apoi, angajații comerciali, muncitorii croitori, ucenicii din Arad, angajații de la depozitele de articole feroase etc⁵⁸. Concomitent continua să existe o situație încordată la marile întreprinderi din Arad, celor amintite adăugîndu-li-se I.T.A., fabricile de mobile, Frații Neumann și altele.

În această atmosferă agitată a sosit vestea hotărîrilor luate la București, în ședința din 10 octombrie 1920 a Consiliului general al Partidului Socialist și a conducerilor sindicatelor și organizațiilor muncitorești, din diferite centre ale țării. Aceste hotărîri prevedeau că, începînd de la data de 1 ianuarie 1921, toate partidele socialiste din țară să fie oficial reunite într-un singur partid, urmînd ca tot de la aceeași dată, să intre în vigoare un nou statut al cărui prim articol prevedea că Partidul Socialist din România lupta pentru „cucerirea puterii politice și aplicarea dictaturii proletariatului“⁵⁹. Totodată se decide trimiterea unui memoriu guvernului Averescu, prin care să se ceară îndeplinirea celor mai elementare cerințe a celor ce muncesc și anume: respectarea dreptului de asociație, retragerea armatei din toate fabricile, suspendarea legii Trancu-Iași, desființarea efectivă a stării de asediu și a cenzurii, libertatea presei, recunoașterea delegațiilor și consiliilor muncitorești, des-

ființarea competenței Curților Marțiale în procesele civile, a delictelor politice și de presă, încetarea expulzării și evacuării forțate și recunoașterea autonomiei Casei cercuale din Arad și Banat⁶⁰.

Data de 20 octombrie 1920 a fost fixată ca termen scadent pentru satisfacerea acestor revendicări, cu un caracter eminent politic și care întruchipau un program comun de revendicări al întreg proletariatului român.

Așa după cum este cunoscut, doleanțele muncitorilor n-au fost îndeplinite, datorită poziției refractare a guvernului Averescu. Drept urmare, greva generală devenise inevitabilă. Primul semn al declanșării grevei a venit din partea feroviarilor din sindicatele afiliate la Comisia generală, cu sediul la București. El a fost primit cu adincă solidaritate de toți muncitorii din România, între care și feroviarii din Arad⁶¹.

Pentru muncitorii arădeni, cuvântul de ordine l-a constituit circulara Partidului socialist din Ardeal și Banat și a celor șase conduceri sindicale, adusă la Arad cu ajutorul ceferiștilor⁶². Acest document preciza că: „La conferința Partidului și Consiliului sindicatelor, ținută la București, s-a hotărât contrabalansarea ilegalităților guvernului prin grevă generală în Transilvania, Banat, Vechiul Regat și Bucovina⁶⁴. Circulara fixa ca dată a începerii grevei, dimineața zilei de 21 octombrie 1920⁶³.

Conformindu-se disciplinei de partid și sindicale, lucrătorii căilor ferate din județul Arad, au încetat, întregul trafic, în ziua fixată. Circulația s-a oprit atît pe liniile exploatare de C.F.R., cit și pe cele două sisteme feroviare locale aparținătoare unor societăți particulare: „Căile ferate unite Arad—Cenad⁶⁴ și „Căile ferate electrice Arad—Podgoria”. În aceeași zi, lucrătorilor din sectorul mișcare, li s-au alăturat și muncitorii de la atelierele de reparații și o parte însemnată a funcționarilor din cadrul direcției căilor ferate⁶⁴.

Acțiunea feroviarilor nu a rămas izolată. În ziua următoare porțile marilor întreprinderi, ca Fabrica de vagoane, Marta, Fabrica de textile etc., au rămas închise. La scurt timp, greva generală cuprinde și pe lucrătorii din tipografie⁶⁵. Rînd pe rînd se alătură și angajații din alte sectoare de activitate, numărul muncitorilor, din județul nostru, aflați în grevă, apropiindu-se de cifra de 10.000.

Caracterul politic al grevei generale, subliniat de întreaga presă burgheză arădeană, fără deosebire de colorit politic și masiva participare a muncitorimii române, maghiare, germane și de alte naționalități, au alarmat autoritățile locale, care au trecut la o acțiune drastică. Măsurile represive unele ordonate chiar de către guvern, au fost puse în aplicare cu ajutorul autorităților militare, care au introdus restricții în circulație, interzicînd părăsirea orașului, respectiv a comunei și introducînd sistemul autorizațiilor de călătorie. Convorbirile telefonice particulare au fost întrerupte. Pe întreg teritoriul orașului, cit și în localitățile mai importante din județ, au fost postate gărzi militare, iar pe străzi circulau patrulă întărite. Încă înainte de izbucnirea grevei generale, Regimentul 93 infanterie, cu efectiv format din cadrul tineretului arădean, a fost mutat din orașul Arad, în locul lui fiind aduse trupe din alte zone ale țării.

Concomitent, organele polițienești și militare trec la operarea de arestări în rindul greviștilor. Potrivit unui raport al prefectului județului Arad, dintre organizatorii grevei au fost arestați conducătorii Sindicatului muncitorilor C.F.R. — Arad, a Sindicatului muncitorilor de la I.T.A. și a angajaților comerciali, doi muncitori și un șef de tren. Majoritatea celor arestați au fost trimiși, spre judecată, instanței militare din Sibiu⁶⁶. În același timp, în închisoarea de la Arad, au fost întemnițați conducătorii minerilor de la Brad, care au zăcut închiși peste 2 luni de zile⁶⁷. Nemulțumindu-se cu atât, autoritățile trec la dizolvarea unor organizații muncitorești, ca de exemplu Sindicatul ceferiștilor⁶⁸, precum și la concedierea a numeroși muncitori greviști. Dintre aceștia mai existau încă și în iunie 1921, un număr de 20, care nu erau angajați la nici-o întreprindere din cauza participării lor la greva generală⁶⁹.

În pofida măsurilor luate împotriva lor, muncitorii au continuat să reziste. În fața acestei realități, autoritățile au intensificat represiunile, îndeosebi împotriva feroviarilor, iar pe de altă parte au început să facă promisiuni muncitorilor în legătură cu îmbunătățirea situației acestora. Astfel în diferite întreprinderi din Arad, ca de exemplu la depoul Societății de cale ferată Arad—Cenad, autoritățile au convocat cu forța adunări ale muncitorilor în care însuși comandantul garnizoanei militare, generalul Pirici, a somat muncitorimea să reia lucrul⁷⁰.

Străduințele autorităților de a normaliza situația, nu s-au bucurat însă de un prea mare ecou în rindurile muncitorilor. Astfel, în ziua de 25 octombrie, la fabrică s-au prezentat doar 70 muncitori⁷¹. În zilele următoare muncitorii de la această fabrică și cei de la „Marta“ s-au întors la locurile lor de muncă.

În sînul muncitorimii continua să persiste o stare de adîncă nemulțumire. Cît de agitată era încă atmosfera din întreprinderile arădene chiar și la sfîrșitul lunii ne-o dovedește o adresă a garnizoanei din Arad, datată din 28 octombrie, prin care se cere luarea de măsuri pentru plata ritmică a salariilor, întrucît, altfel, exista posibilitatea reală a izbucnirii unei noi greve⁷².

Totuși reluarea lucrului, s-a făcut foarte lent, prelungindu-se pînă la începutul lunii noiembrie⁷³. Aceasta însă nu înseamnă că muncitorimea arădeană a renunțat la luptă. Dimpotrivă, alături de întreaga clasă muncitoare din România, ea a acționat, în continuare, pentru anularea măsurilor represive împotriva organizațiilor muncitorești și conducătorilor grevei. Astfel, în ultimele două luni ale anului 1920, se înscriu în contextul acestei lupte, grevele tipografilor, a ziariștilor, pantofarilor, personalului de la restaurante, precum și aceea a muncitorilor de la Întreprinderea textilă „Arădană“, din 3 decembrie, calificată de către autorități ca „grevă cu rebeliune“⁷⁴.

Apreciind importanța acestor mari bătălii de clasă, tovarășul Nicolae Ceaușescu a arătat că: „În anii 1918—1920, pe fundalul ascuțirii contradicțiilor regimului burghezo-moșieresc, crește combativitatea maselor muncitoare. Sînt cunoscute marile demonstrații de la 13 decembrie 1918 înăbușite în sînge de regimul burghezo-moșieresc, acțiunile revoluționare deosebit de intense ale clasei muncitoare în perioada de după război,

ce a cuprins proletariatul de pe tot cuprinsul țării, zguduind puternic temeliiile regimului burghezo-moșieresc și demonstrând că muncitorimea este o forță socială în stare să conducă poporul în lupta pentru transformarea revoluționară a întregii societăți¹⁶⁷⁵.

În focul acestor lupte s-a intensificat procesul de transformare a partidului socialist în partid comunist. Această realizare epocală din istoria patriei noastre, înfăptuită la 8 mai 1921, a dus la crearea avangardei marxist-leniniste a proletariatului român care și-a dovedit, pe deplin, capacitatea de conducător al luptei revoluționare din România. Este un merit nepieritor al mișcării muncitorești arădene de a fi participat, cu toate forțele sale, la înfăptuirea actului de creare a Partidului Comunist Român.

NOTE

- ¹ Nicolae Ceaușescu: „România pe drumul desăvârșirii construcției socialiste“, vol. 2, București, Editura politică, 1968, pag. 470.
- ² Adevărul, anul 14, nr. 47 din 24 XI/8 XII 1918, p. 3.
- ³ Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944, Arad, 1972, p. 11.
- ⁴ Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921, București, 1966, p. 157 și Gazeta Poporului anul 2, nr. 4, din 26 ianuarie 1919, p. 5.
- ⁵ Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944, Arad, 1972, p. 11, 12
- ⁶ N. Golberger, F. Dagne, O. Matichescu, C. Mocănu, N. G. Munteanu, G. Surpat, G. Unc: „Greva generală din România — 1920, București p. 66—67.
- ⁷ Adevărul, anul 15 nr. 18 din 18 mai 1919, p. 1—2.
- ⁸ Ibidem, nr. 19 din 25 mai 1919, p. 3.
- ⁹ Aradi Hirlap (Gazeta din Arad) anul 3, nr. 357 din 29 ianuarie 1919, p. 4.
- ¹⁰ Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944, Arad, 1972, p. 10—11.
- ¹¹ Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., microfilm 231/1.
- ¹² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 99, mapa 47, fila 2.
- ¹³ Aradi Közlöny (Buletinul arădan), anul 33, nr. 256 din 10 noiembrie 1918, p. 8 și nr. 258 din 13 noiembrie 1918, p. 5.
- ¹⁴ Ibidem, nr. 253 din 7 noiembrie 1918, f. 7, nr. 263 din 19 noiembrie 1918, f. 5.
- ¹⁵ Aradi Hirlap (Gazeta din Arad), anul 3, nr. 447 din 19 iunie 1919, p. 2.
- ¹⁶ Greva generală din România — 1920, pag. 62.
- ¹⁷ Aradi Közlöny (Buletinul arădan), anul 33, nr. 294 din 25 decembrie 1918 p. 6 și Aradi Hirlap (Gazeta din Arad), anul 3, nr. 371 din 14 februarie 1919, p. 2.
- ¹⁸ E. Glück și G. Kovách: „Mișcări revoluționare în părțile Aradului în anii 1917—1918“ în volumul „Studii și articole de istorie, vol. 5, București 1963, p. 341—342.
- ¹⁹ Aradi Hirlap (Gazeta din Arad) anul 3, nr. 349 din ianuarie 1919, p. 4. nr. 398 din 23 martie 1919 p. 2., nr. 524 din 27 septembrie 1919, p. 1, nr. 544 din 21 octombrie 1919, p. 1.
- ²⁰ E. Glück, G. Kovách, op. cit. pag. 341.
- ²¹ Aradi Közlöny (Buletinul arădan) anul 31, nr. 248 din 4 decembrie, p. 3.
- ²² Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944, Arad, 1972, pag. 14.
- ²³ Adevărul, anul 14, nr. 51 din 23 decembrie 1918/5 ianuarie 1919, p. 2—3.

- 24 *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 13—14.
- 25 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 28, mapa 57.
- 26 *Greva generală din România — 1920*, p. 79—80.
- 27 Arhivele Statului București, fond Ministerul Afacerilor Interne, dos. 482/1919 f. 83; dos. 71/1919 filele 82—83 și 218.
- 28 *Greva generală din România — 1920*, p. 81—82.
- 29 *În sprijinul Republicii ungare a Staturilor (1919). Documente și amintiri*, București 1969 și *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 15—16.
- * Azi I.I.S. „Tricoul Roșu”.
- 30 *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 16.
- 31 *Socialismul*, anul 14, nr. 8 din 13 ianuarie 1920, p. 2.
- 32 Arhivele Statului Arad, Colecția de documente referitoare la mișcarea muncitorească, dos. 1, f. 152.
- 33 *Socialismul*, anul 14, nr. 21 din 3 februarie 1920, p. 1.
- 34 *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 21.
- 35 Andrei Caciora — Eugen Glück, „50 de ani de la greva generală a muncitorilor din România. File glorioase din lupta muncitorilor arădeni”, „Flacăra Roșie”, Arad, anul 27, nr. 8125 din 17 octombrie 1970, p. 3.
- 36 *Greva generală din România — 1920*, p. 87.
- 37 *Socialismul*, anul 14, nr. 8, din 13 ianuarie 1920, p. 2.
- 38 *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 18.
- 39 Aradi Közlöny (Buletinul arădean), anul 35, nr. 31, din 12 mai 1920, p. 3.
- 40 *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 18.
- 41 Arhivele Statului București, fond Ministerul Afacerilor Interne dos. 9/1920, f. 10.
- 42 Arhivele Statului Timișoara, fond „Prefectura județului Timiș—Torontal”, (nr. 446), dos. 27, f. 12.
- 43 *Românul*, anul 9, nr. 134 din 26 iunie 1920, p. 2 și *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, p. 19—20.
- 44 Aradi Hirlap (Gazeta din Arad), anul 4, nr. 740 din 16 iulie 1920, p. 2.
- 45 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dosar 782, f. 182—186.
- 46 Arhivele Statului București, fond Consiliul dirigent, Mișcarea muncitorească, dos. 5/1920, f. 712.
- 47 *Greva generală din România — 1920*, p. 97.
- 48 A. Caciora — E. Glück, *op. cit.* p. 3.
- 49 *Greva generală din România — 1920*, p. 139.
- 50 *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 20.
- 51 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dos. 782, f. 218.
- 52 *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*, Arad, 1972, p. 21, 22.
- 53 „Aradi Hirlap” (Gazeta din Arad), anul 4, nr. 787 din 7 septembrie 1920, p. 1.
- 54 „Ceferistul din Ardeal”, anul 2, nr. 13—14 din 1 octombrie 1920, p. 8.
- 55 Aradi Hirlap (Gazeta din Arad), anul 4, nr. 782 din 11 septembrie 1920, p. 3.
- 56 Arhivele Statului Arad, Colecția de documente referitoare la mișcarea muncitorească, dos. 1, fila 110.
- 57 *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 22.
- 58 *Ibidem*, f. 23—24, și Aradi Közlöny (Buletinul arădean), anul 35, nr. 200 din 19 octombrie 1920, p. 21.
- 59 *Greva generală din România — 1920*, p. 156—157.
- 60 *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, 1966, p. 512.

- 61 *Greva generală din România — 1920*, p. 223.
- 62 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 104, mapa 47, f. 222.
- 63 *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, p. 24—25.
- 64 *Greva generală din România — 1920*, p. 245—246, 263—264.
- 65 *Românul*, anul 9, nr. 228 din 26 octombrie 1920, p. 2.
- 66 Arhivele Statului Arad, Colecția de documente referitoare la mișcarea muncitorească, dos. 1, f. 38.
- 67 *Socialismul*, anul 15, nr. 292 din 6 ianuarie 1921, f. 2.
- 68 *Arad és Vidéke (Aradul și regiunea lui)*, anul 40, nr. 238 din 29 octombrie 1920, p. 3.
- 69 *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 31.
- 70 *Ibidem*, p. 25.
- 71 *Ibidem*, p. 26.
- 72 Arhivele Statului, Colecția de documente referitoare la mișcarea muncitorească, dos. 1, f. 164.
- 73 *Greva generală din România — 1920*, p. 340. *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944*, Arad, 1972, p. 26. *Românul*, anul 9, nr. 235 din 3 noiembrie 1920, p. 2.
- 47 Arhiva C.C. al P.C.R., fond 5, dos. 751, f. 334 și dos. 117, f. 27. *Arad és vidéke (Aradul și regiunea lui)*, anul 40, nr. 264 din 30 noiembrie 1920, p. 3 și nr. 284 din 24 decembrie 1920, p. 3.
- 75 Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România*, 30 martie 1973, Editura politică, București, 1973, pag. 26. —

DIE ARADER ARBEITERBEWEGUNG ZWISCHEN DEN JAHREN 1918—1921

(Zusammenfassung)

Vorliegende Abhandlung wurde grösstenteils auf Grund veröffentlichter Dokumente sowie anhand von Archivakten und Pressematerialien verfasst.

Im erster Teil erörtern die Verfasser die besonders schwere wirtschaftliche Lage in den ersten Jahren nach dem ersten Weltkrieg. In der Folge wird die Organisation der Arbeiterbewegung im Rahmen der Gewerkschaften oder der Sozialdemokratischen Partei untersucht. Der grösste Teil der Abhandlung ist den Kämpfen der Arader Arbeiter aller Betriebe in den Jahren 1919 und 1920 gewidmet, an denen alle Arbeiter ungeachtet ihrer Nationalität teilgenommen haben.

Diese Kämpfe in Arad reihen sich in den allgemeinen revolutionären Aufschwung ein, der das gesamte Land erfasst hat und am 8. Mai 1921 zur Bildung der Rumänischen Kommunistischen Partei geführt hat.

LUPTA MUNCITORIMII ARĂDENE OGLINDITĂ ÎN PRESA CENTRALĂ COMUNISTĂ ȘI MUNCITOREASCĂ (1921—1933)

EUGEN GLÜCK

1. PERIOADA 1921 — 1924

Desăvârșirea procesului de unificare a statului național român a creat condiții mai prielnice pentru dezvoltarea vieții economice, sociale, politice și culturale a țării noastre și totodată un cadru favorabil afirmării forțelor revoluționare ale societății noastre.

În noile condiții, proletariatul, întărit numeric și călit în focul luptelor revoluționare, care au cunoscut un important avânt în anii 1918—1921, a devenit o forță hotărâtoare în arena politică a României.

„În România — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — se aflau atunci la ordinea zilei probleme deosebit de stringente, care se cereau soluționate fără întârziere, ca, de pildă, reforma agrară, lichidarea relațiilor de producție feudale la sate, refacerea economiei distruse de război și dezvoltarea unor ramuri noi ale economiei naționale, asigurarea unor condiții de viață mai bune pentru masele muncitorești. Clasa muncitoare care se dezvoltase numeric, al cărei nivel politic crescuse ca urmare a experienței proprii de luptă și sub influența victoriei Revoluției Socialiste din Octombrie, a intensificării mișcării revoluționare mondiale, avea de jucat un rol de cea mai mare importanță în dezvoltarea țării, în apărarea intereselor și drepturilor oamenilor muncii la orașe și sate. Acesta impunea în mod necesar reorganizarea partidului, astfel încât să poată acționa ca organizator și conducător al marilor bătălii de clasă ce se anunțau, să-și poată asuma răspunderea conducerii întregii lupte revoluționare din România pentru răsturnarea claselor exploatoare de la putere, pentru înfăptuirea victorioasă a revoluției proletare și trecerea la făurirea societății socialiste“. (CUVÎNTAREA la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România — Ed. Politică, 1973, pag. 26—27).

În aceste împrejurări, un rol deosebit de important în activitatea partidului, în mobilizarea proletariatului la luptă, împotriva exploatarei, în atragerea la această luptă a celor mai diverse pături de oameni ai

muncii l-a constituit presa. Ziarele și revistele comuniste și muncitorești au răspândit în rîndul oamenilor muncii, cuvîntul partidului, au popularizat succesele obținute și experiența pozitivă cîștigată în confruntarea cu reacțiunea. Între preocupările multilaterale ale presei muncitorești, îndrumată de P.C.R., a figurat și educația ideologică și politică a maselor, informarea lor asupra evenimentelor majore ale mișcării comuniste și muncitorești mondiale și a luptei anti-imperialiste a popoarelor coloniale.

O caracteristică a perioadei (1921 — 1924) este faptul că presa de partid, de tineret și sindicală, a apărut în general legal. Cu toate acestea, apariția ei era îngreunată de măsurile represive ale autorităților, materializate prin cenzură, confiscarea exemplarelor tipărite și adesea chiar suspendarea a însăși apariției ziarelor și revistelor. Aceste greutăți erau agravate apoi de lipsa de fonduri, de criza de hîrtie, de poziția refractară a proprietarilor de tipografie, etc. Sarcina asigurării conducerii unitare a presei comuniste pe tot teritoriul țării, a fost discutată și la Congresul al II-lea de la Ploiești (1922).

În ciuda numeroaselor greutăți, muncitorimea arădeană s-a dovedit deosebit de activă în acțiunea pentru asigurarea apariției unei prese muncitorești, fapt explicabil și prin tradițiile sale îndelungate în acest sens. Amintim că din Arad a pornit inițiativa, în urmă cu vreo trei decenii, de a se edita primele foi socialiste din Transilvania și în special al unui ziar destinat muncitorilor români¹. Pe linia acestor preocupări, muncitorilor arădeni, români, maghiari, germani și de alte naționalități li s-a creat posibilitatea abonării la presa comunistă, de tineret și sindicală centrală. La Căminul Muncitorilor se puteau face abonamente la ziarul „Socialismul“, organul central al P.C.R.² Difuzarea acestui ziar a fost deosebit de mult îngreunată de Siguranță, care în iulie 1922 a interzis vînzarea „Socialismului“ prin depozitul local de ziare. De altfel Siguranța confiscă la Arad orice imprimat comunist pe care reușea să-l descopere³. În aceste condiții, secțiunea arădeană a P.C.R. înființată în 1922, și apoi Secretariatul regional Arad, creat în 1924, au organizat difuzarea ilegală a „Socialismului“ și apoi și a ziarului „Munkás“ (Muncitorul), care apărea tot la București în aceeași redacție a organului central al P.C.R.⁴

Că presa comunistă a pătruns adînc în masele de oameni ai muncii, ne-o demonstrează numărul mare al cititorilor ei. Astfel la 21 februarie 1924, Secretariatul regional Arad raportează Comitetului Central al P.C.R. despre succesul campaniei de răspîndire a presei de partid, vînzarea majorîndu-se în mod considerabil. Din ziarele centrale ale P.C.R., s-au difuzat de la 1200 la 1600 de exemplare din fiecare număr apărut. În medie vînzarea s-a menținut în mod constant în jurul cifrei de 1500 de exemplare din ambele ziare în fiecare lună⁵. Numai în micul oraș Lipova au existat în septembrie 1922, 43 abonamente la presa comunistă⁶.

Colectele inițiate în favoarea presei comuniste centrale au avut un puternic răsunset în rîndul muncitorilor din orașul Arad. Astfel în august 1923 s-a scris în acest sens suma de 5000 lei. În ianuarie 1924 prin

străduința organizației arădene a P.C.R. s-au adunat 11.839 lei, iar peste două luni s-au donat din nou 24.350 de lei, sume apreciabile la valoarea contemporană și la greutatea materiale ale muncitorimii⁷.

Paralel cu acțiunea de răspîndire și sprijinire a presei comuniste centrale, partidul s-a preocupat și de crearea unei prese locale și regionale, mai ales în marile centre muncitorești, ca Iași, Brașov, Tîrgu Mureș, Timișoara, Ploiești,, Arad etc. Dintre periodicele apărute în asemenea centre, cea mai mare circulație în părțile Aradului a avut-o ziarul „Dreptatea“ din Brașov, în afara celor apărute pe Plan local.

Potrivit liniei marxist-leniniste a partidului, a fost acordată o mare atenție și ziarelor care apăreau în limbile naționalităților conlocuitoare. În acest sens, a fost difuzat în părțile arădene și ziarul „Világosság“ (Lumina)⁸.

Alături de presa de partid la Arad s-au depus eforturi și pentru răspîndirea presei revoluționare de tineret, la care s-au putut face abonamente în aceleași condiții ca și la „Socialismul“.

Apariția ziarului „Viața sindicală”, organ central al mișcării sindicale din România (1921) a fost salutată de muncitorimea din Arad. Pe lângă acest organ central au mai existat și numeroase reviste săptămînale sau lunare, aparținînd diferitelor uniuni sindicale, care apăreau la București sau la Cluj și care au fost răspîndite și în părțile Aradului. Structura industriei arădene a determinat ca revistele „Lemnarul“, „Muncitorul îmbrăcămintei“, „Muncitorul alimentației“, „Metalurgistul“ și apoi „Fierarul“ să aibă afinitatea cea mai mare cu problemele muncitorești locale⁹.

Legătura dintre masele arădene și ziarele muncitorești centrale și regionale a fost întărită prin dezvoltarea rețelei de corespondenți locali¹⁰. Astfel Ioan Baga, militant de seamă al mișcării sindicale arădene, a publicat în 1923 în „Socialismul“ articolul „Noi agitații la Astra”, relatînd despre situația și lupta constructorilor de vagoane¹¹. Revistei „Ifjűmunkás” (Tînărul muncitor) din Cluj i-au fost trimise diferite articole, poezii, etc. de către tineri muncitori arădeni. Cu ocazia evenimentelor majore, ziarele muncitorești — în special „Socialismul“ — au trimis la Arad corespondenți speciali. Astfel, relatarea despre greva de la Astra, apărută la 3 septembrie 1922, poartă mențiunea că ea provine „de la trimisul nostru special“¹².

În privința luptei și orientării maselor muncitoare arădene o contribuție de seamă au dus ziarele comuniste și muncitorești centrale. Presa centrală și regională s-a ocupat de realitățile arădene în contextul sarcinilor existente pe plan național, subliniind adesea faptul că forțele revoluționare arădene au adus o contribuție importantă la realizarea acestora.

O serie de materiale apărute în „Socialismul“ relatează despre aportul arădenilor la crearea avangărzii marxist-leniniste a clasei muncitoare din România. Din articolul „Conferința preliminară a delegaților pentru congres din Banat și Ardeal“ aflăm de prezența trimișilor Aradului, unul dintre ei fiind ales și în comisia de validare. La această consfătuire s-a

manifestat poziția justă a delegaților „cu toți insuflețiți de dorul legăturilor de unitate cu mișcarea muncitorilor din Țara Românească”¹³. Aceeași poziție justă s-a manifestat în cuvântarea lui Gheorghe Pincotan, rostită la primul congres al P.C.R., deschis la București la 8 mai 1921, în numele celor zece mii de muncitori arădeni¹⁴. O serie de materiale vorbesc despre ținuta revoluționară a celor patru delegați arădeni, care au fost închiși în temnițele de la Văcărești și Jilava după arestarea congresiștilor la 12 mai 1921. Ziarul „Socialismul” a reproduș depozitiile lui Alexandru Huștia și Géza Bathári în cadrul procesului din Dealul Spirii. „Am votat afilierea la Internaționala a III-a, atât din îndemnul tovarășilor mei, cât și din propria convingere”, arăta A. Huștia la întrebarea comisarului regal¹⁵.

Presă revoluționară de tineret, reprezentată prin ziarele „Tineretul socialist”, „Ifjunktás” și „Arbeiter Jugend” (Tineretul Muncitor), depunea în această perioadă o activitate insistentă pentru realizarea unei organizații marxist-leniniste, care să cuprindă tineretul muncitoresc de pe întreg teritoriul țării noastre. Ea sublinia, în repetate rânduri, succesele politice, economice, culturale și organizatorice ale grupei arădene, cum de exemplu a fost cazul în „Tineretul socialist”, organ central al mișcării revoluționare de tineret, care apărea în capitala țării. Ducind o muncă politică intensă, sub conducerea comuniștilor, în perioada creării organizației marxist-leniniste de tineret, grupa locală reușește să aibe un efectiv de 1.000 de membri, această organizație dezvoltându-se la nivelul celor de la Timișoara și Cluj, cele mai puternice din Transilvania.¹⁶ „Tineretul socialist” sublinia orientarea justă a tineretului muncitoresc arădean, care punea un mare accent pe educarea ideologică-politică a membrilor, înființând cursuri în acest sens. De asemenea se sublinia participarea tineretului, alături de cei vîrstnici la luptele proletarietului.¹⁷

Presă centrală de tineret a apreciat pozitiv și străduințele tinerilor muncitori arădeni, care au căutat să traducă în practică măsurile preconizate de P.C.R. privind educația comunistă a celei mai tinere generații. Atrăgînd copii sub 14 ani la activități educative, în primăvara anului 1922, se înființează o organizație aparte pe seama lor. Însuși „Tineretul socialist” a consemnat realizările organizației de copii, publicînd un reportaj elogios despre serbarea acestora din decembrie 1922.¹⁸

Una din sarcinile majore ale presei muncitorești contemporane a constituit-o mobilizarea oamenilor muncii în vederea unificării treptate a mișcării sindicale din toate colțurile țării. Consolidarea unității sindicale și combaterea acelor elemente reformiste care căutau să spargă unitatea celor ce muncesc, prin aderarea la centrala de la Amsterdam, a fost o condiție esențială în lupta pentru menținerea capacității de luptă a proletarietului împotriva ofensivei patronale, tot mai puternică. Partidul Comunist Român a îndrumat masele de salariați să se organizeze în sindicate legale, chiar dacă legea Trancu-Iași îngrădea serios libertatea lor de acțiune. Totodată P.C.R. a preconizat adoptarea principiului autonomiei sindicale, urmărînd prin aceasta în primul rînd evitarea spargerii unității sindicale.

În multitudinea informațiilor existente în acest sens, găsim relații care subliniază orientarea justă a sindicatelor arădene în direcția preconizată de P.C.R. Astfel, ziarul „Dreptatea“ din Brașov, informează în 1921 despre afilierea sindicatului muncitorilor metalurgiști din Arad la uniunea centrală respectivă.¹⁹ În articolul „S-a constituit uniunea muncitorilor de îmbrăcăminte din România“ aflăm că la congresul ținut la 23-24 octombrie 1921 au fost reprezentate de la Arad grupa muncitorilor croitori (120 membri), a frizerilor (32 membri) și cea a textiliștilor (1000 membri)²⁰. Din articolul „Complectarea postului de secretar bănățean“ reiese că muncitorii pielari au creat o organizație regională, alogîndu-se în funcția de secretar președintele grupei din Arad²¹.

Trebuie remarcat faptul că mișcarea sindicală arădeană s-a situat mereu pe poziții înaintate. „Viața sindicală“ ne informează despre prezența celor 11 organizații arădene (din totalul de 81 din toată țara) la Congresul general de la Brașov ale cărui documente au fost aprobate atât de comuniști, cât și de socialiști. Acest congres, a decis ca sediul comisiei generale să fie la București și a adus hotărîri importante privind reorganizarea sindicatelor. De asemenea a decis continuarea străduințelor în vederea unificării întregii mișcări sindicale din România.²² Aceste eforturi au fost încununate de succes la Congresul de la Sibiu din iunie 1922, cînd s-au pus bazele unificării mișcării sindicale divizată între Comisia generală (București) și Consiliul general (Cluj). Și la acest congres delegații arădeni s-au pronunțat pentru unitate, autonomie și neafiliere la vre-un for internațional. Toate sindicatele arădene și imensa majoritate a membrilor a urmat cu fidelitate aceste principii fundamentale, reclamate de interesele contemporane ale muncitorimii.

În fruntea luptei pentru menținerea unității sindicale s-a situat grupa arădeană a metalurgiștilor. Aceștia în anul 1922 aveau 1953 membri, fiind cea mai puternică grupă sindicală din provincie din această ramură după cea de la Reșița. În anul 1923 această grupă, la îndemnul P.C.R. a rupt legăturile cu uniunea respectivă a cărei conducere a încălcat hotărîrile de la Sibiu, și care se pronunța pentru afilierea la centrala de la Amsterdam. Revista „Fierarul“ în primul său număr atrăgea atenția asupra faptului că doar 18 membri ai grupei sindicale metalurgiste arădene nu au urmat hotărîrea întregii colectivități.²³ Ziarul „Socialismul“ a analizat poziția justă a muncitorilor lemnari și metalurgiști față de problema unității sindicale, în articolul „Ce s-a petrecut la Arad“, apărut în numărul din 4 noiembrie 1923.²⁴ În octombrie 1924 revista „Lemnarul“ evidenția fermitatea muncitorilor lemnari arădeni, reușind să mențină unitatea sindicatului, care avea cîte o grupă la Arad (1930 membri), la Lipova (60 membri) și în Podgorie²⁵.

Toate aceste relatări ale presei muncitorești contemporane confirmă linia urmată de mișcarea sindicală arădeană, îndrumată de P.C.R., care la conferința din octombrie 1923 ținută la București se integrează în organizația Sindicatelor Unitare.

Presă centrală muncitorească a acordat o vie atenție marilor bătălii de clasă care au avut loc în părțile Aradului. „Viața sindicală“ relatează în

august 1921 despre greva muncitorilor tipografi, menționând faptul că ziarele burgheze arădene nu au putut apare din acest motiv timp de trei zile.²⁶ Ziarul „Dreptatea“, organ al P.C.R., relatează la 4 septembrie 1921 despre succesul muncitorilor de la uzina metalurgică „Marta” (comasată ulterior la „Astra“), care prin luptă au știut să combată încercarea patronală de a diminua salariile²⁷. Tot aceeași experiență pozitivă împărtășea acționarilor săi și revista „Metalurgistul“ care publică un reportaj privind acțiunile revendicative ale muncitorilor din marile fabrici arădene din toamna aceluiași an. Luptând în unitate și cu dârzenie, muncitorii, fără deosebire de naționalitate și convingere politică, au sortit eșecului planurile capitaliștilor locali de a introduce un nou sistem de retribuire defavorabilă muncitorilor.²⁸

Presa muncitorească a încurajat luptele celor peste 1000 de textilete de la I.T.A, care se ridicau în a doua jumătate a anului 1921 la luptă pentru revendicările economice și pentru reprimirea celor 600 de muncitoare concediate arbitrar de direcțiune. Numeroasele relatări apărute în „Viața sindicală“, în „Ruházati munkások szaklapja” (Foaia profesională a muncitorilor de îmbrăcăminte) etc., ne dezvăluie înalta conștiință de clasă a muncitorimii de la această fabrică, femeii în proporție de 95 % din care multe au părăsit agricultura de puțină vreme.²⁹

Cea mai importantă dintre acțiunile revendicative ale muncitorimii arădene din anii 1921-1924 a fost lupta metalurgiștilor de la „Astra“, care a durat cinci luni și care a culminat cu greva generală locală izbucnită la 30 octombrie 1922. Această luptă inițiată și condusă de P.C.R. a atras atenția întregului proletariat român. La chemarea C.C. al P.C.R. în toată țara au avut loc numeroase acțiuni de solidaritate cu greviștii arădeni și li s-a acordat și un important ajutor material.³⁰ Acest interes și încurajare s-a oglindit și în coloanele presei muncitorești. Numai „Socialismul“ a publicat aproximativ 40 de materiale, trimițând un corespondent special la fața locului. Fazele luptei au fost urmărite și de „Viața sindicală“, „Metalurgistul“, „Világosság“ (Lumina) din Brașov, etc.³¹ Dincolo de descrierea evenimentelor, presa comunistă și muncitorească căuta să popularizeze metodele și formele de luptă folosite și să sintetizeze bogata experiență ce se desprindea din această mare înclăștare de forțe a celor ce muncesc. Cu ocazia încheierii primei etape de luptă, „Socialismul“ din 3 august 1923, sublinia din nou, pe baza realităților arădene, necesitatea unității muncitorești în lupta împotriva capitalismului exploatare. „La Arad însă muncitorimea a stat unitară și nu a dat ascultare conducătorilor care combat formarea frontului unic. Pilda lucrătorilor de acolo trebuie urmată de lucrătorii din restul țării“... arăta oficiosul P.C.R.³² În articolul „Marea grevă din Arad“ corespondentul aceluiași ziar sublinia dârzenia și maturitatea politică a greviștilor de la „Astra“. Aceștia ca răspuns la îndemnul direcției și a autorităților de a relua lucrul, fără satisfacerea revendicărilor lor, au intonat „ Internaționala“. De asemenea ei au rămas neclintii în fața baionetelor, în timpul democrației împotriva militarizării ilegale a uzinei.³³

Coalizarea direcției uzinei cu Direcția Generală CFR și cu armata

pentru a înăbuși mișcarea muncitorilor de la Astra, a determinat organizația arădeană a P.C.R. să cheme la luptă toți oamenii muncii din Arad la o grevă generală. Evenimentele grevei generale au fost larg dezbătute în coloanele ziarului „Socialismul“, ceea ce denotă marea importanță pe care a acordat-o acestui eveniment. Mai multe reportaje, scrise într-un spirit de adâncă solidaritate și apreciere, poartă titlul comun „Greva de la Arad“ sau „Bătălia muncitorească din Arad“³⁴. Articolul intitulat „Conflictul de la Astra-Arad“ apărut în „Tineretul socialist” scoate în evidență, printre altele, aportul tineretului.³⁵ Menționăm și reportajele „În jurul mișcării muncitorilor de la Astra“, apărut în revista „Lemnarul“ ca și „Greva generală de la Arad“ publicat în „Viața sindicală“³⁶ În articolele intitulate „Muncitorimea din Arad sub dictatură militară“, „Muncitorimea sîngeră sub teroare“, „După bătălia de la Arad“, ziarul „Socialismul” demască măsurile represive, deosebit de dure, aplicate de autorități împotriva greviștilor, chemînd întreaga opinie publică la condamnarea acestora. El relatează despre concentrarea tuturor autovehiculelor din județ, organizarea unei veritabile vînători după muncitorii greviști cu ajutorul acestora deținerea soțiilor și copiilor ca ostateci, arestarea și schingiuirea conducătorilor, etc. Ziarul a publicat o serie de moțiuni adoptate de adunările de protest, care au avut loc în toată țara, iar revistele sindicale au imprimat listele de subscripție în favoarea victimelor.³⁷

În anii 1923-1924 continuă stabilizarea relativă și parțială a capitalismului ceea ce încurajează patronatul să intensifice ofensiva împotriva cuceririlor muncitorești și să încerce introducerea unor sisteme de „raționalizare“ a producției. Asemenea acțiuni au loc și în întreprinderile arădene. În articole ca „Ce se petrece la Astra în Arad“, „De la fabrica Astra” și altele, ziarul „Socialismul“ a analizat acțiunile muncitorești care au avut loc în prima parte a anului 1923. Ulterior muncitorii au fost supuși unei puternice presiuni din partea direcției, care căuta să introducă o variantă a sistemului „Taylor“. Limitarea comenzilor date de C.F.R. în iarna anului 1923-24 a dus la concedierea unui număr de 600 muncitori, la restrîngerea timpului de lucru și chiar a salariilor. Reportaje documentate în acest sens au apărut și în revistele „Fierarul“, „Vasmunkás“ (Muncitorul fierar), aparținînd Sindicatelor Unitare și în foile „Metalurgistul“ și „Lumea nouă“ aflate sub conducerea reformiștilor³⁸.

Pretextînd participarea muncitorilor la greva generală locală din octombrie 1922, direcția uzinei I.T.A. a încălcat contractul colectiv. Deosebit de agresivă s-a dovedit conducerea de la fabrica F.I.T.A. (azi „Tricoul Roșu“) care urmărea chiar și lichidarea organizației sindicale³⁹. Astfel articolul „Cum robesc muncitorimea de la fabricile textile“ publicat de „Socialismul” sub semnătura lui D. Ionescu, este un adevărat studiu sociologic, dovedind prin puterea convingătoare a cifrelor justețea revendicărilor formulate de textileste privind majorarea salariilor.⁴⁰ Același ziar, în articolul „De la muncitorii textilești din Arad“ constată că reușita grveii de la I.T.A., condusă de P.C.R., din vara anului 1923 s-a datorat în mare măsură unității de luptă a muncitorilor, care au aderat

cu toții sindicatului în prima zi a grevei.⁴¹ În articolul „Mișcarea textilistă din Arad“ din revista „Muncitorul Îmbrăcămintei” unul din frunzașii acestui sindicat preconiza noi măsuri pentru consolidarea organizației lor profesionale, prin crearea unui fond de grevă, și ridicarea nivelului politic al membrilor. Deosebit de lucidă este concluzia acestui articol, în care autorul subliniază necesitatea luptei zilnice a celor ce muncesc pentru îmbunătățirea situației lor.⁴² De fapt el a combătut teoriile greșite ale unor elemente stângiste din acea vreme, privitor la posibilitatea înfăptuirii imediate a revoluției socialiste.⁴³

Ziarele și revistele muncitorești scot în relief durata și intensitatea acțiunilor revendicative ale muncitorimii. Articolul „Marea luptă din Arad”, evidențiază greva muncitorilor de la cele patru fabrici de încălțăminte, care lucrau pentru export, precum și faptul că lucrătorii croitori au susținut în anul 1923 două greve, soldate cu succes.⁴⁴ În articolul „Excluderea de la lucru din Arad a luat sfârșit”, revista „Lemnarul” înregistrează în 1924 reușita grevei lemnarilor din Arad, care s-a prelungit timp de 16 săptămâni.⁴⁵ Alte materiale relatează despre succesele muncitorilor de la fabrica de hirtie, uzina electrică, etc. Din revista „Muncitorul în alimentație” aflăm despre constituirea și activitatea „Grupei muncitorilor morari și de la fabricile de fermenți și spirt din Arad” (azi „7 Noiembrie”) între anii 1922-1923.⁴⁶

În urma creării unei organizații a P.C.R. în orașul Lipova, se intensifică mișcarea muncitorească și aici. Astfel se activează grupele sindicale ale muncitorilor lemnavari și de îmbrăcăminte din localitate. Activitatea sindicatului lemnavarilor se extinde și la Ineu și Pecica.⁴⁷ Însăși ziarul „Socialismul”, a considerat demne de relevat acțiunile muncitorilor lemnavari din Lipova din 1923, care au înregistrat succese în ciuda intervenției jandarmeriei. Această mișcare a impulsionat lupta muncitorilor dogari din Podgorie (Lipova, Șiria, Pîncota, etc.), pentru încheierea unui contract colectiv, ziua de lucru de 8 ore, recunoașterea sindicatului etc.⁴⁸

Un element deosebit de important în obținerea succeselor raportate de muncitori l-a constituit organizarea sistemului de avertizare prin presă a întregului proletariat, privind acțiunile revendicative. În condițiile unei mari migrații de brațe de muncă, generate de fluctuația pieții și a salariilor, muncitorii, care căutau de lucru, erau informați despre localitățile „închise”. Astfel se prevenea angajarea lor în unitățile în care lupta muncitorească era în curs și se evita influențarea situației în defavoarea greviștilor. Astfel de chemări au apărut în presă cu ocazia luptelor duse de muncitorii pielari din Arad și Pecica, în octombrie — noiembrie 1921. În martie 1924, se recomanda muncitorilor croitori șomeri să ocolească Aradul, iar dogarilor să evite Podgoria, în ambele locuri desfășurându-se lupte revendicative.⁴⁹

II. PERIOADA 1924 — 1928

În cursul anului 1924 guvernul liberal a trecut la acțiuni represive

tot mai puternice împotriva mișcării muncitorești, culminând cu ilegalizarea P.C.R. și U.T.C.

În noile condiții politice, în fața partidului se ridicau sarcini extrem de complexe. În cadrul muncii de reorganizare a activității de partid pe baze ilegale și imbinarea ei cu posibilitățile de muncă legală, un loc important îl ocupă problema presei, cu atât mai mult cu cât la 8 aprilie 1924 ziarele „Socialismul“ și „Munkás” au fost interzise, iar la scurt timp autoritățile au împiedicat editarea legală a întregii prese comuniste. În această situație partidul a luat grabnice măsuri pentru crearea și difuzarea unei prese ilegale, important instrument în lupta pentru păstrarea și dezvoltarea legăturii cu masele.

Potrivit directivelor date de C.C. al P.C.R. și comuniștii arădeni au reorganizat munca cu presa, în raport de noile condiții primind un important ajutor în acest sens din partea puternicei organizații arădene a U.T.C. Această muncă a presupus o grea confruntare cu autoritățile vremii, răspindirea și citirea presei comuniste fiind pedepsită de lege. Chiar și difuzarea periodicelor muncitorești legale, dintre care cele mai multe aparțineau Sindicatelor unitare și Blocului Muncitoresc-Țărănesc, se lovea de măsurile restrictive ale cenzurii și poliției care adesea depășeau chiar și atribuțiile lor, fixate de legile contemporane. Astfel, la 19 martie 1925 au fost confiscate la Arad 300 de exemplare din revista „Lemnarul“, editată de Uniunea sindicală unitară a muncitorilor lemnari⁵⁰. Cu ocazia zilei de 1 mai 1926 s-au confiscat toate revistele sindicale, iar la 13 decembrie în același an au fost sechestrate exemplare ale organului Consiliului General Sindical Unitar, intitulat „Viața muncitoare“⁵¹. În preajma alegerilor parlamentare din decembrie 1928, Siguranța a perchezționat toate încăperile din „Căminul muncitorilor“ și a răscolit în timpul nopții locuințele conducătorilor sindicatelor arădene, căutând ziarul „Înainte“, editat în capitală de Blocul Muncitoresc-Țărănesc.⁵² În anul 1926, Siguranța a arestat trei tineri arădeni pretextând că au citit o revistă „comunistă“, în fond, o publicație legală abonată de un consilier municipal, ales pe listele B.M.T.⁵³

În ciuda acestor condiții deosebite, partidul a știut să perfecționeze sistemul de difuzare a presei ilegale. Organele centrale editate de P.C.R., U.T.C. și Ajutorul Roșu, erau transmise cu ajutorul unor curieri speciali, sau prin poștă în colete deghizate.⁵⁴ Astfel, în februarie 1926 au fost aduse la Arad materiale editate de U.T.C.⁵⁵ Secțiunea arădeană a P.C.R. a desemnat un număr de membri și simpatizanți, care au avut sarcina de a prelua câte un stoc de câteva zeci de ziare, pe care apoi trebuiau să le difuzeze și să organizeze transmiterea lor din mină în mină.⁵⁶ O metodă ingenioasă de difuzare a presei comuniste a constituit-o afișarea unor ziare pe pereții clădirilor. Un asemenea caz este relatat în noaptea de 13—14 iunie 1924, când exemplare dintr-un ziar central al P.C.R. au fost lipite pe zidurile unui însemnat număr de clădiri publice în centrul Aradului și din periferii.⁵⁷

P.C.R. a trebuit să elaboreze noi metode corespunzătoare și pentru difuzarea presei legale. Astfel revista „Lemnarul“, care avea la Arad

4—500 de abonați era difuzată de la sediul sindicatului lemnarilor cu concursul membrilor. Această metodă de difuzare era practică și de alte grupe sindicale.⁵⁸

Editarea presei legale și ilegale muncitorești a reclamat și sacrificii materiale din partea celor ce muncesc. Astfel în anul 1927 Consiliul sindical unitar din Arad a alocat o însemnată contribuție bănească la fondul ziarului „Viața muncitoare“, care în urma persecuțiilor suferite din partea autorităților avusese pagube apreciabile. Conform hotărârii Consiliului, grupele sindicale mai mari au oferit câte 500 lei, iar cele mai mici au dat câte 250 lei.⁵⁹

Pe lângă difuzarea presei centrale, în perioada anilor 1924—1928, organizația arădeană a P.C.R. a avut o contribuție și în privința editării unor publicații ocazionale. Din relatările presei burghize reiese contribuția comuniștilor arădeni la tipărirea unei foi ocazionale, la o tipografie din Brăila, dedicată zilei de 1 mai 1924. Această foaie urma să fie difuzată la Arad și în alte centre muncitorești.⁶⁰ Cu un an mai târziu, a fost editată o altă foaie ocazională destinată centrelor muncitorești din vestul țării având titlul „1 mai 1925“. Izvoarele foarte lapidare care ne stau la dispoziție, ne relatează că articolul de fond era intitulat „Război împotriva războiului“, în care P.C.R. chema întregul proletariat din România la lupta împotriva burgheziei.⁶¹

Cercetarea atentă a presei centrale din această perioadă ne furnizează materiale abundente privind mișcarea muncitorească arădeană. Numeroase articole înregistrează protestul oamenilor muncii contra măsurilor luate de autorități în 1924 împotriva comuniștilor și altor militanți ai mișcării muncitorești, care activau în Arad.

În articolul intitulat „Inchiziție la Arad“, publicat de revista „Fierarul“ se vorbește despre arestarea unui număr de 20 muncitori.⁶² Atât revista „Fierarul“, cât și „Lemnarul“ au luat poziție împotriva brutalităților Siguranței din Arad. Ținuta demnă a comuniștilor arădeni cu ocazia marelui proces, care a avut loc la București în prima jumătate a anului 1925, ne este cunoscută din reportajele publicate de ziarul „Facla“, de sub conducerea lui N. D. Cocea. Acesta deschise o rubrică zilnică intitulată „Procesul comuniștilor“⁶³.

Presa a relatat și despre succesele obținute de comuniștii arădeni în vederea constituirii Blocului Muncitoresc-Țărănesc, care în acest județ a reușit să aibă o influență deosebită. În articolul „Mișcările din Arad“, ziarul „Facla“ relatează despre adunarea muncitorilor metalurgiști și chimicști ținută în octombrie 1925, la care au fost adoptate tezele prezentate de Eugen Rozvan, privind participarea muncitorilor la iminentele alegeri comunale. În articolul „Blocul Democrației Muncitorești și Țărănești către partidele de opoziție“ publicat la 31 ianuarie 1926 de același ziar, se scoate în evidență faptul că în Arad și alte opt centre ale țării s-au constituit comitete ale frontului unic al muncitorilor. Acestea au acționat în direcția coalizării forțelor potrivnice guvernării antipopulare a Partidului Național-Liberal, cu ocazia alegerilor locale⁶⁴. Alegerile au confirmat previziunea formulată de P.C.R. privind posibilitatea obținerii unor rezultate concrete. Astfel, pentru prima dată în istoria Aradului

a fost ales un consilier municipal provenit din rîndul muncitorilor, în persoana muncitorului tipograf Gheorghe Voștinar. Mai tîrziu, a intrat în consiliu și muncitoarea Eva Rozsai. „Viața muncitoare“ a publicat în întregime textul declarației prezentată cu ocazia constituirii consiliilor municipale de către Gh. Voștinar la Arad, Gh. Cristescu la București, Ion Niculi la Iași și Coloman Müller la Timișoara. În acesta se preciza poziția principală a B.M.T. în problemele cu care erau confruntate consiliile municipale și s-au formulat o serie de revendicări populare⁶⁵. Articolele „Muncitorimea din Arad împotriva frontului unic oligarhic“, „Rezultatul și învățămintele alegerilor comunale din Arad“, „S-a întrunit noul consiliu al orașului Arad“, etc. apărute în „Viața muncitoare“ și „Munkaselet“ au salutat succesul electoral repurtat la Arad de B.M.T. Cu ocazia noilor alegeri comunale din septembrie 1926. acesta a obținut aproape 40% din voturi și 5 mandate în consiliu⁶⁶.

Publicînd articolele „Candidații Blocului Muncitoresc-Tărănesc“, „Tineretul muncitor în campanie“, „Rezultatul alegerilor — lupta masei muncitoare“, ziarul „Înainte“ scotea în evidență succesele obținute de B.M.T. cu ocazia alegerilor parlamentare din decembrie 1928, în județul Arad. Drept rezultat al muncii politice deosebit de active, B.M.T. a totalizat aici cele mai multe voturi după județul Bihor, situat pe primul loc în țară în acest sens⁶⁷.

O altă revistă muncitorească evidențiază experiența pozitivă a organizației B.M.T. din Arad, care a reușit să-și extindă activitatea în numeroase sate ale județului⁶⁸.

Legătura dintre masele de tineret din Arad și presa centrală U.T.C. o dovedesc informațiile publicate de „Tînărul Leninist“, organ central al U.T.C. Astfel în decembrie 1927 acesta publică un amplu articol intitulat „Situația tineretului muncitor din România și sarcinile U.T.C.“. Analizînd unele aspecte ale situației tineretului, se arată că la o fabrică de sticlă din Arad sînt utilizați copii și în tura de noapte, muncind alături de părinții lor. În articolul „Situația politică din România. Situația muncitorimii“, se analizează problema șomajului masiv care continua să existe la Arad în ciuda avîntului economic de ansamblu. „Tînărul Leninist“ indică chiar cifre privind situația din Arad, Brașov, Valea Prahovei, etc.⁶⁹.

Publicațiile editate de syndicatele unitare aduc informații prețioase cu privire la poziția justă a muncitorimii arădene care își păzea cu fermitate unitatea de acțiune, principala lui armă în lupta pentru realizarea revendicărilor sale. În articolul „Căminul din Arad“, ziarul „Viața muncitoare“ preciza faptul că syndicatele amsterdamiste continuă să aibe aici un număr foarte redus de membri⁷⁰. Presa sindicală a acordat un spațiu apreciabil popularizării străduințelor depuse în vederea întăririi organizațiilor sindicale. Gazeta „Uniunea în alimentație“ ne informează despre aderarea celor 270 de morari în 1925 la syndicatele unitare. Grupa brutarilor a ales o nouă conducere mai activă, în frunte cu comunistul Rudolf Stoica și a decis și înființarea unui secretariat cercual⁷¹.

Hotărîrea Consiliului sindical unitar din Arad, din aprilie 1927, privind reorganizarea activității locale, în special în rîndurile tineretului,

a adus la înviorarea muncii sindicale⁷². Astfel, adunarea generală a grupei metalurgiste — potrivit unei știri apărute în „Fierarul“ — a decis la 11 februarie 1928 menținerea secretariatului, salariat. Aceștia îi reveneau importante sarcini în pregătirea luptelor de la uzinele „Astra“, lupte care au fost determinate de poziția refractară a direcției față de revendicările muncitorești⁷³. Tot în presa muncitorească centrală găsim știrea privind reorganizarea grupei muncitorilor vopsitori.

Presa ne semnalează și importante luări de poziții ale muncitorimii arădene în vederea restabilirii unității sindicale, pe baze principiale. Dintre aceste materiale amintim articolele „Conferința sindicatelor unitare la Timișoara“, apărut în „Facla“ (1925) și „Muncitorimea din sindicatele unitare demonstrează pentru adevărata unificare sindicală“ publicată de „Viața Muncitoare“ (1927)⁷⁴. Același ziar relatează despre sărbătorirea zilei de 1 mai 1928 în pădurea Ceala, sub semnul unității celor ce muncesc, fiind prezenți 5—6000 de oameni⁷⁵. Trebuie menționat și raportul făcut de un delegat arădean la congresul uniunii muncitorilor lemnari din 1926 și publicat de revista respectivă, în care se pleda și pentru crearea unui fond de grevă⁷⁶. Ziarele „Viața muncitoare“, „Înainte“, „Munca zilnică“, „Épitépari munkas“ („Muncitorul constructor“), au publicat numeroase relatări privind acțiunile muncitorești arădene, cerînd deplină libertate de organizare sindicală.

Alte materiale vorbesc despre acțiunile privind apărarea conducătorilor implicați în diferite procese înscenate la curțile marțiale, între care figurează Ioan Baga, Petre Matais, Gheorghe Voștinar, etc.⁷⁷. În articolul „Situția arestațiilor din Ardeal“, „Viața muncitoare“ evidențiază curajoasa adunare de protest a muncitorimii arădene împotriva procesului de la Cluj (1928). Ei au trimis acolo o numeroasă delegație în vederea înmînării unei moțiuni care cerea eliberarea celor implicați în procese, etc. sprijinind această acțiune și cu o grevă demonstrativă⁷⁸.

Perioada anilor 1923—1928 se caracterizează prin intensificarea încercărilor patronale de a priva muncitorimea de toate drepturile cîștigate anterior prin luptă și de a mări gradul ei de exploatare. Revista „Uniunii muncitorilor din alimentație“ a publicat articole ca „Mișcarea pentru salarii a brutarilor din Arad“, „Stări insuportabile în fabricile de zahăr din Arad și Bod“, „În fabrica Neumann din Arad“, etc. în care se vorbește despre refuzul patronilor de a încheia noi contracte colective, despre prelungirea zilei de muncă, reducerea salariilor, creșterea intensității muncii, etc.⁷⁹. De asemenea încheierea noului contract colectiv al croitorilor, expirat la 15 martie 1925, a întîmpinat rezistența patronală⁸⁰. O situație similară este semnalată în 1925 de gazeta „Lemnarul“ în articolul intitulat „Mișcarea sindicală din Arad“⁸¹. Deosebit de interesantă este relatarea „O întîmplare cotidiană la fabrica de tricotație“, apărută în revista „Nömunkás“ (Muncitorimea) din Timișoara în anul 1928⁸². Potrivit articolului, în această fabrică ziua de muncă a fost de 11—12 ore, iar norma era lăsată la discreția direcțiunii, care a introdus și sistemul de amenzi și bătaie. În 1925, revista „Ferarul“, semnalează concedieri masive de pe urma falimentului fabricii de hîrtie, reducerea

activității la C.F. Arad — Podgoria, etc., ceea ce a mărit din nou numărul șomerilor⁸³.

Presă muncitorească a acordat un important spațiu puternicelor mișcări greviste din orașul de pe Mureș. Din mulțimea materialelor publicate în acești ani menționăm articolul „Greva muncitorilor textiliști din Arad“, apărut în „Muncitorul îmbrăcăminte“. Vorbind despre greva izbucnită la I.T.A. la 19 ianuarie 1925, revista precizează că ea s-a încheiat cu o mare victorie muncitorească. Revista „Lemnarul“ în articolul „Greva de la fabrica de mobilă Orbân“, relatează despre un alt succes. În schimb, greva izbucnită la fabrica „Neumann“ după două săptămâni de luptă s-a soldat cu eșec, din cauza lipsei de organizare⁸⁴.

Luptele muncitorești de la „Astra“ Arad au suscitât mereu interesul presei muncitorești. Acest detașament fruntaș al mișcării muncitorești din țara noastră adoptase o poziție combativă în conformitate cu linia P.C.R. În articolele „Cum trăiesc muncitorii din Arad“ și „Agiția muncitorilor din Arad“, ziarul „Facla“ analiza amănunțit, coroborat cu date cifrice, situația lucrătorilor de la „Astra“⁸⁵. Articolul „Noul contract colectiv de la fabrica „Astra“, apărut în ziarul „Viața muncitoare“ arată că cei 1200 de muncitori au obținut începând cu 10 august 1926 un spor de salariu de 13%, fapt care se datorește unității lor de luptă în jurul sindicatelor Unitare⁸⁶.

Una din cele mai mari bătălii de clasă din anii 1925—1928, din țara noastră a constituit-o greva muncitorilor de la „Astra“ din vara anului 1928, care a durat șapte săptămâni, având sprijinul material și moral al întregului proletariat român. Muncitorii de la „Astra“ au respins pretențiile direcțiunii, privind reducerea salariilor, prelungirea zilei de lucru la 10 ore, etc. Dând dovadă de o admirabilă unitate, ei au obținut și o majorare de salariu. În articole ca „Lupta pentru pâine la Arad“, apărut în revista „Ferarul“, „Două greve la Arad“, „Marele conflict de muncă de la Arad“ și „La Arad muncitorimea a triumfat“, publicate de „Viața muncitoare“, „Fabrica „Astra“ din Arad“, apărut în ziarul „Elöre“ (Înainte), se analizează antecedentele și desfășurarea luptei⁸⁷.

Alături de presa muncitorească aflată sub îndrumarea P.C.R. în anii 1925—1928 în părțile Aradului a avut o circulație limitată și presa social-democrată. Activitatea acestui partid muncitoresc la Arad a fost restrânsă având un număr mic de membri. Acest fapt a fost subliniat de însăși presa respectivă. Tot din relatările acestuia aflăm că în vara anului 1927 s-a constituit conducerea organizației locale a P.S.D., iar în 1928 Consiliul sindical⁸⁸.

Cercetarea atentă a întregii prese muncitorești din România ne confirmă deci faptul că muncitorimea arădeană, sub conducerea P.C.R. și în anii 1924—1928 a constituit un detașament activ al mișcării revoluționare din România.

III. PERIOADA 1928—1933

Sfârșitul anului 1928 și începutul celui următor au stat sub semnul unor prefaceri economice, sociale și politice în întreaga țară, resimțite puternic și în realitatea arădeană. Scăderea producției industriale și

creșterea masivă a șomajului erau semnele indubitabile ale apariției crizei din anii 1929—33.

Pe plan politic, cel mai important eveniment se dovedise a fi venirea la putere a Partidului Național-Țărănesc, care a păstrat conducerea țării pînă la sfîrșitul anului 1933. Această perioadă este întreruptă doar de guvernarea Iorga—Argetoianu în anii 1931—32.

Guvernul prezidat de Iuliu Maniu, instalat în toamna anului 1928, a ridicat starea de asediu și a suprimat cenzura, acestea figurînd printre puținele promisiuni realizate din programul P.N.Ț. formulate în opoziție. În practică, dispozițiile amintite au fost contracarate prin mulțimea proceselor de presă, intentate de autorități, confiscarea ziarelor muncitorești și multe alte măsuri restrictive. Dizolvarea Sindicatelor Unitare (1929) a dus la lichidarea majorității revistelor sindicale legale, continuînd să apară doar cele îndrumate de P.S.D. și sindicatele afiliate la Confederația Generală a Muncii. În acest context, muncitorimea arădeană se vedea silită la 23 decembrie 1928, în cadrul unei mari adunări, să protesteze împotriva ilegalităților comise de autorități, cerînd printre altele garantarea reală a libertății presei⁸⁹.

În focul luptelor revoluționare, care au zguduit țara noastră în anii crizei și au culminat cu evenimentele glorioase din ianuarie—februarie 1933, presei muncitorești îi reveneau sarcini sporite în mobilizarea maseselor și în educarea lor politică. Înțelegînd acest imperativ, comuniștii arădeni au reușit să extindă și să deversifice munca cu presa, îmbinînd variate forme ale activității legale și ilegale. Un îndrumător prețios studiat cu atenție de comuniștii arădeni a fost circulara C.C. al P.C.R. soșită în aceste părți spre sfîrșitul anului 1929⁹⁰. Documentele privind problemele de presă, elaborate de Congresul al V-lea al P.C.R. și de plenaryle C.C. al P.C.R. au fost de asemenea temeinic însușite.

Un merit deosebit al organizației arădene a P.C.R. a fost continua atragere la această muncă a uteciștilor, a sindicatelor și a Blocului Muncitoresc-Țărănesc. În acest sens, se remarcă însemnata contribuție a tineretului la intensificarea activității tipografiilor ilegale, care au cunoscut un adevărat reviriment. Deși în aprilie 1929 Căminul muncitorilor a fost închis de autorități, iar mai tîrziu tribunalul a retras personalitatea juridică grupelor Sindicatelor Unitare, acestea și-au continuat activitatea, mai ales în anii 1929—32, în condiții semilegale, sau ilegale. Mergînd pe linia trasată de P.C.R. și de documentele congresului sindical unitar de la Timișoara, Consiliul sindical din Arad, în decembrie 1929 a luat o serie de măsuri privind reorganizarea muncii între ele figurînd și hotărîrea privind editarea, răspîndirea și apărarea presei muncitorești. Aceste hotărîri au fost publicate în „Informatorul Sindicatelor Unitare“, editată la Arad, la 1 ianuarie 1930, fiind cunoscut din el pînă acum doar un singur număr⁹¹. Decizia Consiliului sindical unitar din Arad conchide că existența presei proletare este strict necesară, iar sprijinirea ei este o îndatorire a întregii muncitorimi din România. Hotărîrea cerea maseselor susținerea ziarelor „Viața Muncitoare“, „Munkásélet“, „Înainte“, „Apărătorul proletar“, „Tineretul Muncitor“, etc. Totodată Consiliul consideră de datoria celor ce muncesc răspîndi-

rea știrilor apărute în presa muncitorească și înființarea unor comitete de presă.

Greutățile materiale, dar mai ales măsurile represive ale autorităților au necesitat concentrarea eforturilor legate de munca cu presa. Spre mijlocul anului 1930, din inițiativa P.C.R. s-a constituit la nivel județean comitetul „Prietenilor presei proletare“. Printre sarcinile multiple ale acestuia figura și cea a publicării și difuzării presei muncitorești. Existența și sarcinile comitetului au fost popularizate prin foaia ocazională „Pri-Pre-Pro“ apărută la 26 septembrie 1930⁹².

Dizolvarea Sindicatelor Unitare și restrângerea tot mai accentuată a libertății presei a făcut ca organizația locală a P.C.R. să-și orienteze din nou munca cu presa tot mai mult pe cale ilegală. Una din măsurile concrete luate în această direcție a constituit-o extinderea muncii tipografiiilor ilegale. Ele au fost plasate mai ales în cartierele mărginașe (Grădiște, Gai, Șega, Aradul Nou) în locuri mai ferite de agenții Siguranței. Din datele pe care le deținem, reiese că în perioada anilor 1929—1933 a fost în funcțiune permanent o tipografie ilegală cel puțin.⁹³ Ele funcționau în condiții grele și cu o aparatură extrem de simplă, de cele mai multe ori având doar un șapirograf. Prin munca plină de abnegație a comuniștilor și uteciștilor s-a ajuns totuși la rezultate însemnate. Astfel în anul 1931 numai Siguranța a reușit să confişte 2403 manifeste, iar în aprilie 1932 a fost găsit un alt stoc de 10 000 manifeste. „Tinărul leninist“ ne informează că în anul 1932 cu ocazia „Zilei tineretului“ au fost difuzate 5 000 de afișe, plachete și etichete în orașul Arad și satele din jur⁹⁴. Perfecționarea activității tipografiilor a permis și republicarea în întregime sau în parte a unor ziare și reviste ilegale. Astfel într-o tipografie existentă în cartierul Gai, încă în ultimele luni ale anului 1930, au fost reimprimare periodice ale U.T.C.⁹⁵. În clădirea din strada Hortensiei nr. 32 (cartierul Grădiște) a funcționat o tipografie, în care au muncit Andrei Bernát, Margareta Moraci, Iolanda Raț și alții, în care pe lângă mulțimea manifestelor s-au remultiplicat fragmente din publicațiile C.C. al P.C.R. și din presa destinată țărănimii⁹⁶.

Unul din meritele de seamă ale Comitetului județean P.C.R. Arad a fost răspîndirea presei ilegale și legale centrale. Rezoluția Comitetului regional Banat al P.C.R. din 13 ianuarie 1934 a constatat cu satisfacție îmbunătățirea difuzării materialelor trimise de C.C. al P.C.R. la Arad⁹⁷. Astfel, a fost organizată răspîndirea „Scînteii“, organ central al partidului, începînd cu 15 august 1931. Această adevărată tribună a întregii activități de partid a avut la Arad nu numai un număr însemnat de cititori, ci și corespondenți, ale căror relatări au fost inserate în coloanele ziarului⁹⁸.

Dintre ziarele ilegale editate de P.C.R. și U.T.C. au cunoscut o circulație considerabilă în părțile Aradului și „Buletinul C.C. al P.C.R.“, „Brazda“, „Tinărul leninist“, etc. Dintre ziarele legale menționăm „Viața muncitoare“, „Înainte“, „Apărătorul proletar“ (organ al Ajutorului Muncitoresc Român), etc. Revista „Bluze albastre“, condusă de Alexandru Sahia, de asemenea a avut cititori la Arad⁹⁹. Din presa editată în limbile naționalităților conlocuitoare, menționăm interesul pen-

tru „Dolgozok Lapja“ (Foaia celor ce muncesc) apărută la Timișoara¹⁰³, revista cultural-științifică „Korunk“ (Epoca noastră), care avea circa 50—80 de abonați¹⁰⁴.

În anii 1929—1933 greutățile privind răspîndirea presei erau în continuă creștere. Identificarea unor ziare sindicale legale cu ocazia unor percheziții la Căminul muncitorilor în aprilie 1929, ca „Muncitorul constructor“ sau „Femeia muncitoare“, au constituit capete de acuzare împotriva grupelor arădene ale Sindicatelor Unitare cu ocazia procesului lor de dizolvare, fiind calificate ca ziare „subversive“¹⁰². În aceste condiții erau necesare noi măsuri pe linia activității cu presa, ceea ce a făcut ca siguranța să nu mai poată confisca decît parțial ziarele muncitorești. Astfel în perioada 1 noiembrie 1929—6 februarie 1930 agenții acestui organ represiv n-au reușit să pună mîna decît pe 93 exemplare¹⁰⁵.

Organizînd munca cu presa, comitetul local al P.C.R. a desemnat în continuare responsabili cu această activitate. Materialele sosite în cea mai mare parte de la București, au fost depozitate la casele conspirative, ca de ex. cea din Piața Avram Iancu (noiembrie 1930) apoi predate difuzorilor¹⁰⁴. În urma muncii fructuoase a difuzorilor presei muncitorești, unele exemplare au ajuns și în mediul rural la Vinători, Satul Nou, Satul Mic, etc.¹⁰⁵. Revista legală „Korunk“ avea la Arad un cerc al prietenilor săi, compus din muncitori și intelectuali, care asigurau abonamentele și difuzarea exemplarelor¹⁰⁶. De asemenea, în cadrul cercului s-au ținut chiar unele conferințe ale redactorului revistei, filozoful comunist Gábor Gaál¹⁰⁷.

Presa muncitorească a vremii a acordat în continuare o atenție considerabilă evenimentelor arădene. „Bolșevismul“, organul central al P.C.R. a publicat în octombrie 1930 articolul intitulat „Lichidați lupta fracționistă fără principii din partid“. În acest articol sînt analizate unele învățăminte trase din luptele greviste de la „Astra“ Arad și evenimentele de la Lupeni (1929). Autorul scoate în evidență necesitatea restabilirii unității partidului, condiție principală în validarea capacității sale de a conduce masele muncitoare¹⁰⁸. O serie de materiale apărute în „Tînărul leninist“, „Brazda“ și alte organe editate de U.T.C., scot în evidență aspecte din viața tineretului muncitoresc și țărănesc din județul Arad. Scrisoarea unui utecist de la „Astra“ Arad, publicată în 1931, relatează despre viața grea a tineretului muncitor de la această uzină, care lucra pînă la 13 ore pe zi, deși drepturilor lor bănești au fost reduse, iar hainele de protecție li s-au sistat¹⁰⁹. Întărirea celulelor uteciste a permis în 1932, mobilizarea tineretului la o demonstrație de stradă la care s-a cîntat Internaționala. Această demonstrație a fost menționată și de revista „Tînărul leninist“. Același periodic ne informează despre adunările ținute cu ocazia pregătirii „Zilei tineretului“, atît în fabrici, cît și la C.F.R. De asemenea găsim relatări despre acțiunea celor 600 de tineri de la Căminul de ucenici din Arad, inițiată pentru îmbunătățirea hranei¹¹⁰. Justa orientare a uteciștilor arădeni, care au atras în organizația lor și elementele înaintate ale tineretului țărănesc, se oglindește printre alte materiale și în articolul „Celula țărănească din Gai—Arad“ (1931). În același an, „Brazda“ publică o știre

privind creșterea influenței uteciștilor în rîndurile tineretului din Pecica¹¹¹.

Spiritul de sacrificiu al opiniei publice progresiste din Arad a alimentat fondurile organizațiilor de ajutor, create de P.C.R. Astfel, circulara „Către toate comitetele locale de ajutorare din țară“, apărută în „Apărătorul proletar“ îndrumă colecții din Arad, ca în campania de ajutorare din decembrie 1928—ianuarie 1929 să contribuie la asistența deținuților din închisorile de la Doftana și Bucovăț. „Descătușarea“ a publicat un important material privind colecta făcută la Atelierele C.F.R. Arad în favoarea victimelor sîngeroaselor represiuni burghezo-moșierești din ianuarie—februarie 1933¹¹². Revista „Ajutorul muncitoresc român“ a evidențiat un însemnat moment de solidaritate muncitorească, anume colecte făcute în anii 1930—1931, la București și Cluj în ajutorul greviștilor de la I.T.A.¹¹³.

Din numeroasele articole consacrate activității Blocului Muncitoresc—Țărănesc, menționăm reportajul intitulat „Au fost arestați, sau sînt urmăriți toți candidații și conducătorii noștri din județul Timiș“. De fapt corespondentul ziarului „Dolgozok Lapja“ (Foaia celor ce muncesc) descrie sosirea lui Lucretiu Pătrășcanu la Vinga, la 24 mai 1931, încercînd să participe la o adunare electorală. Arestat de jandarmi, Lucretiu Pătrășcanu și însoțitorii săi au fost escortați la Timișoara și eliberați numai datorită protestului lor energic¹¹⁴.

O altă serie de materiale sînt dedicate mișcării sindicale din Arad. Articolul intitulat „Dezbaterile primului congres general al sindicatelor din România“, a apărut în „Viața muncitoare“, evidențiază importanța contribuției a arădenilor la reușita congresului de la Timișoara (1929)¹¹⁵.

Creșterea substanțială a șomajului, cu mult peste proporția medie pe țară, dezinteresul autorităților locale și centrale de a lua măsuri corespunzătoare situației, au creat o stare extrem de agitată la Arad. Dintre articolele consacrate acțiunilor șomerilor din Arad, conduse de P.C.R., amintim cel intitulat „Represiunea de la Arad“, publicat în „Munca zilnică“, organ al B.M.Ț. (1929)¹¹⁶. În aprilie 1932, „Scinteia“ a publicat o informație privind adunarea de protest a muncitorilor de la „Astra“, împotriva concedierilor și pentru ajutorarea concretă a șomerilor¹¹⁷.

Noua luptă grevistă a muncitorilor de la uzinele „Astra“ Arad, izbucnită în septembrie 1929, a atras atenția întregii prese muncitorești din țara noastră. Articolele cele mai semnificative, intitulate „Fabrica „Astra“ din Arad“, „Ajutați greviștii din Arad“, „Greva de la „Astra“ a încetat“, etc. scot în evidență rezistența de opt săptămîni a acestui colectiv eroic și subliniază necesitatea luptei consecvente și unite pentru revendicările muncitorești¹¹⁸.

Articolul „Demonstrația muncitorimii de la fabrica „Astra“ din Arad la 1 august“ apărut într-un ziar din Timișoara, evocă curajoasa manifestație, care a avut loc aici în 1930. Pe cel mai înalt coș al uzinei a fost arborat un steag roșu, iar adunarea de masă a muncitorilor a luat poziție pentru apărarea revoluționară a U.R.S.S. — primul stat socialist din lume, a ales un comitet de uzină, mai combativ și a impus

autorităților eliberarea celor arestați în acea zi, pentru „propagandă comunistă“¹¹⁹.

Presă muncitorească s-a ocupat amănunțit și de marile acțiuni ale textiliștilor de la I.T.A. mai ales de grevele din decembrie 1930—ianuarie 1931 și cea din vara anului 1933. Vorbind despre prima grevă din iarna anului 1931—32, „Gazeta țășătorilor“ conchudea că asemenea acțiuni au fost posibile numai acolo, unde muncitorii au fost mai organizați și mai hotărâți. „Deșteptarea“ sublinia rolul deosebit al tineretului în această mare acțiune, dând o descriere amănunțită și realistă a evenimentelor¹²⁰. Greva textiliștilor de la I.T.A. izbucnită la 3 august 1933, a fost pe larg comentată de presa ilegală comunistă. În articolul „Greva din Industria textilă din Arad“, „Scințea“ analiza cauzele acestei acțiuni curajoase, care a însemnat o ripostă a muncitorimii la reducerea salariilor, plănuită de către direcțiune. Făcându-se remarcată și de această dată o mare participare a muncitorilor proveniți din rindul tineretului, „Tînărul leninist“ a acordat un însemnat spațiu mișcării, expunând pe larg situația nemulțumirilor legate de introducerea sistemului de exploatare excesivă „Bedeaux“. Tot în legătură cu situația de la I.T.A. ziarul ilegal „Bănăți Szikra“ (Scințea din Banat) publică scrisoarea unei muncitoare, care descrie viața grea a acestora. Presă comunistă a făcut loc de asemenea și unei serii de materiale privind problema frontului unic muncitoresc în această luptă¹²¹. Deși revendicările muncitorești nu au putut fi realizate integral, „Buletinul Comitetului Central al Partidului Comunist din România“ aprecia pozitiv în decembrie 1933 această acțiune, cit și rolul P.C.R. în organizarea și desfășurarea ei. Greva a dus la diminuarea reducerilor de salarii și a întărit spiritul de solidaritatea muncitorească, materializată prin întărirea organizației sindicale¹²².

Pe lângă toate acestea, necesitatea organizării țărănimii și folosirea energiilor sale revoluționare a preocupat intens organele presei de partid. În articolul „Înainte pentru organizarea Țării moților“ ziarul „Vörös Erdély“ (Transilvania roșie), organ al Comitetului regional din Transilvania al P.C.R., scria în noiembrie 1933 : „Urmașii moților lui Avram Iancu clocotesc ca un cazan fierbinte în mijlocul Transilvaniei“¹²³. Despre una din dovezile acestor energii revoluționare țărănești, ne relatează „Scințea“, scriind despre evenimentele de la Chier. Aici o bandă de legionari au primit din partea țaranilor revoltați spontan, o lecție bine meritată¹²⁴.

Deosebit de prețioase sînt și relatările ziarului „Horia“, organ al Frontului Plugarilor. Articolele intitulate „Marea adunare populară din Birchiș“, „Adunarea frontului din 16 iulie 1933“, „Frontul Plugarilor în Petriș și Zam“, „Congresul plugarilor din Banat și Crișana“, reproduc atmosfera de adîncă frămîntare, care a făcut ca județul Arad să fie una din principalele zone, în care masele țărănești s-au raliat acestei organizații. Tot acest ziar ne informează și despre vizita făcută de Dr. Petru Groza, eminent om politic și patriot, în iulie 1933 la Birchiș, unde i s-a făcut o primire călduroasă¹²⁵.

- ¹ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, București, 1969, p. 635—636.
- ² Ziarul „Munkás” (Muncitorul) din Arad, a publicat apeluri în acest sens. *Documente din istoria mișcării muncitorești arădene*. Arad, 1972, pag. 45 (În continuare Documente...).
- ³ *Ibidem*, p. 51.
- ⁴ Glasul Satelor, anul I, nr. 27 din 15 octombrie 1922, p. 3.
- ⁵ Arhiva C.C. al P.C.R. Fond 11, dos. 2. Documente... p. 88—89.
- ⁶ Socialismul, an 16, nr. 183, din 7 septembrie 1922, p. 2.
- ⁷ *Ibidem*, anul 18, nr. 69 din 29 august 1923, p. 1.
Munkás (Muncitorul), anul II, nr. 19 din 20 martie 1924, p. 2.
- ⁸ Această gazetă apărea tot la Brașov.
- ⁹ Metalurgistul a trecut în 1923 în cadrul sindicatelor reformiste. Sindicatele Unitare au editat „Fierarul”.
- ¹⁰ *Documente...* p. 88.
- ¹¹ Socialismul, anul 18, nr. 73 din 13 septembrie 1923, p. 2.
- ¹² *Ibidem*, anul 16, nr. 182 din 3 septembrie 1922, pag. 4.
- ¹³ *Ibidem*, anul 15, nr. 85 din 11 mai 1921, p. 2.
- ¹⁴ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1921—1924*, București, 1966, pag. 698.
- ¹⁵ Socialismul, anul 16, nr. 114 din 24 februarie 1922, pag. 1.
- ¹⁶ Arbeiter Jugend (Tinărul Muncitor), anul 1 din iunie 1922, pag. 6. Ifjumunkás (Tinărul Muncitor) anul 1, nr. 9—10 din 1 iulie 1922, pag. 12.
- ¹⁷ Tineretul socialist, anul 10, nr. 45 din 4 iunie 1922, pag. 4/79.
- ¹⁸ *Ibidem*, anul 11, nr. 24 din 22 ianuarie 1923 pag. 4. Ifjumunkás (Tinărul muncitor), anul 1, nr. 8 din 1 iunie 1922, p. 7.
- ¹⁹ Dreptatea, anul 1, nr. 17 din 7 septembrie 1921, pag. 4.
- ²⁰ Ruházati Munkások Szaklapja (Foaia profesională a muncitorilor de îmbrăcăminte), anul 1, nr. 3 din 1 noiembrie 1921, pag. 1—2.
- ²¹ Bőripari Munkás (Muncitorul pielar), anul 2, nr. 22 din 4 noiembrie 1921, pag. 4.
- ²² Viața sindicală, anul 1, nr. 16 din 30 octombrie 1921, pag. 1—2.
- ²³ Metalurgistul, anul 3, nr. 9 din 1 septembrie 1922, pag. 5, anul 4, nr. 11 din 1 noiembrie 1923, p. 6—7,
Fierarul, anul 1, nr. 1. din 15 februarie 1924, pag. 2.
- ²⁴ Socialismul, anul 18, nr. 88 din 4 noiembrie 1923, p. 2.
- ²⁵ Lemnarul, anul 3, nr. 2—3 din februarie—martie 1924, pag. 2, nr. 10 din 15 octombrie 1924, pag. 2.
- ²⁶ Viața sindicală, anul 1, nr. 7 din 28 august 1921, pag. 2.
- ²⁷ Dreptatea, anul 1, nr. 17 din 4 septembrie 1921, pag. 4.
- ²⁸ Metalurgistul, anul 3, nr. 1 din 1 ianuarie 1922, pag. 1.
- ²⁹ Viața sindicală, anul 11, nr. 24 din 25 decembrie 1921, pag. 1. Ruházati Munkások Szaklapja (Foaie profesională a muncitorilor de îmbrăcăminte), anul 1, nr. 3 din 1 ianuarie 1922, și nr. 2 din 1 februarie 1922, pag. 2.
- ³⁰ *Documente...* pag. 64—67, 69—71.
- ³¹ Viața sindicală, anul 2, nr. 58 din 20 august 1922, pag. 1. Metalurgistul, anul 3, nr. 11 din 1 noiembrie 1922, pag. 6. Világosság (Lumina), anul 4, nr. 178, 180, 181, 183, 188, 191, 193 209, din 1922.
- ³² Socialismul, anul 16, nr. 12 din 3 august 1922, pag. 2.
- ³³ *Ibidem*, nr. 183 din 7 septembrie 1922, p. 1 și nr. 195 din 19 noiembrie 1922, p. 3.

- ³⁴ Ibidem, nr. 199 din 2 noiembrie, p. 2 — nr. 200 din 5 noiembrie, p. 1, nr. 201 din 9 noiembrie, p. 1—2, și nr. 205 din 23 noiembrie 1922, p. 2.
- ³⁵ Tineretul socialist, anul 11, nr. 14 din 12 noiembrie 1922, p. 3.
- ³⁶ Lemnarul, anul 1, nr. 3 din 15 decembrie 1922, p. 3. Viața sindicală, anul 2, nr. 61 din 5 noiembrie 1922, p. 1.
- ³⁷ Socialismul, anul 16, nr. 204, 207, 213, 214 din 1922 și nr. 54 din 1923, Viața sindicală, anul 2, nr. 76 din 24 decembrie 1922, Metalurgistul, anul 4, nr. 1 din 1 ianuarie 1923, p. 7.
- ³⁸ Socialismul, anul 17, nr. 17 din 1 martie 1923, p. 2. — nr. 61 din 2 august, p. 2. — nr. 70 din 2 septembrie pag. 4 și nr. 74 din 20 septembrie, pag. 2, — anul 19, nr. 28 din 12 martie 1924, pag. 2, Fierarul, anul 1, nr. 8 din 15 octombrie 1924, pag. 3; Metalurgistul, anul 5, nr. 2 din 1 februarie 1924 — nr. 4 din 1 aprilie 1924, p. 8. Vas-munkás (Muncitorul fierar), anul 1, nr. 7 din 15 septembrie 1924, p. 2; Lumea Nouă, anul 3, nr. 31 din 12 octombrie 1924, p. 2.
- ³⁹ Muncitorul îmbrăcămintei, anul 2, nr. 10 din 1 decembrie 1922, p. 3 și nr. 1 din 1 ianuarie 1923, pag. 1.
- ⁴⁰ Socialismul, anul 17, nr. 22 din 18 martie 1923, p. 3.
- ⁴¹ Ibidem, nr. 7 din 6 septembrie 1923, p. 2.
- ⁴² Muncitorul îmbrăcămintei, anul 3, nr. 8 din 1 august 1923, p. 3 și anul 4, nr. 1 din 1 ianuarie 1924, p. 2.
- ⁴³ M. C. Stănescu, *Mișcarea muncitorească din România în anii 1921—1924*, București, 1971, p. 186—188.
- ⁴⁴ Muncitorul îmbrăcămintei, anul 3, nr. 6 din 1 iunie 1923, p. 1; Bőripari Munkás (Muncitorul pielor), anul 4, nr. 11 din 2 iunie 1923, p. 5; Ruházati Munkás (Muncitorul îmbrăcămintei), anul 3, nr. 10 din 10 octombrie 1923, p. 3.
- ⁴⁵ Lemnarul, anul 3, nr. 9 din 15 septembrie 1924, p. 2—3.
- ⁴⁶ Muncitorul de alimentație, anul 3, nr. 5 din 1 aprilie 1923, p. 2.
- ⁴⁷ Documente, p. 50—52, 88.
Muncitorul îmbrăcămintei, anul 4, nr. 2 din 1 februarie 1924, p. 1. Lemnarul, anul 4, nr. 5—6 din 15 iunie 1923, p. 2.
- ⁴⁸ Socialismul, anul 18, nr. 94 din 25 noiembrie 1923, p. 2.
Lemnarul, anul 1, nr. 3 din 15 decembrie, p. 3, anul 2, nr. 10—11 din 15 noiembrie 1923, p. 6 și anul 3, nr. 2, 3 din februarie—martie, 1924, p. 6—8.
- ⁴⁹ Bőripari munkás (Muncitorul pielar), anul 2, nr. 21 din 31 decembrie 1921, pag. 4; Munkás (Muncitorul), anul 2, nr. 18 din 16 martie 1924, p. 4, nr. 19 din 20 martie 1924, p. 2.
- ⁵⁰ Documente... p. 101—102.
- ⁵¹ Arhiva C.C. al P.C.R. Fond 72, dos. 114.
- ⁵² Erdélyi Hírlap (Gazeta din Transilvania), anul 12, nr. 3134 din 4 decembrie 1928, p. 4.
- ⁵³ Munkásélet (Viața muncitoare), anul 3, nr. 14 din 26 decembrie 1926, p. 4.
- ⁵⁴ Arhivele statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 86, f. 20.
- ⁵⁵ Documente... p. 120.
- ⁵⁶ Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 87, f. 13—15.
- ⁵⁷ Documente... p. 88.
- ⁵⁸ Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 87, fila 15.
- ⁵⁹ Documente, pag. 142.
- ⁶⁰ Erdélyi Hírlap (Gazeta din Transilvania), anul 8, nr. 1798 din 3 mai 1929, p. 2.
- ⁶¹ Idem, anul 9, nr. 2087 din 10 mai 1925, p. 4.

- ⁶² Fierarul, anul 1, nr. 8 din 15 octombrie 1924, p. 4.
- ⁶³ Facla, anul 7, nr. 4, 20, 22, 23, 24, 38/1925.
- ⁶⁴ Ibidem, nr. 152 din 23 octombrie 1925, p. 3 și anul 8, nr. 232 din 31 ianuarie 1926, p. 1.
- ⁶⁵ Viața muncitoare, anul 3, nr. 24 din 22 martie 1926, p. 4.
- ⁶⁶ Ibidem, nr. 49 din 18 septembrie 1926, p. 1.;
Munkásélet (Viața muncitoare), anul 3, nr. 4 din 23 septembrie și nr. 12 din 12 decembrie, 1926, p. 2.
- ⁶⁷ Înainte, anul 3, nr. 15 din 6 decembrie 1928, p. 2 și nr. 18 din 16 decembrie 1928, p. 1.
- ⁶⁸ Építőipari Munkás (Muncitorul constructor), anul 4, nr. 25 din 1 decembrie 1928, p. 4.
- ⁶⁹ Tînărul leninist, nr. 13 din decembrie 1927.
- ⁷⁰ Viața muncitoare, anul 3, nr. 1 din 1 aprilie 1925, p. 2.
- ⁷¹ Uniunea în alimentație, anul 15, nr. 7 din 25 octombrie 1925, p. 3. Élelmezési Szövetség (Uniunea în alimentație), anul 1 nr. 3 din 15 septembrie 1925, p. 4.
- ⁷² Arhiva C.C. al P.C.R. Fond 72, mapa 114.
- ⁷³ Fierarul, anul 5, nr. 3—4 din 15 aprilie 1928, p. 2.
- ⁷⁴ Facla, anul 7, nr. 65 din 11 iunie 1925, p. 2.
Viața muncitoare, anul 3 (sic) nr. 2 din 29 ianuarie 1927, p. 2.
- ⁷⁵ Ibidem, anul 5, nr. 17 din 13 mai 1928, p. 2.
- ⁷⁶ Lemnarul, anul 5, nr. 4—6 din 15 iunie 1926, p. 2, 3 și nr. 8—9 din 15 noiembrie 1926, p. 1—3 (Delegatul arădean a fost Ludovic Ehling, membru al P.C.R.).
- ⁷⁷ Înainte, anul 3, nr. 1 din 23 septembrie 1926, p. 2.;
Viața muncitoare, anul 5, nr. 27 din 29 iulie 1928, p. 1 și nr. 36 din 30 septembrie 1928, p. 2, nr. 37 din 7 octombrie 1928, p. 2.
- ⁷⁸ Viața muncitoare, anul 5, nr. 15 din 15 aprilie 1928, p. 1.
- ⁷⁹ Élelmezési Szövetség, anul 4, nr. 6 din 15 mai 1928, p. 3—4 și nr. 10 din 15 octombrie 1928, p. 2.
- ⁸⁰ Ruhlázati Munkás (Muncitorul îmbrăcămintei), anul 5, nr. 7 din iulie 1925, p. 8.
- ⁸¹ Lemnarul, anul 5, nr. 7 din 15 iulie 1925, p. 2.
- ⁸² Nőmunkás (Muncitoare), 15 iulie 1928, p. 2.
- ⁸³ Fierarul, anul 2, nr. 2 din 15 februarie 1925, p. 3.
- ⁸⁴ Muncitorul îmbrăcămintei, anul 5, nr. 3 din 1 martie 1925, p. 2.;
Lemnarul, anul 5, nr. 10—12 din 15 decembrie 1926, p. 6;
Élelmezési Szövetség (Uniunea în alimentație), anul 3, nr. 5 din 15 mai 1927, p. 3.
- ⁸⁵ Facla, anul 7, nr. 115 din 10 septembrie 1925, p. 2 și nr. 48 din 22 iunie 1925, p. 2.
- ⁸⁶ Viața muncitoare, anul 3, nr. 45 din 22 august 1926, p. 2.
- ⁸⁷ Fierarul, anul 5, nr. 1—2 din 15 februarie 1928, p. 4 nr. 34 din 15 aprilie 1928, p. 2.
Viața muncitoare, anul 5, nr. 19 din 3 iunie 1928, p. 2 și nr. 24 din 8 iunie 1928, p. 1 și nr. 29 din august 1928, p. 1.
Előre (Înainte), anul 2, nr. special din 5 august 1928, p. 1.
- ⁸⁸ România Népszava (Cuvîntul poporului din România), anul 7, nr. 28 din 17 iulie 1927, anul 18, nr. 14 din 1 aprilie 1928, p. 5, nr. 30 din 22 iulie, 1928, p. 4.
- ⁸⁹ Arhivele Statului București, Fond Ministerul Justiției, Dos. 63/1928 f. 53—54.
- ⁹⁰ Arhiva Institutului de Studii Istorice și Social Politice de pe lângă C.C. al P.C.R. București, fototeca nr. 22972—22976.
- ⁹¹ Arhiva C.C. al P.C.R. Fond 72, dos. 116.
- ⁹² Biblioteca municipală din Arad, deține un microfilm al acestei publicații.
- ⁹³ Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 86, f. 15—16.
- ⁹⁴ Documente... p. 196.
Tînărul leninist, anul 17, nr. 12 octombrie 1952.
Aradi közlöny (Buletinul din Arad), anul 46, nr. 94 din 23 aprilie 1932, f. 6.

- ⁹⁵ Ibidem, anul 45, nr. 6 din 9 ianuarie 1931, p. 3.
- ⁹⁶ Ibidem, nr. 158, din 16 iulie 1931, f. 4.
Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 86, f. 10--12.
- ⁹⁷ Arhiva C.C. al P.C.R. fond 11, dos. 136.
- ⁹⁸ Scînteia, anul 2, nr. 5—6, aprilie 1932, p. 5 și anul 3 nr. 10 din august 1933, p. 12.
Arhivele statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 86, f. 15.
- ⁹⁹ Bluze albastre, anul 1, nr. 4 din 31 iulie 1933, p. 6.
- ¹⁰⁰ Aradi Közlöny, anul 46, nr. 113 din 20 mai 1932, p. 5.
- ¹⁰¹ Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, Dos. 86, f. 10.
- ¹⁰² Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, Rechizitoriile nr. 1949/1929, nr. 2060—2166/1930, nr. 2060—2166/1930. *Documente...* p. 169—172.
- ¹⁰³ Ibidem, p. 181.
- ¹⁰⁴ Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 86, f. 19.
- ¹⁰⁵ *Documente*, pag. 183.
- ¹⁰⁶ Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 86, f. 7—9, 17—21, dos. 87, f. 18—19.
- ¹⁰⁷ Eugen Glück, *Gaál Gábor aradi előadásai (Conferințele lui Gábor Gaál la Arad)*, „Korunk”, anul 28, nr. 11 din noiembrie 1969, p. 1754.
- ¹⁰⁸ Bolșevismul, octombrie 1930, p. 5.
- ¹⁰⁹ Kommunista Ifju Rohamos (Asaltatorul tânăr Comunist), nr. 1—1931.
- ¹¹⁰ Tineretul leninist, anul 7, nr. 12, octombrie 1932.
- ¹¹¹ Brazda, anul 1, nr. 2 (1931).
Tînărul leninist, anul 6, nr. 3, 1 august 1931.
- ¹¹² Apărătorul proletar, anul 1, nr. 2 ianuarie 1929, p. 5.
Descătușarea, anul 4, nr. 2 (20) februarie 1934, p. 4.
- ¹¹³ Ajustorul muncitoresc român, iunie 1931, p. 4.
- ¹¹⁴ Dolgozok Lapja (Foaia celor ce muncesc), anul 2, nr. 23 din 31 mai 1931, pag. 3.
- ¹¹⁵ Viața muncitoare, anul 6, nr. 14 din 1 mai 1929.
- ¹¹⁶ Munca zilnică, nr. 3, din 15 februarie 1929, p. 2.
- ¹¹⁷ Scînteia, anul 2, nr. 5—6, aprilie 1932.
- ¹¹⁸ Viața muncitoare, anul 6 nr. 27 din 20 octombrie 1929, p. 2, nr. 28 din 3 noiembrie 1929, p. 2; Munkásélet (Viața muncitoare) anul 6, nr. 4 din 22 septembrie 1929, p. 3.
- ¹¹⁹ Dolgozok Lapja (Foaia celor ce muncesc) anul 1, nr. 24 din 23 august 1930, p. 2.
- ¹²⁰ Gazeta țesătorilor, anul 1, nr. 1, 18 martie 1931, p. 1.
Deșteptarea, anul 3, nr. 1 din 25 ianuarie 1931, p. 2, nr. 2 din februarie 1931, p. 4.
- ¹²¹ Scînteia, anul 3, nr. 11 august 1933, p. 9.
Tînărul leninist, anul 9, nr. 9 din august 1933, p. 1 — nr. 10 din septembrie 1933.
Bánáti Szikra (Scînteia din Banat), noiembrie 1933 p. 8—9.
- ¹²² Buletinul Comitetului Central al Partidului Comunist din România, din decembrie 1933.
- ¹²³ Vörös Erdély (Transilvania roșie), anul 2, nr. 9 din noiembrie 1933, p. 10.
- ¹²⁴ Scînteia, anul 3, nr. 10 din 10 august 1933, p. 12.
- ¹²⁵ Horia, anul 2, nr. 14 din 31 mai 1933, p. 3 — nr. 17 din 14 iulie 1933, p. 4 — nr. 18 din 28 iulie 1933, p. 3.

DER KAMPF DER ARADER ARBEITERSCHAFT, WIDERSPIEGELT IN DER ZENTRALEN
KOMMUNISTISCHEN UND ARBEITERPRESSE (1921—1933)

(Zusammenfassung)

Der Verfasser untersucht die Hauptereignisse aus der Geschichte des Arader Proletariats, widerspiegelt in der Arbeiterpresse zum Beispiel in: „Socialismul“ (Der Sozialismus), „Tineretul socialist“ (Sozialistische Jugend), „Metalurgistul“ (Der Metallarbeiter), „Viața Sindicală“ (Gewerkschaftsleben), „Viața Muncitoare“ (Arbeiterleben), „Tânărul Leninist“ (Der junge Leninist), „Scinteia“ (Der Funke), „Gazeta Țesătorilor“ (Die Weberzeitung).

Es wird die Beschäftigung der Arader Arbeiterschaft für das Erscheinen einer Arbeiterpresse hervorgehoben sowie die Tatsache, dass diese Presse in den Reihen einer breiten Arbeitermasse aus Arad eingedrungen ist. Es wird gezeigt, wie die zentrale Presse das Leben und den Kampf der Arbeiter für ein besseres Leben hier im westlichen Teil des Landes widerspiegelt. Besonders wertvoll sind die Daten, die den Beitrag des Arader Proletariats zu den grossen Ereignissen der Arbeiterbewegung in der Rumänischen Kommunistischen Partei, die Schaffung der Einheit in der Gewerkschaftsbewegung, die Tätigkeit des Arbeiter- und Bauernbloks, sowie die Streiks aus den Jahren 1929—1933 hervorheben.

LUPTA MUNCITORIMII ARĂDENE OGLINDITĂ ÎN PRESA COMUNISTĂ ȘI MUNCITOREASCĂ (1934—1944)

ALEXANDRU ROZ

Mișcarea muncitorească arădeană a cunoscut între anii 1934—1944 o perioadă de intensă activitate, prin numeroasele și variatele acțiuni organizate, prin grevele de proporții care au avut loc, prin rolul hotărâtor pe care l-a avut, în acea perioadă grea, în organizarea acestor acțiuni, partidul comunist.

În perioada 1934—1938 această activitate intensă a fost determinată în primul rând de creșterea gradului de exploatare a clasei muncitoare și de rămânerea în urmă a condițiilor de muncă și de trai ale oamenilor muncii, în raport cu progresele economice și cu scumpirea celor necesare traiului, mai ales că muncitorii au avut de suportat o serie de impozite și de cheltuieli indirecte¹. A mai contribuit la aceasta și faptul că deși industria arădeană se dezvoltă în această perioadă, la fel ca industria întregii țări, există încă o serie de întreprinderi care aveau greutate în asigurarea cu materii prime², ceea ce a făcut ca în cadrul industriei arădene numărul șomerilor să se mențină încă foarte mare. Numai după datele incomplete ale biroului de înregistrare a șomerilor din cadrul primăriei municipiului Arad, existau la Arad în 1936 un număr de 7188 șomeri³.

Aceste condiții au făcut necesară, o activitate deosebită pentru organizarea mișcării muncitorești arădene și în acest sens o contribuție remarcabilă a adus și presa. În fruntea tuturor acțiunilor s-a situat partidul comunist, care acționa printr-o serie de organizații de partid existente în mai multe întreprinderi⁴ a căror activitate era coordonată direct de către organizația județeană Arad a P.C.R.⁵.

Activitatea s-a desfășurat în condiții deosebit de grele, mai ales că instituirea stării de asediu și a cenzurei, au fost folosite de organele represive și în vederea intensificării acțiunilor anticomuniste, care au culminat în ianuarie 1934 cu arestarea membrilor Comitetului regional Banat și județean Arad și a unor conducători ai organizațiilor locale de masă⁶. În aceste împrejurări se impunea, ca o necesitate urgentă, reorganizarea muncii de partid, a organizațiilor de masă, restabilirea unității sindicale, iar în privința intensificării muncii politice în rîndul naționalităților conlocuitoare, în primul rînd crearea organizației locale a Madoszului. În același

timp pericolul tot mai real al fascismului reclama crearea unui larg front de luptă antifascistă, a cărui coloană vertebrală trebuia să o constituie clasa muncitoare.

În vederea adaptării mișcării muncitorești la noile condiții, și a reorganizării organelor și organizațiilor de partid arădene, în cursul anului 1934 s-a intensificat munca politică și activitatea cu presa. Astfel, au fost repuse dreptat în funcțiune tipografiile ilegale, difuzându-se tot mai multe imprimare ieșite din acestea sau multiplicite în alte centre muncitorești.

Încă în primăvara anului 1934 primii tovarăși trimiși la Arad au adus cu ei și materiale de propagandă, apeluri la organizare, etc.,⁷ care au fost apoi răspindite. Astfel, în noaptea de 31 august—1 septembrie 1934 au fost răspindite la Arad materiale ilegale, editate de secția arădeană a Uniunii Tineretului Comunist, imprimate cu ocazia Zilei Internaționale a tinerețului⁸.

Un rol însemnat s-a acordat presei, apreciindu-se just că în condițiile respective crearea unei prese ilegale locale concentrată la nivelul Comitetului regional P.C.R. și U.T.C., reprezintă forma cea mai adecvată din punct de vedere editorial. Acest obiectiv în 1934—1937 nereușindu-se să fie realizat decât parțial prin editarea unei singure foi uteciste⁹, se va realiza în întregime în perioada dictaturii militare-fasciste (1940-1944). La realizarea acestui obiectiv o contribuție importantă au adus comuniștii arădeni, care au plănuț să scoată revista „Horizont“ în limba română și limbile naționalităților conlocuitoare, ceea ce a și dus la arestarea și trimiterea lor pentru judecată la consiliul de război¹⁰.

Problema presei muncitorești locale a fost legată și de restabilirea unității sindicale, de crearea organizațiilor pe ramurile producției, cu atât mai mult cu cât a crescut tot mai mult influența comuniștilor în aceste organizații, însuși secretarul Consiliului sindical devenind un membru al P.C.R.¹¹ În vederea întăririi muncii sindicale și a educației politice a membrilor de sindicat, marea adunarea muncitorească de la Arad din 21 octombrie 1934 hotărăște editarea unei foi intitulată „Buletinul sindicatelor muncitorești“, care să apară bilunar în 300 de exemplare¹² și care au apărut în perioada 18 octombrie 1934—24 martie 1935.

Datorită activității desfășurate și a rezultatelor obținute pe linia presei, organele burghezo-moșierești iau o serie de noi măsuri. Pe lângă cele abuzive ale poliției, începeau să se resimtă și unele acțiuni teroriste îndreptate și împotriva unor activități desfășurate pe cale legală. Astfel, la 17 iunie 1936, o bandă de legionari a atacat în plină stradă curierii depozitului local de ziare, incendiind 1377 exemplare din gazetele antifasciste¹³.

În aceste condiții organizația arădeană P.C.R. și-a concentrat activitatea pe linia presei în special în vederea informării și difuzării presei centrale, în primul rind a ziarului Scinteia care publică din ce în ce mai multe materiale privind lupta maselor muncitorești arădene conduse de P.C.R.

Alături de presa comunistă în perioada anilor 1934—1937 o circulație mare a avut și presa Partidului Social-Democrat, iar revistele și ziarele editate sub egida Confederației Generale a Muncii aveau mai mulți abonați, ceea ce se explică prin recomandarea făcută de C.C. al P.C.R., ca în-

treaga masă de salariați în urma dizolvării definitive a Sindicatelor unire-tare, să participe la activitatea sindicatelor afiliate la C.G.M. În felul acesta în această perioadă s-a realizat unitatea sindicală, care a dus la întărirea capacității de luptă a acestor organizații.

În aceste împrejurări în care mișcarea muncitorească arădeană se dezvoltă, iar presa centrală se răspindește tot mai mult în aceste părți și are o influență tot mai mare asupra mișcării muncitorești, lupta muncitorimii arădene va fi tot mai mult oglindită în presa comunistă și muncitorească. O serie de materiale dezvăluie condițiile tot mai grele de viață în care trăiau oamenii muncii și demască măsurile represive brutale ale autorităților. Deosebit de mișcător în acest sens este necrologul tinărului utecist Francisc Pantea, participant la greva de la ITA din 1933, căzut victimă regimului de închisoare de la Doftana, apărut în „Tinărul leninist”. Totodată ziarul chema la luptă pentru apărarea militanților din închisori, „care sînt schingiuiți zilnic, supuși unui regim cu adevărat ucigător” prin înfometare și răpirea celor mai elementare drepturi și pe alte căi, pentru organizarea de acțiuni în favoarea celor închiși prin „întruniri, greve, demonstrații de protest...”, prin intrarea în rîndurile Ajutorului Roșu¹⁴.

Ziarul „Lumea Nouă” sublinia în aprilie 1935 faptul că la „Astra” Arad se încalcă ziua de lucru de 8 ore, salariul mediu este foarte scăzut, nu se respectă repaosul duminical, concediul de odihnă și alte drepturi fundamentale ale muncitorilor¹⁵. Același ziar la rubrica „Protecția muncii naționale” aducea informații despre stările de la ITA și Teba, unde „exploatarea muncitorilor... nu mai cunoaște nici o margine”, lucrîndu-se zi și noapte, fără respectarea celor 8 ore de muncă, a legilor de protecția muncii, fără să se acorde concedii de boală, iar în cazul concediului de odihnă muncitorii sînt concediați înainte de a-l primi, tocmai ca să nu mai aibă acest drept¹⁶.

Ziarul „Uj Szo” (Cuvîntul Nou), organ legal editat de P.C.R. la Tirgu Mureș, sub redacția lui Bela Iozsa, publică în octombrie 1935 o scrisoare a unui angajat comercial din Arad care se plîngea de durata excesivă a zilei de muncă¹⁷.

O parte a articolelor apărute în presa comunistă și muncitorească din această perioadă pledează pentru mobilizarea maselor de salariați din Arad, în vederea organizării mișcării sindicale, pe baza unității de luptă a celor ce muncesc. Un asemenea articol găsim în revista „Metalurgistul” în legătură cu organizarea muncitorilor de la „Astra”. La fel în „Lumea Nouă”, în legătură cu reorganizarea sindicatului CFR, a sindicatului muncitorilor brutari din Arad și altele¹⁸, în același timp arătîndu-se și acțiunile organizate pentru obținerea revendicării muncitorimii. Așa este cazul sindicatului muncitorilor brutari, în legătură cu care sînt arătate acțiunile pentru încheierea unui contract colectiv și ce anume să prevadă în primul rînd contractul în legătură cu salariile, durata zilei de lucru, repaosul duminical și alte drepturi pe care le revendicau lucrătorii brutari¹⁹.

În anii următori revistele sindicale au publicat numeroase reportaje privind activitatea sindicatelor arădene. Astfel în iunie 1938 revista „Metalurgistul”, în articolul „Adunarea generală a sindicatului metalurgist din

Arad⁴, arată acțiunile la care au participat membrii sindicatului pentru majorarea salariilor, amenajarea noului cămin muncitoresc, etc.²¹.

Între evenimentele cu un deosebit ecou în presă și în întreaga opinie publică din România, un loc aparte ocupă cele două mari bătălii de clasă care au avut loc în Arad în anul 1936 la ITA și la „Astra”²². Aceste acțiuni de masă au făcut parte din noul val de mișcări muncitorești organizate și conduse de P.C.R. și s-au desfășurat între 19 februarie și 7—8 aprilie 1936 cea de la I.T.A. și între 9 iulie și 24 august cea de la „Astra”. Ele au fost analizate amănunțit de ziarul Știința, Arena, gazeta legală editată de P.C.R., Tînărul leninist, ziarul Uj Szo din Tîrgu Mureș și altele. Partidul Comunist Român a dat o înaltă apreciere elanului de luptă și abnegației textiliștilor arădeni, în mare majoritate femei. În numărul său din 1 mai 1936 Știința arată că „Împunătoarea greva de la Arad a celor 2600 de bravi muncitori textiliști a fost cîștigată după 7 săptămîni de rezistență. Aceasta e cu atît mai important cu cît fabricantul a mobilizat contra muncitorilor greviști toate forțele ce i-au stat la dispoziție”²³.

Subliniind acest punct de vedere principal și dînd exemplu de mobilizare greva de la ITA. Tînărul leninist arată în numărul său din 1 aprilie 1936 că „revendicările muncitorești se cîștigă numai prin lupta susținută cu tărie și prin solidaritate muncitorească. Aceasta este calea pe care trebuie să meargă toată muncitorimea”²⁴. În articolul intitulat „Greva din Arad”, „Arena” sublinia faptul că „Unitatea sindicală s-a dovedit ca un factor hotărîtor în organizarea practică a acțiunii. Toți muncitorii indiferent de naționalitate și de partid au înțeles că au aceleași interese de apărat”²⁵. Lupta îndrîjită a muncitorilor de la I.T.A. a fost posibilă și pentru că întreaga clasă muncitoare din România i-a acordat un sprijin material și moral. Ziarul „Facla” din București a publicat „Apelul muncitorilor greviști de la fabrica ITA” în care se arăta printre altele că în casa din Țalea Șerban Vodă nr. 100 funcționează un centru de colectare²⁶.

Un spațiu considerabil a fost acordat grevei textiliștilor arădeni și de ziarul „Uj Szo”, care publică mai multe articole ca de exemplu: „De ce sînt în grevă 2600 de muncitori textiliști la Arad?”, „De cinci săptămîni durează lupta celor 2600 muncitori de la I.T.A.”, etc., publicînd totodată materiale privind donațiile sosite în ajutorul celor ce se găseau în luptă²⁷.

O pagină la fel de glorioasă din lupta muncitorimii arădene a cunoscut greva muncitorilor de la fabrica „Astra” din același an. Un reportaj amănunțit a fost dedicat acestei mari acțiuni greviste de ziarul „Știința” în numărul din 1 septembrie 1936. Descriînd diferitele etape ale mișcării organului central al PCR, concluziona că muncitorii „și-au formulat un program de revendicări pentru toate categoriile de salariați, indiferent de naționalitate și duc o luptă eroică de o lună de zile pentru cucerirea lor”²⁸. Greva de la „Astra” a fost analizată și de alte ziare, ca de exemplu Arena. În cadrul noului val de greve și acțiuni pentru realizarea revendicărilor au fost antrenate toate categoriile de oameni ai muncii. Astfel revista „Muncitorul din îmbăcăminte și pielărie” publică în 1936 relatările despre „Greva muncitorilor de la fabrica de basmale” și „Greva muncitorilor pantofari”, ambele mișcări soldate cu importante succese pentru muncitori²⁹.

O serie de relatări ale presei muncitorești privesc acțiunile tineretului în vederea obținerii revendicărilor sale proprii. Astfel, în ianuarie 1935, la rubrica „De pe frontul muncii“, gazeta utecistă care apărea la Timișoara, relatează despre demonstrația celor 90 de tineri de la „Astra“-Arad, făcută în fața direcțiunii pentru obținerea de drepturi, scoțind în evidență faptul că ei au dat astfel exemplul de luptă tineretului din Banaț și chiar din întreaga țară. Aceeași gazetă a publicat și „Scrisoarea despre acțiunea tinerilor muncitori de la Căminul CFR din Arad“ în care se arată frământările acestor ucenici din cauza sistemului de cazarmă, la care erau supuși, lipsa timpului suficient de odihnă etc.³⁰

Acordând o mare importanță luptei comune a oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, în această perioadă PCR a depus eforturi substanțiale pentru a crea o organizație democratică a oamenilor muncii maghiari, care să militeze împreună cu toți oamenii muncii din țara noastră pentru construirea unei Românie socialiste. Presa vremii, oglindește faptul că aceste străduințe au fost încununate de succes. Ziarul „Szekelyföldi Néplap“ („Gazeta poporului din Secuime“), care apărea la Tîrgu Mureș, relatează în iunie 1934 despre adeziunea tineretului muncitor maghiar la acțiunea opoziționistă față de partidul reacționar al moșierilor și burghezilor maghiari. În ciuda persecuțiilor polițienești, organizația s-a dezvoltat creîndu-se treptat legături și cu populația maghiară din Pecica, Sînpaul, Radna, etc.³¹. Constituirea Madoszului în august 1934 a dus la formarea cadrului organizatoric prin care cea mai mare parte a populației maghiare a fost mobilizată la luptă pentru revendicările fundamentale ale tuturor oamenilor muncii din România.

Intensificarea activității organizațiilor fasciste din țară, încurajate de politica agresivă a Germaniei hitleriste și a Italiei fasciste, a determinat o luare de poziție tot mai hotărîtă din partea muncitorimii arădene. Din mulțimea acțiunilor organizate reținem numeroasele rezoluții care oglindesc această poziție justă antifascistă, între care se evidențiază cea adoptată la 1 mai 1936 de către muncitorimea arădeană, în cadrul marii adunări organizate de sindicatele din Arad. Arătînd cum s-a înrăutățit situația oamenilor muncii în condițiile respective, rezoluția sublinia că fascismul reprezintă: „Completă asuprire, exploatare, război pentru clasa muncitoare, țărănime și mica burghezie“, ducînd totodată la o și mai gravă înrăutățire a situației maselor populare, deoarece fascismul este urmat „de asuprirea totală a clasei muncitoare, reducerea salariilor, scumpirea prețurilor, dizolvarea sindicatelor marxiste, bazate pe lupta de clasă, întemnițarea și plasarea în lagăre de internare a zecilor de mii de oameni ai muncii expuși pierii sigure“. De aici, sublinia rezoluția, necesitatea ca toate forțele „muncitorimea și burghezia cu vederi democratice din orașul Arad, să se unească, fără deosebire de rasă, naționalitate, religie și convingere politică, împotriva pericolului fascist, ca să respingem uniți atacul îndreptat împotriva noastră“³². În sensul realizării unirii tuturor forțelor antifasciste arădene, se organizează și alte acțiuni și se lansează apeluri. Un asemenea apel apare la 22 martie 1936 în gazeta „Viltoarea“, de orientare antifascistă editată la Cluj, adresat în primul rînd țărânimii muncitoare cu ocazia alegerilor parțiale parlamentare din acel an la Arad. Apelul pornind de la „revendicările primordiale ale

maselor populare...“ cheamă la concentrarea forțelor populare, pentru că numai așa se ajunge la biruință³⁴. În urma unor asemenea acțiuni, muncitorimea arădeană a înțeles just linia trasată de PCR de a uni toate forțele antifasciste într-un larg front popular, capabil să desfășoare o activitate susținută pe toate căile, în vederea barării ascensiunii fascismului în țara noastră.

Anul 1938 (10 februarie) a marcat pentru țara noastră începutul dictaturii regale, înlocuită apoi în septembrie 1940 cu dictatura militarofascistă, ambele instaurate contrar voinței, aspirațiilor și luptei poporului român.

Regimul antipopular al dictaturii personale a regelui Carol al II-lea a însemnat restrângerea la maxim a libertăților cetățenești și înrăutățirea din ce în ce mai accentuată a condițiilor de viață a oamenilor muncii. Abolirea constituției din 1923, restrângerea libertăților cetățenești, desființarea votului universal, introducerea unei cenzuri excesive și necruțătoare, trecerea puterii politice pe plan local în competența organelor militare, dizolvarea tuturor partidelor politice, desființarea sindicatelor³⁵, sînt numai cîteva din măsurile luate în timpul dictaturii regale, care au avut consecințe directe și grave asupra situației clasei muncitoare și asupra luptei acesteia și au pus în fața Partidului Comunist Român probleme noi pentru organizarea activității în raport de condițiile existente. O situație deosebit de complexă s-a creat prin politica agresivă a puterilor axei, în special a Germaniei hitleriste, care urmărea subordonarea României și atragerea ei în războiul antisovietic, atentînd totodată la integritatea teritorială a patriei noastre³⁶.

În părțile Aradului situația s-a agravat cu atît mai mult, cu cît fiind considerată zonă de graniță, măsurile restrictive erau și mai excesive și mai categorice. Este suficient în acest sens să amintim că cenzura la Arad s-a intensificat într-o așa mare măsură, încît interzicea orice apariție muncitorească, antifacistă sau democratică, indiferent de natura ei.

În aceste condiții politica partidului comunist a urmărit găsirea căilor pentru menținerea unui contact cît mai strîns cu masele largi populare, prin intermediul presei popularizînd necesitatea luptei comune a tuturor oamenilor muncii în vederea menținerii libertăților și drepturilor democratice și a apărării independenței și integrității teritoriale a patriei³⁷.

Organizația arădeană a P.C.R., înțelegînd imperativul major al acestei lupte, s-a încadrat de la început pe această linie, reușind să traducă în practică politica partidului și participînd activ la lupta pentru interesele fundamentale ale oamenilor muncii și la apărarea intereselor naționale³⁸.

În vederea mobilizării maselor comunistii arădeni au căutat cele mai variate forme de acțiune, între care figurau și răspîndirea imprimatelor comuniste și antifasciste ce îndemneau la luptă. În acest scop la Arad au fost activate tipografiile ilegale care imprimau manifeste și fluturași. Unul din cele mai importante imprimate ieșite din aceste tipografii a fost cel difuzat în cadrul campaniei de protest organizată împotriva odio-sului dictat de la Viena (30 august 1940). Manifestul a fost editat în preajma marilor demonstrații care au avut loc la Arad la începutul lunii

septembrie 1940, avind un puternic răsunet în rindul maselor populare ³⁹.

O serie de publicații editate de partidul comunist au fost răspândite în părțile Aradului în rindurile armatei, dislocată în număr mare aici, avind în vedere necesitatea apărării graniței. Ca urmare a acestui fapt la 17 mai 1940 Ministerul de Interne și Marele Stat Major secția a II-a cerea „... să se lupte contra propagandei comuniste ce continuă cu destulă intensitate cu deosebire în regiunile unde se află dislocate trupe“, deoarece s-a constatat că a fost distribuită în rindurile armatei broșura de propagandă comunistă „Lupta de clasă“, editată de Comitetul teritorial din Ardeal și Banat al PCR ⁴⁰.

Cu câteva zile mai tirziu Prefectura județului Arad este sesizată de Divizia I Infanterie că „În ultimul timp s-a constatat în țară o creștere neobișnuită a curentului comunist“, comuniștii urmărind „...instigarea populației și a armatei contra actualelor forme de stat de la noi... acțiuni de instigare la greve, sabotaje și terorism vizind în special industria de război“. În acest scop între alte mijloace folosite sînt și răspîndirea de broșuri și difuzarea ziarului „Scînteia“ ⁴¹. Pe lîngă aceste periodice editate de PCR, au mai pătruns în părțile arădene și alte reviste și ziare ca cele publicate de Comitetul teritorial din Transilvania și Banat al PCR și mai ales cele care apăreau la București, fiind aduse în continuare cu ajutorul curierilor.

În ciuda numeroaselor greutăți în care apărea presa muncitorească și acelor legate de informarea acesteia în legătură cu activitatea clasei muncitoare pentru a o putea apoi prezenta, găsim multe referiri în legătură cu situația, activitatea și lupta proletariatului arădean. În acest sens remarcăm în primul rind articolul apărut în „Scînteia“ din 17 septembrie 1940 „Demonstrațiile revoluționare ale maselor muncitoare din Ardeal“, care menționează demonstrațiile arădene ce au avut loc împotriva dictaturii de la Viena și pentru obținerea de revendicări economice⁴². Un alt articol intitulat „Acțiuni în armată — Zimanducz, județul Arad“ prezintă mai multe aspecte privind atitudinea justă, militantă, a soldaților concentrați pentru apărarea patriei, dar care suferă din cauza poziției nedemne a unor ofițeri ⁴³.

La fel ziarul „Erdélyi Magyar Szó (Cuvîntul maghiar din Transilvania), editat de comitetul teritorial din Cluj, înregistra în noiembrie 1939 frămîntările care au avut loc în sînul muncitorilor textiliști din Arad, prilejuite de expirarea contractului colectiv, direcția urmărind să aplice în viitor o majorare a salariilor mult mai mică în raport cu creșterea enormă a scumpetei ⁴⁴. Alte ziare ne vorbesc despre mișcările croitorilor, funcționarilor păticulari, etc. ⁴⁵.

Instaurarea dictaturii militaro-fasciste a însemnat o și mai accentuată agravare a situației maselor populare și introducerea unui regim de cruntă teroare împotriva forțelor democratice și antifasciste și în primul rind împotriva comuniștilor. Peste 9000 comuniști și luptători antifasciști au fost întemnițați, iar alții închiși în lagăre sau exterminați pe diferite căi, etc. Datorită în special legionarilor au fost organizate numeroase acțiuni teroriste, jefuită populația și organizate o serie de asasinate cărora le-au căzut jertfă eminenti luptători comuniști și renumiți oameni de cultură și

de stat. Situația s-a agravat și mai mult când întreaga economie a țării a ajuns la dispoziția Germaniei și când în țară au intrat trupele germane, iar apoi țara a fost tirată în războiul antisovietic, contrar intereselor naționale și voinței poporului român ⁴⁶.

În aceste condiții în fața PCR se ridicau sarcini neîntâlnit de complexe, care în ultimă instanță reclamau crearea unui larg front național antifascist cu participarea tuturor forțelor antihitleriste, răsturnarea regimului militar-fascist, alăturarea țării coaliției antihitleriste și instaurarea unui regim democratic.

Încă din primele zile după instaurarea regimului militar-fascist, organizația arădeană a PCR s-a preocupat de demascarea esenței antipopulare și antinaționale a acestei guvernări și de atragerea maselor populare la luptă. Astfel în noaptea de 18—19 septembrie 1940 au fost difuzate în orașul Arad manifeste semnate de Comitetul județean al PCR care cheamă la acțiune contra noului regim ⁴⁷.

Pentru mobilizarea și lămurirea maselor și în această perioadă PCR a acordat un rol de seamă propagandei scrise: manifestelor, broșurilor și mai ales presei ilegale editată pe plan central sau, în părțile Aradului, și celei editată de Comitetul regional Banat al PCR ⁴⁸.

Înțelegând acest imperativ, Comitetul județean Arad al P.C.R. a intensificat activitatea tipografiilor ilegale, dintre care cele mai importante au fost cele care funcționau în continuare una în str. Boemiei nr. 13 și cealaltă în str. Rozelor nr. 60 ⁴⁹. Cu ajutorul Comitetului local al PCR, dotarea tipografiilor a fost perfecționată, intrând în posesia lor și câteva mașini mai mici de tipografie cu litere de plumb. Aceste tipografii ilegale multiplicau numeroase manifeste (fluturași), chemări la luptă, împotriva regimului militar-fascist și a cotropitorilor hitleriști. În ciuda diverselor greutăți, între care lipsa de hirtie constituia și ea un impediment și nu dintre cele mai ușoare, materialele apăreau într-o formă cât mai concisă, dar cu texte mobilizatoare ⁵⁰. Manifestele imprimate într-un tiraj de ordinul sutelor, erau răspândite în tot orașul Arad și chiar în județ. Astfel cu ocazia confiscării tipografiei ilegale din str. Rozelor nr. 60 la 28 februarie 1943, Siguranța a găsit încă un stoc de 600 manifeste nedifuzate ⁵¹. Arestările tot mai numeroase și măsurile represive drastice din anul 1943, care au avut loc la Arad, Curtici, etc. au îngreunat și mai mult munca în privința propagandei scrise. În acest context comitetul arădean al PCR, a fost constrâns să găsească soluții noi care reclamau eforturi de-a dreptul eroice din partea comuniștilor, uteciștilor și activiștilor Madoszului care colaborau la aceste activități. Astfel la Semlac au fost difuzate în 1943 manifeste scrise cu mâna ⁵². Au fost procurate de asemenea tipografii de mână cu litere de cauciuc, firește cu posibilități de folosire mult mai mici și utilizate la imprimarea de fluturași ⁵³.

În aceste condiții s-a dovedit deosebit de importantă munca resortului de presă și tehnic al Comitetului regional Banat al PCR. Dispunind de posibilități de muncă mai mari Comitetul regional a trimis la Arad însemnate cantități de materiale iar activitatea editorială de presă a fost aproape în întregime concentrată la Timișoara. În cadrul acestui comitet dețineau importante sarcini cadre călite ale partidului ca Leontin Sălăjan, Ilie

Drăgan, Ioan Kali, Eva Rangheț, etc, Ioan Kali și cu Eva Rangheț fiind originari din Arad⁵⁴.

În perioada imediat următoare dictatului de la Viena are loc reorganizarea Comitetului regional Banat care se face în prezența unor membri ai conducerii centrale a partidului. Odată cu aceasta s-a pus și problema intensificării muncii de agitație și propagandă, între care și editarea unei gazete a PCR cu o largă tematică, care să contribuie la orientarea maselor în lupta lor economică și politică⁵⁵.

Totodată a fost organizată activitatea în vederea editării unor broșuri cu caracter antihitlerist⁵⁶.

Ca urmare a unor asemenea măsuri în anii 1941—1944 au circulat la Arad cel puțin 10 ziare ilegale, editate sau îndrumate de partid. Între acestea se numără: „Presa Liberă“ (1941), „România Liberă“ (Banat) 1942—1944, „Apărarea“ (1942—1944), „Lupta patriotică“ (1944) și „Libertatea Poporului“ editată de Uniunea Patrioților. Unele ziare au avut și ediții în limba maghiară uneori cu conținut parțial diferit. Dintre foile în limba maghiară amintim: „Ellenállás“ (Rezistența), (1942—1944), „Népszabadság“ (Libertatea Poporului) (1942—1943), Szabad Szemle (Revista liberă) (1941), Szabad Szó (Cuvîntul liber) (1941), Bánsági Magyar Szó (Cuvîntul maghiar din Banat) (1944)⁵⁷.

Aceste ziare apăreau într-un tiraj de câteva sute de exemplare, dar circulația lor era mult mai mare, ele fiind transmise din mînă în mînă⁵⁸. Pentru a putea fi transmise mai ușor, ziarele ilegale erau formate din două sau trei file de hîrtie subțire, bătute la mașină pe ambele părți, iar mai tirziu, din 1943, trase la șapilograf. Materialele necesare pentru aceste foi erau obținute cu concursul comitetelor locale de partid. La Arad fiind însărcinate cu aceasta cel puțin trei persoane, membri ai PCR.

De mare ajutor pentru colectivul redacțional au fost stenogramele sau rezumatul știrilor întocmite de tovarășii care aveau sarcina să asculte cu regularitate postul de radio „România liberă“ și posturile în funcțiune în țările coaliției antihitleriste. De asemenea redacțiile primeau un număr însemnat de scrisori din fabrici, din sate și chiar din închisori, de mare valoare documentară⁵⁹. Difuzarea presei să făcea pe căi diferite și diverse. La Arad materialele soseau cu ajutorul ceferiștilor, care transmiteau pachete conținînd câteva zeci de exemplare. Se mai foloseau apoi curieri ai partidului, ajutorul unor țărani care circulau cu căruța etc. Pe căi similare au fost aduse din București exemplare din presa centrală editată de PCR. O inițiativă valoroasă a Comitetului regional Banat a fost încercarea de a influența, în sens pozitiv unele ziare burgheze, cu apariție legală. În acest sens unele rezultate au fost obținute în cazul ziarului „Știrea“ din Arad și a ziarului „Déli Hírlap“ (Gazeta de sud), care avea redacție atît la Arad cît și la Timișoara⁶⁰.

Urmărind paginile acestor ziare aflăm o serie de informații prețioase privind acțiunile muncitorimii arădene.

În articolul intitulat „Astăzi mai mult ca oricînd“ apărut în numărul din 26 septembrie 1941 al ziarului ilegal „Presa liberă“ sînt popularizate principalele revendicări ale platformei PCR din 6 septembrie 1941, propuse tuturor forțelor antifasciste ca: încetarea războiului împotriva URSS

și participarea la războiul antihitlerist, alungarea hitleriștilor din țară, lupta pentru recucerirea libertăților și independenței, eliberarea Transilvaniei de nord, răsturnarea dictaturii militarofasciste, etc⁶¹. În același număr, legat de aceasta, un alt articol în care erau demascate practicile hitleriste de a trimite la moarte sigură soldații români, se arată că numai în câteva săptămâni regimentul 1 Roșiori din Arad a fost decimat. Gazeta totodată sublinia faptul că soldații români își dau tot mai bine seama de adevăratul sens al acestui război.

Ziarele au adresat chemări muncitorilor, țăranilor, intelectualilor, tuturor patrioților, să lupte pentru eliberarea patriei. Aceste apeluri au avut un deosebit răsunset în rîndurile maselor arădene. Greva celor 1500 muncitori de la Întreprinderile Textile „Arădana“ din 26—29 mai 1942 a fost pe larg analizată de ziarele „Apărarea“ și „Népszabadasag“⁶². Greva izbucnită din cauza condițiilor deosebit de grele determinate de odiosul război pus la cale de clica antonesciană, a avut o uriașă semnificație politică întrucît „Muncitoarelor de la fabrica textilă din Arad le-a revenit meritul de a fi pășit primele la luptă pe calea grevei în România de la izbucnirea războiului...“ conchidea „Népszabadsag“, foaie care apărea la Timișoara⁶³. „Apărarea“ scotea în evidență, în articolul care tratează această grevă, participarea comună la luptă a muncitorilor români, maghiari și germani. Presa partidului a tras concluziile necesare din deznoământul acestei acțiuni de masă, subliniind neșesitatea coordonării luptelor greviste cu acțiunile tuturor forțelor care nu se identifică cu regimul militarofascist. În articolul „Scrisoare despre greva din Arad“, gazeta „Apărarea“ arăta: „Tovarășii muncitori ! Lupta continuă, dar numai atunci va fi încununată de succes, dacă vom lupta solidari contra crotopitorilor hitleriști și slujilor lor de aici ...“⁶⁴. Tot „Apărarea“ a relatat și despre greva muncitorilor metalurgiști de la „Astra“, din iulie 1942⁶⁵.

Chemările Partidului Comunist Român, au avut un important răsunset și în rîndurile țăranimii, „România Liberă“—Banat din 20 martie 1942 în articolul „Țăranii luptă împotriva barbarismului fascist“ arăta că țăranii din Curtici au atacat cu sape, tîrnăcoape, topoare, trenurile în drum spre Germania hitleristă, încărcate cu produsele pămîntului românesc⁶⁶.

Numerele din iunie și august 1942 ale gazetei „Apărarea“ au relatat despre repetatele acțiuni de luptă ale țăranilor de la Curtici și Pecica. La Curtici în vara anului 1942, țăranii îndrumați de puternica organizație comunistă din comună, au refuzat să predea cantitățile de cereale preținse de notar pentru scopurile războiului. La fel au procedat și țăranii din Pecica⁶⁷.

Chemările presei ilegale pentru organizarea acțiunilor de sabotaj, care să slăbească potențialul de război hitlerist, au avut răsunset și la Arad. În articolul „Frontul pîinii“, ziarul „Apărarea“ relatează despre acțiunea curajoasă a muncitorilor ceferiști, care au găurit un vagon cisternă, a cărui conținut s-a scurs pe drum. „Urmați-le pilda!“ îndemna gazeta⁶⁸.

Autoritățile regimului militarofascist au căutat să stăvilească rezistența antifascistă a maselor, dezlănțuind un val de teroare împotriva luptătorilor antifasciști, în primul rînd împotriva comuniștilor. Presa ilegală a dus o puternică campanie și împotriva tratamentului inuman la care erau

supuși militanții comuniști și antifasciști arestați. „Apărarea“ în numărul din octombrie 1942, relatează despre torturile aplicate muncitorilor Balica și Șiclovan de la CFR Arad, Dihel de la „Astra“ Arad și lui Ștefan Klein, condamnați la ani grei de temniță⁶⁹. În numărul din aprilie 1943 a apărut articolul intitulat „Siguranța ucide“, în care sînt demascate alte aspecte ale acestor măsuri condamnabile aplicate unui mare număr de arestați din județul Arad. Între ei figura și ziaristul Szabó Árpád⁷⁰. Szabó Árpád s-a străduit să reediteze pe cale ilegală ziarul „Erdélyi Magyar Szó“ (Cuvîntul maghiar din Transilvania). În urma schinguirilor suferite la Siguranța din Arad a încetat din viață acest „prieten sincer al poporului român și dușmanul înverșunat al demagogiei revizioniste a groșilor maghiari“⁷¹.

Pregătirea insurecției naționale armate antifasciste din august 1944 inițiată și condusă de PCR a impus noi și importante sarcini comunistilor și forțelor antifasciste⁷². Presa ilegală a publicat diferite documente mobilizatoare în acest sens, difuzate și pe cuprinsul județului Arad. Astfel „România Liberă“—Banat a publicat în octombrie 1943 un apel în care PCR chema masele populare din Banat la luptă pentru înfăptuirea „Comitetului național de luptă din Banat“ compus din reprezentanții tuturor partidelor și organizațiilor democratice, antihitleriste. Acest comitet, parte a Frontului patriotic antihitlerist, trebuia să conducă „lupta de eliberare a poporului bănățean“⁷³. Gazeta „Apărarea“ în numărul din aprilie 1944, arătînd că în Capitală, la Arad, Timișoara, etc. s-au operat noi și masive arestări de către autorități, reînnoia apelul adresat maselor în vederea eliberării țării prin luptă⁷⁴. În numărul din mai 1944 „Lupta patriotică“ publică articolul intitulat semnificativ „Arma la îndemîna tuturor patrioților este sabotajul“, iar „Libertatea poporului“ încă în martie 1943 avertiza asupra pericolului ca hitleriștii să evacueze uzinele din Arad, ambele gazete chemînd clasa muncitoare la luptă pentru zădărnicierea planurilor forțelor hitleriste și pentru răsturnarea acestora de la conducerea țării⁷⁵. Pe aceeași linie „Apărarea“ în aprilie 1944 a publicat articolul „Să refuzăm ordinele de chemare la moarte“ cerînd mobilizațiilor să nu meargă la război, să treacă și să lupte alături de partizani între care și cei din munții Semenicului, și să contribuie pe toate căile la ajutorarea dezertorilor⁷⁶. Toate aceste materiale au contribuit din plin la mobilizarea și pregătirea maselor populare din județul nostru în vederea marelui acțiunii patriotice de la 23 August 1944, organizată și condusă de PCR, care a marcat începutul unei noi perioade în istoria patriei noastre.

În felul acesta, prezentînd toate aspectele importante ale luptei clasei muncitoare, reflectînd activitatea multilaterală a mișcării muncitorești, contribuind din plin la răspîndirea celor mai înaintate idei de pace, democrație și socialism, devenind stegarul aspirațiilor și idealurilor celor mai înalte ale poporului român, presa comunistă și muncitorească a fost un permanent și neobosit propagandist, agitator și organizator al maselor populare și în primul rînd al proletariatului din țara noastră. În cadrul acestei acțiuni un rol de loc lipsit de importanță ocupă și presa muncitorească apărută în județul Arad în anii grei ai teroarei și ai opreliștilor de tot felul, cînd cuvîntul partidului atrăgea din partea autorităților cele mai drastice sancțiuni. Astfel și pe această cale, proletariatul arădean s-a încă-

drat în mare front al luptei împotriva exploatării organizat și condus de Partidul Comunist Român, care a făcut posibilă instaurarea unei vieți noi în patria noastră.

NOTE

- ¹ Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, *Istoria României*, compendiu, Editura didactică și pedagogică, București, 1970, p. 505.
- ² Arhivele Statului Arad, Colecția de documente referitoare la mișcarea muncitorească din Arad, dosar 32, fila 12.
- ³ Florea Dragne și Nicolae Blană, Greva muncitorilor de la fabrica „Industria Textilă Arădana” din 1936, în „*Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*”, Editura politică, București, 1965, p. 213.
- ⁴ *Ibidem*, p. 217.
- ⁵ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, mapa nr. 141.
- ⁶ William Marin, *Aspecte din contribuția forțelor patriotice din Arad la lupta antilascistă condusă de P.C.R. 1933—1936, în volumul „Județului Arad pe coordonatele țării în anii republicii”*, Arad, 1973, p. 300.
- ⁷ Aradi Közlöny (Buletinul din Arad), anul 49, nr. 73 din 31 martie 1934, p. 5.
- ⁸ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 107, mapa 63.
- ⁹ Titu Georgescu — Mircea Ioanid, *Presă P.C.R. și a organizațiilor sale de masă 1921—1944*, București, 1960, p. 225.
- ¹⁰ Știrea, anul 4, p. 560 din 7 februarie 1934, p. 5.
- ¹¹ Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 86, f. 10.
- ¹² Lumea Nouă, anul 28, nr. 44 din 28 octombrie 1934, f. 3, „Documente din istoria mișcării muncitorești arădene 1918—1944”, Arad, 1972, f. 223 (Î continuare Documente...).
- ¹³ Aradi Közlöny, anul 5, nr. 137 din 18 iunie 1936, f. 3, nr. 138 din 19 iunie 1936, f. 3.
- ¹⁴ Tinărul Leninist, octombrie 1934, f. 7.
- ¹⁵ Lumea Nouă, anul 29, nr. 15, 14 aprilie 1935, f. 3.
- ¹⁶ *Ibidem*, nr. 1 din 6 ianuarie 1935, f. 2, Documente... f. 224—225.
- ¹⁷ Uj Szo (Cuvîntul Nou), anul 1, nr. 12 din 27 octombrie 1935, f. 2.
- ¹⁸ Metalurgistul, anul 16, nr. 4—5 mai 1935, f. 3.
- ¹⁹ *Documente...* p. 222—223, relatări publicate de „Lumea Nouă”.
- ²⁰ Lumea Nouă, an 28, nr. 48 din 25 noiembrie 1934, p. 2.
- ²¹ Metalurgistul, anul 19, nr. 6, iunie 1938, f. 3.
- ²² Roz Alexandru, *Luptele greviste ale muncitorilor arădeni în perioada 1934—1938*, în „Catedra”, septembrie 1973, p. 347—352.
- ²³ Știința, nr. 5 din 1 mai 1936.
- ²⁴ Tinărul Leninist, anul 11, nr. 4 din 1 aprilie 1936, f. 4.
- ²⁵ Arena, anul 1, nr. 2 din 12 aprilie 1936, f. 4.
- ²⁶ Facla, anul 16, nr. 1579 din 6 mai 1936, f. 3.
- ²⁷ Uj Szo (Cuvîntul Nou), anul 2, nr. 9 din 3 martie 1936, f. 1, *Documente...* f. 236—237, 241.
- ²⁸ Știința, anul 6, nr. 12—13 (81—82), 1 septembrie 1936.
- ²⁹ *Documente* p. 253—254.
- ³⁰ Bănăți Kommunista Ifjumunkás (Tinărul muncitor comunist din Banat), nr. 1, ianuarie 1935, p. 4—5.
- ³¹ *Documente* p. 215.

Székelyföldi Néplap, anul 1, nr. 21 din 19 august 1934, p. 2.

Biblioteca Academiei R.S.R., București, Secția microfilme, Microfilm 130/6.

- 32) *Documente*.... p. 242.
- 33) T. Georgescu, M. Ioanid, *op. cit.*, p. 272.
- 34) *Viltoarea*, anul 1, nr. 8, din 22 martie 1936, p. 2.
- 35) Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 519—520.
- 36) *Ibidem*, p. 520—523.
- 37) *Ibidem*, p. 523.
- 38) Andrei Caciora — Mihai Drecin, „Acțiuni ale oamenilor muncii din județul Arad, sub conducerea P.C.R., împotriva creșterii pericolului fascist”, în volumul „Județul Arad pe coordonatele țării în anii republicii”, Arad, 1973, p. 286 și urm.
- 39) Arhiva Institutului de Studii istorice și social-politice de pe lângă CC al PCR cota A XXIX — 7 inv. 1075.
- *) Referirea credem că privește buletinul care apărea ca periodic, având același titlu, fiind editat de Comitetul teritorial din Transilvania și Banat al PCR. Vezi T. Georgescu — M. Ioanid, *op. cit.*, p. 288—289.
- 40) A. Caciora — M. Drecin, *op. cit.*, p. 287.
- 41) Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească. Act Prefectura județului Arad din 23 mai 1940.
- 42) *Scînteia*, anul 10, nr. 5, din 17 septembrie 1940.
- 43) *Ibidem*, anul 9, nr. 25 (115) din 22 noiembrie 1939.
- 44) *Ibidem*... p. 284—285.
- 45) *Ibidem*.... p. 283—285
- 46) Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 527—529.
- 47) Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, Raportul Siguranței pe luna septembrie 1940.
- 48) E. Cimponeriu: *Presa ilegală din Banat editată și îndrumată de partid în anii 1941—1944 în „Studii” Revista de istorie*, anul 15, (1962), nr. 5, p. 1173.
- 49) Nicolae Kiss, *Locuri istorice în municipiul Arad, legate de mișcarea muncitorească și lupta Partidului Comunist Român în ilegalitate*, în volumul „Județul Arad pe coordonatele țării în anii republicii”, Arad, 1973, p. 450—407.
- 50) *Documente*.... p. 292, 301, 302.
- 51) *Ibidem*, p. 320.
- 52) *Ibidem*, p. 318.
- 53) Imaginea unui asemenea fluturaș este reprodusă în volumul *Documente*... (anexe fotocopii).
- 54) Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 88 f. 2, 4.
- 55) Arhiva CC al PCR fond 11 dos. 181, f. 114.
- 56) *Ibidem*, dos. 214, f. 118—119.
- 57) T. Georgescu — M. Ioanid, *op. cit.*, p. 292, 293, 297, 298, 302, 304.
- 58) Arhivele Statului Arad, colecția de documente privind mișcarea muncitorească, dos. 88 f. 6.
- 59) Arhivele Statului Arad, Colecția de documente privind mișcarea muncitorească, fond 88 f. 3—7.
- 61) E. Cimponeriu, *op. cit.* p. 1175.
- 62) Apărarea, iunie 1942, „Népszabadság” (Libertatea poporului), 1 iulie 1942.
- 63) *Documente* p. 309.
- 64) Apărarea, iunie 1942, p. 4—5.
- 65) *Ibidem*, august 1942 p. 3.
- 66) *Documente* p. 305.

- 67) Apărarea, iunie 1942, p. 3 august 1942, p. 2—3
68) *Ibidem*, f. 2—3.
69) *Documente ...* p. 316.
70) *Ibidem*, p. 320.
71) Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, dos. 1092; Apărarea, martie 1943, p. 1.;
Ellenálás (Rezistența), martie 1943, p. 1.
72) Apărarea, august 1942, p. 5.
73) *Documente ...* p. 329—330.
74) Apărarea, aprilie 1944, p. 1.
75) Libertatea poporului, martie 1943, p. 1.
Lupta patriotică, mai 1944, p. 1—2.
76) Apărarea, aprilie 1944, p. 2.

DER KAMPF DER ARADER ARBEITERSCHAFT
WIDERSPIEGELT IN DER KOMMUNISTISCHEN UND ARBEITERPRESSE (1934—1944)
(Zusammenfassung)

Anhand verschiedener Daten, die in der zeitgenössischen kommunistischen und Arbeiterpresse erschienen sind, hebt der Verfasser die wichtigsten Aspekte des Kampfes der Arader Arbeiterschaft in der Zeitspanne 1934—1944 hervor. Ausser diesem, aus der Presse gesammelten informativem Materials, benützt der Verfasser auch andere Dokumentationsquellen, die ihm ermöglichen ein umfassendes Bild über den Kampf des Arader Proletariats in dem erwähnten Jahrzehnt zu entwerfen. In dieser Zeitspanne hat sich in Arad, unter der Führung der Rumänischen Kommunistischen Partei die grosse Kampffront gegen den Terror und die Ausbeutung der arbeitenden Massen immer stärker gefestigt.

ISTORIA CULTURII

I. SLAVICI ȘI SNOAVA POPULARĂ ROMÂNEASCĂ DIN CICLUL „PĂCALĂ“

C. CIUCHINDEL

Intr-o scrisoare adresată lui Iacob Negruzzi în 1872 din Șiria, I. Slavici îl anunța pe redactorul „Convorbirilor literare“ că este preocupat cu strângerea materialului folcloric privind întâmplările puse pe seama lui Păcală, un „Pepelea al nostru” al transilvănenilor, cum preciza el. Interesul scriitorului șirian pentru snoava populară în genere și pentru cea din ciclul „Păcală” în special, apărea într-un fel major dacă reținem că pînă la acea dată interesul scriitorilor pentru proza populară de acest gen fusese minor și se soldase cu rezultate modeste (vezi la I. H. Rădulescu, C. Negruzzi, V. Alecsandri). Dar în cazul lui I. Slavici acest interes avea multiple justificări : unele subiecte, cum ar fi, de pildă, motivele de ordin personal și sentimental¹, și altele obiective, cum ar fi cele de ordin estetic², pe care însuși scriitorul le invocă. Dar erau cîteva pe care le deducem noi privind dialectic și mai adînc contextul vieții social-culturale în care a trăit. Am menționa, în primul rînd, faptul că în perimetrul Transilvaniei snoava din ciclul „Păcală” avea o circulație mai mult decît notabilă³, și, în al doilea rînd, n-ar trebui ignorat faptul că scriitorul șirian cunoscuse proza populară sîrbă al cărei personaj tipic, Petrea Prostul, se înrudește îndeaproape cu Păcală. „păcăliciul românilor” (Numai așa am putea explica intitularea dată de I. Slavici, aceea de **Petrea Prostul**, unui ciclu de snoave românești care în popor le întilnim puse pe seama lui Păcală!)⁴. De asemenea, ar fi de reținut și acele relații pe care directorul „Tribunei” din Sibiu le-a întreținut cu I. Hîntescu, primul editor al snoavelor din ciclul „Păcală”⁵ (Să nu uităm că tocmai în această perioadă va publica I. Slavici cele două principale opere ce fac obiectul discuțiilor noastre, **Păcală în satul lui** și **Petrea Prostul**).

În aceste două opere și în **Ioana Mamei**⁶, o povestire încadrată de însuși scriitorul în aceeași grupă, datorită descendenței personajului principal din prototipul lui Tindală, I. Slavici valorifică materialul folcloric cules în spiritul concepției sale. În repetate rînduri el a susținut opinia că autorul unor povești culte cu un substanțial fond folcloric trebuie să

treacă prin filtrul personalității sale artistice întregul material pe care l-a cules din popor și vrea să-l folosească, astfel ca opera sa să fie, pe de o parte, rezultatul unor combinații fericite de variante populare ale aceleași povești⁷ încât „cursul povestei“ să nu sufere, iar extirparea și gruparea ideilor și faptelor să fie subsumată intenției de a da expresie fidelă gândirii și simțămintelor întregului popor. Poziția sa de intervenire directă și critică în materia populară cules pleca de la constatarea — o realitate — că povestea prezintă o mare instabilitate în conținut și formă confirmată de numărul mare de variante⁸. Sub acest aspect, autorul lui **Păcală în satul lui** se situa pe o poziție intermediară între creațiile și tendințele lui M. Eminescu și I. Creangă și cele ale lui I. Pop-Reteganul, N. Filimon și P. Ispirescu. Dar prin ansamblul operei sale de origine și esență folclorică și mai ales prin formele realizării ei, I. Slavici aparține ca și M. Eminescu și I. Creangă, însă cu o treaptă inferioară acestora, unei etape noi, a treia, în istoria evoluției apropierii scriitorului cult de tezaurul folcloric românesc⁹.

Păcală în satul lui, operă care după titlu ar fi trebuit să cuprindă episoadele cu cea mai largă circulație în popor — cele pe care I. Hincțescu le publică — e alcătuită din cinci episoade¹⁰ cu o răspundere pe o mică arie geografică, limitată la spațiul Transilvaniei, și cu o rară frecvență¹¹. După toate probabilitățile selecția și organizarea episoadelor într-un ansamblu epic bine încheiat au fost subordonate unei prime intenții de a face din **Păcală** un personaj stăpinit de ambiția de a fi un om așezat și cu stare materială bună. Dacă pînă la urmă intenția eroului nu se realizează, de vină sînt: prostia, invidia și lăcomia oamenilor. Fizionomic, etic și moral eroul din **Păcală în satul lui** nu se îndepărtează de profilul modelului popular întrucît I. Slavici a conservat intactă viziunea artistică a poporului despre personaj — aceasta e cea de a doua intenție urmărită de el — adică de a-l prezenta pe **Păcală** drept tipul omului „pățit” și „istet” capabil oricînd prin inteligență „să încurce treburile altora” sau să „rîdă de prostia oamenilor”.

Subintitularea de „poveste“ a lui **Păcală în satul lui** nu-i gratuită întrucît prin construcție ea apare în mare parte justificată, în primul rînd, de faptul că scriitorul și-a compus această narațiune pluriepisodică pe o schemă redusă și comună de basm în care elementele dinamice — funcțiile, după V. I. Propp — puține la număr, sînt compartimentate în două secvențe diferențiate prin două elemente — argument ce stau la baza lor. În al doilea rînd, pentru că opera nu-i lipsită de formule stilistice („Se duse și tot se duse mereu, de dimineață pînă la prînz și de la prînz pînă seara...“) și de stereotipii (încercarea de omorîre a eroului, salvarea neașteptată etc.) proprii basmului. Noutatea, care reprezintă de fapt aportul prim al scriitorului, e că aceste două elemente-argument deși opuse sînt complementare și că ambele generează o mulțime de întîmplări aleatoare egale ca număr dar deosebite ca valoare și semnificații.

Secvența I-a, care cuprinde primele două episoade din cele 5, are drept element-argument faptul că **Păcală** sîtul „să tot umble rîzleț prin lumea fără de nici o treabă“ se hotărî „să se facă și el un om așezat, ca toți

oamenii de treabă“. Acesta stă la baza celor patru funcții: prejudiciul care știrbește echilibrul (oamenii îi taie vițelușa lui Păcală), plecarea în lume a lui Păcală (va căuta să valorifice pielea vițelușei acoperind prejudiciul), întâlnirea cu omul încornorat (dejucarea planului femeii necredincioase) și lichidarea lipsei prin înșelătorie (Păcală vinde pielea-prooroc pe 7 pungi cu galbeni).

Secvența a II-a, care cuprinde ultimele trei episoade, are drept element-argument hotărîrea lui Păcală de a „nu mai umbla cu minciuna“, de a „nu mai căuta să tragă folos din partea altora“. Această secvență e alcătuită din trei funcții, care, cu excepția primei, și aceasta parțial asemănătoare, sînt altele. Echilibrul este distrus de prejudiciul adus eroului. (Păcală, privat de libertate, e închis în sac și sortit pieririi prin inecare. Aceasta ca urmare a faptului că speranțele țăranilor de a obține sume mari de bani ca și Păcală pe piele junincelor tăiate sînt spulberate); salvarea lui Păcală prin înșelătorie (în locul lui intră de bună voie în sac un „jelepar“ care fusese tentat de perspectiva de a ajunge vornic într-un sat cu multe neveste temporar singure). Ultima funcție fiind pedepsirea vinovaților (se aruncă în Dunăre cu credința că vor putea scoate din fundul Dunării ca și Păcală cirezi de vite).

În **Petrea Frostul**, scriere pluriepisodică mai bogată decît **Păcală în satul lui**, contribuția lui I. Slavici depășește granițele simplei repovestiri a primelor nouă episoade-snoave din ediția lui I. Hîntescu, a numai șapte din ediția fraților Schott — e adevărat, însă, cu omisiuni și deosebiri — de altfel și cele mai cunoscute, deoarece intențiile scriitorului fuseseră mult mai mari. Ele au rămas în parte neimplinite. L-au împiedicat însăși preocuparea lui constantă ca opera să trădeze personalitatea autorului ei și, mai ales, oscilările sale în alegerea unei singure modalități artistice. A ieșit pînă la urmă o poveste-nuvelistică pluriepisodică realizată prin înșiruirea în lanț continuu, o înecare aidoma verigilor dintr-un lanț, în care nu lipsesc formule proprii basmului, dar în care abundă elemente de epicizare nuvelistică. Structura compoziției, deosebită de cea folosită în **Păcală în satul lui** era singura care asigura firescul înlănțuirii episoadelor într-o succesiune logică și unica formulă ce menținea vie legătura și descendența ei din snoava populară românească propriu-zisă. Față de **Păcală în satul lui** sau **Ioanea Mamei**, aici imixtiunea scriitorului apare mult mai vizibilă. O făcea în spiritul concepției sale amintite de noi la început, o făcea împins de înclinările lui intime scriitoricești de a da creației sale o mai pronunțată notă nuvelistică. Un prim aspect al acestei tendințe îl remarcăm în preocupările lui continue de a introduce noi episoade sau elemente noi în materia epică. **Petrea Prostul** abundă în asemenea exemple care, după noi, aduc parțiale prejudicii valorii operei. S-ar putea ca unii să susțină contrariul, adică să opineze că talentul narativ al scriitorului se materializează artisticeste calitativ tocmai prin aceste elemente noi. Dacă sesizăm anumite scelpiri ale talentului care anunță pe viitorul mare nuvelist, cum ar fi episodul prim din **Petrea Prostul** cu moartea tatălui și

împărțirea averii între cei trei frați¹² — o creație originală a lui I. Slavici dar cu ecouri vagi din literatura populară — cele mai multe însă nu aduc decit deservicii întrucît ele diluează dramatismul operei¹³. Am aminti printre altele soarta popii care, ducîndu-se să spioneze ce face Petru cu banița, va muri înfipt în par (să fie oare ecou din **Povestire despre Dracula voevod?**!), supunerea haitei de lupi flămînzi vrăjii „cimpoiului de țînțar“, însurarea lui Petrea cu fata popii ș.a. Este evident că multe din elementele cu care a operat I. Slavici sînt luate fie din panoplia basmului (vezi întîlnirea lui Petrea cu Sf. Petru) fie din cea a snoavei populare românești (vezi episodul cu femeia necredincioasă din **Păcală în satul lui**) sau a prozei scurte orientale (vezi cea cu socoteala ciștigului dacă . . . , **Planul simigiului** de A. Pann). Meritoriu rămîne, însă, echilibrul dintre tradiție și inovație ce-l păstrează I. Slavici cu destulă ușurință datorită faptului că arbitrarul scriitorului n-a contrariat niște legi nescrise ce se cer totuși respectate.

O ilustrare concludentă a manierei sale artistice ne-o oferă episodul de mai jos — evident expresia unei contaminări care a trecut prin „laboratorul“ scriitorului — introdus de I. Slavici după descoperirea comorii la rădăcina copacului scorburos :

„ — Am pățit-o! grăi fratele mai mare cînd zări un șir de care ce veneau din cealaltă parte spre dînșii. Te pomenești că prind de veste că avem bani în care și ne omoară, ca să ne ia banii de la noi. Voi să nu fiți însă proști, ci să le spuneți, dacă vă vor fi întrebînd, că aveți în car fie porumb, fie mălai mărunțel, fie orz pentru păsări.

— Așa o să facem! răspunse fratele mezin.

Întîlnindu-se apoi cu drumeții, aceștia le deteră, cum se obișnuiește între oameni, binețele cuvenite, și-i întrebă de unde pină unde și ce duc în care.

— Iaca, niște porumb, minți fratele mai mare.

— Iaca, niște mălai mărunțel, minți fratele mezin. . . .

— Bani buni, răspunse el, așa știi eu, dar nenea zice să vă spun că e orz pentru păsări.

— Bani buni să iei pentru el! răspunseră drumeții căutîndu-și de drum.

Ce să le vadă apoi ochii după ce au sosit acasă! În carul fratelui mai mare era porumb și numai porumb, în carul fratelui mezin era mălai mărunțel și numai mălai mărunțel, iar în carul lui Petrea rămăseseră întregi și neatinși galbenii pe care-i încărcase.“

I. Slavici a știut să profite de puțină libertate ce o oferă proza populară. Aceasta o sesizăm mai ales în eforturile depuse de el de a împleti veridicul cu miraculosul, fabulosul cu realul¹⁴, de a oglindi viața, realitățile ei, cu ajutorul neverosimilului și chiar a fantasticului, și, mai cu seamă, în localizarea acțiunii, a autohtonizării ei, ca să fim mai preciși. Simți în vorbe și în fapte, în tot ce face Păcală — te ajută însuși scriitorul prin comentariile sale — mentalitatea țaranului transilvănean, cum ar fi, ca să dăm numai un exemplu, aceea a dorinței sale de a fi în „rînd cu fruntea satului“ (același țel l-a urmărit și Ion din romanul cu același nume de L. Rebreanu). Pentru împlinirea acestei

ambii își cumpără pământuri, car cu patru boi, cal de călărit, vacă cu lapte, oi de prăsilă; în sfârșit, toate cite se cuvin la casa unui om „cu dare de mină“.

Privite mai atent elementele noi din **Păcală în satul lui și Petrea Prostul** n-au nimic inedit în ele și nimic înșolit acolo unde au fost intercalate în povestire. Toate însă trădează pînă la urmă că prezența lor în proza nou creată e rezultatul unei disponibilități și unei viziuni artistice proprii.

Un ultim aspect asupra căruia se cuvine să ne oprim este personajul principal. Mulți ar fi tentați să susțină că Păcală și Petrea descind din același tip popular. Ar fi teza cea mai eronată cu puțință. Păcală și Petrea reeditează în creația cultă a lui I. Slavici cuplul Păcală și Tindală din snoava populară românească. Petrea din **Petrea Prostul** reprezintă, așa cum ni l-a creionat I. Slavici, tipul hăbăucului, al „prostăvanului“ cinstit, incapabil să facă sau să gîndească rău. E un Tindală din snoava populară. La Slavici apare ca om lipsit de spirit critic, de inițiativă și prospețime mintală. E omul de paie, marionetă, în mina celorlalți care cîștigă în final numai fiindcă „norocul ține totdeauna cu omul prost“. În aceeași formulă a fost compus și **Ioaneza Mamei**. Pe cînd Păcală din **Păcală în satul lui** e reversul medaliei. El ne apare ca un om inteligent („nu era cap sec“), cu o adîncă intuiție a situațiilor și cu o foarte bună cunoaștere a oamenilor (vezi cum descifrează femeia necredincioasă din conduita și pregătirile ei). Spirit mobil, Păcală e un isteț profitor (nu se dă în lături să mai ia încă 7 pungi de la nevasta omului care cumpărase pielea—proroc), un pehlivan acomodant, trăsătură izvorită din calitatea lui de „om pățit“. Nu evită să fie cinic, batjocoritor și să folosească minciuna ca armă eficace și salvatoare. Nou în creionarea acestui portret de factură tipic populară e buna lui intenție de a nu-și bate joc de oamenii din satul lui întrucît „avea tragere de inimă“ pentru ei și dorința lui sinceră de a se strînge de pe drumuri („i se urise să tot umble răzleț prin lume“).

BIBLIOGRAFIE

- D. Pop — „Nota“ din I. Slavici, *Opere*, 1, text stabilit, variante și glosar de D. Pop, I. Seulean, Oct. Schiau, EPL, București, 1967, p. 293-303.
D. Vatamaniuc — *I. Slavici și lumea prin care a trecut*, Ed. Acad. 1968.
D. Vatamaniuc — *I. Slavici, Opere literare*, Ed. Acad. 1970.
V. Vintilescu — *I. Slavici și folclorul românesc în „Folclor literar“*, II, 1968, p. 39-72.
Gh. Vrabie — *Din tehnica narării în basme*, în „Folclor literar“, II, 1968, p. 91-97.
M. Constantinescu — *Model tradițional și improvizație în basm în „Folclor literar“*, II, p. 115-123.

NOTE

¹ „Cît am fost în casa părilor mei... povestea (sub toate formele...) a fost fondul plăcerilor mele din copilărie“, în „Convorbiri literare“, VI, 1872 nr. 3, iunie, p. 90.

- 2 Idem, p. 90.
- 3 Majoritatea textelor publicate provin din Transilvania. Și azi ultimele culegeri de pe teren semnaleză o prezență mai bogată în acest spațiu.
- 4 I. Slavici a culegerat satele din Banat, unde migrarea snoavei sîrbești era inerentă și deci semnaleză prezenței ei apare firească.
- 5 Pentru alte noi argumente, vezi D. Vatamaniuc, *I. Slavici, Opere literare*, p. 106-107
- 6 Cu toată unitatea tipului opera nu va sta în centrul discuțiilor noastre, Dimpotrivă și pe motive temeinice pe care le vom aminti pe parcurs.
- 7 „... să combine din toate un întreg frumos”, I. Slavici, *ibid.*, p. 90.
- 8 „Fiecare (povestitor) revarsă în ea gândirea sa individuală, iecare supe așa precum o știe și precum îi place s-o spună” I. Slavici, *ibid.*, p. 90.
- 9 Noi, într-un studiu închinat *Motivul lui Păcală în literatura cultă românească* apărut în „Lucrări științifice”, V, 1971, scos de Institutul pedagogic — Galați, plecînd de la o idee a lui Ov. Papadima enunțată în *Literatura populară română*, arătasem că există diferențeri vizibile de la o etapă la alta. În prima etapă se remarcă o apropiere spontană, nedisimulată și lipsită de program față de folclor, ca în a doua etapă ea să fie mai entuziastă, mai manifestă și organizată și făcută în spiritul romantismului epocii. În cea de a treia, net superioară celor două, remarcăm că folclorul nu mai e privit din exterior ci din interior, în esența și sub toate aspectele lui, fapt vizibil în stabilirea unei corelații organice de esență dintre izvorul folcloric și creația cultă, ultima fiind expresia discretă a concepțiilor despre viață și oameni, a lumii de sentimente și gânduri ale autorului.
- 10 Cuprind: tăierea de către țărani a juninței lui Păcală, acesta primind numai pielea ei. Pielea-proroc. Cu ajutorul ei Păcală dejoacă pregătirile femeii necredincioase; vinderea pielei cu 7 punți cu galbeni; țărani își taie junincile ca să facă și ei avere. Eșecul comerțului lor; hotărîrea țărănilor de a scăpa de Păcală prin legarea lui în sac și aruncarea în Dunăre; un cioban tentat de perspectiva de a ajunge vornic în satul cu multe femei intră în sac; Păcală scapă astfel și devine stăpînul ciurdei de vite; țărani se aruncă în Dunăre în frunte cu popa ca să scoată din fundul apei ciurdele de vite. Episoadele nu sînt întîlnite în culegerea fraților Schott. Le găsim, în schimb, la S. Mançiuca și I. C. Hînțescu.
- 11 Cele două concluzii le-am format pe baza cercetărilor întreprinse de noi în urma unor culegeri încă nepublicate, efectuate împreună cu alții. Ele vor forma subiectul unei alte lucrări.
- 12 Dacă ar fi fost și mai concentrată ar fi cîștigat și mai mult.
- 13 Snoava, o proză scurtă, condensată, cere un ritm alert și trăiește prin dinamismul și concentrarea ideii.
- 14 În ciuda atemporalității date „a fost ce-a fost; dacă n-ar fi fost, nici nu s-ar povesti” și cu toată absența localizării acțiunii „A fost odată un om care era bogat. . .” cititorul sesizează curînd că totul se petrece în lumea reală de pe pămînt undeva în peisajul românesc.

IOAN SLAVICI UND DER RUMÄNISCHE VOLKSSCHWANK AUS DEM „PĂCALĂ” — ZYKLUS

(Zusammenfassung)

Verfasser verfolgt die folkloristischen Ursprünge einiger Schriften von Ioan Slavici und hebt dabei die Elemente hervor, die Slavici dem rumänischen Folklore entnommen hat. Es wird auch gezeigt in welcher Art und Weise es dem Dichter gelungen ist die beiden Schalkfiguren Păcală und Tindală aus dem rumänischen Volksschwank zu redimensionieren.

Die Hauptuntersuchung gilt besonders den Werken Slavicis „Păcală in seinem Dorf” und „Der einfältige Petrea”, in denen der Schriftsteller ein reichhaltiges folkloristisches Material verwertet hat. Verfasser unterstreicht die Art in welcher dieses Material durch den Filter der künstlerischen Persönlichkeit Slavicis geführt wurde und hebt hervor die Wechselbeziehung zwischen den volkstümlichen Elementen und die literarische Neuschöpfung.

SLAVICI ȘI COȘBUC
ÎN LUMINA „AMINTIRILOR“ ȘI A CORESPONDENȚEI

GAVRIL SCRIDON

„Cei care nu l-au cunoscut și nu l-au apucat pe
badea Gheorghe să afle că era un tovarăș încântător.
Era așa de îngăduitor, așa de bun, așa de modest —
cum nu mai sînt într-adevăr astăzi literatorii“.

(Mihail Sadoveanu)

Există, între literații români din veacul trecut, cîteva prietenii exemplare; am aminti doar patru dintre acestea: Eminescu-Slavici, Eminescu-Creangă, Caragiale-Coșbuc, Slavici-Coșbuc. Sînt prietenii care au durat dincolo de existența fizică a scriitorilor, neumbrite, în perspectiva veșniciei, de nici o îndoială; sînt prietenii care au intrat în istoriile literare ca modele de relații între scriitori, cu repercursiuni din cele mai fericite pentru destinele literaturii române, trecute în unele manifestări ale lor, în domeniul legendei. Aceste prietenii au avut menirea de a hotărî destinele unor scriitori, geniali (unii), care, nedescoperiți, ar fi rămas la periferiile vieții literare sau și-ar fi frînt aripile în primele bătăi ale peniței. Pentru că Eminescu i-a descoperit și îndrumat în ale scrisului și spre cititori pe Ioan Slavici și Ion Creangă, al căror naș literar este; I. L. Caragiale, incomod și violent, în general, și necruțător a fost un admirator entuziast al lui George Coșbuc; Ioan Slavici a descoperit și îndrumat cu multă înțelepciune pe cel dintîi mare poet al Transilvaniei, pe George Coșbuc; șirianul Slavici este nașul literar al năsăudeanului Coșbuc. Despre această prietenie sobră, de o mare și rară stimă reciprocă, am dori să spunem cîteva cuvinte în lumina unor scrisori publicate cu ocazia centenarului poetului sau cu mulți ani în urmă; scrisori care clarifică, coroborate cu „amintirile“ lui Slavici, unele momente mai puțin limpezi din biografia lui Coșbuc și a lui Slavici. **Amintirile** lui Slavici nu sînt totdeauna exacte, întîmplările la care se referă se pierd undeva în ceața timpului, scriitorul avînd mai de grabă meritul de a reface atmosfera unor vremuri

prin care a trecut activ și demn. Scrisorile, oferă detalii, precizează liniile pe care le sugerează amintirile.

Răspunzînd unei anchete, Coșbuc mărturisește, printre altele, următoarele :

„Întîilele încurajări mi le-au dat profesorii mei de liceu, care, în vederea talentului meu literar, mă scuteau de studiile științifice, și mai ales la matematici eram liber să urmez sau nu cursurile, fiindcă n-aveam nici o tragere de inimă spre matematici și spre toate studiile din care e izgonită fantezia. — Mai la urmă m-a încurajat d-l Slavici, director al „Tribunei“, care m-a dus la „Tribuna“ și mi-a dat un fel de „sinecură“ la ziar ca să pot scrie versuri. De la 1884-1890 am publicat neîntrerupt versuri în „Tribuna“, aceștia au fost anii cei mai roditori ai vieții mele“.

Această mărturisire lapidară se cere lămurită. Cum și în ce împrejurări s-au stabilit primele contacte dintre Slavici și Coșbuc, cînd s-a încadrat poetul între redactorii **Tribunei** și în ce împrejurări s-a produs plecarea acestuia la București? În legătură cu aceste probleme istoria literară și-a spus cuvîntul; totuși, citind și recitind corespondența putem face unele precizări, nu lipsite de importanță, mai ales în descifrarea biografiei lui Coșbuc.

În toamna anului 1884, tînărul bacalaureat George Coșbuc, însoțit de tatăl său, se prezintă la seminarul greco-catolic din Gherla, pentru a concura în vederea intrării în această școală de popi; încercînd intenționat hîrțile necesare concursului, tînărul reușește să scape de perspectivele vieții de seminar și ale acelora de viitor preot și își convinge părinții să-l lase la Cluj. Student anul I al facultății de filozofie de la universitatea maghiară din Cluj, George Coșbuc își continuă activitatea literară începută la Năsăud; chiar din timpul primului semestru, în noiembrie 1884, Coșbuc publică, sub semnătura anagramată C. Boșcu, o traducere din Petófi, poezia **Aș vrea să fiu**, în numărul 47 al **Familiei** lui Iosif Vulcan. Sub același pseudonim, timidul poet trimite ziarului **Tribuna** de la Sibiu povestea populară **Filozofii și plugarii**, care și apare în periodicalul sibian în numărul 188 din 5 17 decembrie 1884. Se cunoaște, din amintirile lui Slavici, ce a însemnat pentru **Tribuna** publicarea poeziei lui Boșcu. Momentul e asemănător celui în care Eminescu debutase în **Familia**, în sensul că atît Iosif Vulcan, cît și Ioan Slavici intuiesc în tinerii lor colaboratori viitoare valori ale poeziei românești. Slavici scrie: „Mi se părea lucru învederat că acel „Boșcu“ e-ncepător, student la universitatea din Cluj, și mă bucuram, căci n-o fi, poate, adevărat că ziua bună de dimineața se cunoaște, dar nu mai încape nici o îndoială că cei în adevăr aleși chiar de la începutul lucrării lor își dau destoiniciile pe față“². Slavici îi scrie poetului la Cluj și-i trimite poeziile lui Eminescu și volumul său de nuvele, dar coletul i se înapoiează, adresantul fiind necunoscut. Mergînd cu treburi la Cluj, în legătură cu un proces de presă, Slavici reușește să descifreze anagrama: C. Boșcu — Coșbuc, student, fecior de preot din Hordou, aflat, la acea dată, undeva în munții Rodnei.

Redactorii **Tribunei** se hotărăsc să-i propună să intre în redacția ziarului; pentru a-l putea plăti, se crează pentru poet un post: „Personalul redacției era, ce-i drept, complet și în bugetul ziarului nu era nimic pre-

văzut pentru așa ceva. Ni se întâmplase însă că unii dintre cititori stăruiseră să fie publicate în mod regulat prețurile din Piața Sibiului pentru unt, untură, fasole, porumb, ceapă etc. A fost deci creat un post nou cu leafă de 60 fl. pe lună și acest post i-a fost oferit lui Gheorghe Coșbuc, care l-a și primit și a urmat apoi să noteze în cel mai conștiincios mod prețurile din piața Sibiului⁴³.

Intrarea lui Coșbuc în redacția **Tribunei** sibiene nu s-a petrecut însă atât de simplu și de repede cum ar reieși din amintirile lui Slavici. După ce sfârșitul anului 1884 îi adusese debutul în ziarul condus de Slavici, Coșbuc continuă, în 1885, să colaboreze la **Calendarul pedagogic pe 1885** (cu două ghicitori), la **Familia** cu două poezii (numerele 20 și 26), pentru a reveni la **Tribuna**, unde publică **Blestem de mamă** (numerele 170-175), **Pe pământul turcului** (numerele 246-250) și **Angelina** (numărul 281). În anul următor, 1886, colaborarea la **Tribuna** continuă cu **Atque nos!** (numerele 60-62), **Fata craiului din cetini** (numerele 73-75), **Cintec** (Iar când Ștefan înceta. . .) (numărul 117), **Draga mamei** (numerele 119-122) și **Dragostea păcurărească** (numărul 178). În anul 1887, pînă în luna august, cînd intră în redacția ziarului sibiian, Coșbuc mai publică acolo: **Fulger** (numerele 5-6), **Briul Cosinzenii** (numărul 12), **Dedesupt și deasupra** (numărul 19), **Izvor de apă vie** (numerele 145-146) și **Paul de Nola** (numărul 153).

În timpul acestei harnice și foarte apreciate colaborări, Coșbuc este în corespondență cu Ioan Slavici. În anii 1885 și 1886, poetul, student la Cluj, duce o viață nu lipsită de privațiuni, cauzate de neprimirea la timp a bursei acordate de fondurile școlare năsăudene sau a ajutoarelor trimise de părinți sau rudeni. Împins de mizerie, Coșbuc îi solicită lui Slavici un ajutor pecuniar, într-o scrisoare din 17 martie 1886: „Stimate D-le. Ex abrupto cu o rugare sinceră încep astăzi scrisoarea mea; Domniei tale îmi dezvăluiesc necazul, căci dumneata mi-ai dat primul impuls de-a pași în lume și tot D-ta vei fi cel dintîi, care ai vrea să mă ajuți.

Părinții mei fiind săraci și neavînd puteri, nici măcar slabe de-a-și susține feciorul lor la Universitate, eu trăiesc din un stipendiu de 200 fl. din fondurile năsăudene: 16 fl. la lună și cite 5-6 fl. din cînd în cînd de la un frate al meu (credem că e vorba de Leon Coșbuc, preot în Leșu, Năsăud n.n.) atîta e totul! Limba maghiară nu o posed. Cu unguereașca o duc greu, cu viața rău: nu-mi restează decît să las filozofia în baltă și de la toamnă s-apuc patrafirul și psaltirea și să merg în seminarium.

Te rog deci pe D-ta, dacă se poate, să binevoiești a-mi mijloci un mic ajutor din fondul institutului tipografic prin care m-aș deobliga a scrie în foisoara **Tribunei** regulat și ades. atît proză cît și poezie și așa, după cum ar cere condițiunile puse de D-voastră⁴⁴.

Ioan Slavici răspunde prompt, într-o scrisoare în care își exprimă încrederea în talentul poetului:

„Iubite Domnule Coșbuc,

Versurile pe care ni le-ai trimis sînt o nouă dovadă despre zelul literar al D-tale și te rog să fii încredințat că, atît pentru noi toți, cît și pentru mine în deosebi, ba mai ales pentru mine, ziua în care le-am primit o fost o zi de sărbătoare.

Te rog dar scrie, cind te simți dispus, și ne trimite ceea ce scrii, dar silă să nu-ți faci, căci e mai bine puțin și bun decît mult și slab.

Precum știi, am să mă duc în curînd la Cluj, ca să stau în fața curții cu jurați. Vom vorbi atunci mai mult.

Deocamdată te vestesc că cu poșta de astăzi Ți se vor trimite din partea editurii „Tribunei“ 30 fl. v.a. iar pe viitor vom face tot ce ne vor ierta mijloacele.

Al D-tale sincer afecționat

Ioan Slavici⁴⁵

Asemenea aprecieri, indemnuri și, în același timp, sfaturi în direcția calității producției literare aveau o deosebită valoare pentru un tînăr poet; cuvintele veneau din partea unui scriitor care își crease o faimă prin volumul **Novele din popor** (București, 1881) și prin activitatea de la **Tribuna**, pregătită de colaborările la **Convorbiri literare** și de munca în redacția ziarului **Timpul**, în tovărășia lui Mihai Eminescu și I.L. Caragiale. Ioan Slavici era un nume recunoscut și de Titu Maiorescu, al cărui exponent era, de fapt, la Sibiu. În scrisoarea lui Slavici se amintește de curtea cu jurați din Cluj; e vorba de un proces de presă în care e implicat și directorul **Tribunei**, proces care a avut loc la 31 martie 1886 și la care se referă prozatorul în amintirile sale. Credem că George Coșbuc și Slavici nu s-au întîlnit la Cluj, poetul fiind plecat în locurile natale. Coșbuc ar fi dorit să se întîlnească cu Slavici, după cum reiese și dintr-o scrisoare la 1 iunie 1886, din care cităm: „Mult mi-ar plăcea și doresc mult să pot conveni cu d-ta; dacă-mi va fi cu putință, pe zilele viitoare mă voi încerca să-mi fac un drum pînă la Sibiu, ca să văd lumea românească de pe acolo, și convenind cu d-ta să mă mai reaflu“.

Cuvintele „să mă mai reaflu“ exprimă o anumită stare, destul de critică pentru studentul Coșbuc, care, după doi ani de facultate, nu reușise să satisfacă integral obligațiile cerute de universitate; gînduri și gînduri îl frămîntă pe poet, vîlmășindu-se și încercînd căutarea unei ieșiri, Coșbuc se gîndește să plece la București, ceruse aprobările necesare de la Budapesta. Dar, mai sigur și amenințător era seminarul teologic de la Gherla, ale cărei perspective se deschideau ca o singură și unică soluție pentru preotul Coșbuc și pentru preoteasa Maria, care mai aveau și grija altor copii și-l doreau căpătuit pe răzvrătitul care rupsese șirul preotesc al familiei. Anul 1887 adună norii unei furtuni amenințătoare; Coșbuc se află mai mult pe drumuri, după cum îl informează pe Slavici într-o lungă și disperată scrisoare trimisă din satul Herina (de lângă Bistrița), unde se găsea la sora sa Angelina, căsătorită cu preotul Constantin Pop: din această epistolă lungă, cităm cîteva rinduri: „Acasă în Hordou nu am șezut nici două zile, pentru că beau numai pelin, am fost tot dus prin sate, ca nebunii, mai culegînd unele și altele de printre oameni“; preotul Sebastian se temea că feciorul o să apuce „cărările spre România“. În același loc, poetul, ajuns la soluția preoției („Și-acum după 3 ani de facultate îmi caută totuși să mă călugăresc!“), își informează protectorul despre lucrarea sa literară din anii 1886 și 1887. „Toată ocupațiunea-n anul trecut și anul acesta jumătate mi-a fost compunerea unei Antologii

grecești: vro 480 de poezii de toată mîna, din 92 de autori, traduse în hexametri și în versuri moderne; colecțiunea poeziilor mele încă am ordinar-o și aș dori să-ncep publicarea poeziilor lirice în ceva foaie”.

Așadar, pe lângă amărăciuni și necazuri, pe lângă perspectiva călugăriei, se proiectează mai sigură „cariera“ de poet; se prefigurează destinul unui mare poet, care are puterea necesară să lupte cu atîtea neînțelegeri, încrezător în viitorul lui; conștiința creatorului este exprimată în aceeași scrisoare: „Cît pentru frați și cumnați toți capete cu lumină și popi, încît nu le prea vorbesc multe. Mî dau sfaturi tot contrari firei mele, de intențiunile mele rîd și de pașii mei își bat joc, ei sînt prea prozaici pentru mine, asta e sfînt și eu sînt prea domol, prea simțitor și prea nalt pentru ei“. Această expresie a încrederii în sine i-a dat poetului putere să reziste; dar rezistența slăbise prea mult omul sensibil și blind; se mai adaugă și veșnicile lipsuri materiale, pentru că, în același context, cere, din nou, lui Slavici, bani. Dar, un destin norocos, are grijă de poet; Slavici îl va salva, cu generozitatea izvorînd din prețuirea scrisului, din convîngerea că George Coșbuc va fi un bun și mare poet. Slavici îl duce la Sibiu, în acea etapă de aur a vieții poetului.

Plecarea lui Coșbuc la Sibiu s-a petrecut pe la mijlocul lunii august 1887, după cum putem deduce din scrisorile adresate părinților săi, la Hordou. Stabileam mijlocul lunii august pe temeiul unei scrisori din 17 septembrie, la care voi reveni, mai jos⁸. O scrisoare a lui Coșbuc către părinții săi, datată Sibiu, 6 septembrie 1887⁹ — cea de a doua pe care se pare că ar fi scris-o poetul după descinderea în orașul de pe Cibin — comunică informații în legătură cu munca din redacția **Tribunei**, despre modul cum s-a aranjat cu locuința și cu masa etc. O altă scrisoare, datată 17 septembrie 1887, adresată tot părinților, amintește pentru prima oară despre Slavici: „Am ajuns cu bine la Sibiu. D-l Slavici era dus la băi și abia marți la săptămîna a venit. Sîmbăta care vine ne vom înțelege cum se cade cu direcțiunea cum, cît și ce să fac pe aici. Mi-au dat pînă una alta 30 fl. În redacțiune merg regulat. . . Eu am de lucru cronica numai și prin numerii din 25 august încoace toate cronicile sînt ale mele“¹⁰. La 30 octombrie, o altă scrisoare către părinți comunică date interesante despre **Tribuna**, abonați, format ș.a.¹¹ Peste o lună, la 30 noiembrie, într-o foarte lungă epistolă publicată de Dan Smăntănescu¹², își anunță tatăl că le-a trimis „toată „Biblioteca populară“ a Tribunei cîte sînt adică povești ori lucruri de-a cetirea“ și-i explică, cu multe amănunte, cum tribuniștii au dorit să-l facă redactor responsabil, ceea ce nu e posibil neavînd 24 de ani și nici el nu dorește să fie implicat în chestiuni politice și să aibă de-a face cu jandarmii. La discuțiile referitoare la promovarea poetului ca redactor responsabil n-a luat parte Slavici, care se găsea, pe atunci, la București. Coșbuc își informează tatăl despre mecanismul de funcționare a redacției, despre obligațiile sale, despre venituri și cheltuieli. Gîndul de a pleca la București, exprimat încă în anii precedenți, se conturează mai bine: „În august respective (1888 n.n.) mă duc la București la facultate, căci trebuie mi s-au pus și mai bine la cale . . . Este în România o foaie beletristică „Revista nouă“ sub redacția lui Hajdeu; cînd a fost Slavici mai în urmă la

București (20 a unei curente) i-am dat poeziile mele să le citească una și alta pe acolo, și chiar le-a arătat lui Hașdeu și astfel ne-am pus la cale, că de la 1 ianuar să-i trimit câte-o poezie și pentru fiecare poezie îmi dă 5 fl. Firește poeziile nu-s acele, pe cari le cetea Aurel (fratele poetului, rămas țaran, la Hordou n.n.) seara, sint altele nouă“.

Ceea ce trebuie subliniat în scrisoarea din care am dat câteva citate este grija permanentă pe care o poartă Slavici ucenicului său, pe care, după ce-l lansase în cadrul mișcării literare transilvănene, îl introduce și în circuitul larg național. Chiar dacă George Coșbuc nu devine unul din colaboratorii revistei al cărei director era Hașdeu (avînd redactori, la început, pe Barbu Delavrancea și pe Al. Vlahuță), a atrage atenția asupra lui Coșbuc era un act care mărturisea și încrederea lui Slavici în viitorul poetului, pe care-l putuse cunoaște nu numai din colaborările anilor 1884—1887 (pînă în august), cît mai ales din munca serioasă desfășurată în redacția **Tribunei**, la care se referă, evocînd anii de ucenicie ai lui Coșbuc, în Amintirile sale, în capitolul **Coșbuc la Tribuna**. Relațiile dintre Slavici și Coșbuc, deși diferența de vîrstă era de 18 ani, se stabilesc, chiar de la început sub semnul stimei reciproce, a înțelegerii, cu salutare consecințe pentru evoluția artei lui Coșbuc. Poetul era o fire tăcută, deosebit de conștiincios în îndeplinirea obligațiilor sale redacționare, angajîndu-se cu plăcere și în corectarea corespondenței, lucrarea din care învăța multe chestiuni referitoare la gramatica și vocabularul limbii române. Să ne inchipuim o încăpere, redacție de ziar, în care își începeau lucrul Slavici și Coșbuc, la ore matinale (pe la 5); cei doi își vîd fiecare de treburile lui, uneori fără să schimbe o vorbă zile în șir; e adevărat că, atunci cînd porneau discuțiile, nu le mai sfîrșeau, poetul punînd multă pasiune în dezbateri filologice; „Căzuse adecă și el în boala de care au suferit Eminescu și Caragiale; cînd intrai cu el în vorbă despre chestiuni de tehnică literară, nu-i mai era nici foame, nici sete, nici somn, se pierdea cu desăvîrșire el însuși pe sine. Și avea cu cine sta de vorbă, căci afară de mine mai erau pe acolo Bechnitz, și dr. Crișanu, dr. Bărceanu și Dimitrie Comșa, care sufereau și ei de aceeași boală.

Îi făcea deci o mare plăcere dacă-i dădeam și lui corespondențe ca să le corecteze.

— Îmi face multă plăcere, zicea el, căci multe învăț făcînd corecturi: o singură greșeală în ceea ce privește alegerea, întrebuintarea ori așezarea vorbelor te luminează mai bine decît toate gramatecele și toate cursurile de stilistică.

Mai suferea și de altă boală a lui Eminescu și a lui Caragiale: era doritor de a-și întinde cunoștințele, și cînd se pornea pe citite nu-l mai puteai urni din loc.”¹³ În același loc, Slavici completează portretul moral al lui Coșbuc cu alte linii definitorii pentru întreaga lui evoluție. Prozatorul își mai amintește despre citirea de către Titu Maiorescu a unor scrieri ale lui Coșbuc și invitarea, de către acesta, a poetului la București: „T. Maiorescu a stăruit să-l trimitem la București, unde, precum ziceam eu atunci, soarele pentru toți românii răsare”¹⁴. În legătură cu aceste bune intenții de a-l trimite pe Coșbuc la București aflăm informa-

ții dintr-o scrisoare pe care acesta i-o trimite tatălui său, la data de 13 iulie 1888, din care cităm :

„Aveam de gînd nestrămutat să merg acasă la Hordou în luna aceasta, dar cum ni s-a venit lucru, că în redacțiune chiar acum e mai mult de lucru. Slavici e închis, redactorul Coșoțan s-a dus la București. Albini, redactorul actual, pleacă pe 2 săptămîni la deprindere de arme așa mi-a căutat să rămîn pînă mai tîrziu. Dar cred că prin august tot o să pot pleca la Hordou.

Eu sînt sănătos, beteag n-am fost în timpul de cînd nu vi-am scris. Cu plecatul la București stau gata oricînd să plec dar' numai ca să mă înțeleg cu ministru Maiorescu apoi plec la Viena, căci acolo au ei de gînd să mă trimiță. Metropolitul Vancea încă s-ar afla aplecat să-mi deie bani ca să studiez în Germania⁴⁵.

Informația în legătură cu Slavici se referă la cel de al cincilea proces de presă al **Tribunei**, care a avut loc la Cluj, la 25 aprilie 1888, în urma căruia directorul ziarului sibian este condamnat la un an închisoare, pe care o execută la Vaș, începînd cu 14 iunie 1888⁴⁶.

După ieșirea din închisoare, Slavici va continua să se preocupe de orientarea viitoare a poetului. **Tribuna** avea tot mai serioase greutăți, cauzate nu numai de permanentele amenințări ale unei legislații strîmbe, ci și de laturile economice ale întreprinderii ; ziarul nu mai avea bani necesari editării, redactorii fac eforturi mari pentru adunarea de fonduri prin cotizații și abonamente. Coșbuc nu mai putea fi ținut în redacție, neprimind salariu, din care să se întrețină; Slavici colabora gratuit. Coșbuc se găsește într-un moment de grea cumpănă și ingerul lui păzitor, același Slavici îl trimite la București. Într-o scrisoare către Titu Maiorescu, Ioan Slavici, după ce-i expune starea precară a **Tribunei** și motivează de ce nu poate pleca la București (unde i se oferă postul de director la Azilul „Elena Doamna”), plecarea lui fiind egală cu dezertarea, prozatorul încheie cu un apel nu lipsit de patetism, în care portretul moral al lui Coșbuc primește noi linii excelent trase :

„Am, în sfîrșit o rugare : ajutați-mă să-l trimit pe Coșbuc la București, ca să-l vedeți. Eu sînt sigur că e destul să-l vedeți ca să fiți de acord cu mine, că trebuie să facem tot ce ne stă în putință ca talentul acesta să ajungă la deplina lui desfășurare. Nu e nici o mediocritate ca (...) Nenițescu, ci un om care petrece nopțile citind, dar nu e nici un cap năvalnic ca Eminescu, ci un tînăr cu mintea bătrînă, care în cel mai rău caz are să iasă un om mult știutor, dacă i se va deschide drum în lume. Dar se poate să exagerez — eu entuziastul. Vă rog să-mi dați puțința de a Vi-l trimite, ca să-l vedeți și să-l judecați. Apoi — cum îi va fi norocul! Al D-voastră devotat Ioan Slavici⁴⁷. Gestul lui Slavici e asemător celui al unui căpitan de vapor, care, în condițiile unui naufragiu, e dator să-și salveze, înainte de toate, subalternii, colaboratorii; și între aceștia, cel mai avizat era Coșbuc, care se găsea într-o amară stare sufletească după desființarea postului de redactor al **Tribunei**. În tot răul e și un bine ; poetul cochetase cu ideea plecării la București (sau la Viena la studii) încă mai devreme; situația financiară a **Tribunei** forțază lim-

pezirea unui drum de viață și precipită plecarea poetului din Sibiu, în ultima și cea mai lungă perioadă a vieții sale, lăsând în urmă producția literară și amintirea anilor săi cei mai frumoși. În decembrie 1889, luna în care închisese ochii Ion Creangă, tinărul poet (avea doar 23 de ani) se stabilește la București, aducând un suflu nou liricii române din ultimul deceniu al secolului trecut. Dar, în drumurile sale spre glorie, Coșbuc îl are alături pe Slavici, înțelept și experimentat; ucenic la fel de înțelept, calm și demn, crescut la școala **Tribunii** sibiene, la școala lui Slavici. Ucenicul începuse să meargă singur și singur pe proprii picioare, dascălul îl simte deplin format, capabil de zboruri independente, de lungă cursă.

Prozatorul și poetul se mai întâlnesc într-o activitate de colaborare; în octombrie 1893 (anul în care apăruse cartea lui Coșbuc **Balade și idile**) se pune la cale, printr-un act scris, editarea revistei **Vatra** printre cei trei redactori ai noii reviste (care va apare începând cu anul 1894, timp de doi ani), se numără și Coșbuc (alături de Slavici și Caragiale). Slavici discută mai întâi cu Constantin Sfetea despre editarea revistei **Vatra**, el redactează și textul contractului, la 20 octombrie 1893, pe care îl semnează, luându-și aceleași îndatoriri și primind toate punctele, Caragiale și Coșbuc¹⁸. Ioan Slavici își va aminti că, atunci când s-au înțeles să publice **Vatra**, își punea nădejdea în Coșbuc, care era un „om înzestrat cu multe și mari destoinicii și totodată și muncitor”¹⁹. Slavici era atunci director de studii și profesor de istorie la azilul „Elena Doamna” și nu prea avea timp să se ocupe cu redactarea **Vetrei**, iar Caragiale nu era dispus să fie pus „în rindul oamenilor muncitori”. Poetul e acela care duce tot greul: „Editorul rămânea deci răzâmat numai pe Coșbuc. Neîntîlneam, ce-i drept, adeseori ca să stăm de vorbă, dar acela care munca era Coșbuc, numai el, și mai ales mulțumită ostenețelor lui a fost **Vatra** o revistă ilustrată, care poate să fie citită și azi cu plăcere” își amintește tot Slavici²⁰.

Dar Slavici ne-a lăsat și alte prețioase informații despre Coșbuc și Maiorescu precum și o apreciere a măestriei creatoare a poetului. Slavici are marele merit de a-l fi ajutat pe Coșbuc material și moral și de a fi intervenit hotărât în două momente din cele mai critice din viața poetului, salvându-l și redându-l vieții literare: atunci când îl aduce la redacția **Tribunei**, întorcându-l din pragul seminarului teologic (a cărui frecventare l-ar fi făcut pe Coșbuc, după propria mărturisire, „prost și orb pentru vecii vecilor”); al doilea moment de cumpănă este acela de la sfârșitul anului 1889, când Slavici îl trimite la București.

George Coșbuc este creația lui Ioan Slavici. Poetul a recunoscut generozitatea lui Slavici, a mărturisit acest lucru; de altfel, metafora „anii cei mai roditori ai vieții mele”, anii petrecuți la Sibiu, sînt materializarea indiscutabilă a grîii lui Slavici. Prozatorul restituia istoriei literare talanții pe care-i investise în el Eminescu; și noua investiție s-a dovedit din cele mai înțelepte. Un mare poet a fost introdus în fluviul marii literaturi.

- 1 George Coşbuc, *Versuri și proză*, Carasebeș, 1897, p. 9.
- 2 Ioan Slavici, *Aminții*, Editura pentru literatură, București, 1967, p. 134.
- 3 I. Slavici, *op. cit.*, p. 135.
- 4 I. E. Toronțiu, *Studii și documente literare*, vol. III, p. 214.
- 5 Preot George Coşbuc, *Din scrisorile unchiului meu*, în *Arhiva someșană*, Năsăud, nr. 5, p. 36—39.
- 6 I. E. Toronțiu, *op. cit.*, p. 215.
- 7 Scrisoarea e din 23 iulie 1887, publicată de I. E. Toronțiu, *op. cit.*, p. 215—217.
- 8 Cf. Gavril Scridon, *Anii de studenție ai lui George Coşbuc*, în vol. *Studii despre Coşbuc*, Cluj, 1966, p. 109—110.
- 9 Publicație de Dan Smântănescu în *Tribuna*, 15 septembrie 1966.
- 10 George Monahu, Grigore Găzdac, *Din corespondența lui Coşbuc cu familia*, în *Tribuna Ardealului*, II, 1941, nr. 172, 19 aprilie.
- 11 George Monahu, Grigore Găzdac, *op. cit.*
- 12 Dan Smântănescu, *George Coşbuc la Sibiu. Mărturiile unor scrisori inedite*, în *Tribuna*, Cluj, X, nr. 37 (502), 15 septembrie 1966, p. 6.
- 13 I. Slavici, *op. cit.*, p. 136.
- 14 *Op. cit.*, p. 137.
- 15 Preot George Coşbuc, *Din scrisorile unchiului meu*, în *Arhiva someșană*, Năsăud, nr. 5, 1926, p. 39.
- 16 Cf. Ioan Slavici, *Lumea prin care am trecut*, București, 1930, *Închisorile mele*, București, 1921, D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București 1968, p. 322—326.
- 17 D. Vatamaniuc, *Inedit: Slavici către Măiorescu despre Coşbuc*, în *Gazeta literară*, XIII, nr. 36(723) din 8 septembrie 1966, p. 3.
- 18 Cf. Canstandina Brezu, *Coşbuc — fișier. Corespondență cu scriitorii*, în *Gazeta literară*, XIII, nr. 37(724), 15 septembrie 1966, p. 6.
- 19 Ioan Slavici, *Coşbuc și Vatra*, în *Aminții*, 1967, p. 139.
- 20 *Ibidem*.

SLAVICI UND COŞBUC IM LICHT DER „ERINNERUNGEN“ UND IHRES BRIEFWECHSELS

(Zusammenfassung)

Die Abhandlung benützt Informationen, die sowohl von Ioan Slavici, als auch von George Coşbuc stammen, und welche die Beziehungen zwischen den beiden großen Schriftstellern beleuchten. Diese entstanden im Laufe einiger fruchtbaren Jahre der Mitwirkung an verschiedenen Publikationen, angefangen mit der Zeitschrift „Tribuna“ aus Sibiu, bis zur „Vatra“. Unterstrichen wird besonders die Hilfe, die Slavici dem damals jungen Dichter angedeihen liess, damit dieser sich einen Weg in der Literatur anbahne. Verfasser kommt zur Schlussfolgerung, dass George Coşbuc den Beginn seiner Karriere Ioan Slavici verdankt, der in den schwierigen Momenten des Bardens aus Năsăud, diesen sowohl moralisch, als auch materiell unterstützt hat.

DIN CORESPONDENȚA INEDITĂ A LUI IOAN SLAVICI

ED. I. GAVĂNESCU

Dintr-un stoc de scrisori inedite, provenind din arhiva mitropolita-nă de la Sibiu, copiate de dr. Gh. Ciuhandu și de mine, cu mulți ani în urmă, voi prezenta trei exemplare. Ele reflectă convingerile sale social-politice, la care nu a renunțat toată viața sa.

Prima scrisoare e din luna martie 1907, când începuseră răscoalele țărănești, I. Slavici se afla la Institutul Ioan Oteteleşanu din comuna Măgurele din județul Ilfov, nu departe de București, unde era director din 15 iunie 1894, numit de Academia Română, care era administratoarea a-verii testată de I. Oteteleşanu pentru înființarea unei școli de gospodărie pentru fetele sărace. Soția lui Slavici era subdirectoare. Ca un bun gospodar de la Șiria, scriitorul crease, pe lângă atelierele de lucru manual și de gospodărie, și o fermă cu soiuri alese de pomi fructiferi și cu legumele necesare pentru întreținerea elevelor, astfel că se creaseră condiții favorabile pentru o bună educație practică. Erau eleve venite și din Transilvania, mai ales de la Sibiu.

Lucrurile au mers bine pînă spre anul 1904, cînd au început conflictele, mai întîi cu unii funcționari subalterni ai Academiei, care voiau să se împărtășască din produsele fermei de la Măgurele, și apoi, cu însuși Dim. A. Sturdza, șeful partidului liberal, dar și secretarul Academiei. Conflictul s-a declarat în jurul participării Institutului I. Oteteleşanu la Expoziția jubiliară din 1906, unde au fost expuse diferite obiecte executate de elevele școlii. Mai mult, cu acest prilej festiv, I. Slavici redactase și o monografie a institutului.

Expoziția jubiliară fusese inițiată de guvernul conservator Gh. Gr. Cantacuzino, pe care liberalii, în frunte cu D. A. Sturdza o boicotau. Dar Slavici, care pledase la Sibiu, în paginile Tribunei pentru unitatea sufletească a poporului român de pretutindeni, văzu importanța momentului și, într-adevăr, numeroase delegații de ardeleni au venit în țara liberă în capitala ei și au văzut progresele statului român după independența sa.

La 1 februarie 1907, D. A. Sturdza, ca secretar al Academiei, prezintă un raport asupra mersului gospodăriei de la Măgurele și denunță nepriceperea lui Slavici, în această materie. Se ridicau chiar și suspiciuni asupra corectitudinii în minuirea fondurilor ce se repartizau de Acade-

mie. În baza acestui act, conducerea Academiei a hotărât să se scindeze administrația școlii de direcție și astfel a fost numit un econom sau administrator. Noua situație a fost perfectată în ședința din 29 martie 1907, când se afirma că a convenit asupra ei și I. Slavici. Dar acesta a refuzat ulterior să colaboreze cu economul și lucrurile vor ajunge acolo că la 1 iulie 1908, înceta angajarea lui Slavici și a soției sale la Institutul I. Oteteleşanu de la Măgurele.

Scrisoarea este adresată lui Eugen Brote, unul dintre foștii tribuniști de la Sibiu și prieten de idei politice cu Slavici. Pînă la anul 1893, Eug. Brote fusese unul dintre conducătorii de suprafață ai românilor din Transilvania, vicepreședinte al partidului național și promotorul acțiunii pentru prezentarea aceluiași amplu memoriu politic din 1892, care a intrat în istorie sub denumirea de Memorandum. În 1893 însă, urmînd îndemnul lui D. A. Strudza să nu se supună acțiunii judiciare ce începuse la Cluj contra memorandiștilor, el a trecut la București și a fost numit de Sturdza administratorul moșiilor sale din județul Bacău, stabilindu-se la Găiceana. Valeriu Braniște nu are păreri prea bune despre acest om politic care este în parte o victimă a politicii celor două curți de pe vremuri, de la București și Viena. Eug. Brote a continuat însă să ia parte la lupta politică a românilor din Transilvania. El a publicat în Tribuna de la Arad o judicioasă analiză a cauzelor determinante ale răscoalei țărănești din martie 1907, sub titlul „Mișcarea revoluționară a țăranilor din România“.

După aceste lămuriri, redăm mai departe scrisoarea lui I. Slavici către Eug. Brote din „Măgurele, 17 martie v. 1907.“

Iubite Amice!

Mai e mult pînă la Rusalii și nu poate nimeni să știe ce o să fie atunci. Cum înse azi stau lucrurile, nu cred să fie cu puțință ceea ce zici Dta.

Nu ași fi crezut niciodată că e cu puțință ca la vîrsta de șase-zeci de ani să ajung în starea, în care mă aflu și n-o să mă crezi nici Dta, care ești om rece și calculator, dacă îți voi spune c-am ajuns într-o situațiune, în care cei mai mulți dintre oameni își pierd mințile și-și curmă firul vieții. Nici că Ți-ași fi scris dacă n-ași fi primit scrisoarea tocmai acum.

Știi prea bine că de mulți ani de zile acum, vieța îmi este aici nesuferită și că încă sînt trei ani de zile, l-am rugat pe dl Sturdza să-mi acorde o întîlnire, ca să mă lămuresc asupra pozițiunii mele. M-am simțit adînc jignit că nu m-a învrednicit de vr-un răspuns și n-ași mai fi stat aici, dacă nu ar fi la mijloc sarcinile grele pe care mi le împun copiii. A trebuit înse să mă supun și să rabd, căci nu e rușine să te umilești din dragoste cătră ai tăi și nimeni nu putea să-mi facă nimic toate uneltirile erau zadarnice în fața muncii mele cinstite și desinteresate.

Astă eamnă am fost lovit de un întreg șir de nenorociri. Mai întii Lavinia, căzînd, precum ne scrie, pe scări, s-a vătărnat la un picior, a zăcut timp de vreo două luni și nu știu nici azi, dacă s-a îndreptat ori nu. Apoi ne-am îmbolnăvit nevastă-mea și eu, de timp îndelungat n-am putut să ieșim din casă și sîntem și azi istoviți. În același timp, entrepreno-

rul nostru din Bușteni, un negoțator de vinuri și de grîne, a dat faliment și ne-a păgubit cu peste 2000 lei. Aici în Institut, în sfîrșit, fiind iarna grea și scumpete mare, mă luptam cu greutăți mari, căci bugetul îmi este croit pentru un an normal.

În mijlocul acestor nevoi, nu numai că nu am fost ajutat, dar mi s-au făcut miserii, despre care om cu mîntea normală nici închipuire nu poate să-și facă. Am ajuns de-ar trebui să-mi fie rușine să mă mai uit în ochii oamenilor, care mă cunosc, cu toate că nici o vină nu am.

Trebuie deci, să ajung în cele din urmă, la un sfîrșit.

După ce ani de zile de-a rîndul s-a lucrat spre a mă pune în conflict cu dl Kalinderu și silințele au rămas zadarnice, am intrat în conflict cu dl Sturdza, care mi-a acordat în cele din urmă întîlnirea de mult cerută și a crezut că poate vorbi cu mine, cum eu nici odată în viața mea nu am vorbit cu cea din urmă din slugile Institutului.

A ramas deci, ca la aprilie, să predau Institutul și să ne continuăm apoi, nevasta-mea și eu, lecțiunile pînă la sfîrșitul anului școlar, ear de acolo înainte să-și iee Academia oameni „supuși“.

Îți vei fi aducînd aminte, poate, că eu, pentru ca să nu mă pot încurca, am cerut ca Academia să-mi dee bani numai pentru conturi achitate. Așa se împlinesc în curînd, treisprezece ani fără că să fi avut vreo dată grijă. Mi se pun înse la începutul fiecărui an la dispozițiune 4000 L. pentru acoperirea cheltuielilor curente. Pentru aceștia dau doue chitanțe: una pentru 2000 L. pe care am să le restituiesc în mai. — „Nu înse-mi se zice — la aprilie ai să-mi restituiești toți banii“.

Deși eram pregătît pentru aceasta, încă la începutul lunii martie aveam să primesc peste 3000 L., parte din masa falimentului, parte de la noul entrepreneur, cu care am încheiat contractul și eram liniștit. A intervenit înse turburarea din țară și toate stau baltă. Dau depeșe peste depeșe la Focșani și nu primesc nici de la sindic, nici de la avocat, nici de la noul antreprenor nici un răspuns.

În strîmtoarea aceasta am scos în vînzare locul de pe Bulevard cu preț de nimic și ne-am învoit cu cineva să luăm deocamdată un împrumut cu ipoteca pe el. Sînt înse acum, cîteva zile, cînd am mers cu nevasta-mea la București, ca să subscriem actele, creditorul s-a resgîndit, căci se temea de înrăutățirea situației. Și zadarnic am alergat timp de doue zile cu nepotu-meu Popescu și cu Dărăscu, directorul „UNIVERSULUI“, căci toate caselle erau închise.

Aceasta e situațiunea în care am ajuns, după o viață petrecută în munca întinsă și desinteresată. Lasă că nu știm soția mea și eu, care ne-am ruinat sănătatea aici, din ce vom trăi mine, dar ni se risipește și puținul avut, pe care l-am agonisit trăgîndu-ne de la gură, umblînd jerpeliți și lipsindu-ne de orice distracțiuni, ba mi se mai terfelește și numele.

De ce aceasta? Să mă trăească Dumnezeu, căci o voi spune: ca să tragă alții învățătură și să nu mai facă ce-am făcut eu.

Deocamdată stau cu inima înleștată și mă sbat uitîndu-mă în ochii plini de lacrimi ai nevastei mele, pe care am făcut-o martiră și care, femeie fiind e mai chinuită decît mine. De veselii, cu prieteni buni, la

care țin cum am ținut totdeauna, nu mai sînt eu, căci numai durere și scirbă pot să iau cu mine ori și unde mă voi fi ducînd.

Am stat timp de un an de zile în temniță, nu mai știu nici eu de ce dar, Dumnezeu mă știe că spun adevărul, dacă zic că mai bine mi-au fost zilele petrecute la Vați de cît acele, pe care le-am trăit în timpul celor din urmă cîțiva ani, ca slugă ticăloasă la Măgurele.

Am înse un razăm neclintit: credința mea neistovită. Toate acestea nu de la Dumnezeu vin, ci de la Necuratul, care e neadormit stăruitor împotriva ce i se închină lui Dumnezeu cu inimă curată. De ce să-mi pierd nădejdea!? De unde știu eu, ce-o să-mi aducă ziua de mîne!? De unde știu dacă nu cumva: strîmtoarea în care am ajuns, e rînduită să mă îndrumeze pe calea cea mie priincioasă și Domnului plăcută!?

E mult pînă la Rusalii și multe și mari schimbări se pot petrece pînă atunci: De unde știu eu, dacă nu voi petrece atunci cu inima ușurată la Găiceana!? De unde știi Dta, dacă acolo ori aiurea ne vom înveseli atunci?

Toate se dau în lumea aceasta de-a valma și cei azi umiliți, pot să ajungă mîne să se înalțe, ear cei obiciți, mîne pot să se'nvioreze.

Sănătoși să fim deocamdată și plini de încredere în buna voire a lui Dumnezeu, care-i rînduiește fie-căruia ceea ce i se cuvine.

S-auzim de bine!

Ioan Slavici“.

Reproducem din răspunsul lui Eug. Brote cîteva rînduri pentru a contura situația lui I. Slavici din acest timp și aprecierea muncii sale la Măgurele. Brote își dicta scrisorile și răspunsul e din Găiceana, nedatat dar înainte de Rusaliile din 1907. Astfel el spune: „Numai dar averile mele cu țărani de moșie, care-deși nu se simt apăsăți, totuși au ținut să facă și ei, ca toată lumea angajamente nouă, m-a împeditat pînă acum, cînd am terminat cu bine aceste sbuciumări, să-ți împărtășesc adinca impresiune ce am resimțit cetînd scrisoarea Dtale de la 17 martie v. Regret foarte mult rezultatul frămîntărilor îndelungate, il regret pentru Institut, pentru Dta și pentru familia Dtale. Școala era o instituțiune bine gîndită și vrednică de sprijinul și munca devotată a oricărui bun om și patriot. În mediul societății bucureștene înse, ea trebuie să primească timbrul spiritului acestei societăți. “(...)” Conflictul ce s-a produs astfel între societatea diriguitoare și Dta, care ai pus totdeauna ideea ce o servești, mai presus de interesele Dtale practice, trebuia să aibă un sfîrșit. Era cu neputință ca Dta să o duci așa, înainte cu vecinice sbuciumări, frămîntări, șicane și apăsări. Oricît de posomorite s-ar prezenta prospectele viitorului, cred că trebuie să simți atît Dta cît și familia Dtale o ușurare mare sufletească în ceasul, cînd vei ști că ai scăpat de toate acele ce te-au chinuit pînă aci. “(.)

Scrisoarea de mai sus aduce interesante amănunte asupra condițiilor grele și umiltoare în care a trebuit să lucreze I. Slavici la Măgurele, unde crease un puternic institut de educație practică. În același timp, se întrevă și unele aspecte social-economice din această lună martie 1907, cînd pornise marea răscoală a țărănilor.

În primele decenii ale secolului al XX-lea, Austro-Ungaria trecea

printr-o criză internă tot mai acută, determinată și de dezvoltarea capitalismului monopolist, de intensificarea exploatării clasei muncitoare și a luptei de asigurare a popoarelor conlocuitoare negermane sau nemaghiare. Ca urmare a formării unei puternice burghezii industriale și financiare în Ungaria, însuși sistemul dualist, pe care Slavici îl considera ca o formă de stat „hibridă“, cauză a asigurării românilor din Transilvania, era respins și în prima decadă a secolului al XX-lea, viața politică din Ungaria a fost puternic agitată pe chestiunea raporturilor cu Viena, pusă mai ales de coaliția obstructionistă. În aceste condiții, s-a constituit guvernul Khuen-Héderváry, sprijinit de Partidul muncii naționale, nou înființat de Șt. Tisza, care revenea în viața politică după eșecul din alegerile de la 1905. În felul acesta s-au desfășurat faimoasele alegeri din primăvara anului 1910 și care au deschis, prin rezultatul lor negativ pentru Partidul Național Român, o adâncă criză politică. Dar „Situația noastră politică în anul 1910“—o prezintă probabil V. Goldiș, în primul număr al noului cotidian din Arad, „Românul“, în ianuarie 1911. Autorul arată că guvernul K. Héderváry avea misiunea de a restabili deplina armonie între guvernarea Ungariei și dinastie. „Întemeiat pe această armonie, se spune mai departe, guvernul Khuen—Héderváry și-a pus în program regularea pentru timp mai îndelungat a afacerilor comune cu Austria și apoi, împlinirea tuturor pretențiilor militare care au de scop întărirea situației politice a monarhiei în concertul marilor puteri europene“.

„În scopul acesta, noul guvern avea trebuință indispensabilă de o majoritate zdrobitoare în camera deputaților. S-a pus deci, în fruntea conducerii alegerilor, faimosul procuror de odinioară, Alexandru Ileszcszky“. Guvernul a căutat să dea aparența că dorește să ducă tratative cu naționalitățile, în special, cu românii. „Scopul acestui joc de împăcare — se scrie mai departe în articolul amintit — era pe deoparte, să zăpăcească partidele naționaliste, întărind situațiunea vecinilor doritori de pace, și producând neînțelegeri în șirul conducătorilor politici ai popoarelor nemaghiare; de altă parte, să înfățișeze la Viena și în străinătate, noua formațiune de guvern din Ungaria în haina plăcută a iubitorilor de pace și a dreptății obiective față de naționalități. „(...)

„Căderea deputaților naționaliști la alegeri era condiția sine qua non a procedului pe care guvernul avea de gând să-l pună în practică, față de naționalități. Lupta noastră electorală a fost într-adevăr, eroică și niciodată mai înainte, poporul românesc n-a dovedit atâta energie în luptele sale politice, ca la aceste alegeri. E ușor de înțeles că, în fața nemai-pomenitelor obuzuri și a corupției fără margini, partidul a trebuit să sufere înfrângere. Lozinca a fost: să-i nimicim, iar apoi să le oferim grație cu condițiune să abdice la ființa lor națională“.

„Astfel, după alegeri, s-a încercat, pe căi indirecte, ispitirea Partidului Național Român, trimițându-i-se ramură de măslin prin mijlocirea unuia dintre cei mai de valoare bărbați ai noștri“.

„Vestitorul a fost sincer, solia era însă meschinărie. Scopul a fost să stoarcă de la partid, revizuirea programului său politic, apropiindu-l de politica de guvernământ, cu acceptarea ideii imposibile a statului na-

țional maghiar“. (...) Atunci s-a produs și defectiunea lui V. Mangra care a trecut la partidul muncii, al lui Șt. Tisza.

Scrisoarea lui Slavici, adresată tot lui Eug. Brote, se referă la aceste evenimente și la încercarea lui de a înființa o agenție de știri sub firma „Corespondența română“, ducând tratative la Budapesta în acest scop.

„Budapest. 1910. la 10 maiu, seara.

„Iubite Amice!

Am sosit la Arad sîmbătă seara. Pe la nouă l-am găsit pe Ciorogariu la o berărie, de unde am trecut la restaurant, unde l-am găsit și pe Oncu, precum și pe Goldiș. — Duminecă am fost pe la 7 la Mangra, cu care am stat pînă la 9, apoi am mers la biserică. După biserică s-au făcut încercări de a manifesta contra lui Mangra, dar știrile de prin gazete sînt exagerate. La deschiderea sinodului n-a fost decît o șuerătură izolată. Masa am luat-o cu Mangra și alții la Episcopul, ear după masă am asistat la un concert. După concert am stabilit cu Oncu și cu Bocu înțelegerea în ceea ce privește știrile, apoi ne-am dus cu Ciorogariu la Mangra, cu care am luat cina la un restaurant dimpreună cu cinci protopopi. Nici la dus, nici la întors nu s-a făcut nici o încercare de a manifesta. Lunj m-am întors aici, unde am sosit pe la două.

După ce ne-am înțeles și cu cei de la „Tribuna“, rămîne să scriu la Oradea-Mare, la Cluj, la Sibiu, la Blaj, la Lugoj și la Caransebeș și să trimit bani pentru depeșe. Pallos speră, înse, că prin mijlocirea lui Lándor, vom primi blanchete, ca să vorbim vorba cu 1 cr., în loc de trei. Nu l-am putut înse găsi pe Lándor, nici ieri, nici azi, căci redacțiunea își schimbă localul. Noi, în tot casul, n-o putem porni decît după ce se va fi aranjat redacțiunea, fie poimîne, fie joi. Nici noi nu avem încă local, că stăm cu biuroul la Pallos, unde e multă îndesuială. Eu stau tot la hotel, căci locuința de care era vorba, n-a fost încă închiriată.

În genere, pînă acum — nu e încă nimic hotărit în mod neîndoios și tot e cu puțință că am venit de geaba. Dacă Lándor nu intervine, nu riscă nici Pallos, nici Fonyo, ear noi n-avem bani s-o pornim și fără de dînșii. Mine, dar, ori poimîne voi vedea ce are să se aleagă de ostănele mele.

Rău înse nu e c-am venit, căci aici situațiunea e foarte încurcată.

În comitetul partidului nu are nimeni autoritate și astfel nu e nici conducere. Atît arădenii cît și bănățenii sînt nemulțumiți și lucrează fără de cuvenitul avînt, încît e de temut că alegerile vor ieși rău.

Mangra, năvalnic cum îl știi, e hotărit să meargă înainte, deși nu e în stare să-și motiveze hotărîrea. Ceea ce-l determină nu sînt nici interese, nici calcule, ci un fel de impulsione instinctivă și neprecisată (...)

După ce voi fi vorbit cu Lándor, îți voi scrie.

Salutări prietenești,

I. Slavici“

În sfîrșit, ultima scrisoare ce o reproducem e din anul 1912, cînd situația internațională era deosebit de încordată și criza balcanică era în desfășurare după revoluția Junilor turci și după ocuparea definitivă

a Bosniei și Herțegovinei de către Austro-Ungaria. Politica României nu mai mergea alături cu cea de expansiune habsburgică în Balcani. Atenția statului român era atrasă de evenimentele din sud și era evident că un mare război se pregătea, avînd în vedere interesele atîtor mari puteri în această zonă a Europei. E pentru întîia oară cînd I. Slavici își exprimă îndoiala față de puterea și probabil și sinceritatea împăratului de la Viena, adică se prăbușea axa principală a crezului său politic de o viață. Scrisoarea aduce amănunte impresionante și asupra greutăților materiale în care se zbătea scriitorul la București, cînd fusese nevoit să-și vîndă proprietățile de la Bușteni, în aprilie 1912. Îi scria lui Eug. Brote, care se stabilise la Brașov:

„București, 4 martie st. v. 1912.

Iubite Amice,

Nu sînt lucrurile cum le vezi, pare mi-se, Dta. Eu am pe săptămîină 28 lecțiuni. Mai fac în fiecare zi cu dusul și cu întorsul cite zece kilometri, ceea ce face ear doue oare pe zi și 12 în șase zile, mai fac și corecturi la caiete cel puțin cite o oră pe zi. Chiria mi-e neplătită. Procentele împrumuturilor nu le mai pot achita decît făcînd noue împrumuturi. În piață n-am foarte adeseori ce să trimit. În casă e frig. Copiii n-au nici ghetе, nici haine de iarnă. — De unde mai iau timp și inimă, ca să lucrez pentru „binele obștesc!”

Sînt tot omul pe care-l știi, dar pus în niște împrejurări, pe cari numai puțini și-le vor fi puțînd închipui, și tare de tot trebuie să fiu ca să mai exist.

Situațiunea mi se pare apoi și aici și acolo, mai înăsprită decît ori-și-cînd în timpul vieții mele. După cele petrecute, ori și cît de mult ași dori, nu mai pot să am încredere în puterea Austriei (...)

Dar să vedem cum se vor prezenta lucrurile după rezolvarea actualei crize.

Despre impresiunea pe care mi-a produs-o cele petrecute la Arad, nu pot să scriu. Prea ar trebui să-ți spun multe.

Deși am prevăzut căderea „Tribunei“, oare nu mai era decît o „scuipătoare“, am fost foarte dureros atins cînd am văzut cel din urmă număr al ei.

Bine-a fost de altminteri cum a fost, căci s-au dat, în sfîrșit, lucrurile pe față: poate acum ori-și-cine să știe de unde-și ia „partidul național“ îndemnurile și care sînt adevăratele ale certurilor trecute și — viitoare (..)

Teamă-mi-e înse că aceștia sînt și puțini și lipsiți de cuvenita tărie a convingerilor.

Doamna Brote mi-a spus în mai multe rînduri că ai de gînd să vii în martie pe aici. Tot mai ții s-o faci? Rău n-ar fi.

Salutări prietenești,

Ioan Slavici“

(Zusammenfassung)

Es werden drei Briefe publiziert, die von Ioan Slavici in der Zeitspanne 1907—1912 an Eugen Brote gerichtet wurden. Diese Briefe enthalten nicht nur interessante Daten über das Leben des bedeutenden siebenbürgischen Schriftstellers und Publizisten Slavici. Sie beziehen sich auch auf die politische Lage der damaligen Zeit in Transilvanien, heben die sozial-politischen Überzeugungen Slavicis hervor und zeigen einige Schwierigkeiten mit denen der aus Schiria, bei Arad, gebürtige Dichter zu kämpfen hatte.

Die Fussnoten, welche die drei Briefe begleiten, bringen einige interessante und kompetente Erläuterungen über die Epoche, in der diese Episteln verfasst wurden.

O VARIANTĂ A JURNALULUI ELEONOREI SLAVICI

LUCIAN EMANDI

Jurnalul Eleonorei Slavici, editat de către Biblioteca municipală din Timișoara sub îngrijirea lui Iosif Pervain și Virgil Vintilescu, cu un cuvânt introductiv de Iosif Pervian, aduce un interesant material memorialistic provenit de la soția lui Ioan Slavici, menit să faciliteze cunoașterea și înțelegerea mai bună a unor momente din viața scriitorului, precum și raporturile pe care dînsul le-a avut cu unii dintre bărbații de seamă ai epocii.

Jurnalul editat la Timișoara cuprinde, printre altele, și capitolul: „Apărarea unui proces sufletesc“ care a apărut în revista arădeană *Hotarul*, anul II, nr. 12 din 1935. Cum acest capitol face parte dintr-o variantă prescurtată a „Jurnalului“ Eleonorei Slavici, a cărui manuscris se găsește în posesia noastră și cum această variantă aduce în plus unele pasaje interesante, vom încerca să surprindem diferențierile și asemănările dintre textul tipărit și manuscrisul arădean.

Manuscrisul arădean, în extensiune de 34 pagini mari de bloc notes, format coală de scris, datează probabil de prin luna octombrie 1935, cînd Eleonora Slavici, la cererea unui redactor al revistei *Hotarul*, profesorul pictor și publicist Marcel Olinescu, face „un mic rezumat“ din însemnările sale asupra lungului șir de ani pe care i-a petrecut alături de Ioan Slavici, așa după cum reiese din scrisoarea pe care la data de 30 septembrie o adresa publicistului arădean. Cum această scrisoare constituie ea însăși un document important și are menirea de a lămuri într-o privință și geneza acestui jurnal, ne permitem a reda în întregime textul ei:

„Stimate Domnule Profesor,

O rază caldă de lumină s-a revărsat asupra sufletului meu amortit, cetind scrisoarea Dvoastră. O desnădejde mă cuprinsese. Slavici, care a fost un om cu forță morală remarcabilă și cu un caracter neșovăelnic a ajuns, spre umilința neamului, să fie bîrfit și apăsător de cea mai ignobilă calomnie, aceea de a-și fi trădat neamul pentru bani.

Nu! Dle, Profesor, un om rînduit de Dumnezeu să fie om i se descoperă firea lui încă din copilărie și tinerețe, n-a putut dar să se ticălească nici cînd l-a ajuns bătrînețele și ducea în spinarea lui morman

de fapte înălțătoare și de opere morale și educatoare. Cine aruncă piatra păcătoasă asupra acestui om dintr-o bucată, trebuie să aducă probe evidente, altfel rămîne un infam calomniator.

Urmăresc consiliu unui înțelept care zice: „Il ne faut pas par népris laisser passer une calomnie“, și de aceea bucuroasă că Dvoastră îmi cereți amănunte asupra vieții lui sufletești, mă grăbesc a vă pune la dispoziție un mic rezumat din însemnările mele asupra lungului șir de ani, aproape 40 — care mi-au dat puțința de a analiza formațiunea acestui suflet de elită.

Manuscrisul meu este la București la fiica mea Dna Richter, Str. Luigi Cazzavilan 9. Chiar azi i-am scris să vi-l pună la dispozițiune. Puțeți, pentru mai bună siguranță, să-l cereți în numele meu și Dvoastră personal.

Dați-mi voie să ating și o chestiune, care e deschisă demult, dar oamenii timpului n-au vreme să o rezolve. Este vorba de operele postume ale lui Slavici, care au fost confiscate odată cu arestarea lui, opere care cu toate stăruințele lui, nu i s-au mai restituit.

Operele confiscate și în urmă dosite, de vr-un valoros fiu al neamului, au fost următoarele: 1) Sintaxa limbei române, 2) Romanul „Musculiță“, 3) Educațiunea morală și profesională, 4) Fragmente filozofice, peste 1000 foi.

Oare țara mea nu poate da morala atît de necesară în zilele de azi?

În urma unei anchete făcute la Sig. Generală, prin buna voință a Avoc. Periețeanu, s-a constatat vinovăția prin neglijență a Sig., dar textul anchetei a fost luat de Ministerul de Interne și încuiat cu 9 zăvoare. Eu ca să fac un proces statului prin marturi este riscat și sfișitul ar ajunge la Calende.

Vă rog, Domnule Profesor, numai dacă nu aduc vr-un prejudiciu operei Dvoastră, să atingeți și această chestiune.

Cu multe mulțumiri și în deplină admirație pentru frumosul gest ce săvîrșiți.

Eleonora I. Slavici

Panciu 30 septembrie“.

Ca urmare la această scrisoare, probabil în săptămînile următoare datei de 30 septembrie 1935, fie Eleonora Slavici, fie fiica acesteia i-au și trimis profesorului Olinescu un manuscris, intitulat probabil „În apărarea unui proces sufletesc“, dacă nu cumva titlul acesta a fost dat în redacția revistei Hotarul la apariția primei părți a manuscrisului, pe care noi nu o avem. Ni s-a păstrat doar continuarea care nu a fost publicată, începînd cu pag. 12 a manuscrisului.

Confruntînd textul publicat de Biblioteca municipală din Timișoara și cu manuscrisul arădean, constatăm că acest manuscris este de fapt o prescurtare a jurnalului. Și anume, Eleonora Slavici a omis toate părțile care nu aveau o referire directă sau îndeajuns de însemnată, la viața lui Slavici. Prefața și primul capitol „Fire răzlețe ale copilăriei și adoles-

cenței mele“ lipsesc cu desăvârșire. Deasemenea lipsește capitolul „Amintirile unui scriitor maghiar despre Slavici”, textul nostru cuprinzând doar câteva pasaje foarte sumare, pag. 11-13, despre raporturile lui Slavici cu scriitorul maghiar Herczeg Ferenc, pe care l-a cunoscut în închisoarea de la Vaț. Paginile acestea rezumă însă succint mai ales episodul cu nașterea fetiței Lavinia, petrecută în timpul de detenție, și „concediul de două săptămîni“, pe care guvernul maghiar i l-a acordat cu această ocazie lui Slavici. Spre deosebire de jurnalul publicat, în manuscrisul arădean este o mai bună delimitare a duratei acestui concediu. Textul publicat specifică: „i-au permis să iasă din închisoare pînă se va ridica soția lui din lehuție“. În realitate permisiunea s-a limitat la 2 săptămîni, așa cum reese din manuscrisul arădean: „i s-a promis să iasă din închisoare pentru 2 săptămîni. (pag. 12). De altfel o scrisoare a Eleonorei Slavici adresată prin februarie 1889 soției avocatului Nicolae Oncu din Arad, publicată în Nr. 4 al suplimentului Cariatide, menționează tot 2 săptămîni durata acestei permisi.

Mai lipsește din manuscrisul arădean și capitolul în care Eleonora Slavici notează aspecte din prietenia dintre Slavici și doctorul Ion Hozanu din Graefenburg, care de altfel a fost și nașul fetiței ce s-a născut în timpul detențiunii de la Vaț, pentru ca începînd cu pag. 58 a cărții și pînă la pag. 77 cele două texte să aibă o redactare aproape identică, atît în ce privește conținutul cît și punctuația, și uneori chiar sublinierile în text. Cîteodată survin totuși mici modificări și chiar omisiuni într-un text sau altul. Varianta arădeană cuprinde însă în plus anumite pasaje, mai ales scurte caracterizări ale lui Slavici, pe care le vom reda în cele ce urmează, considerînd că ele fac o completare utilă textului tipărit.

În pagina 13 de manuscris, corespunzînd textului tipărit cu pag. 58, găsim o relatare a raporturilor lui Slavici cu Maiorescu, care deasemenea lipsește în volum. O redăm și pe aceasta: „Lui Maiorescu, din contră, îi plăcea să discute cu el, îi cunoștea firea și îl enerva prin contraziceri. Azi era de aceeași părere, iar a doua zi intra în alte vederi... Slavici indignat îl apostrofa: „Bine, Domnule, ieri erai de aceeași idee cu mine și azi o schimbași”. Maiorescu cu complezență îi răspundea: „Ține seamă Dle Slavici, că eu sunt avocat și ori ce idee pot s-o discut în multe feluri și afară de asta, cum am mai putea noi discuta, ca să ne treacă timpul, dacă vom fi mereu de aceeași păreri. Și a doua zi se căutau iarăși ca să reînceapă”. (pag. 13-14 mss.)

Pasajul de la pag. 68 a cărții: „Tot din convingere refuza favoruri, pentru ca să poată rămîne de capul lui, cum îi era firea...” în manuscris este completat cu adaosul: „om cu inima deschisă și independent la faptă și gîndire”.

În schimb cu două pagini înainte, episodul cu scrisoarea adresată de turcul Ali, pagina 66 a cărții, lipsește în manuscris.

La pag. 74 a cărții, pasajul care începe cu fraza: „Au putut oamenii să-l acopere de învinuiri născocite...” și ține pînă la alineatul următor: „Totul în lumea aceasta se dezvăluiește...” lipsește în manuscris.

În schimb la pag. 32 a manuscrisului, după propozițiunea: „Procesul

vieții lui Slavici este deschiș”, tipărită la pag. 75 a cărții, în manuscris este intercalat un alineat inexistent în carte: „Slavici a fost crescut în mediul conservator al familiei sale și ideile acelea s-au lipit de creierul lui, precum se lipește betonul de scheletul fiarelor, pe care se așază o temelie. A rămas un bloc. El singur bătrîn acum, cu spinarea încovoiată a rămas în fața tuturor în mină cu steagul sub care a luptat de la vîrsta de 20 ani”.

Mai lipsește din manuscris și pasajul: „Un om de capacitatea lui Slavici nu putea rămîne fără ocupație...” de la pag. 77 a cărții, în care se vorbește de perioada petrecută în închisoarea Văcărești (pag. 34 mss). În schimb întîlnim iarăși un adaos în manuscris, care-l caracterizează pe Slavici: „Slavici n-a putut ajunge bogat pentru că a fost cîstit, și i-a lipsit cu desăvîrșire simțul practic, și pentru că a fost plin de dignitate și de autoritate morală, iar sărac n-a fost așa de compătimit, căci se putea bizui pe capacitatea sa de muncă și totdeauna și-a găsit ocupațiune, lucrînd după convingerile sale. A fost un om sănătos, muncitor, modest și totdeauna s-a mărginit în trebuințe pentru a rămîne independent”. (pag. 34 mss.)

Manuscrisul se încheie cu pasajul următor: „Toate averile lumestî să le fi avut Slavici pe mîna lui — el tot sărac rămînea, o masă plină cu bunătăți să fi stat în fața lui, dacă nu erau pentru el, se așeza la o parte și-și minca codrul lui de piine“ (pînă aici textul există și în carte la pag. 77.). În manuscris apare în plus fraza: „Acesta era Slavici și altul — Nu“ — cu care se încheie manuscrisul.

Textul tipărit la Timișoara mai cuprinde încă 2 pagini și jumătate de carte, care ne informează despre manuscrisele dispărute ale lui Slavici, despre care s-a vorbit în scrisoarea Eleonorei Slavici citată la începutul acestei lucrări și aduc cîteva referiri noi despre raporturile lui Slavici cu Eminescu, precum și relatarea referitoare la ultimile clipe ale vieții scriitorului.

Făcînd această confruntare fugară a celor două variante a jurnalului Eleonorei Slavici, cîteva concluzii se impun:

— Varianta arădeană reprezintă un text mai scurt, din care lipsesc acele părți care nu fac referire directă la Slavici sau nu aduc prea multe date despre viața și caracterul său. Textul arădean fiind destinat a apăra memoria scriitorului, așa după cum a și fost intitulat: „În apărarea unui proces sufletesc” — selecționează numai părțile din jurnalul soției scriitorului care-l caracterizează pe autorul șirian.

— Textul arădean a fost copiat probabil prin luna octombrie 1935, după jurnalul folosit pentru tipar de către editorii timișoreni. Ne îndrîtuește să credem acest lucru, pentru că în cea mai mare parte el corespunde la milimetru, chiar și punctuația și sublinierile cu textul tipărit.

— Adausurile din manuscrisul arădean credem că au fost intercalate la transcriere de către autoare, pentru a caracteriza și mai bine personalitatea soțului său. După cum s-a putut vedea din citatele făcute, toate adausurile reprezintă astfel de caracterizări ale scriitorului.

— Credem că scrisoarea Eleonorei Slavici, pe care am redat-o în

întregime lămurește și asupra perioadei în care el a fost alcătuit. Iosif Pervain aprecia că jurnalul a fost scris în perioada 1935, data apariției fragmentului din revista *Hotarul* și 1941, anul morții scriitoarei.

Oricum textul arădean, care provine din toamna anului 1935, repetă fidel textul publicat, putem concluda că la acea dată jurnalul era deja redactat. Ar putea fi puse sub semnul întrebării doar prefața și capitolul prim „Fire răzlete ale copilăriei și adolescenței mele”, din care manuscrisul arădean nu are în cuprinsul său nici un pasaj.

Făcînd cunoscută existența acestei variante arădene a jurnalului Eleonorei Slavici, considerăm că prin scrisoarea adresată prof. Marcel Olinescu, cit și prin citarea textelor inedite pe care manuscrisul arădean le cuprinde, am adus o contribuție interesantă la mai buna cunoaștere a vieții scriitorului. Alături de multele documente existente în arhivele publice și particulare ale Aradului, manuscrisul Eleonorei Slavici îmbogățește tezaurul documentar Slavici, pe care îl posedă Aradul.

EINE VARIANTE VOM ELEONORA SLAVICIS TAGEBUCH

(Zusammenfassung)

Verfasser bringt zur Kenntniss die Existenz in Arad einer in Handschrift erhaltenen Variante des Tagebuches von Eleonora Slavici. Dieses Tagebuch mit Aufzeichnungen der Gattin des bekannten Schriftstellers Ioan Slavici, wurde in seiner früher bekannten Form von Iosif Pervain und Virgil Vintilescu in Timișoara veröffentlicht.

Anhand eines Vergleichs beider Texte hebt Verfasser einige Unterschiede zwischen den beiden Fassungen hervor. Die Arader Variante enthält zusätzliche Abschnitte, die im publizierten Text, erschienen in Timișoara, fehlen. In diesen Abschnitten geht die Verfasserin Eleonora Slavici auf einige kurze charakteristische Wesenszüge ihres Mannes ein.

Ein beigefügter Brief Eleonora Slavicis zum neu aufgefundenen Text, brigt einige Erklärungen über die Periode in der dieses Tagebuch verfasst wurde.

**INVĂȚĂTORUL, COMPOZITORUL ȘI PUBLICISTUL ARĂDEAN
NICOLAE ȘTEFU (NICU ȘTEJĂREL)
1855—1914**

RADU HOMESCU

Remarcabila figură a lui N. Ștefu aduce prin cutele timpului zbučiu-mul epocii de maximă intensitate a luptei de eliberare națională a românilor din Transilvania. Acest dascăl iscusit s-a dăruit propășirii neamului său, desfășurind o susținută și multilaterală activitate culturală în ținutul Aradului și dincolo de acesta, în alte zone transilvănene sau bănățene.

„Specificul condițiilor politice din Transilvania acestei perioade (a doua jumătate a secolului XIX — n.a.) îl constituie faptul că situația creată după 1867—1868 nu a fost acceptată de majoritatea absolută a populației transilvănene — românii — care s-au opus tot mai puternic asupririi naționale ce se înăsprea⁶¹. Nicolae Ștefu activează în această „epocă de pregătire materială și spirituală a desăvârșirii unității de stat a poporului român⁶² care și-a pus amprenta pe întreaga sa creație artistică și publicistică.

Nicolae Ștefu, cunoscut mai ales sub pseudonimul său de publicist — Nicu Ștejărel — s-a născut la 4 decembrie 1855 în frumoasa Cladovă din podgoria Aradului, într-o familie de țărani cu modeste posibilități materiale. Tatăl său — „om de omenie“ — nu știa prea multă carte, dar era îndrăgît în sat, servind interesele localnicilor în calitatea lui de birău (primar). Școala primară o termină în sat, fiind un elev eminent. Sfătuit de învățatorul și preotul satului, tatăl este de acord ca fiul său să-și continue studiile, dar este strîmțorat materialicește. Cunoscînd posibilitățile materiale ale familiei și bazîndu-se pe iscusința copilului, notarul Buturca din Ghioroc, neavînd copii, îl ia sub oblăduirea sa, trimițîndu-l la gimnaziul din Lipova, unde devine un elev de frunte. Pe cînd era în clasa a IV-a notarultutore moare, dar preotul din Cladova îi aranjează studiosului elev intrarea în Preparandia din Arad. Aici, remarcîndu-l, Iosif Goldiș îl ia sub protecția sa. În 1876 obține diploma, iar la 1 septembrie — același an — este numit învățator la școala primară confesională din Șiria, unde va funcționa pînă în 1883. Pentru copiii șirienilor este un adevărat părinte și exemplu de muncă, dăruire și patriotism. Din atestatele oficiale rezultă că Nicolae

Ștefu „... au doveditu una desteritate extraordinaria intru invetiarea elevilor amblatori la scola elementaru și intru propunerea cantului pe note cu teneretu celu mai înaintatu în etate...”³.

1. **Învățătorul Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel)**

La 1 septembrie 1883 se mută la Cuvin, iar în toamna lui 1890, prin concurs, este desemnat învățător la Arad, la școala primară confesională greco-ortodoxă din cartierul Pirneava. De aici în colo, timp de trei decenii⁴, N. Ștefu servește cu credință școala românească și luptă pentru educarea poporului, pentru cauza națională — prin publicații și muzică — desfășurînd o muncă plină de dăruire și sacrificii.

Activitatea sa în școală se caracterizează printr-o perseverență preocupare pentru instruirea elevilor, utilizând cele mai noi metode psihopedagogice ale vremii, întocmind împreună cu colegii săi manuale școlare de largă răspândire și unanimă apreciere (în care se găsesc și poezii și cîntece semnate de el), organizînd coruri, punînd în scenă piese de teatru cu care se prezenta în cadrul unor vestite serbări de început și sfîrșit de an școlar. Compune colinde, cîntece laice și bisericești.

„Liturgia poporală“ pentru corurile școlare pe două voci — lucrare de interes istoric în ceea ce privește învățămîntul muzical din țara noastră — devine, în acea vreme, material de studiu în cadrul orelor de muzică, fiind larg răspîndită atît în Arad și împrejurimi, cit și în Banat. Compusă în 1896. „Liturgia poporală“⁶ rămîne vreo trei decenii printre bucățile muzicale după care se studia cîntul în școală.

Dascălii din școlile românești confesionale, începînd din 1891, izbuțesc să renască asociația lor profesională înființată în urmă cu 13 ani și a cărei activitate era concretizată (în afara activităților profesionale și culturale) în publicația „Minte și inimă“ — dizolvată ulterior prin intervenția autorităților. Noua asociație, denumită „Reuniunea învățătorilor“, devine în scurtă vreme un factor cultural-social important. În cadrul adunărilor sale, la care participă activ și N. Ștefu, se dezbate ideea pedagogice, metode și experiențe didactice, probleme legate de studiul limbii române, de desfășurarea examenelor, de înființarea bibliotecilor populare etc.⁶ N. Ștefu devine, curînd după înființare, secretarul acestei asociații profesionale. Începînd cu anul școlar 1904—1905, asociația editează și o revistă — „Reuniunea învățătorilor români de la școlile populare confesionale ortodoxe din protopresbiteratele Arad, Chișineu, Șiria, Boroșineu, Buteni, Radna și Hălmaგი“ — elaborată de vice-președintele Comitetului Reuniunii, cunoscutul învățător Iosif Moldovan. Deși nu publică mult, N. Ștefu își începe activitatea la această revistă încă de la primul număr. Problematika abordată de el vizează chestiuni de mare interes, îndeosebi cele legate de studiul limbii române în școli. În 1908 conducerea revistei este trecută în sarcina unui nou comitet de redacție din care face parte și el.

Una din preocupările sale — am putea spune, de avangardă în istoria învățămîntului din țara noastră — e alfabetizarea. Activitatea sa pe acest tărîm este remarcată și cu prilejul celei de-a XIX-a adunări generale a Reuniunii, care a avut loc la Curtici în 29—30 august 1909: „Ion Vancu, raportorul comisiei exmisă sub punctul XVIII, Nr. 1, propune, iar adunarea generală primește ca premiul de 200 cor. votat de Asociațiunea națională arădeană pentru învățătorii, care au dezvoltat activitatea întru instruirea analfabeților în anul școlar 1908/9, să se împărțească în premii de cite 50 cor. unul și să se distribuie între învățătorii: Nicolae Ștefu,⁷ Arad; Petru Rusu, Pecica; Pavel Agheu, Bohani și Savu Crișan, Șiria“⁷.

Preocupat permanent de perfecționarea procesului de învățămînt, N. Ștefu figurează alături de Iosif Moldovan, Iuliu Grofșoreanu, Nicolae Boșcai și Petre Vancu printre autorii celor mai bune manuale școlare din Transilvania. În colaborare cu ei, scoate în 1897 primul său manual școlar (abecedar) care, în toamna lui 1908 ajunsese să numere peste zece

mii de exemplare; apoi elaborează, tot în colaborare, manuale școlare pentru fiecare treaptă a învățământului primar („Abc — prima carte de cetire“, „Abc — a doua carte de cetire“ ș.a.).

Expresie a preocupărilor sale de mobilizator cultural în rindul tineretului și educator, cartea sa „Școlarul declamator“¹⁸ cuprinde „versuri scrise și alese pentru școlarii și tinerii, cari declamează la esamene, zile onomastice, la concerte etc“¹⁹. Alături de cele 20 poezii proprii, cartea cuprinde în cele 80 pagini și poezii de G. Coșbuc, Iulian Grozescu, C. Sandu și Iosif Moldovan. Unele din poeziile sale, scrise anume pentru elevii claselor inferioare („Copilul bun“, „Nu fiți leneși“, „La îmbrăcarea școlarilor săraci“ ș.a.) sînt pline de duioșie și gingășie. În poezia „Limba mea“, autorul subliniază ideea prăturii limbii române: „Maica cînd m-a legănat / Românește mi-a cîntat / Românește mi-a dăinuit / Pînă cînd eu m'am trezit / Și ori unde m'oi trezi / Limba maicii voi vorbi...“. În altă poezie se declară împotriva războiului cu toate urmările lui nefaste:

„Europa cea bătrînă
De mii și mii de ani
Stă ne-ntreput sub arme
Prădînd sînge și bani

Armata dă-nainte,
Cultura înapoi,
Averea ni se stînge
Cu ea perim și noi!

E bine oare asta,
Puternici Domnitori,
Ca oamenii să fie
Și proști și cerșetori?“...

Bucurîndu-se de succes, „Școlarul declamator“ apare într-o a doua ediție, în 1909, cu un tiraj sporit.

Nicu Stejărel a înțeles că rolul său nu era doar de simplu învățător. Gazetar și compozitor, luptă prin condei și limbajul muzicii pentru dezvoltarea și răspîndirea culturii românești. Dotat cu spirit realist, îndrăzneț, folosind umorul său notoriu, își prelungește activitatea dincolo de școală, în cîmpul vieții cultural-sociale.

Ieșind din Preparandie cu o temeinică pregătire pedagogică și muzicală, talentul său îi aduce, încă în primii ani, simpatii și aprecieri multiple. Se remarcă mai întii în școală și la serbările populare organizate în diferite localități din jurul Aradului sau din Banat, apoi își cîștigă reputația de excelent organizator și dirijor de coruri.

După cum el însuși mărturisește în articolul „Corurile noastre de pluggari“¹⁰, pasiunea pentru înjghebarea corurilor izvora din impresiile pe care le produsese vizita întreprinsă, împeună cu clericul Lucian Sepeșan de la Preparandie, în anul școlar 1875—76, la Chizătău, unde asistasă la spectacolele corale susținute de cele cîteva sute de țărani-coriști. De remarcat că în acest articol face o convingătoare pledoarie pentru necesitatea promovării muzicii la sate cu scopuri culturalizatoare, precizînd marele efect al unei astfel de acțiuni în „a opri tineretul de la practici necuviincioase“, propunînd, totodată, ca șezătorile să aibă ca tematică muzica corală și să se țină în cadrul școlilor în mod organizat.

Activitatea sa publicistică vizînd sfera manifestărilor culturale și îndeosebi a celor corale (de altfel, importantă ca sursă documentară pentru investigarea trecutului muzical românesc) este continuată pe un spațiu larg în paginile „Tribunei poporului“. Așa, de pildă, N. Stejărel scrie, printre altele, și o serie de articole privind viața artistică a formațiunilor corale existente, fie în părțile Aradului, fie în cele ale Banatului¹¹.

Activitatea componistică și-o începe publicînd colinde în fascicule, broșuri sau prin calendarele urbei, lucru pe care-l va continua pînă aproape de sfîrșitul vieții sale. Una din primele sale încercări muzicale este lucrarea corală înainte amintită „Liturgia poporală“ pe două voci pentru corurile școlare și bisericești pe care o și tipărește în 1896. Întrucît această compoziție devenise din ce în ce mai solicitată, în 1899 se decide să scoată cea de a doua ediție. Astfel, culege, îndreaptă, adaugă și întocmește „Liturgia Sântului Ioan Crisostom“, pe baza melodiilor bisericești pentru cor mixt pe 4 voci. Lucrarea o tipărește la Leipzig, la Institutul Litografic „C. G. Roeder“ și apare în cadrul unei colecții ce are un „Adaos de cîntări naționale și populare“ în care se găsesc selectate „Imnul studenților români“ de D. G. Kiriac, „Hora Curcanilor“ cu muzica de N. Ștefu, pe versuri de V. Alecsandri, „Hora nouă“ — cor bărbătesc cu text și muzică de N. Ștefu și altele.

Această din urmă bucată, prin versurile și intonația muzicală, relevă sentimentele patriotice ale lui N. Ștefu.

2. Titlu de pagină și fragment din lucrarea corală „Hora nouă“ de Nicolae Ștefu

Prin aceste lucrări muzicale se face cunoscut și intră, încă din primii ani ai activității sale de învățător în Arad, în lumea muzicală transilvană. Cunoaște personalități de seamă pe tărîmul muzicii cu care colaborează sau schimbă idei printr-o susținută corespondență. Printre acestea, din da-

tele pe care le deținem¹², amintim pe Ciprian Porumbescu, Dumitru G. Kiriac, Ion Vidu și Tiberiu Brediceanu. Nu se cunoaște exact anul cind s-au cunoscut, dar ne-au rămas mărturii certe despre prietenia și colaborarea dintre marele compozitor și interpret C. Porumbescu și N. Ștefu. Din datele transmise de tradiția orală¹³ rezultă că Porumbescu venea în casa învățătorului pentru a se consulta în privința retușării unor compoziții ce urmau a fi tipărite; cîntau împreună la două viori (N. Ștefu era un virtuos și recunoscut violonist) lucrările în cauză, efectuau împreună corecturile, rămînînd ca tipărirea să fie încredințată lui N. Ștefu. Din analiza noastră, una din lucrările muzicale ale lui C. Porumbescu supuse criticii și priceperii lui N. Ștefu este „Cîntările Sfintei Liturghii“ — în do major¹⁴.

Despre colaborarea și marea prietenie ce a existat între cei doi, cunoscutul ziarist și om politic Ion Russu-Șirianu scria în 1890 un articol¹⁵ în semn de prețuire pentru activitatea neobosită și plină de roade — pe tărîmul muzicii — a învățătorului arădean. Conceput în ideea unei paralele, a unei asemănări între Porumbescu și Ștefu, autorul reliefează raportul spiritual și de profundă prietenie, colaborările precum și rolul însemnat pe care Ștefu îl îndeplinea în propovăduirea muzicii lui Ciprian Porumbescu: „Bardul bucovinean petrecea verile componînd — scrie I. Russu-Șirianu — Nicu Ștefu învățînd, făcînd pe colegii săi să înțeleagă ceea ce a compus Ciprian Porumbescu și alții“.

3. Titlul sub care articolul lui I. Russu-Șirianu apare reprodus în ziarul „Românul” (1914)

În ceea ce privește dimensiunea, profunzimea și manifestarea prieteniei dintre C. Porumbescu și N. Ștefu, articolul ne asigură: „Va fi avut Porumbescu, desigur mulți prieteni și admiratori, dar nici unul mai sincer decît Ștefu. Scrisorile ce le are de la Porumbescu sînt o avere pentru el — pe unele le-a trimis părintelui lui Porumbescu... Notele, compuneri originale ale lui Porumbescu, scrise anume pentru corurile ce Ștefu le organiza, sînt un patrimoniu sacru pentru Ștefu. Din nimic nu reiese mai bine admirația și iubirea ce o are Ștefu pentru Porumbescu ca din faptul, că a făcut ca compozițiile acestuia să fie cunoscute, cîntate pretutindeni unde se întinde sfera lui de activitate. Mi s-a întîmplat — continuă I. Russu-Și-

rianu să aud cum țărani¹⁶, lucrînd în deal, cîntau „Trei Colori“... Dar și Porumbescu îl iubea pe Ștefu. Acum 13 sau 14 ani (în 1876—n.n.), pe cînd Ștefu organiza corul din Șiria¹⁷, Porumbescu i-a compus un marș intitulat „Plugarilor“ (țărănilor) din Șiria¹⁸. Pînă ce a murit, Porumbescu scria amicului său Ștefu. Și dacă Porumbescu a avut o cultură muzicală superioară aceleia pe care a putut-o primi Ștefu la Arad, nu este mai puțin adevărat că n-a avut și nu are Porumbescu și întreaga muzică națională un interpret mai devotat, mai zelos decît pe Ștefu¹⁹.

Este important de subliniat faptul că această colaborare și prietenie a învățătorului N. Ștefu cu celebrul compozitor și interpret, aduce o lumină nouă asupra vieții muzicale a Aradului și împrejurimile sale, însemnînd, totodată, un prețios element reconstructiv al biografiei marelui Orfeu al poporului român despre care studiile și lucrările ce-i tratează viața și opera afirmă că a efectuat doar un popas de vreo două ore în frumosul oraș de pe Mureș, avînd și cîteva contacte cu personalitățile urbei, consemnate, însă, difuz și — după aprecierea noastră — oarecum confuz. Se cuvine în rînd cu cele de mai sus, să mai adăugăm faptul că N. Ștefu luînd în considerare informațiile de care dispunem — este, după părerea noastră, și primul șirian și primul arădean care a conlucrat cu Ciprian Porumbescu în accepțiunea unei multilaterale colaborări pe planul muzicii naționale. Animat de dorința de a crea un lăcaș de cultură destinat promovării dansurilor populare, muzicii naționale și teatrului românesc, N. Ștefu depune strădanii numeroase. În jurul anului 1901 inițiază o acțiune de mare anvergură pentru construirea unui astfel de edificiu în cartierul Pirneava, unde funcționa ca învățător de renume încă din 1890, la școala românească²⁰. În acest scop, antrenează întreaga învățătorime arădeană, pe preoți și pe localnici. Despre necesitatea existenței unei astfel de case culturale îl convinge și pe Nicolae Cncu, directorul executiv al Institutului pe credit și economii „Victoria“ și președinte al comitetului parohial greco-ortodox român din Arad. Acesta dispune donația grădinii bisericii alăturate pentru necesitățile construcției, contribuînd totodată și cu o importantă sumă de bani. Pentru completarea fondurilor bănești, N. Ștefu recurge la chete (de cite 2—3 coroane) și la încasarea unor sume semnificative de pe urma reprezentațiilor susținute de corul țărănilor pirneveni înjghebat prin eforturile sale, cu ani în urmă. Obține, de asemenea, o sumă de bani de la autoritățile orașului. Cu ajutorul arhitectului Niga întocmește planul și devizul, demarînd construcția. La apelul lui Ștefu, tineretul (țărani, muncitori, intelectuali — fete sau băieți) participă voluntar la construirea propriu-zisă, după posibilități, dimineața sau după amiezele, într-o atmosferă de mare entuziasm și dăruire, astfel încît, Aradul, în 1902 devine posesorul unei importante case de cultură, denumită de N. Ștefu, „Casa Națională“.

Festivitățile de deschidere au marcat o impresionantă participare, fiind de față reprezentanții bisericii (Roman Ciorogariu), ai autorităților orașului și ai inspectoratului școlar²¹. Curînd după inaugurare, „Casa Națională“ devine gazda manifestațiilor culturale ale orașului. Aici, cu o regularitate deosebită, se organizează serbări școlare, se pun în scenă pie-

se de teatru, se organizează formații artistice de jocuri populare, se dau reprezentanții corale etc., animatorul principal al acestor variate activități, de-a lungul multor ani, fiind învățătorul N. Ștefu. Despre implicația sa în realizarea acestui lăcaș de cultură, Iosif Moldovan, semnatarul necrologului lui N. Ștefu precizează: „...Casa Națională“ din Arad... poate forma în parte podoaba cununei de lauri ce o merită²². N. Ștefu se poate număra, așadar, printre principalii animatori culturali pe care i-a cunoscut istoria orașului Arad.

Ca personaj prestigios în viața culturală a orașului, participă activ la întemeierea și instruirea (în calitate de dirijor) a unor formațiuni corale²³. Întemeierea acestora n-a făcut-o la întâmplare, ci legat direct de necesitățile culturalizării țăranilor, muncitorilor și intelectualilor, în scopul trezirii și educării conștiinței naționale. Este remarcabilă activitatea sa culturală intensă desfășurată în mijlocul muncitorilor din Arad grupați în „Asociația meseriașilor români“ și în Societatea „Progresul“, participarea sa la întrunirile de factură socialistă ale acestor organizații²⁴.

Critica pe care o face presa vremii mișcării socialiste, indirect, îl vizează și pe el. Articolul „Dela serata muncitorilor români din Arad“ ironizând pe „... muncitorii aceștia români întitându-se în același timp „socialiști“ și fiind pe deasupra și „organizați“...“, nu se poate abține să nu aprecieze „frumoasa manifestație de suflet românesc care a avut loc“ și la care „s-a mai produs... și dl. N. Ștef, care fiind rugat a zis de asemenea frumos din violină“²⁵.

În afara activității sale muzicale, N. Ștefu se remarcă ca factor activ în răspindirea literaturii românești și în special a teatrului. Cunoscându-i competența în organizarea corurilor și talentul de regizor, Iosif Vulcan, îi încredințează în 1894 punerea în scenă a piesei sale de inspirație socială, „Sărăcie lucie“, care condamnă „minciuna și aparența de om bogat a celui ce se împrumută într-ascuns ca să-și păstreze o falsă reputație“²⁶.

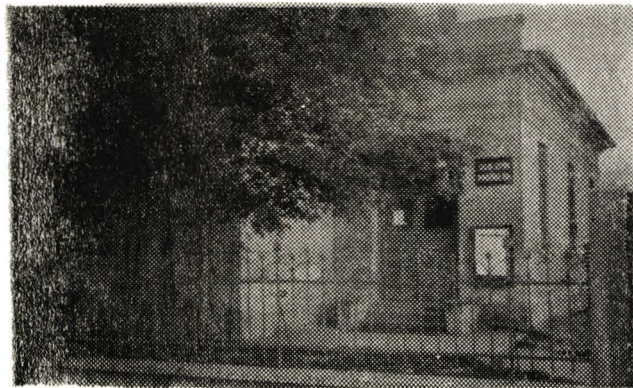
Această „comedie populară cu cîntece, într-un act“²⁷ a fost „reprezentată pentru prima oră la Arad în 6/8 iunie 1894 -- a doua di de Rusalii, de Tinerimea Meseriașă Română, sub conducerea învățătorului Nicolae Ștefu, în sala din Pădurița orașului“²⁸. Premiera piesei a avut un larg răsunet în Transilvania, fiind popularizată și anunțată din vreme în presă²⁹. Din documentele cercetate³⁰ rezultă că I. Vulcan a scris această piesă anume pentru reputatul cor al meseriașilor înjghebat de N. Ștefu. Ani de zile după prima ei reprezentație, „Sărăcie lucie“ continuă să rămână una dintre cele mai frecventate piese teatrale românești³¹, poate și datorită lui N. Ștefu.

Izvorită din aceleași sentimente de luptător pentru cauza națională și împotriva asupririi sociale, activitatea sa publicistică ocupă o pondere însemnată în ansamblul muncii sale desfășurate pe tărîm cultural. Îmbrăcînd aspecte variate, scrierile sale, concretizate în articole și poezii, apăreau în diferite ziare. În calitate de redactor, redactor responsabil sau prim-redactor a condus o bună parte a presei satirice din Arad.

Încurajat și antrenat în publicistică de personalități de seamă ale condeiului (I. Slavici, I. Susu-Șirianu și alții³², N. Ștefu debutează în presa

locală și în cea de la Sibiu. În 1893, îl găsim în coloanele „Tribunei“ cu poezia „Hora Condamnaților“⁴³³, al cărei conținut — după cum scrie Ilarie Chendi — reiese din „acel curent care a pus masele noastre în mișcare, le-a angajat în o luptă națională cum nu mai fusese de la '48 încoace“⁴³⁴. Scrise pe tema condamnării suferite de conducătorii politicii români, ca urmare a celebrului proces al Memorandului, versurile lui „descriu... cîniurile martirilor“⁴³⁵. Cu ocazia grațierii memorandiștilor din 19 septembrie 1895, tot în paginile „Tribunei“⁴³⁶, scrie versuri exprimînd bucuria poporului legată de acest eveniment.

O dată cu abandonarea de către Partidul Național Român a tacticii „pasivismului“, Nicu Stejărel participă la înființarea cotidianului „Tribuna poporului“ organ de opinie publică, făcînd parte din redacție alături de Ion Russu-Șirianu, C. Savu, I. Grămadă, Gustav Augustini și alții. La această publicație scrie încă de la primul număr, continuînd să colaboreze și la „Tribuna“ (din 1903). Publică alături de personalități de seamă, oameni politici și literați ca: I. Russu-Șirianu, Vasile Goldiș, Ioan Suciu, Ilarie Chendi, George Coșbuc, Gh. Bogdan-Duică, T. Brediceanu, Ion Agîrbiceanu și alții. Încetarea activității sale la „Tribuna“ are loc în jurul anului 1910, cînd gruparea „tinerilor oțeliți“ începe să se impună și cînd este, pur și simplu, scos din redacție. Afectat de înlăturarea sa de la „Tribuna“, mărturisește cu amărăciune în articolul său intitulat: „Coliba lui Nicu Stejărel și palatul Tribunei“⁴³⁷ următoarele: „Cînd înainte cu 14 ani (1897 — n.n.) și-a luat ființă, aici în Arad, „Tribuna Poporului“ (Tribuna de azi) într-o colibă cu chirie, în mijlocul unei sărăcii cu pinteni, acest Nicu Stejărel (azi alungat de la Tribuna) a muncit, alături de fiertatul Ioan Russu-Șirianu, aproape opt ani, mai de tot gratuit. „Tribuna Poporului“ — continuă N. Stejărel — începînd de la nr. 1 — de probă —

4. „Casa națională“ (1912)

apărut în Orăștie și cei următori an de an poartă în coloanele lor articole, nuvele și poezii populare cu iscălitura lui Nicu Stejărel, care azi nu mai are loc printre muncitorii „Tribunei“. Atunci, Nicu Stejărel cu fală era

numit: „poetul curții“ adevă al „colibeii“ „Tribunei Poporului“. Atunci, cînd de sărăcie muncitorii cu peana nu se puteau plăti: atunci Nicu Stejărel era foarte bine văzut la foaie“.

Pe lângă articolele sale privind activitatea culturală de la sate (în speță cea muzicală), publică materiale care îndemnau poporul la luptă pentru independență, pentru eliberarea de sub dominația străină: „Să luptăm din răsuputeri, luptă dreaptă și să așteptăm tari în credință, căci: toate la vremea lor“³⁹.

Redacția ziarului „Tribuna Poporului“

De la dreapta la stînga: Nicolae Ștefă, Savu, Dr. Birătescu, Luca, Dr. Noe, Ion Rusu Știrianu și Dr. Gramada

5. Redacția „Tribunei poporului“

Activitatea sa gazetărească se întinde pînă la Budapesta, unde — din 1905 — face parte din redacția publicației „Poporul român“ devenită, în 1910, „Foaia poporului român“³⁹ lucrînd alături de Dimitrie Birăuțiu (editorul) și Aurel Vlad (proprietarul foii săptămînale), după cum reiese, de altfel, și din studiul lui Sebastian Bornemisa: „«Foaia poporului român» cu adăosele sale: «Foaia ilustrată» și «Cucul», au fost editate în 1911 de către tipograful Dimitrie Birăuțiu, după ce el predase «Poporul Român» Comitetului Național. Alături de Dimitrie Birăuțiu, la «Foaia poporului român» și adăosele sale au colaborat Vasile Vlaicu, Grigorie Iorga și Nicolae Ștefă, numit Nicu Stejărel din Arad“⁴⁰. De fapt, colaborarea lui Stejărel la „Poporul român“ și apoi la „Foaia poporului român“ se explică mai mult prin faptul că prin intermediul lor își editează foaia sa umoristică „Cucu“, întemeiată în 1905.

O dată cu apariția la Arad în 1911 a ziarului „Românul“, Stejărel

sprijinit de prietenul său Vasile Goldiș, colaborează la acest cotidian, aducându-și modestul său aport⁴¹.

În dorința de a scrie „cea mai frumoasă și folositoare carte“⁴² pentru țărănime, învățătorul arădean publică în luna mai 1906 lucrarea „Pentru țărani“⁴³, cuprinzând în cele 150 pagini „învățatură și petrecere, sfaturi morale și economice, iubire de neam și de limbă, în proză și versuri, presărate cu glume nevinovate, cu 30 chipuri (ilustrații — n.n.)“⁴⁴.

Lucrarea cuprinde poezii patriotice, anecdote, schițe și basme, redactate — după cum se precizează în prefața intitulată „O vorbă înainte“ — „... numai și numai pe înțelesul țărânimii, din sinul căreia m-am trezit și eu la viață... Dragă Țărânimie! Pentru tine am scris această carte. Ție ți-o închin! Tu ești talpa țării și sarea pământului... Mulți calcă pe această talpă. Puțini o știu prețui. Ți-am scris «Învățatură și petrecere». Învățatură — ca să-ți luminezi mintea și să-ți înmulțești cunoștințele de care ai atîta trebuință în viață. Petrecere — ca să-ți desfășezi sufletul nevinovat, cînd stai cu ai tăi la odihnă...“⁴⁵.

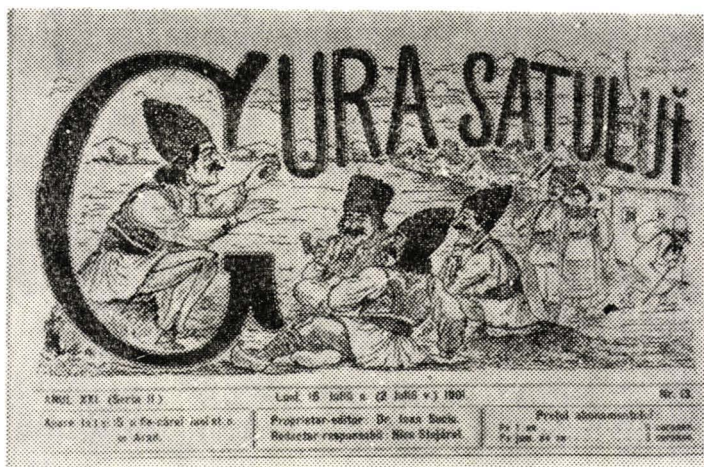

6. Coperta cărții „Pentru țărâni” de Nicu Stejărel

Cu toată pretenția autorului că ceea ce a scris, în versuri și proză, sînt „... presărate cu glume nevinovate...“, în carte apare poziția sa de luptător împotriva asupririi sociale și naționale: „...Rău era în toate țările sub

boieri — scria el — dar în Ungaria cu ceva mai rău...⁴⁶. În ceea ce privește calitățile literare, cartea nu se ridică la nivelul unor exigențe deosebite, ea fiind mai mult apreciată sub raportul utilității, al scopului pe care și-l propune autorul ei. Și ea s-a bucurat de o largă răspîndire, ajungînd și dincolo de Carpați, în România, unde a fost recenziată în revista „Sămănătorul“ de către Nicolae Iorga: „Numele lui Nicu Stejărel, autorul povestirilor «pentru țărani» e N. Ștefu, învățător. Cartea cuprinde îndreptări morale, în graiu destul de limpede⁴⁷”.

În activitatea sa de publicist multilateral, ponderea cea mai însemnată o acordă, de-a lungul anilor, presei satirice. În 1881, după încetarea apariției la Arad a binecunoscutei reviste umoristice „Gura satului“ („Organ glumeț în timpuri grele și serioase“) condusă de Mircea V. Stănescu, N. Stejărel, în tovarășie cu I. Russu-Șirianu și Ioan Suci, renaște — tot la Arad — începînd cu luna ianuarie 1901, această revistă, ce va trăi pînă în luna aprilie 1903. Noua serie a „Gurii satului“ se va tipări la „Tribuna poporului“, iar din martie 1901, la tiparul lui L. Rethy și fiul. Editată de I. Suci și condusă de I. Russu-Șirianu, „Gura satului“, seria a II-a⁴⁸ îi are ca redactori responsabili pe Nicu Stejărel (cu începere de la 1/14 ianuarie 1901 și pînă la 2/15 septembrie 1901)⁴⁹ și pe Stan Urzică (în continuare pînă în aprilie 1903). Programul revistei este enunțat cu claritate, încă de la primul număr, în omagiul adus predecesorului M. V. Stănescu

7. Foaie de titlu din „Gura satului“

arătîndu-se: „... Un grup de prieteni, cari din tinerețe am învățat să admirăm pe Mircea V. Stănescu hotărîndu-ne să scoatem iară «Gura satului», nu intenționăm decît numai un singur lucru: să apropiem cel puțin, dacă a întrece nu vom pute, lupta ce Mircea V. Stănescu a dus-o în «Gura satului», pentru îndreptarea relelor și cultivarea virtuților în sinul societății românești. În acest înțeles desfășurăm steagul⁵⁰”.

Bogată în caricaturi și desene alegorice, cu un pronunțat caracter satiric, dar și patriotic, „Gura satului“ poartă în coloanele sale rubricile stabile: „Tanda și Manda“ (în care erau bine sfichiuiți „deputații guvernamentalizați“⁵¹), „Treanca și Fleanca“, „Dascălul Pampu“, „Popa Bontilă“, „Dascălul Fridolin“ și altele. Prin caricaturi de o calitate remarcabilă, prin anecdotă și glume sînt ridicularizate aspectele antisociale și antinaționale din acea vreme. Imediat după apariția primului număr, sosesc la redacție o sumedenie de scrisori, unele semnate, altele anonime. În rubrica ocazională „Succesul nostru“⁵² apărută în numărul 2 sînt reproduse aceste scrisori, după o selecție impusă, bineînțeles, de necesitățile reclamei. Din Berlin, Herbert Bismarck scrie: „Regret că nu trăiește tata. Ce ore vesele ar petrece. Și-ar reaminti zilele de glorie, cînd răposatul Stănescu se ocupa și de modesta lui persoană în «Gura satului». Abonamentul l-am trimis cu poșta“⁵³. Din Lugoj, Valeriu Braniște, semnînd Dr. B. Raniște, precizează: „Așa mai înțeleg și eu! Mă închin. Credeam pînă acum că foaia mea este cea mai primă în Ungaria și părțile adnexe. «Gura satului» văd însă că o întrece. Vivat, crescat, floreat!“⁵⁴. B. P. Hașdeu trimite și el din București următoarele rînduri: „După ce am citit «Gura satului», am consultat spiritele. Hotărît, în voi sălășluește spiritul lui Mollier“⁵⁵ și semnează Hajdeu.

«Gura satului» este foarte căutată, avînd un număr mare de abonați și este „citită de un public numeros, format nu numai din români transilvăneni ori din cei de peste munți, ci chiar maghiari sau germani din Austro-Ungaria, căroră li se răspunde la rubricile de corespondență...“⁵⁶.

Din motive necunoscute, Nicu Stejărel își încheie activitatea de redactor-responsabil la „Gura satului“ în septembrie 1901⁵⁷.

Cu toate greutățile întimpinate din motive financiare și din cauza foarfecelui cenușurii mînuit cu duritate de autoritățile austro-ungare, N. Stejărel se strecoară cu dibăcie în presă, tenace și neînfricat, întemeind la Budapesta „Cucu“—„foaia umoristică poporală“ (în 8 pagini) cu începere din 1905, 1 ianuarie, „în cinste la «Poporul Român» nr. 51-52“⁵⁸.

Revista umoristică „Cucu“ apare într-o vreme în care autoritățile austro-ungare înăștreau politica de desnaționalizare. Ca reacție firească la această politică, Conferința Partidului Național Român de la Sibiu din 10-23 ianuarie 1905, puneă cufermitate problema recunoașterii poporului român ca națiune alcătuitoare în stat, căreia să i se asigure dezvoltarea etnică și constituțională, respectarea legii despre egala îndreptățire a naționalităților, libertatea presei, adoptarea votului universal, egal și secret, reducerea impozitelor ș.a. Această conjunctură politică, la care se mai adaugă și greutățile materiale necesare editării, fac anevoioasă apariția revistei „Cucu“. Astfel, în primul ei an de editare (1905) putem găsi toate cele 24 numere proiectate a ieși în „duminica a 2-a și a 4-a din fiecare lună“, pe cînd în 1906 apar doar 15 numere. În plus, „Cucu“ se tipărește fie independentă, la Budapesta, avîndu-l pe N. Stejărel prim-redactor, iar ca redactor responsabil pe Fagure, fie ca supliment la „Poporul român“, tot la Budapesta. Din 1-14 ianuarie 1908, foaia apare din nou, indepen-

dentă. la Deva (proprietar și editor: Banca „Industria“; tipografia „Sfin-
tul Ioan“) sub titlul „Cucu! din Ardeal — foaie umoristică și de lite-
ratură populară cu ilustrații“ — la care N. Stejărel este redactor respon-
sabil ⁵⁹.

8. Foaie de titlu din revista umoristică „Cucu“ (redactată de Nicu Stejărel)

9. Foaie de titlu din revista umoristică „Cucu! din Ardeal“ (redactor responsabil Nicu Stejărel)

**10. Foaie de titlu din revista umoristică „Cucu” — Supliment la „Poporul român”
(redactată de Nicu Stejărel)**

Din cercetările efectuate în colecțiile existente ⁶⁰ desprindem faptul că, pe de o parte, în 1907 nu apare nici un număr al revistei, iar pe de altă parte, constatăm că din 20 ianuarie (s.v.) 1908, „Cucu” apare fără numele lui Stejărel în foaia de titlu, ci doar cu numele redactorului responsabil Fagure, pînă în 17 mai (s.v.) 1909. După această dată, apar numere neavînd consemnate în frontispiciu nici redacția, nici locul, respectiv data apariției — fapt ce poate fi explicat numai ca măsură de evitare a intervenției autorităților. Reapare apoi, în 1910, ca „Supliment la «Poporul Român» Nr. 9” (pînă la nr. 39/1910) cu specificația: „redactat de Nicu Stejărel”, după care „Cucu” se tipărește în 3 sau 4 pagini în ziarul „Poporul român” (de la nr. 1 la nr. 6/1910) ca rubrică, fără specificarea redactorului. În unul sau două numere ale revistei apare în calitate de redactor-responsabil George Bucurescu. Începînd din 19 decembrie (s.v.) 1910, revista apare la Budapesta, ca „Supliment la Foaia poporului român” nr. 1, avînd specificația „redactat de Nicu Stejărel”, după care numerele din 1911 pînă în 1914 — toate suplimente cu apariția săptămînală — nu au specificat redactorul.

Foaia umoristică „Cucu” și-a sîstat apariția la 20 decembrie (s.n.) 1914, cîteva zile după moartea întemeietorului ei ⁶¹.

Este cu totul surprinzătoare causticitatea revistei „Cucu” la adresa politicii reacționare a autorităților austro-ungare, stîrnind și azi mirarea cum de nu a fost atrasă în nici unul din procesele de presă din acea vreme.

Paginile ei nu scapă din țepă pe frunțașii Partidului Național Român care oscilează sau stau pasivi în fața deciziilor importante și urgente ce se cereau a fi luate. Sînt aspru criticați sau satirizați învățătorii și

preoții care-și văd mai întâi interesele personale și mai pe urmă cele ale națiunii:

„Sboară cucule'n Bănat
Să vezi ce s-a întâmplat,
Cind ne-a fost și nouă dat
Să ne-alegem deputat
Și arată trădătorii,
Mînca-i-ar corbii și ciorii

Pe nume ca să-i cunoască
Lumea și să-i ocolească“⁶².

Ca unul din combatanții pentru vot universal și dezrobire națională N. Stejărel scrie: „Noi vrem «vot universal» /Ori vă dăm pe toți de mall /Dorim «vot universal» /Și program național!“⁶³.

Deși „scopul ei este dezvoltarea gustului de cetire la poporul nostru prin scrieri umoristice și petrecătoare“, publicînd „novele din popor, povestiri, legende, anecdote, poezii populare și tot felul de glume alese și potrivite, fie vechi sau noi“⁶⁴, „Cucu“ a avut și un program nedeclarat, acela al trezirii conștiinței naționale. Revista joacă, de asemenea, rol de informare asupra evenimentului politic cotidian, sîtesc sau citadin, în mod indirect, pe calea satirei. Prin aducerea în lectura cititorilor a literaturii populare revista joacă un rol important pe tărîmul culturalizării maseilor populare de la oraș sau sate.

„Întru ajungerea scopului propus — arăta programul foi — rugăm... pe toți frații cărturari de la sate, să ne dea sprijinul de lipsă atît prin a-bonarea și răspîndirea foi, cît și prin adunarea poveștilor, datinelor și glumelor din popor... «Cucu» nostru va face cunoscută poporului întreaga literatură populară, prin aceea că va cerceta toate cărțile de valoare și va reproduce din ele părți alese...“⁶⁵.

Procedeele utilizate de Stejărel în redactarea foi sale (antrenarea culegătorilor de la sate, publicarea versurilor sătenilor, „împănate“ de „Cucu“ și scrierea unor glume, poezii și anecdote) au avut ca efect o mare răspîndire și popularitate a revistei, fapt concretizat prin larga ei difuzare și marele număr de cititori: „Cucu se convinge că cele zece mii de foi a sale ce le-a trimis de probă... s-au cetit cu mare plăcere de 55 mii de cetitori“⁶⁶.

Nicu Stejărel a structurat revista într-o manieră asemănătoare „Gurii satului“, împărțindu-i cele 8 pagini în rubrici de obicei constante, nelipsind — bineînțeles — caricaturile. Întîlnim rubricile: „Chiuituri la joc“ (devenită ulterior „Hora țaranilor“) în care apar cu regularitate chiuituri, balade și versuri populare de dragoste etc. — toate primite de la culegătorii din diferite localități sau preluate din alte publicații; rubrica „Budulea Taichii“ (seria din 1906), cuprinzînd povestiri amuzante; „În școală“ (devenită ulterior „Dascălul Fridolin din Șetin“) — cu „maxime“ școlărești sub forma unui dialog învățător-elev; „Moșul și nepotul“ — cu dialoguri amuzante pe teme politice și înțelepciuni; „Popa Uscătură cu popa

Untură“ — rubrică ce ironiza păcatele „preasfințiților“ preoți; rubricile „Glume“, „Poșta Cucului“ și „Reclame“.

La revistă au colaborat cunoscuți scriitori și folcloriști: Ion Pop-Reganul, I. Russu-Șirianu, Theodor D. Speranția, Dumitru Marinescu-Marion, Nicolae T. Orășanu, Iuliu Traian Mera și alții. Mai apar, de asemenea, articole de conduită morală, sfaturi economice și recenzii ale unor lucrări beletristice românești sau străine (Cehov, Turgheniev etc.). În textele sale umoristice N. Stejărel este neiertător. Versuri ca acestea: „Opinca e talpa țării /Pe care calcă mișeii. /Să'ntărim deci opinca, /Să-i aurim nojița, /Gurguiul să-l potcovim /Ca să putem să lovim/ În capul ciocoilor /Și-n a lipitorilor — /Jos cu hoții și tilharii /Cari ne fură toți grițarii, /Ca să trăiască domnește Iar noi muncind sărăcește“¹⁶⁷ nu lipsesc din revistă și exprimă clar sentimentele și atitudinea lui N. Stejărel în problemele socială și națională.

În paginile „Cucului“ el descrie și evenimentele importante privind legătura românilor transilvăneni cu vechea Românie la care luase parte și el. În 6—19 iunie 1906 îl găsim la serbările jubiliare și la „Expoziția generală română“ organizată la București în Dealul Filaretului (azi Parcul Libertății) făcând parte din grupul de români arădeni și macedoneni, împreună cu Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goidiș și alții. Această manifestație, care a constituit „... un moment hotărîtor în dezvoltarea mișcării pen-

11. N. Stejărel (rîndul 4 de sus, al 11-lea de la stînga la dreapta), alături de V. Goidiș (în stînga lui Stejărel) și Șt. Cicio-Pop (rîndul 5 de sus, al 12-lea de la stînga la dreapta) la expoziția din București (1906)

tru unire și în cimentarea legăturilor dintre românii din monarhie și cei din vechiul regat“⁶⁸, a făcut obiectul reportajului rimat „Cucu la ispoziție“⁶⁹ în care descrie atmosfera de caldă primire, strecurînd în mod subtil dorința românilor transilvăneni pentru unirea cu România.

Stejărel manifestă un vădit interes pentru propagarea unor idei de conduită socială și morală, menite să lumineze viața satului, ținut în misticism și superstiții. În articolul „Datinele noastre la nașteri“⁷⁰ condamnă activitatea criminală a celor care practică o „meserie specială, foarte rentabilă, adică nimicitorii vieții pruncilor. Moașe foarte scusite și mai cu seamă doctori foarte mult căutați, trimit în fiecare zi, în lumea ingerilor, sumedenie de ființi nevinovate, ale căror ochi nici n-au apucat a vedea lumina zilei“. Combătînd credința în diavolul care nu lasă femeile să aibă copii, dînd și exemple de descîntece, autorul arată: „... cît de primitivă și de simplă este credința în descîntece ... Lucru e foarte simplu și poporul e așa de naiv să creadă că puternicul Diavol se teme de amenințările unei babe și își părăsește victima, care numai prin aceasta se însănătoșește“.

Revista „Cucu“ încheie ciclul foilor umoristice din Transilvania o dată cu încetarea din viață a întemeietorului ei, Nicu Stejărel.

Prin activitatea sa în domeniul școlii, muzicii și publicisticii, Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) a avut un rol important în educarea și culturalizarea poporului român din perioada de pînă la Unire.

Găsind în activitatea multilaterală a învățătorului arădean dimensiuni valorice de netăgăduit, am considerat necesară aducerea în lumină — după 60 ani de la dispariția sa — a bogatei sale contribuții pe plan educativ, cultural și publicistic, adăugarea acesteia la prețiosul tezaur cultural transilvan.

Ca prețuire a muncii sale închinată propășirii poporului român, o stradă din Arad poartă astăzi numele lui Nicu Stejărel.

NOTE

1) Miron Conștăntinescu, Alex. Porțeanu: *Studiu introductiv la „Amintiri din luchisoare“* de V. Braniște, Editura Minerva, București, 1972, p. V.

2) *Ibidem*.

3) I. D. Ungureanu: „*Învățătorul Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel)*“ — Studiu monografic-Arad, „Știrea“, Institutul de Arte Grafice și Editură, 1947, p. 17—18. Unele din atestatele oficiale originale se află în posesia autorului articolului de față.

4) N. Ștefu se stinge din viață la 1 decembrie 1914.

5) Nicolae Rădulescu: „*Sabin Drăgoi*“, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor, București, 1971, p. 12. După cum se arată în această lucrare, „Liturghia populară“ a lui N. Ștefu a reprezentat pentru prestigiosul compozitor bănățean Sabin Drăgoi, „primul lui contact cu o lucrare de muzică cultă“.

6) V. Popeangă: „*Presa pedagogică din Transilvania, 1860—1918*“, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, p. 219.

7) Reprodus după I. D. Ungureanu, *op. cit.*, p. 91.

- 8) Nicu Stejărel: „*Școlarul declamator*”, Arad, Tipografia Diecezană, 1902.
- 9) *Ibidem*, în titlu.
- 10) „*Tribuna poporului*”, I, nr. 3, 5/17 ianuarie 1897, p. 13.
- 11) Articolul „*Corurile țărănești din Banat*” în „*Tribuna poporului*”, I, nr. 26, 9/21 februarie 1897, p. 122.
- 12) Informații culese de la Aurel Ștefu, fiul lui N. Ștefu.
- 13) *Ibidem*.
- 14) Lucrarea se găsește în manuscris la Biblioteca Conservatorului „G. Dima” din Cluj. În inventarul corului mixt al bisericii Sf. Nicolae din Cluj se găsesc caiete cu cîntece de strană de C. Porumbescu care au fost tipărite prin intermediul lui N. Ștefu (donația Aurel Ștefu).
- 15) Textul integral al articolului lui I. Russu-Șirianu, publicat în „*Românul*” din București (la 6 octombrie (s.v.) 1890), este reprodus în „*Românul*” (Arad), IV, nr. 255, 19/2 decembrie 1914, p. 3, cu ocazia încetării din viață a lui N. Ștefu.
- 16) Este vorba de locuitorii Țării — *n.n.*
- 17) Aceste informații — certificate prin semnătura lui I. Russu-Șirianu — care, tot o dată, înseamnă un prețios izvor (pînă în prezent neconsemnat) pentru completarea biografiei lui C. Porumbescu, reprezintă indicii siguri ai faptului că Porumbescu și Ștefu se cunoșteau deja în 1876 (cînd Ștefu întemeia primul cor din Țaria — *n.n.*).
- 18) Din studiul compozițiilor lui C. Porumbescu, rezultă că titlul corect al acestui marș este „*Marșul corului plugarilor*” — lucrare ce se găsește în manuscris original (în creion) la Biblioteca Conservatorului „G. Dima” din Cluj, colecția N. Firu.
- 19) „*Românul*” (Arad) IV, nr. 255, 19/2 decembrie 1914, p. 3.
- 20) Astăzi în fosta școală (Str. Dorobanți nr. 41) funcționează o grădiniță de copii.
- 21) În arhiva Episcopiei din Arad se găsește fotografia realizată la inaugurarea „Casei Naționale”.
- 22) „*Românul*” (Arad), IV, nr. 255, 19/2 decembrie 1914.
- 23) Între 1892—1893 înființează 3 coruri: „*Corul plugarilor*”, „*Corul meseriașilor*” (cu care susține la Budapesta, în 1894, piesa „*Sărăcie lucie*” a lui I. Vulcan) și „*Corul intelectualilor*”.
- 24) „*Românul*”, (Arad), II, nr. 65, 20/2 aprilie, 1912, p. 7—8.
- 25) *Ibidem*.
- 26) Alex. Crișan: „*Familia (1865—1906) — Contribuții monografice*”, Editura Facla, Timișoara, 1973, p. 92.
- 27) Vezi coperta piesei „*Sărăcie lucie*” de I. Vulcan, Oradea-Mare, 1894.
- 28) *Ibidem*.
- 29) „*Gazeta Transilvaniei*”, LVII, nr. 115, 25/6 iunie 1894, p. 2.
- 30) „*Biserica și școala*”, XXXVIII, nr. 47, 6 decembrie, 1914, Arad, p. 368.
- 31) Călimdarul „*Poporul Român*”, V, 1907, Budapesta, p. 82.
- 32) Informații culese de la Elena Ștefu-Ardeleanu, fiica lui N. Ștefu și bunica autorului articolului de față.
- 33) „*Tribuna*”, nr. 214, 1893.
- 34) Ilarie Chendi: „*Zece ani de mișcare literară în Transilvania 1890—1900 — material critic*”, Oradea-Mare, 1901. La pagina 44 găsim citată poezia „*Hora Condamnaților*” de Nicu Stejărel.
- 35) *Ibidem*.
- 36) „*Tribuna*”, nr. 204, 1895; vezi și Ion Lupaș în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, vol. IX, 1943—1944, Cluj, p. 77.
- 37) „*Cucu*” — Supliment la „*Poporul român*”, nr. 19, 1910, p. 6.
- 38) „*Tribuna poporului*”, I, nr. 11, 19/31 ianuarie 1897, p. 49.
- 39) Miron Constantinescu, Șt. Pascu și colaboratorii: „*Desăvîrșirea unificării statului român — Unirea Transilvaniei cu Vechea Românie*”, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 285.

- 40) Sebastian Bornemisa: „Gazetele populare din Transilvania și Banat”, Cluj, 1939, p. 9. (Studiu scris în 1933 și publicat în volumul omagial închinat „Fraților Alexandru și Ion Lapedatu”. Precizăm că S. Bornemisa comite o eroare și anume: „Foaia poporului român” apare la Budapesta, nu în 1911, ci în 1910).
- 41) În „Românul”, (Arad) IV, nr. 255, 19/2 decembrie 1914, p. 3, aflăm că N. Stejărel „a făcut parte din redacțiunea foilor naționale «Tribuna» și «Românul» din Arad...” Din informațiile primite de la Ion Ciopotel (fost redactor intern al ziarului din 1912) rezultă că N. Stejărel lucra la „Românul” în calitate de corector. Comparând aceste surse se poate conchide că Stejărel a fost redactor doar în 1911.
- 42) „Cucu”, II, nr. 8—9, 10 august (s.v.) 1906, p. 16.
- 43) N. Stejărel: „Pentru țărani”, Tiparul Tipografiei Diecezane greco-ortodoxe române, Arad, 1906.
- 44) „Cucu”, II, nr. 8—9, 10 august (s.v.) 1906, p. 16.
- 45) N. Stejărel: *op. cit.*, prefața
- 46) *Ibidem*, p. 53.
- 47) „Sămănătorul”, V, nr. 28, 9 iulie 1906, p. 559.
- 48) Livia Grămadă: „Presa satirică românească din Transilvania 1860—1918”, Editura Dacia, Cluj, 1974, p. 149.
- 49) I. E. Torouțiu: *Studii și documente literare*”, vol. II, Junimea, București, 1932, p. 300. Precizăm că la această pagină apare o eroare tipografică: în loc de Nicolae Ștefu, apare scris, Nicolae Ștefan; aceeași eroare o găsim și în „Dicționarul de pseudonime” al lui Mihai Straje, Editura Minerva, București, 1973, p. 486.
- 50) „Gura Satului”, XXI, nr. 1, seria a II-a, 1901, p. 1.
- 51) Valeriu Braniște: „Amintiri din închisoare” — cu Studiul introductiv de Miron Constantinescu și Alex. Porțeanu, Editura Minerva, București, 1972, p. 51.
- 52) „Gura satului”, XXI, nr. 2, seria a II-a, 1901, p. 7.
- 53) *Ibidem*.
- 54) *Ibidem*.
- 55) *Ibidem*.
- 56) Livia Grămadă: *op. cit.*, p. 21
- 57) Ultimul număr al revistei la care a mai lucrat N. Stejărel este cel din 15 septembrie 1901.
- 58) „Cucu”, I, nr. 1 ianuarie 1905 (s.v.).
- 59) Numărul 1 al revistei „Cucu! din Ardeal” este număr de probă.
- 60) Biblioteca Județeană Arad și Biblioteca Academiei RSR, București.
- 61) Toate aceste amănunte le găsim necesare pentru a completa inventarul parțial deficitar (mai ales în cazul revistei „Cucu” care a pribegit pe unde a putut) află în lucrările ce tratează presa transilvăneană, în general, și cea satirică, în special. Din lucrările de specialitate se cunosc că revista „Cucu” a apărut la Budapesta doar între 1905 și 1906, ceea ce, după cum s-a văzut, nu corospond realității.
- 62) „Cucu — Supliment la «Poporul român»”, nr. 24, 1910, p. 1.
- 63) *Ibidem*, nr. 16, 1910, p. 2—3.
- 64) „Cucu! din Ardeal”, I, nr. 1, 1908, Deva, p. 1.
- 65) *Ibidem*
- 66) *Ibidem*, nr. 3, p. 8.
- 67) „Cucu”, II, nr. 12, 1906, p. 2.
- 68) Miron Constantinescu, Șt. Pascu și colaboratorii: *op. cit.*, p. 95.
- 69) „Cucu”, II, nr. 13 și 14, 1906, p. 1—3.
- 70) „Cucu — Supliment la «Poporul român»”, nr. 24, 1910, p. 3—5.

Résumé

Cette étude met en lumière l'activité multilatérale de l'instituteur d'Arad Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel) 1855—1914. Y sont présentées ses principales réalisations d'enseignant, de compositeur et de publiciste, tout en mettant en évidence le rôle important dévolu par N. Ștefu dans la ville d'Arad et les environs, en tant qu'animateur culturel actif et enthousiaste pendant la période de la domination austro-hongroise. Dans le domaine de la musique, l'étude apporte un surcroît d'informations (non mentionnées jusqu'à présent) en ce qui concerne les relations de C. Porumbescu avec la ville d'Arad (par la collaboration directe de N. Ștefu). Quant à son activité de publiciste à la „Tribuna Poporului” et „Tribuna” d'Arad, ainsi que celle déployée aux feuilles humoristiques „Gura satului” et „Cocou”, l'étude nous offre des données supplémentaires surtout pour le „Cocou”, que la littérature de spécialité ne présente qu'en passant.

L'auteur fait connaître aussi les autres contributions sur le plan culturel de N. Ștefu, ayant eu pour résultat d'éveiller, à cette époque, la conscience roumaine.

LÉGENDES DES FIGURES

- Fig. 1. L'instituteur Nicolae Ștefu (Nicu Stejărel)
Fig. 2. Page de titre et fragment de l'oeuvre choral „Hora nouă” de Nicolae Ștefu.
Fig. 3. Titre sous lequel paraît, l'article de I. Russu-Șirianu, reproduit dans le journal „Românul” d'Arad (1914).
Fig. 4. La maison nationale (1902).
Fig. 5. La rédaction de la „Tribuna Poporului”.
Fig. 6 La couverture du livre „Pentru țărani” de N. Ștefu.
Fig. 7. Page de titre de la „Gura Satului”.
Fig. 8. Page de titre de la revue humoristique „Cocou” (rédigé par Nicu Stejărel).
Fig. 9. Page de titre de la revue humoristique „Cocou” d-Ardeal” (rédacteur en chef — Nicu Stejărel).
Fig. 10. Page de titre de la revue humoristique „Cocou” — supplément de „Poporul Român” (rédigée par Nicu Stejărel).
Fig. 11. N. Stejărel (rang 4 de haut, onzième de gauche à droite) à côté de V. Goldiș (à la gauche de Stejărel) et Șt. Cicio-Pop (rang 5 de haut, douzième de gauche à droite) à l'Exposition de Bucarest (1906).

RELIEFURI INEDITE DIN OPERA SCULPTORULUI ROMUL LADEA

ALEXANDRA RUS

În opera atât de complexă a marelui sculptor Romul Ladea (1901—1970), sculptura în relief ocupă un loc aparte. De mare valoare artistică, relieful este rodul unei preferințe manifestate consecvent de-a lungul întregii sale creații. Pentru Romul Ladea, relieful n-a constituit niciodată doar un exercițiu prealabil asemeni desenului și nici o divagație accidentală de limbaj. Valoros prin sine însuși, mărturisind latențe de ordin tematic și stilistic numai parțial valorificate în statuara sculptorului, relieful ne permite o mai deplină cunoaștere a viziunii artistului.

Relieful în mod frecvent în opera sa precedă tematic realizarea în ronde—bosse sau, dimpotrivă, apare drept rod al cristalizării definitive din punct de vedere stilistic a unei teme ce-l preocupă pe artist (Iovan Iorgovan, Mama, Iubirea).

Chiar direcția principalelor preocupări de ordin stilistic, transformările de limbaj, apar mai limpede în relief, devenit astfel unul din principali martori ai evoluției sale artistice.

Dacă pînă acum au fost studiate numai cîteva reliefuri, desigur semnificative pentru creația sculptorului, cîmpul de observație asupra acestui aspect al creației sculptorului și-a lărgit substanțial orizontul prin depistarea a numeroase piese puțin cunoscute sau inedite, cu ocazia organizării de către Muzeul de artă din Cluj a expoziției retrospective Romul Ladea.

Ca și statuara sa, relieful este realizat după principiile unei arte vi-guroase, puternice și generoase ce relevă permanența unității dintre gîndire și sentiment a unui artist care și-a închinat în întregime opera poporului din care face parte și din a cărui cultură, creația sa își reclamă originea : „Moșii și strămoșii mei mi-au lăsat o arhitectură, o doină, o credință. Iată formula mea estetică din care vreau să pornesc. Ar fi sărăcia cea mai rușinoasă să împrumut inimă de la alții cînd am acasă atîta bogăție“.

Deosebit de semnificativ pentru crezul artistului ne apar astfel reliefurile din prima perioadă a creației artistului, cea de la Arad. Ele ne mărturisesc atașamentul sculptorului pentru satul său de obîrșie cu obiceiurile și tradițiile lui, nu numai prin subiectele abordate (Strîmbă lemne sau

1. Portretul mamei (1955), ghips. Colecția fam. Ladea

Iancu Bobu din Ticvan) ci și prin modalitatea de tratare a formei plastice prin planuri delimitate dacă nu încă incisiv, totuși net, amintind întrucîtva de cioplitura directă a meșterilor noștri populari, cioplitori în lemn.

Atît popasurile în atelierul lui Paciurea la București și în al lui Brîncuși la Paris, dar mai ales contactul cu marile valori ale artei europene au contribuit la desghiocarea adevăratei personalități a artistului, la adîncirea originalității sale de expresie plastică. Pornind de la valoarea expresivă a operelor plămuite de meșterii noștri populari, sculptorul inovază, folosind de astă dată consecvent „cioplitura directă“, construind incisiv forma cu lumini și umbre tranșante, dirijate prin compunerea planurilor, menită să sublinieze o idee, un sentiment. Viziunea nouă, viguroasă și îndrăzneată se cristalizează de prima dată într-un relief, de altfel prea puțin cunoscut, Autoportretul său din 1928. Dacă în acest relief, Romul Ladea, asemeni anticilor consideră drept fundamental al chipului portretizat, ecranul stabil al lepedei de piatră, tratarea chipului este însă specifică artistului, **laconică**, în planuri mari despărțite ferm prin **muchii ascuțiți**, menite să sublinieze forța și emoția primei confruntări cu sine însuși. În perioada 1932—1934 artistul este preocupat, ca și în statuara sa, de realizarea în relief a unor chipuri eroice din istoria poporului nostru, realizînd astfel trei variante ale chipului lui Cleșca (1932 — 1933 — 1934) în care forma cioplită apare drept expresie firească a eroismului personalului.

„Ceea ce încerc să realizez este **portretul expresiv**“² afirma Romul Ladea și într-adevăr în fața modelului, sculptorul nu se lasă furat de pitorescul detaliilor și accidentelor de suprafață; el caută să descifreze acea permanență care duce la reconstituirea universului sufletesc al celui portretizat. În relieful inedit „Tasso Marchini“ selecția riguroasă, detaliul dozat savant, folosirea atentă a abrevierilor plastice, devin tot atîtea funcții ale efortului de caracterizare a acestei complexe personalități.

Valențele plastice ale reliefului care nu se adresează exclusiv ochiului, ci trezesc direct reprezentări tactile de volum, îi permit sculptorului Romul Ladea să abordeze pentru prima dată în relief complexa compoziție cerută de transpunerea în lemn a baladei populare Iovan Iorgovan. În relieful inedit „Iovan Iorgovan“ din colecția familiei Ladea, compoziția savantă, formele ce sugerează **energii în plină desfășurare** sau pe cale de a trece din stare latentă la acțiune, contrastul dintre umbră și lumină — totul contribuie la sugerarea victoriei prin luptă a binelui în contra răului. Dacă acest relief este puțin cunoscut, există în colecția Muzeului Banatului o altă variantă mult mai complexă, tot în relief în care sculptorul Romul Ladea reia motivul atît de îndrăgit de artist, al baladei bănățene Iovan Iorgovan.

În anii grei și zbuciumați ai războiului, arta lui Romul Ladea afirmă cu tărie încrederea în valorile etern umane ale omeniei și dragostei. În lucrările mai puțin cunoscute, „Cronicarul“ (1939) și „Poetul P. Sfetca“ (1944), artistul renunță la suprapunerea volumelor, pentru redarea adîncimii recurgînd la desen. Formele mai line, alungite de liniile sinuoase ce le delimitează degajă o altă atmosferă afectivă, nu de luptă ca în lucrările primei tinereți, ci de **înțelepciune și de tristețe**, reflex al opoziției artistului față de absurditatea conflagrației mondiale.

2. Familia (1945),ghips. Colecția fam. Ladea.

Relieful inedit „Familie“ (1945) ne apare drept unul dintre cei mai însemnați martori ai momentului în care în arta lui Romul Ladea se produce o **transformare stilistică hotăritoare**, sculptorul apelînd acum deopotrivă la **mijloacele expresivului și ale armoniei**. În această lucrare apare limpede dualitatea celor două elemente; dacă portretul mamei și autoportretul sînt construite printr-o linie ce separă ferm suprafețele contribuind astfel la accentuarea valorației prin umbră și lumină, subliniind acutul dramatism al trăirilor, în portretul soției un **delicat sentiment de iubire** imprimă un duct unduios al liniei ce structurează alungind formele line pe care lumina alunecă egal.

Creația ultimei perioade se desfășoară sub semnul plenitudinii și echilibrului de gîndire, simțire și exprimare. **Iubirea, blîndețea și noblețea spirituală** ni se relevă mai clar ca oricînd drept definitorii pentru viziunea sculptorului. Reliefurile acestei perioade, atît cele cunoscute: „Luțului meu amintire“ (1953); „Iubire“ (1954); ca și cele inedite: „Portretul soției“ (1953), „Icoană“ (1953—1954), „Portretul mamei“ (1955), „Tatăl și fiica“ (1969) mărturisesc nobila maturitate a formei plastice. Compoziția este clară, armonioasă, integrează scadînd parcă după un ritm tainic volumele pe care lumina le învâluie cu tandrețe. Nu numai în creația sa, ci în contextul mai larg al sculpturii românești, sculptura în relief a lui Romul Ladea este singulară prin frumusețe, îndrăzneală și inovație.

NOTE

1. Petru Sfetcu, *De vorbă cu sculptorul Romul Ladea*, în „Dacia“, Timișoara, 29 martie 1943.
2. *idem*.

UNBEKANNTE RELIEFS AUS DEM SCHAFFEN DES BILDHAUERS ROMUL LADEA

(Zusammenfassung)

Die Arbeit befasst sich mit einem Aspekt aus dem umfassenden Schaffen des Bildhauers Romul Ladea: die Reliefs.

Verfasser ist der Meinung, dass dieses, bisher wenig untersuchte Kapitel eine vollständigeres Kenntnis der künstlerischen Vision Ladeas ermöglicht. Vereinzelt geht das Relief einem Thema in ronde-basse vor, doch das Relief erscheint öfters als eine unabhängige Arbeit im Werke des Bildhauers. Einige Themen (Liebe, Mutter, das Motiv der Iorgu Iorgovan — Ballade) sind ausschliesslich für das Relief gedacht worden.

Verfasser analysiert anschliessend die plastischen Mittel, die Romul Ladea in einigen seiner weniger bekannten Reliefs benützt.

ALEXANDRU PATAKY

1880 — 1969

IRMA SZABO-FERENCZ

Printre artiștii locali care au contribuit în mod deosebit la dezvoltarea artei plastice arădene în secolul al XX—lea, se înscrie Alexandru Pataky, care după o activitate îndelungată și rodnică, în cursul anului 1969, la vârsta de 89 de ani a decedat.

În rîndurile de față încercăm să schițăm un profil al acestui meritos artist arădean, a cărui activitate creatoare a depășit șase decenii.

Fiu al orașului Arad, Alexandru Pataky a văzut lumina zilei la 26 iulie 1880 în cartierul Pirneava. A fost al șaselea copil, din cei opt, ai unui mic meseriaș care se lupta cu nevoile vieții. Cursurile primare le urmează la Arad, trece apoi la Școala reală din același oraș, dar avînd dificultăți la obiectul limba germană își pierde bursa din pricina unei note proaste. De necaz se înscrie la Școala normală ale cărei cursuri le absolvă cu un certificat eminent, ieșind învățător. Tinărul Pataky, căruia îi plăcea mult algebra și fizica, se gîndește să devină matematician. Dar unul dintre profesorii săi, pictorul Ludovic Urhegyi¹, apreciindu-i desenele, îl îndeamnă să-și schimbe gîndul și să se facă profesor de desen. Astfel pleacă în 1899 la Budapesta unde studiază la Școala de Arte Frumoase, aproape doi ani, sub conducerea unor profesori ca Székely Bertalan, Aggházy Gyula și Nadler Robert. Nu se gîndește să devină artist ci doar profesor de desen. Totuși în zilele libere, vizitează cu regularitate Muzeul de Arte Frumoase și astfel se familiarizează progresiv cu operele clasicilor.

Împrejurările familiale tragice² îl obligă să revină în orașul natal, în anul 1902, unde este numit ca învățător la Școala primară din strada Mărășești. Nevoit să-și ajute familia, renunță definitiv la planul său și își dă în particular examenul de profesor în specialitatea desen tehnic în ramura metalurgică³ și e numit profesor la Școala de ucenici de pe actuala stradă Postăvarul⁴.

În timpul său liber tînărul Pataky desenează și pictează pînze mici, ulei, dintre care două peisaje, la inițiativa pictorului Urhegyi, sînt expuse la expoziția Salonului Național din Budapesta, organizată la Arad în anul 1904⁵.

1. Periferie (acuarelă)

Este primul prilej de manifestare artistică publică a lui Alexandru Pataky care atunci prefera pictura în ulei și era încă departe de gîndul de a-și consacra viața artei, considerîndu-și activitatea artistică drept o preocupare personală fără vreo valoare adevărată.

În acea perioadă, tînărul talent face încercări și în tehnica acuarellei. Prima lucrare de acest gen, înfățișînd două țărânci într-un peisaj cu oi, cu profilarea largă a unui orizont deschis, semnalează încă de pe atunci calități întemeiate.

La inițiativa pictorului Balla Béla⁶ în anul 1908, organizează prima sa expoziție la Arad în vitrina fostei librării Kerpel (astăzi „Ioan Slavici“) obținînd aprecieri frumoase în presa locală⁷. În anul 1910, tot la îndemnul lui Balla Béla, participă la expoziția generală organizată la Budapesta cu un peisaj mic (ulei)⁸.

Pe lîngă peisaje, pictează deja naturi statice și grupuri de oameni de prin țîrguri, țărani trudind pe ogoare, subiecte care îi ofereau o viziune colectivă de masă.

În 1911 participă la organizarea primei expoziții colective din orașul nostru⁹.

Ideea unei mișcări artistice colective, cu caracter autohton, dă impuls năzuinței sale creatoare, căreia îi răspunde și prețuirea publicului. Din vânzările realizate,¹⁰ izbutește să plece în mai multe rinduri în străinătate. Vizitează muzeele din Viena, Dresda, Veneția și Florența, admirând copodoperile artei universale. În 1912, la expoziția mondială din München, cu deosebită atenție studiază lucrările impresionistilor francezi și acuareliștilor englezi.

2. Insula Trinității (acuarelă)

Tot în cursul acestui an vizitează țărmul Adriaticei, unde pictează Golful larg deschis de la Lussin Piccolo, apoi doi ani mai târziu marea la Cirkvenica. Aici cu mare entuziasm studiază perspectiva infinită a mării, depărtările, valurile apei mereu mișcătoare, vibrarea aerului și luminii.

Izbucnirea războiului are drept consecință întreruperea activității creatoare a artistului. Pleacă pe front, cutreieră Serbia și Albania, apoi bolnav de tifos, revine la Arad. În această perioadă lucrează mai ales în peniță o serie de portrete înfățișând internați politici și prizonieri de război¹¹.

După război, în 1920, expune câteva lucrări împreună cu sculptorul Rublecky Géza, la Timișoara¹² și cu banii agonosiți pleacă la școala de pictură de la Baia-Mare, condusă atunci de Ioan Thorma.

Personalitate care își formase pe cale autodidactică un mod foarte

personal de a privi arta, susținut de sensibilitatea unui ochi deosebit de fin, Alexandru Pataky nu se complace însă în mediul școlii. În schimb, este atras de aspectele inedite ale priveliștilor din depresiunea încercuită de dealuri a Băii Mari.

În toamna anului 1920 părăsește Baia Mare, pentru un scurt timp, și în noiembrie participă la expoziția colectivă a celor 14 artiști arădeni¹³.

Expoziția din 1921 de la Baia Mare¹⁴ cea de la Cluj din 1922¹⁵ marchează începutul unei perioade extrem de fertile în cariera sa artistică. Pictorul, de acum, va participa intens la viața artistică, organizând nenumărate expoziții personale și luând parte, în fiecare an, la expozițiile colective¹⁶.

Astfel Alexandru Pataky a contribuit la închegarea unei mișcări artistice ardelenе, care a reunit, deopotrivă, artiști români și maghiari și a căutat să creeze o activitate expozițională cu caracter local. Mai mult artistul a susținut și teoretic această mișcare, dezvăluind prin câteva articole publicate în presa arădeană (din anii 1912—13) importanța inspirației autohtone și redarea specificului regional în artă. El a atras atenția asupra frumuseților necunoscute ale peisajului ardelen și ale cîmpici Mureșului, într-o vreme cînd unii pictori își căutau inspirația în peisajele Italiei sau Olandei, ignorînd bogata sursă de inspirație care le stătea la îndemînă prin interpretarea peisajului local. Argumentul cel mai puternic pe care l-a adus întru sprijinirea acestei idei

3. Toamna (acuarelă)

a fost însăși opera sa de artist, căci Alexandru Pataky s-a inspirat cu o pasionată fidelitate din variatele aspecte ale priveliștilor înconjurătoare. Îndrăgostit și pasionat cercetător al naturii, cu un plan neobosit străbate meleagurile Gurahonțului,¹⁷ Hălmăgiului¹⁸ și Hunedoarei zugrăvind frumusețile naturii, scene de masă, reprezentînd tirguri și piețe și varietatea porturilor populare din aceste regiuni.

În 1929, cu ocazia unei invitații din partea unui amic, pleacă în

4. Peisaj din Cirkvenica (acuarelă)

Cehoslovacia. Timpul petrecut în această țară a avut o influență remarcabilă asupra artei sale. Studiile făcute au contribuit la cristalizarea și desfășurarea artei pictorului. Orizontul artistic se lărgește, coloritul devine mai sensibil și dezvoltă ușurința de a surprinde motivul. După reîntoarcerea în patrie,¹⁹ artistul lucrează cu o mare intensitate deschizînd mai multe expoziții personale atît în țară cît și peste hotare (20). Curiozitatea sa și dorința de instruire rămîne vie și în anii următori. Călătorește, cercetează și creează. În operele sale, prind viață meleagurile Covasnei, Munții Abrudului, Munții Retezatului și Valea Jiului cu peisajele sale învăluite în ceață.

Dar nu numai frumusețile munților transilvăneni îl preocupă pe artist. După anul 1940, el dă o atenție deosebită și peisajului neted și deschis al șesului pe care îl zugrăvește cu mare măiestrie. Poezia fiecărui anotimp, de la primăvara timpurie pînă la cîmpiile brumate ale lui octombrie și noiembrie, cu văzduhul împlinit de ceață, ce se lasă peste cîmpiile pustii, își găsește vibrația în specificul peisajului de șes.

Perspectiva adîncă și largă, cu depărtări line, a Cîmpiei Mureșului, străbătută de lumina puternică care face să vibreze aerul și contopește

farmecul deosebitelor culori într-o viziune armonioasă, domină acuarelele sale.

Pe artist îl impresionează, de asemenea, peisajul citadin, priveliștile de la marginea Aradului, suburbiile pustii, periferiile izolate, care în trecut evocau cartierele sărace ale orașului. Mărturie stau colibeile mărunte din Kekeciu cu pereți de lut în care altă dată sălășluia mizeria, prezente și acestea în lucrările artistului.

Atenția lui se îndreaptă, în egală măsură, și spre om văzut în contextul colectiv, mai mult decât prin imaginea individualizatoare a portretului.

În ultimele două decenii sub influența suflului înnoitor, artistul s-a apropiat cu vădită luare aminte asupra scenelor de muncă inspirată din viața țărănimii. Aratul, secerișul, treieratul, muncile de primăvară și cele de toamnă de pe ogoare ocupă un loc tot mai constant în preocupările sale artistice.

Foarte multe din imaginile create sînt strîns legate de notele specifice ale orașului nostru.

Artistul a practicat în decursul îndelungatei sale cariere, tehnica picturii în ulei, desenul în peniță și în mod deosebit acuarela. El este în arta ardeleană unicul reprezentant consecvent al acestei tehnici. Pen-sulația largă, ușoară și fină, sensibilitatea deosebită a tonurilor, subtilitatea coloritului, trădează de la prima ochire un maestru al acuarelei.

Expoziția retrospectivă organizată de Muzeul Județean Arad, la sfîrșitul anului 1969, a reușit să înmănuncheze roadele unei îndelungate activități creatoare, care au fost apreciate și prin atribuirea distincției „Meritul Cultural ordinul IV“, de către Consiliul de Stat al Republicii Socialiste România, în anul 1969.

NOTE

1. Ludovic Urhegyi a lucrat la Școala normală din Arad ca profesor de desen între anii 1898-1900.
2. În cursul anilor 1902-1903 mama artistului își pierde vederea, iar fratele său, Gyula (Iulius), moare.
3. *Certificatul de absolvire* eliberat de Inspectoratul Școlar din Invățămîntul Municipiilor cu nr. 1111/906.
Certificatul de absolvire eliberat de Direcția Educației Industriale nr. 1175/1909.
4. *Decizia de numire*, original, în posesia familiei.
5. Expoziția Salonului Oficial a fost organizată la Arad între 22 noiembrie — 30 decembrie.
6. Balla Béla, pictor arădean, care în anul 1940 se mută la Baia-Mare.
Vezi: *Almanahul Salonului Oficial*, Budapesta, 1912, p. 126.
7. Articolul lui Rudnyianszki din 14 iunie 1906, *Aradi Közlöny*.
8. *Aradi Közlöny*, 10 ianuarie 1908.
9. În anul 1911 se organizează prima expoziție colectivă a artiștilor arădeni la care au luat parte: Pataky Alexandru, Balla Béla, Illencz Lipot, Anyos Viola, Iritz Iosif și Latinka Elza.
10. Ziarul *Erdélyi Hirlap*, Arad, 16 septembrie 1911.

11. Lucrările executate pe front, sînt expuse de artist la expoziția organizată în anul 1920.
12. *Catalogul expoziției*, în posesia familiei.
13. *Aradi Közlöny*, 20 noiembrie 1920.
14. În anul 1921 artistul organizează o expoziție personală în cofetăria orașului din Baia-Mare. Expoziția a avut un succes deosebit.
15. *Ziarul Keleti Ujság*, Cluj, 29. XII. 1922 „Lucrările lui Pataky la Cluj”.
16. *Cataloagele expozițiilor originale în posesia familiei*.
17. În vara anilor 1922-24 lucrează la Gurahonț — zugrăvind țiguri, peisaje și portrete.
18. Din lucrările pictate la Hălmagiu și Gurahonț unele se găsesc în muzeele din Anglia și Turcia.
19. *Aradi Közlöny*, 20 noiembrie 1929.
20. *Cataloagele expozițiilor din Timișoara, Cluj, Brașov, Debrețin etc.* „în posesia familiei”.

Notă Menționăm că la întocmirea comunicării au fost folosite și alte documente, cataloage, articole de ziar care se află în posesia familiei.

EIN ARADER MALER : ALEXANDRU PATAKY (1880—1969)

(Zusammenfassung)

Unter den einheimischen Malern die ganz besonders zur Entwicklung der bildenden Künste in Arad während des 20. Jahrhunderts beigetragen haben, ragt Alexandru Pataky hervor, dessen schöpferisches Wirken sich über eine Zeitspanne von mehr als drei Jahrzehnte erstreckte.

Geboren in Arad als Sohn eines kinderreichen Kleinhandwerkers besucht Pataky die Volksschule und die Lehrerbildungsanstalt in seinem Heimatort. Dann verbringt er zwei Jahre in Budapest wo er die Kunsthochschule besucht, muss aber diese 1902 abbrechen und nach Arad zurückkehren, wo er zunächst Lehrer, dann Oberlehrer wird. Nach seinem Debüt im Rahmen einer Kollektivausstellung in Arad (1904) folgt die erste eigene Ausstellung (1908) ebenfalls in seiner Heimatstadt.

Mit der Zeit wird Alexandru Pataky ein Meister der Aquarelle. Durch seine Werke, die in kollektiven Ausstellungen von Cluj, Timișoara und Baia Mare (1920—1922) gezeigt werden hat Pataky zur Bildung einer transilvanischen Kunstbewegung mitgewirkt, in deren Rahmen sowohl rumänische als auch ungarische Künstler teilgenommen haben. Pataky organisiert von da an unzählige eigene Ausstellungen, nimmt aber gleichzeitig, jedes Jahr, an gemeinschaftlichen Ausstellungen teil.

In seinen Aquarellen weist der Künstler auf die vielen unbekanntten Schönheiten der Landschaft Transilvaniens und der Arader Ebene hin. Unermüdlich durchstreift er die bergigen Gebiete von Gurahonț und Hălmagiu, bis ins benachbarte Huedoara, malt die Schönheiten der Natur, Volksszenen bei Märkten und aus dem Leben der Bauern, sowie die verschiedenartigsten Volkstrachten. Mit künstlerischer Feinheit werden alle Jahreszeiten durch die Palette des Meisters in nahezu poetischen Landschaftsbildern festgehalten.

Tipografia Arad
c-da 40-Z. 1975
